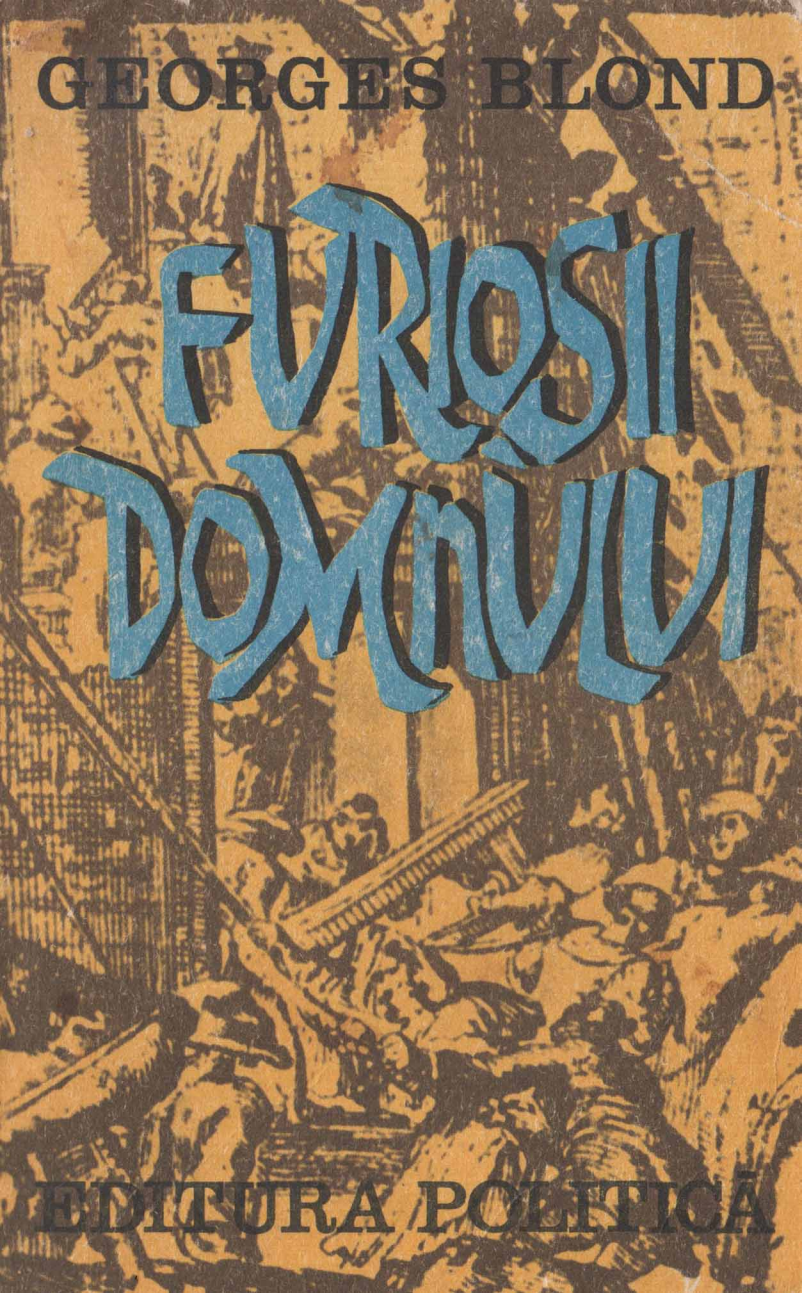
GEORGES BLOND

FURIOSII DOMNULUI

EDITURA POLITICĂ

GEORGES BLOND

FURIOŞII DOMNULUI

Catolici şi protestanţi : patru veacuri de fanatism

Prefaţă :
DUMITRU ALMAŞ

Traducere din limba franceză :
IULIA GIROVEANU
SANDA MIHAESCU-BOROIANU

București—1976
EDITURA POLITICĂ

Coperta : VALENTINA BOROŞ

Georges Blond
LES ENRAGÉS DE DIEU
Éditions Bernard Grasset, 1970
Paris

Prefață

În „Dicționarul rațional al științei, artelor și meseriilor" care apărea, prin grija lui Diderot și d'Alembert, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, fanatismul era definit ca „un zel orb și pasionat, care naște din superstiții și provoacă acțiuni ridicole, nedrepte și crude, lipsite nu numai de rușine și fără remușcări, ci chiar izvoditoare ale unui fel de bucurie și de consolare. Fanatismul este deci superstiția în acțiune. El a făcut mai mult rău în lume decît necredința". Iar Voltaire califica fanatismul drept „o nebunie religioasă, sumbră și crudă", „o maladie molipsitoare ca vărsatul". Este efectul „unei false conștiințe care aservește religia la scara capriciilor imaginației maladive și a desfrîului pasiunilor".

De această calificare mi se pare că am nevoie acum cînd pornesc să înfățișez cîteva idei, mai deosebite, și să semnalez unele lipsuri din remarcabila lucrare întocmită de Georges Blond și intitulată publicistic „Furioșii Domnului" cu subtitlul „Catolici și protestanți, patru veacuri de fanatism". Sub acest titlu care în românește s-ar fi putut traduce, tot așa de bine, și „Turbații Domnului", ne întîlnim cu o operă de largă expunere a marilor frămîntări, cu efecte mai mult decît tragice, vreme de patru secole, în istoria Europei apusene și centrale, datorite bigotismului orb, adversar oricărei sclipiri de lumină ra-

țională. Scrisă cu o limpezime de stil cuceritoare, cu o remarcabilă putere de reînviere a evenimentelor și a oamenilor, cu o adîncă și iscusită urmărire a eposului inclus în fenomene, folosind adesea chiar metodele artei literare : dialogul, jurnalul, metafora, comparația, analogia, „Furioșii Domnului" este totuși o carte de istorie științifică. Are o însușire suplimentară rezultată din metoda tratării : e accesibilă tuturor. Și, fără a folosi pledoaria expresă, convingătoare. Dialogul ascunde adesea citatul din documentul istoric. Metafora sau comparația ajută la înțelegerea fenomenelor istorice. Analogiile, chiar cînd sînt un pic riscante, îndeamnă la meditație asupra multor absurdități și aberații care au împovărat și probabil vor mai împovăra istoria și conștiința omenirii. Și chiar dacă nu putem fi întrutotul de acord cu unele concluzii ale lucrării, simțim totuși o satisfacție intelectuală, o împlinire a dorinței de a afla și de a cunoaște momentele de tragică manifestare a ignoranței, a fanatismului, a cruzimii delirante de care au fost cuprinse, de multe, de prea multe ori, mari grupuri umane, secole de-a rîndul. Simplificînd, am putea spune că Georges Blond a urmărit să înfățișeze crimele abominabile pe care le-a săvîrșit ignoranța, superstiția, fanatismele religioase de orice natură : catolică ori reformată, ca să dea de gîndit și să moralizeze, indirect, contemporaneitatea, avertizînd-o. Într-un anume fel, pornind de la evenimentele protestatar religioase și de la lupta antiengleză a Irlandei, începînd din secolul al XIV-lea și sfîrșind cu evenimentele de azi din Ulster, „Furioșii Domnului" este o lucrare care pare a căuta să exemplifice absurditatea unor fenomene cauzate de variile forme de ignoranță și de interese oculte, greu de descifrat la prima vedere. Prezentarea luptei de brigand al lui O'Neill sau Desmond, eroi ai rezistenței irlandeze, și crimele săvîrșite de stăpînii britanici, marile suplicii și exterminarea la care au fost supuși locuitorii „Insulei verzi", tocmai de armata celui care, în Anglia, luptase și cîștigase victoria împotriva tiraniei monarhice : Cromwell, exemplifică metoda tratării folosită de Blond. Istoria îl acuză pe eliberatorul societății engleze că, după victoria de la Drogheda, a trecut la represalii mai sîngeroase decît cele practicate de lordul Straford, emisarul lui Carol I Stuart, în strivirea independenței irlandeze. Adică a înlocuit un fanatism cu

altul şi mai cumplit. Iar fenomenul se va mai repeta în toate veacurile de ignoranţă, de stîrnire şi încurajare a pasiunilor fanatice, absurde, oarbe. Prin atrocităţile săvîrşite din porunca lui în Irlanda, Cromwell a compromis nu numai o idee nobilă, cea a libertăţii, ci a pătat şi aureola de glorie a acelui strălucit instrument revoluţionar care a fost Armata „Noului Model". Acest fapt trebuie reţinut ca un fenomen caracteristic clasei pe care o reprezenta revoluţionarul britanic — burghezia şi noua nobilime. Ele au ştiut să-şi cucerească libertatea şi drepturile politice prin luptă revoluţionară, dar, odată ajunse la putere, au înlocuit exploatarea feudală cu cea capitalistă.

Valoros este, în această lucrare, capitolul care tratează marea dramă a lui Jan Hus. Sînt bine prezentate pricinile „ereziei" husite : corupţia şi abuzurile clerului înalt, în majoritate de neam german, precum şi faptul că Boemia se afla sub stăpînire germană şi năzuia spre cucerirea independenţei. Nu sîntem de acord însă cu expresia că Hus „ciupea cu dibăcie o coardă naţionalistă". Dealtfel autorul însuşi revine, atunci cînd îl tratează pe acest mare reformator ca pe un patriot care, sub haină religioasă, a declanşat lupta de eliberare de sub stăpînirea germană şi a devenit „eroul independenţei Boemiei".

Nu avem multe de comentat asupra felului cum Blond îl prezintă pe Girolamo Savonarola, „virtutea fanatică". Reiese clar că acei care lucrează împotriva raţiunii, care se ridică împotriva realităţii şi a legilor istoriei se prăbuşesc în neantul haosului pe care, cu o pasiune supraumană, l-au declanşat şi l-au întreţinut o vreme.

Lungul capitol despre Martin Luther şi reforma lui este bogat în informaţii şi consideraţii juste. Acel om evlavios, dar chefliu, vesel şi dornic de viaţă, Luther, şi-a purces lupta împotriva indulgenţelor ca un om de bun simţ dublat de un teolog emerit cunoscător à fond al scripturii. A fost nespus de jignit de toate abaterile grosolane şi de corupţia scandaloasă a marilor slujitori ai bisericii, începînd cu însuşi papa. A ataca direct sistemul vinderii indulgenţelor însemna a surpa o importantă sursă de venituri a bisericii catolice. În legătură cu creatorul reformei protestante, Erasmus a spus, glumind, un mare adevăr : „Luther nu a comis decît două greşeli, l-a lovit pe papă în coroană şi pe călugări în stomac". Aşa se explică de ce

luteranismul a ajuns, chiar fără voia inițiatorului, ideologia celor de jos. Poporul lupta nu pentru mîntuirea prin credință ori pentru transsubstanțialitate, din care de altfel nu înțelegea nimic, ci împotriva abuzurilor înalților prelați. Pentru că, în fond, popoarele și chiar întreaga societate europeană din acea vreme nu mai puteau tolera acele metode de spoliere, devenite abuzive în practică și absurde în teorie. Războiul țărănesc german a venit ca o demonstrație : că societatea clocotea de nemulțumiri încă în stare confuză, iar protestantismul le-a dat o ideologie și le-a direcționat. Iar dacă în cartea de față rămîn unele nedumeriri, ele provin din faptul că autorul stăruie cu predilecție asupra rolului moral pe care l-a avut vînzarea indulgenței și nu leagă fenomenul, mai strîns, de dezvoltarea burgheziei germane sau olandeze și de înclinarea spre luptă deschisă a unei intelectualități umaniste, cu un cuget tot mai liber, o intelectualitate care vrea să scuture lanțurile mult prea ruginite ale dogmei catolice. Cititorii noștri trebuie să știe că Georges Blond nu este un istoric marxist ateu. Că adevărul, crudul adevăr istoric l-a obligat să alcătuiască o carte foarte aproape de concepția materialist-istorică, deși cu unele minusuri. Astfel, Blond e gata să creadă, de pildă, că Luther avea „convingerea nestrămutată că Biblia *este hrana spirituală de care are nevoie poporul". Deși același Luther, așa cum ni-l înfățișează autorul nostru, a avut prilejul să vadă, în războiul țărănesc, că „poporul" s-a răsculat și a dat crîncene lupte pentru pîine, pentru dreptate și libertate socială. Că Luther însuși s-a speriat cînd a văzut că* Biblia, *departe de a fi o „hrană spirituală", era complet uitată în fața mîniei populare.*

Luther al lui Blond repetă de mai multe ori : „N-am vrut să se întîmple așa". În adevăr, el n-a vrut războiul țărănesc prilejuit de protestările religioase, dar care, avînd pricini economice și sociale mult mai adînci și mai puternice, nu putea să nu se dezlănțuie. Cu atît mai **mult** *Luther, acel „gigant al istoriei" cum îl numește Blond, n-a putut să fie de acord nici cu evenimentele semidemențiale petrecute la Münster în 1534—1535, amplu descrise în lucrare. Acolo ignoranța, imoralitatea și trîndăvia nefastă a cîtorva pretinși reformatori au transformat societatea unui oraș întreg într-o cloacă mizeră, contrave-*

nientă noțiunii de om și de civilizație, oricît de rudimentară. Surprinde însă faptul că Luther n-a fost de acord nici cu ridicarea în masă a țărănimii germane. Aceasta a găsit în luteranism o ideologie și s-a angajat cu violență împotriva feudalității, fie eclesiastică, fie laică. Blond găsește un titlu sugestiv : „Pîrjolul". Și, succint, ni-l înfățișează îndeosebi în latura lui religioasă și fanatică, escamotînd însă aspectul luptei sociale și substratul politic al acestui mare eveniment popular de la sfîrșitul evului mediu german, explozia unor îndelungi și grele nemulțumiri. Luther era un teolog protejat de marii feudali interesați în politica de destrămare a puterii centrale, un teolog care a trădat mișcarea populară, stîrnită și de ideile lui protestatare. A trădat trecînd de partea marilor feudali care au făcut din ideile lui un instrument de întărire a puterii.

Adevărat este că Georges Blond stabilește scopul acestei lucrări : „De a arăta scandalul reprezentat de lupta sîngeroasă dintre creștini". Dar cititorul avizat știe că acest „scandal" este mult mai complex și din miezul lui nu lipsesc nici latura politică, nici cea socială, nici chiar elementele de progres, în necontenita trudă a spiritului uman de a se elibera de tirania dogmelor și a tuturor formelor generatoare de exploatare și de mizerie.

Pentru unii cititori va fi o surpriză rolul trist, opus progresului, jucat de Universitatea Sorbona din Paris. Mai mult ca orice universitate scolastică, a întețit cu mare stăruință lupta împotriva reformei în Franța. Închistată în tradiție, dogmă și prejudecăți, orbită de fanatism, Sorbona, odinioară făclie de cultură, se transformase în contrariul ei : propaga și întreținea obscurantismul cel mai cras și persecuta orice idee nouă care se izvodea odată cu reforma religioasă.

În capitolul „Dictatura lui Calvin", Blond are prilejul să dezvăluie și fanatismul reformei. Și îl exemplifică, îndeosebi, prin cumplita ardere pe rug a plurisavantului și gînditorului Michel Servet.

În lupta acerbă și aberantă dintre fanatismul catolic și cel reformat s-a deschis în istoria Europei perspectiva miilor de ruguri, ca într-o întrecere macabră : care arde sau spînzură mai mulți. Și asta în numele aceleiași religii a omeniei și a aceluiași blînd Iisus și inocentă Sfîntă Fe-

cioară. Metafora lui Blond trebuie reținută : „Intoleranța religioasă își luase zborul ca o monstruoasă pasăre de pradă". Și plana deasupra continentului molipsit de boala omuciderii.

Pentru a înțelege crimele din noaptea neagră a sfîntului Bartolomeu și cele ce au urmat, autorul face un amplu portret Caterinei de Medici și lui Carol al IX-lea, lui Coligny ori altor șefi hughenoți, fără a stărui, însă, în limitele necesității, pentru înțelegerea complexă a acestui eveniment oribil, asupra laturii politice, a intereselor dinastice și a setei de putere de care a suferit Caterina toată viața. Și iarăși e adevărat că autorul se explică : „Masacrul din noaptea sfîntului Bartolomeu se desprinde de pe un fundal foarte sumbru de intrigi internaționale, în care religia n-avea nici un amestec (era vorba mai degrabă de ambiții teritoriale și dinastice), și de mașinații politice foarte franțuzești, avînd, de asemenea, la bază ambiții, pasiuni și pofte, aceleași în fond care stăteau la originea răzmeriților și care continuau să le alimenteze. Ceea ce ne interesează aici este, și de data aceasta, să vedem în ce măsură evenimentul ține de fanatismul care îi determina pe creștini să se sfîșie între ei". Aș adăuga : fanatismul însuși a fost folosit ca un mijloc, ca o unealtă ; iar rezultatele lui ca o cale în menținerea sau sporirea puterii politice, în marele efort de a realiza și întări centralizarea statului feudal în jurul și din interesele unei dinastii. Dar tocmai lupta dintre catolici și hughenoți în Franța a făcut ca „ideea religioasă" să fie „tot mai puțin prezentă în desfășurarea ulterioară a răzmeriților". Chiar atunci cînd ea a slujit „drept stindard".

Sînt în această carte multe lucruri care surprind prin absurdul lor. De pildă, iată un rege care se vrea reformator : Henric al VIII-lea al Angliei. Crezi că-i un cap luminat și totuși urcă pe eșafod pe Thomas Morus, fost sfetnic înțelept și „unul dintre oamenii cei mai iluștri și mai iubiți din întreaga istorie a Angliei", mare visător al unei lumi drepte și libere.

În „Furioșii Domnului" este bine urmărit și fanatismul catolic spaniol, în lungul război din Țările de Jos ; dar nu este relevat caracterul de revoluție al luptei duse de burghezia și nobilimea flamandă și olandeză. Catolicismul fiind principalul stîlp moral al dominației străine asupra

acestor teritorii, protestul social, politic, economic al maselor și al burgheziei a îmbrăcat haina religiei protestante. Și aceasta pentru că burghezia olandeză, foarte tînără la acea dată, nu-și făurise încă o ideologie revoluționară proprie. Oricum, îndelungata luptă cu stăpînul spaniol, cu spînzurătorile și rugurile ducelui de Alba, a zămislit eroi ai libertății, ca Egmont, și a trezit conștiința națională olandeză. Adică așa cum se întîmplase, cu un veac și mai bine înainte, în Boemia lui Hus, în timpul războaielor husite. Într-un text în care, am zice, eroul principal este fanatismul în formele lui cele mai odioase, Georges Blond prezintă amplu evenimentele și interesele politice care s-au ciocnit și au dus la decapitarea Mariei Stuart. Nu pot să nu relev cum, în capitolul „Mizeria marilor secole", tratează soarta lui Henric al IV-lea, monarhul care a încercat să pacifice Franța epuizată de războaiele religioase. Mărinimos, îngăduitor, filozof liberal, „regele toleranței" a căzut sub pumnalul călugărului fanatic semidement și paranoic Ravaillac. Și poate va produce oarecare senzație apropierea pe care o face autorul între actul asasin săvîrșit de fanaticul catolic din 1610 și împușcarea președintelui John Kennedy în 1963, acolo la Dallas, în Texas. Dar dacă asemenea analogie produce surpriză, alta, cum este apropierea dintre războaiele religioase din Franța și „ultimul război civil spaniol" este complet falsă. În războiul civil din Spania s-au înfruntat forțele fascismului și cele ale democrației, forțe sociale și politice care au avut concepții diametral opuse despre istorie, despre rolul maselor populare în făurirea istoriei.

Atunci cînd tratează trecerea la liberalismul religios al lui Richelieu, Blond ține să releve, într-un scurt pasaj, și rolul „contrareformei". Prin el ne convinge că nici „caznele, nici rugul n-au izbutit să stîrpească erezia".

Autorul surprinde bine sensul politic și religios al „defenestrației de la Praga" (1612), prologul războiului de treizeci de ani, cu tot sumbrul lui cortegiu de distrugeri, dezorganizare și omor. Prezentîndu-ne „mizeria marilor secole", adică secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, ale raționalismului și iluminismului, Blond expune condițiile în care a fost revocat Edictul de la Nantes (1685) și enumeră consecințele lui economice, sociale și politice. Ludovic al XIV-lea pornea, în chip absurd, de la ideea că

edictul de toleranță religioasă cucerit de Henric al IV-lea „nu mai are rațiune de a exista", ca să se vorbească apoi de „minunea" făcută de „regele soare" „pentru stîrpirea ereziei". Și parcă simți o durere morală cînd afli că mari artiști și gînditori, ca Racine ori La Bruyère, au aprobat „divinul triumf al lui Ludovic cel Mare", „triumf" care a produs o nouă dezlănțuire a fanatismului religios. Exilurile, condamnările la galere — urmărite așa de plastic în persoana și prin memoriile lui Jean Marteilhe — nu au putut scuti Franța de furtuna revoluționară a luptei camizarilor. Căci aceasta a fost, în fond, lupta socială în strai hughenot pentru doborîrea absolutismului regal și feudal. Și mi se pare că trebuie să atrag atenția asupra dragonadelor întreprinse împotriva țăranilor din Ceveni, episoade de groaznice represalii, în cadrul unor războaie de recrudescență a fanatismului și a cruzimii fără limită. Concluzia generală a operei lui Blond este că obscurantismul naște superstiții, că superstițiile întrețin fanatismele, iar fanatismele se traduc în atrocități, cărora greu li se mai află capătul.

Dar, așa cum funcționează legile istoriei, fanatismul absurd al războaielor religioase a contribuit la cristalizarea raționalismului cartesian și a hrănit ateismul din secolul luminilor, care, la rîndu-i, a dus la prigoana religioasă pornită de hébertiști, în faza iacobină a revoluției franceze. Istoria arată că toate acestea n-au fost inutile, oricît de inumane și absurde ne apar, pentru ca libertatea conștiinței să fie înscrisă în legi, începînd cu „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului". Și să intre, apoi, cu greu, dar să intre, în practica vieții social-politice. Iar „Furioșii Domnului" este o carte de istorie care dă de gîndit. Mai ales că fanatismele, începînd cu cel religios, nu par a se fi stins încă, de istov.

Totuși, dacă impresia generală desprinsă din lectura acestei opere, tulburătoare de mult și crud adevăr, se degajă întunecată de pesimism, ținem, în încheiere, să amintim că istoria omenirii se realizează din lupta marilor contrarii. Cînd catolicismul și dogma lui își îndobitoceau enoriașii, vînzîndu-le certificate de iertare a păcatelor săvîrșite sau în plan de a fi săvîrșite, au apărut Hus sau Luther și au cercat să aprindă o lumină nouă în conștiințe. Tot

atunci au creat opera lor Erasmus sau Leonardo da Vinci. Așa după cum, în timpul războaielor religioase din Franța, s-a alcătuit „Pleiada" și gingașa poezie lirică a lui Joachim du Bellay ori a lui Ronsard. Așa după cum constatăm că, în timpul furiei iconoclaste a reformei, au pictat, totuși Hans Holbein sau Albrecht Dürer, salutînd reforma sobru, realist și cu multă grație. Că la mai puțin de două decade după ce Ravaillac l-a asasinat pe Henric al IV-lea, Descartes și-a publicat al său „Discurs asupra metodei" (1637) și a fondat raționalismul modern, uriaș pas înainte în progresul gîndirii libere a umanității. Iar în secolul luminilor toți coriferii noilor idei, ai ideilor progresului, au folosit armele rațiunii în bătălia împotriva prejudecăților, a superstițiilor, a fanatismului, a ignoranței. Voltaire a fost un adevărat model de filozof care duce cel mai aprig război moral pentru eliberarea spirituală a omenirii. Celor care-l întrebau ce pune în loc dacă elimină din conștiința umană religia fanatică, Voltaire le răspundea tot cu o întrebare : „Vă eliberez de o bestie feroce care vă devoră și voi mă întrebați ce pun în loc ?"

Înfățișînd momentele absurde de dominare a fanatismului în istoria Europei, „Furioșii Domnului" contribuie la eliberarea omenirii de reziduurile de ignoranță și superstiție, pe care toți iubitorii progresului le doresc a fi ultimele.

DUMITRU ALMAȘ

O dramă care dăinuie și astăzi

Într-o după-amiază din primăvara anului 1554, în tîrgul Ostraighe (azi Ossory) din Irlanda, situat în apropierea orașului Kilkenny din comitatul cu același nume, au avut loc niște întîmplări dramatice.

La Ostraighe se afla reședința unui episcop anglican. I se spunea palat, dar de fapt era un fel de cetățuie masivă și greoaie, avînd prin preajmă grajduri și acareturi ; întreaga Irlandă era presărată cu clădiri asemănătoare. Aceasta fusese confiscată cu cîțiva ani în urmă de la un mic nobil irlandez, vinovat de a fi luat parte la răscoala din 1535. Cîțiva soldați englezi, detașați dintr-o garnizoană învecinată, constituiau garda prelatului.

Oștenii tocmai trăgeau la măsea și jucau cărți, cînd slujitorii care munceau la cîmp prin apropiere dădură buzna înfricoșați și abia trăgîndu-și sufletul, spunînd că o droaie de irlandezi înarmați cu ciomege năvăleau din toate părțile. Oștenii se aruncară pe cai și se năpustiră pe unica uliță a tîrgului, plină de noroi. Cum ieșiră din Ostraighe, zăriră într-adevăr înaintînd pe landă, din diferite părți, mai multe pîlcuri de oameni.

Sergentul, urmat de cei cinci oșteni ai săi, se năpusti în galop asupra grupului celui mai apropiat. Ajuns în fața țăranilor, li se adresă cu brutalitate în limba engleză, amenințîndu-i și poruncindu-le să se împrăștie și să se

îndepărteze. I se răspunse cu înjurături și cu o ploaie de pietre. Soldații englezi începură să lovească în dreapta și-n stînga cu săbiile nescoase din teacă, apoi le traseră, dar cîțiva călăreți, înconjurați de un mic grup de oameni hotărîți și știind să oprească un cal, au fost cît p-aci să fie aruncați din șa.

Englezii, care-și închipuiseră că-i vor putea împrăștia pe țărani, se zbăteau să scape din strînsoare. Sergentul văzu că alte grupuri ajunseseră deja pe ulița tîrgului. Croindu-și drum cu săbiile, călăreții făcură să curgă sînge. Îi întrecură în galop pe toți irlandezii și sosiră la castel, unde episcopul apucase să dea ordinul să se închidă toate porțile.

Castelul episcopului din Ostraighe, laolaltă cu acareturile și curtea, alcătuia un fel de fortificație. Înainte ca acesta să fie împresurat, sergentul trimisese în mare grabă pe doi dintre oamenii săi pentru a cere ajutor garnizoanei engleze, aflată la cinci leghe depărtare.

Irlandezii, vreo trei sute la număr, înconjurară castelul. Zidul era ceva mai înalt decît un stat de om. Asediatorii se duseră să caute legături de vreascuri și lavițe prin casele oamenilor. Tîrgoveții crezură mai întîi că vor să dea foc castelului, dar nu. Ei îngrămădiră cele aduse la picioarele zidului și se cocoțară deasupra pentru a privi la cei patru soldați și vreo doisprezece slujitori, toți înarmați cu arbalete și adunați în mijlocul curții gloduroase.

Deși cîțiva dintre ei fuseseră răniți, asediatorii nu păreau prea grăbiți să pornească la asalt. Stăteau în ploaie în jurul castelului, vociferînd și amenințînd cu pumnul. Ostașii și slujitorii episcopului nu păreau că au de gînd să tragă. Arătau cam neliniștiți, dar se străduiau să fie calmi și să nu răspundă la strigăte. Stăpînul le poruncise, pare-se, să stea în defensivă.

Deodată toți întoarseră brusc capul în aceeași direcție. Acolo strigătele încetaseră și se înălța un cîntec bisericesc, foarte bine cîntat. Cîțiva oameni intonau *Kyrie*. Cîntecul se propagă de jur împrejurul incintei castelului ca focul pe un fitil. Într-o clipă se înălță de pretutindeni, straniu și dramatic, în aer liber, în ploaie, în fața scundei clădiri masive, cenușii.

Odată *Kyrie* terminat, imnul *Gloria* asedie și el castelul episcopului anglican invizibil. Slujba fiind interzisă, i se

cînta slujba la domiciliu. Slujba în limba latină îi era aruncată în obraz, ca o palmă.

Evanghelizarea Irlandei începuse abia în anul 431, dar prima înflorire a creştinismului a fost spectaculoasă, căci ţara s-a convertit tocmai în perioada prăbuşirii Imperiului roman de apus. Ferită de năvălirile saxonilor, Irlanda deveni un far al creştinătăţii, adică, în epoca respectivă, al civilizaţiei. Mii de învăţăcei veniţi de pe continent se înghesuiau în universităţile întemeiate de călugări. Din insula verde porneau misionari pentru a creştina continentul. Atunci a fost epoca de aur a civilizaţiei gaelice.

Năvălirile daneze (danezi şi norvegieni) şi năvălirea normandă frînseră avîntul acestei civilizaţii, dar biserica irlandeză fusese prea temeinic întemeiată pentru ca întreaga populaţie să nu reziste cu înverşunare la vîntul Reformei care bătea dinspre Anglia.

Irlandezii care îl asediau pe episcopul din Ostraighe vedeau bine că oamenii lui se înfuriaseră la auzul cîntecelor catolice. Acum ei schiţau gesturi ameninţătoare. Purtătorii de arbaletă începeau chiar să întindă arcurile de oţel ale armelor lor. Erau arbalete vechi, fără manivelă dublă. Oamenii întindeau arcul, aplecîndu-se şi apăsînd cu toată greutatea lor pe coardă.

Cine a început ? De la Cain şi Abel, aceasta este întrebarea. E cu neputinţă de ştiut dacă primul proiectil lansat la Ostraighe a fost o săgeată a vreunui arbaletier sau o piatră a vreunui asediator. Ceea ce pare sigur este că asediatorii, în rîndurile cărora s-au numărat probabil primii morţi, n-au mai stat mult pe gînduri, au sărit zidul şi au dat năvală.

Nu erau înarmaţi decît cu ciomege şi cu pietre, dar numărul lor i-a covîrşit repede pe apărători.

Cronicile menţionează că oamenii episcopului au fost ucişi cu pietre. Au servit, probabil, la ceva şi ciomegele, precum şi armele smulse din mîna celor asediaţi. Nu poţi să-ţi imaginezi fără să te cutremuri pe aceşti catolici, fanatizaţi de interzicerea slujbei în limba latină, omorîndu-i cu pietre pe nenorociţii anglicani, botezaţi ca şi ei. Trebuie, desigur, să arunci pietre destul de mari şi cu destulă putere pentru a omorî un om, pentru ca trupul ciomăgit, dislocat, cu faţa toată carne vie, să nu mai mişte deloc şi să cadă moale şi fără vlagă odată trecut pragul întunericului.

Garnizoana engleză, alertată de cei doi oșteni ai episcopului, n-a sosit, pare-se, destul de repede, căci nu e menționat nicăieri că ucigașii oamenilor episcopului (el personal n-a pățit nimic) ar fi fost pedepsiți. Cel puțin nu imediat.

Marea dramă anglo-irlandeză a început în 1536.

În 1534 Henric VIII-lea și ministrul său Thomas Cromwell determinaseră votarea *Actului de supremație*, în care se stipula că regele trebuia „acceptat, considerat și recunoscut drept unicul și supremul șef al bisericii anglicane pe pămînt". Iar în primăvara anului 1536 Henric al VIII-lea, socotind că în Anglia împotrivirea față de Reformă fusese înfrîntă în suficientă măsură, actul a fost promulgat și în Irlanda.

Irlanda avusese regii ei și legile ei. Fiecare dintre suveranii ei purtaseră titlul de *aird righ*, ceea ce în dialect gaelic înseamnă înalt rege, denumire care dă de înțeles că în țară au existat întotdeauna mai mulți regi, ba chiar nenumărați regișori, conducători de comitate, șefi de clan, prea adesea ocupați să se sfîșie între ei în lupte cvasitribale, care fatalmente trebuiau să sfîrșească printr-o dominație din afară. Ultimul înalt rege se numea Rory și domnise pînă în 1175, perioadă în care Henric al II-lea al Angliei impusese Irlandei tratatul de la Windsor, care consfințea suzeranitatea sa asupra întregii insule.

Atunci a început îndelungata dominație engleză, amenințată cu adevărat o singură dată, în 1318, prin fapta războinică a lui Eduard Bruce, fratele regelui Scoției. Mica sa armată a fost învinsă la Faughart, iar el și-a pierdut viața.

În 1215 regele Ioan fără Țară a acceptat ca la Dublin să fiinteze un parlament irlandez, alcătuit din prelați și baroni. Deputații aceștia mai mult se ciondăneau decît legiferau. În 1494 ei acceptaseră să voteze legea Poynings, care prevedea ca toate textele de lege elaborate la Dublin, fără excepție, să fie supuse aprobării Londrei. Cît despre textele de lege elaborate la Londra, Dublinul urma să le ratifice automat. Mai toți irlandezii scuipau la auzul numelui vreunuia dintre membrii parlamentului din Dublin.

Trădătorii aceștia aprobaseră nu numai *Actul de supremație*, dar și o decizie a Consiliului privat al regelui

Henric al VIII-lea, care le lua abaţilor şi stareţilor irlandezi dreptul de vot şi de predică şi seculariza averile a patru sute de mănăstiri. Pe pămîntul Irlandei existau o sumedenie de mănăstiri, iar clerul se bucura de o influenţă uriaşă.

La cîteva săptămîni după îngenuncherea parlamentului din Dublin s-a răspîndit zvonul că averile secularizate ale bisericii fuseseră împărţite membrilor acestei adunări drept răsplată a loialităţii lor faţă de coroană.

După alte cîteva săptămîni, Thomas Cromwell, pătrunzînd la rege, care se afla la masă, i-a şoptit la ureche :

— Sire, Irlanda s-a răsculat.

— Cum, parlamentul acela pe care l-am ghiftuit ?

— Nu, sire, clanurile.

Timp de cîţiva ani s-a vorbit despre marea răscoală. Mai potrivit ar fi fost să fie denumită prima răscoală sau răscoala începătorilor, sau şi mai bine răscoala care nu era decît un vis.

Stranie mişcare a unui mare trup adormit ! Într-o lună de august rece şi umedă, burniţa sclipea pe frunzele copacilor, pe grosolanele sumane de aba ale ţăranilor, pe părul cailor. Nu se zăreau vorbitori care să predice populaţiei pe la răscrucile oraşelor. Ziua, burniţa şi ceaţa învăluiau insula verde cu o mantie de tăcere şi de umezeală ; pînă şi oraşele păreau moarte. Dar noaptea oamenii se adunau în case sărace din mahalale, în cocioabe de la ţară, în mici mănăstiri pierdute pe întinsul landelor. Cîteva ciocănituri ritmate în uşă şi intrau doi oameni, călăuza şi solul răscoalei. Acesta din urmă vorbea în dialect gaelic, cu voce scăzută şi plină de patimă, apoi un grup de oameni ieşeau şi porneau să se ralieze „armatei".

Armata se afla undeva în nord, sub ordinele lui O'Neill, unul dintre nenumăraţii O'Neill coborîtori din Niall cel cu nouă ostatici, înalt rege din neamul Connilor, comandantul unor expediţii victorioase împotriva coastelor Angliei şi ale Galiei, răposat în anul 405, după ce adusese pe lume patruzprezece fii.

Porniţi din toate comitatele Irlandei, oamenii mergeau pe jos sau călare spre nord, unde se întîlneau, alcătuind fluvii de oameni în mijlocul cărora se puteau vedea călugări şi preoţi. Se spunea că pe lîngă O'Neill se aflau iezuiţi care vorbeau în numele papei. Treceau peste pajişti, peste

lande, prin păduri, mergeau ziua și noaptea, dădeau peste stînci și copaci însemnați, o călăuză ducea spre altă călăuză și uneori aceasta din urmă pornea într-o direcție diferită de cea pe care o urmaseră pînă atunci.

— Așadar, O'Neill nu se află în Donegal ?

— Nu mai e acolo. S-a luptat cu englezii lîngă Lifford și apoi s-a îndreptat spre Kilres.

— A învins în bătălie ?

Călăuza nu știa. Pe măsură ce oamenii se apropiau de comitatele din nord, unde acționa armata, știrile, în pofida speranțelor, deveneau confuze și chiar contradictorii. Nu numai armata lui O'Neill, dar pînă și diferite grupuri pornite spre a se uni cu ea dăduseră bătălii. Trupe aflate de multă vreme pe drum își aleseseră șefi care nu păreau deloc grăbiți de a se pune sub ordinele directe ale lui O'Neill. Ei acționau pe cont propriu. Scopul lor era mai cu seamă să lichideze străvechi răfuieli, vechi dușmănii extrem de încîlcite între clanuri, între fracțiuni de clan, între familii. Unele trupe se puseseră pur și simplu pe jaf.

— O'Neill e mort. A căzut în luptă.

— Ba a fost ucis. L-a înjunghiat un trădător.

Într-adevăr, O'Neill fusese străpuns de sabie în luptă. Dar, chiar înainte de moartea lui, marea răscoală eșuase. Se împrăștiase, se fărîmițase, se diluase, pierind de la sine din pricina disensiunilor și a jafului.

Săptămîni și luni de-a rîndul mii de irlandezi au refuzat să dea crezare veștii despre moartea lui O'Neill. Ei spuneau că niște trădători încercaseră să-l asasineze, dar că scăpase. Că, însoțit de cîțiva ostași credincioși, pusese din nou mîna pe arme, că pornise din nou călare, începînd să adune o armată a eliberării, că era ici sau colo, în zece locuri în același timp. Nu avea nici o importanță. Fantoma lui O'Neill, înzestrată cu darul ubicuității, invulnerabilă, era mai scumpă acestui popor decît fusese adevăratul O'Neill. Irlandezii continuau, printr-un măreț și interminabil vis vorbit, marea răscoală, care eșuase lamentabil chiar înainte de moartea conducătorului. Pentru a putea înfrînge dezbinarea și irealismul ei celtic, Irlanda nu suferise încă destul, nu fusese destul de lovită chiar în inima credinței sale.

Au trecut paisprezece ani. Ocupația s-a înăsprit. Cîrmuirea engleză alungase preoții, reînnoise interdicțiile de

a predica, confiscase noi domenii. Henric al VIII-lea dăduse de ştire că nu era numai suzeranul, ci şi regele Irlandei. Înscăunase pretutindeni episcopi anglicani.

Ostraighe era o *plantaţie*. Şi astăzi încă mulţi irlandezi consideră că plantaţiile au stat la baza tuturor nenorocirilor lor. Comitatele au fost îmbucătăţite şi atribuite unor colonişti englezi care aveau obligaţia de a nu folosi decît mînă de lucru importată din Anglia.

Intenţia era de a crea în inima Irlandei enclave de loialitate, bastioane colonizatoare. Nu Henric al VIII-lea avusese această idee, care le era odioasă irlandezilor, ci Maria Tudor, catolică, a cărei urcare pe tron fusese salutată în Irlanda cu strigăte de bucurie. Bucurie efemeră. Faptul că Maria a restabilit libertatea cultului catolic şi chiar i-a prigonit pe protestanţi în Anglia nu i-a împiedicat pe irlandezi s-o urască foarte repede. Din cauza plantaţiilor. Ei nu voiau să fie colonizaţi. Rezistenţa săvîrşea atentate, dădea lovituri ca cea de la Ostraighe, iar englezii exercitau represalii. Zile, luni şi ani de-a rîndul după atacarea episcopiei din Ostraighe, trupele de ocupaţie au ars sate, au străpuns cu sabia bărbaţi, femei, copii. Adesea hoiturile acestora rămîneau pe locul unde fuseseră ţintuite, putrezind sau fiind mîncate de animale, căci cei care ar fi vrut să-i îngroape zăreau pe cîmpii şi pe lande călăreţii din patrulele engleze. Ascunşi în pădure, ei auzeau tropotul cailor şi vocile aspre ale ocupanţilor.

Dublin la sfîrşitul lunii mai a anului 1458. Nu plouă ; în înaltul cerului albastru zboară păsări ; glodul de pe uliţe este aproape uscat. Răsună clopotele catedralei Sfîntul Patrick. Pe pereţii exteriori şi interiori ai clădirii atîrnă tapiserii şi flamuri. O parte din podoabe fuseseră aduse din Anglia pentru această ocazie. Se rosteşte slujba episcopală solemnă pentru a sărbători recenta instalare a contelui de Sussex, viceregele Irlandei.

Răsună orga. Sussex stă pe un jilţ uriaş, un fel de tron. Episcopul din Dublin oficiază, corul cîntă. Slujba este cîntată *în limba latină*.

Titlul exact al lui Sussex este lord Deputy ; el o reprezintă în Irlanda pe regina Elisabeta I, protestantă. Ascultă neclintit slujba în latineşte. La momentul potrivit, diaconii îl tămîiază.

— Să nu se spună că reforma noastră e înclinată spre cruzime, a rostit Elisabeta în ziua urcării ei pe tron.

A ajuns regină la douăzeci și cinci de ani, urmîndu-i Mariei Tudor. Părea foarte tînără și plăpîndă. Avea o piele foarte albă, părul roșcat-auriu, ochi aurii cu pupile mari (miopie), sprîncene foarte spălăcite. Moștenise de la mama ei (Ana Boleyn) ovalul alungit al feței, iar de la tatăl său, Henric al VIII-lea, fruntea și nasul acvilin. Exercita asupra tuturor celor din preajma sa un fel de fascinație magnetică și era înzestrată cu grație și totodată cu maiestate. Avea mîini fine cu degete lungi, admirate de toată lumea.

Își întreținea frumusețea și mai cu seamă albeața tenului. În tinerețe se îmbrăcase foarte simplu. Ajunsă regină, s-a vrut elegantă și împodobită. Multe bijuterii, în special perle. De obicei se îmbrăca în negru, alb și auriu și nu purta culori vii decît la ceremonii. Căuta să îmbine într-un mod foarte subtil culorile care-i puneau în valoare tenul deschis și părul roșu : rochii căptușite cu satin cenușiu, galben sau portocaliu. Curtea și marii nobili cunoșteau precis gusturile ei, deoarece, fiind extrem de avară, îi punea mereu să-i ofere rochii, rufărie..., exprimînd exact ceea ce dorea.

Spunînd că Reforma nu trebuie să fie crudă, era sinceră. Teologia nu o interesa (tatăl ei fusese pasionat de acest domeniu) ; era adversara oricărui fanatism, știind că jumătate dintre supușii ei *englezi* mai erau catolici și voindu-i loiali. Pe planul doctrinei dorea compromisuri. Iar în ceea ce privește Irlanda voia pace. Nădăjduia că această țară, cîrmuită cu dibăcie, „va aluneca încetișor spre anglicanism".

În catedrala Sfîntul Patrick slujba ia sfîrșit. Credincioșii și clerul, în locul destinat corului, îngenunchează spre a primi binecuvîntarea preotului oficiant. Sussex se înclină.

Dar iată că preoții nu se retrag. Nimeni nu se clintește. Orga scoate cîteva note în chip de preludiu, sînt recunoscute primele note din *Te Deum* și imediat corul intonează cîntecul foarte tare pe mai multe voci. *În englezește.* Slujba s-a ținut în limba latină, apoi a urmat *Te Deum*-ul în engleză. Nu e exclus ca regina să fi organizat ea însăși lucrul acesta. Cam unul din cinci dintre nobilii și prelații irlandezi gîndește că pentru Irlanda strălucește acum spe-

ranța potolirii disensiunilor religioase. Dar acești precursori ai pacificării vor vedea nădejdile lor spulberîndu-se repede din pricina fanatismului unora și al celorlalți, precum și a intrigilor politicii internaționale.

Sub domnia Elisabetei (cincizeci de ani), în Irlanda s-au succedat unsprezece viceregi și nici unul irlandez. Parlamentul din Dublin continua să existe, dar nu se întrunea aproape niciodată ; viceregele, ajutat de consiliul său, cîrmuia totul. În subordinea lor se aflau șerifii și primarii.

Aceasta era structura administrativă oficială. De fapt existau comitatele loialiste (cinci) și celelalte comitate (douăzeci și două). Aproape pretutindeni credința față de coroană depindea exclusiv de vigilența trupelor de ocupație. Această vigilență se exercita tot sub formă de brutalități, jafuri și chiar omoruri. Consemnele de potolire au parvenit foarte diluate la nivelul cazărmilor. Iar într-unul din comitatele neloiale se afla un om pentru care cuvîntul potolire nu avea nici un sens.

În vremea aceea, castelul familiei O'Neill (va fi distrus în 1602 ; cel care poate fi văzut astăzi datează din 1790) din Dungannon era un adevărat castel din evul mediu timpuriu : masiv, crenelat, cu zidurile înconjurătoare străpunse de ambrazuri, cu încăperi scunde, boltite și întunecate, unde se aflau oameni mici de statură (care astăzi ni s-ar părea mici), lați în spete, murdari, cu părul vîlvoi, îmbrăcați cu ce se nimerea, cu voci aspre și care nu deschideau gura decît pentru a se înjura sau a blestema ori pentru a cînta cîntece deșucheate după ce se îmbătau. Oamenii aceia erau oștenii lui Shane O'Neill, conte de Tyrone.

Contele era văzut adesea în mijlocul lor, înjurînd și bînd cot la cot cu ei, ba chiar — cronica e categorică în această privință — Shane O'Neill era socotit unul dintre cei mai strașnici bețivani din comitat. Băutura preferată a nobilului și a oamenilor lui era, bine-nțeles, *uisce beatha,* băutură alcoolică celtică din orz încolțit (malț), binecunoscută mai tîrziu sub numele de *whiskey,* cu *e,* care o deosebea de băutura alcoolică scoțiană. *Whiskey* și *whisky* derivă amîndouă din *uisce.*

Shane O'Neill avea pe atunci cam douăzeci și cinci de ani. Prima lui grijă ca adult a fost să-și înjunghie fra-

tele vitreg (ce-i drept, bastard), apoi l-a înconjurat pe părintele său cu o asemenea solicitudine, încît bătrînul n-a avut altă soluţie decît să-şi ia cîmpii ca să poată muri în pace. Shane s-a trezit atunci conte, posesor oficial al titlului. Principala lui activitate consta în expediţii de jaf şi nu numai împotriva domeniilor deţinute de englezi. Oricine sau orice bun care nu era în stare să se apere era ameninţat de el, atacat şi prădat.

Shane se bucura de o putere absolută în comitatul său şi exercita un fel de suzeranitate şi asupra comitatelor învecinate, deoarece, deşi beţivan şi desfrînat, era un bun conducător de oşti pentru epoca respectivă, adică curajos, îndrăzneţ, viclean, nemilos şi de asemenea pentru că oastea lui, mai curînd banda lui; era cea mai numeroasă din toată regiunea.

Cîţiva dintre vasalii săi, fiii şi nepoţii lor constituiau cavaleria. Pedestraşii, recrutaţi din temniţe sau dintre vagabonzi, aveau arme puţine (arcuri, săbii, pumnale) şi nu purtau uniforme în afară de infanteria grea, alcătuită din mercenari scoţieni. Aceştia aveau cămăşi de zale şi coifuri.

1561. Regina Elisabeta nu are timp să citească personal toată corespondenţa care-i este adresată de înalţii ei funcţionari, dar citeşte scrisorile primite de la Sussex: „Doamnă, mi-aţi dat consemnul cel mai riguros de a nu lăsa să se exercite nici o influenţă străină în Irlanda şi de a veghea îndeosebi ca călugării şi iezuiţii veniţi de la Roma să se limiteze la treburile religioase...". Firește, n-am să redau cuvintele, ci fondul, esenţialul unei corespondenţe purtate timp de doi ani (1559—1561). Sussex spune că iezuiţii depun mari străduinţe pe lîngă episcopi, stareţi şi călugări şi chiar că îndoctrinează nobilii şi poporul. Roma îi expediază în Irlanda dintr-un port spaniol. Comerţul foarte vechi dintre Irlanda şi Spania n-a încetat niciodată. Irlandezii exportă peşte uscat sau sărat (ei înşişi, deşi beneficiază de coastele cele mai bogate în peşte din Europa, nu mănîncă acest aliment aproape deloc) şi importă vin.

Cu degetele ei prelungi şi fine, pe care toată lumea le admiră, Elisabeta se joacă cu lungile ei şiraguri de perle în timp ce citeşte corespondenţa lui Sussex. A vrut să fie liberală, a sperat că Irlanda va aluneca încetişor spre pro-

testantism ; desigur nu mai contează pe aceasta, dar în orice caz se vrea o mare regină. În inima ei, pe care istoria o consideră drept misterioasă, e săpată o deviză : pe primul plan, politica.

Or, Spania constituie o amenințare. Spania de unde Filip al II-lea, văduvul Mariei Tudor, își urzește intrigile care se întind. Elisabeta o știe, chiar pînă la Londra. E cu neputință să îngăduie ca sub un pretext religios Irlanda să devină un avanpost al dușmanului.

„Trebuie să vorbesc de asemenea despre contele Tyrone, cu care maiestatea-voastră a fost pînă acum atît de bună și de răbdătoare. Și-a sporit și mai mult efectivul gărzii sale scoțiene, care trebuie să numere acum aproape patru sute de oameni bine înarmați. Se războiește fără încetare cu vecinii săi, jefuiește mai mult ca oricînd. A pus mîna pe Calvagh O'Donnell, pe care l-a luat în captivitate, și pe soția lui, pe care a făcut-o țiitoarea lui. Așadar, acum are sub control ducatul Tyrconnell...".

„Control" e un cuvînt pe care Elisabeta nu-l poate îngădui. În intenția ei de potolire a lucrurilor i-a răbdat pe acești insuportabili feudali irlandezi, rebeli și dezbinați, jefuitori și complotiști, i-a răbdat atîta vreme cît această pleavă rămăsese la un anumit grad de neputință. Dar nici vorbă nu poate fi ca un irlandez, oricine ar fi fost el, să aibă sub controlul său ceva în Irlanda. Puterea regală trebuie să hotărască totul acolo. Din acel moment, să spunem sfîrșitul anului 1561, Elisabeta se hotărîse : Irlanda va fi supusă sau irlandezii vor fi exterminați.

Trupele engleze, ca și cele ale nobililor irlandezi, sînt recrutate din închisori. Prea puțin le pasă de cauza engleză acestor oameni de nimic, prost îmbrăcați, prost hrăniți, plătiți puțin și veșnic în întîrziere și pe care luptele de hărțuială îi descurajează. Dușmanul se află pretutindeni și nicăieri ; el cunoaște terenul, numeroasele mlaștini *(bogs)*, care sînt invizibile noaptea în ceață și în care te împotmolești, te înfunzi și te îneci cîteodată în mai puțin de un metru de apă. Dușmanul cunoaște pădurile, în care englezii înaintează orbește, și le cade în spinare ori de cîte ori îi vede în număr mai mic. Atunci irlandezii dau năvală în dezordine și răcnind. Într-o seară englezii au avut impresia că au împresurat un grup căruia îi puseseră gînd

rău. Da de unde ! A doua zi în zori nu se mai afla nici picior de om acolo ; irlandezii erau la cinci leghe depărtare, ocupați să prade un sat.

„Shane O'Neill fură două mii capete de vite. Sussex pune mîna pe trei mii. Shane O'Neill pradă și dă foc la douăzeci de sate. O nouă expediție a lui Sussex pune mîna în trecere pe patru mii capete de vite, din care omoară o mare parte ca să nu se încurce cu ele". Cronicile acestor răscoale aparțin unor socotitori, și ele lasă impresia că urmăresc bandele numărînd vitele furate sau doborîte. Dincolo de cifrele lor îndoielnice se ghicesc flăcările și cenușa, cadavrele printre ruine, groaza din ochii celor care fug, care se refugiază în codru. Religia nu mai are nimic a face cu această furie dezlănțuită. În sfîrșit, într-o bună zi (aprilie 1562), sinistra poveste își află încheierea logică : Shane piere înjunghiat mortal de mercenarii săi scoțieni în cursul unui chef monstru. Răscoala lui e zdrobită.

Irlanda nu e supusă.

Treimea de nord-est a teritoriului e pustiită, unele familii supraviețuiesc în păduri, hărțuite de lupi și totodată de ostașii englezi. Totuși provincia Munster, cinci comitate în sudul Irlandei, este intactă. Mai cu seamă în partea de sud-vest, mîngîiată de Golfstrom, Munsterul este tot ce poate fi în Irlanda mai blînd, mai pitoresc și mai luxuriant, mai luminos. „Unde mai apune soarele în atîta strălucire ?", avea să scrie Bernard Shaw, iar Thackeray : „Dacă s-ar găsi o asemenea priveliște de-a lungul țărmurilor Angliei, ea ar fi una din minunile lumii". În inima acestui paradis irlandez au început în 1569 nobilii și clericii să organizeze în ilegalitate „Confederația din Munster pentru apărarea Irlandei și a credinței". Căpetenia conjuraților era Gerald Fitzgerald, duce de Desmond. Desmondul a fost un regat irlandez care se întindea în partea de sud-vest a Munsterului.

Istoria răscoalei lui Desmond este o încîlceală feudală nebunească de jurăminte de credință, sperjururi, trădări, treceri dintr-o tabără în alta, asasinate și măceluri. E absolut inutil să pătrunzi în acest labirint. Pentru populația irlandeză întregul episod se poate rezuma la un singur cuvînt : coșmar. Iată o sinteză a cronicilor cu privire la lupta pornită de doi generali ai reginei împotriva lui Desmond :

„Cele două armate regale înaintează spre vest, pustiind țara. Satele sînt pîrjolite. Englezii așteaptă provizii și arme, dar nu se știe în care port vor sosi. Trebuie să umble prin viscol, să treacă peste rîuri cu apele umflate. La trecerea trupelor istovite și turbate, nobilii se predau, dar Desmond tot nu e de găsit. Turmele sînt prădate, oamenii măcelăriți, și nu numai oamenii sănătoși, ci și schilozii, bătrînii, bolnavii, orbii, femeile și copiii de orice vîrstă. Ormonde, generalul reginei în Munster, trece apoi prin Killarney, Iveragh și ajunge pînă la Valentia. Se poate urmări traseul lui, deoarece incendiază totul în calea sa. Pălălaia focului se zărește la mai bine de treizeci de *mile*". În 1583 pustiirea era atît de cumplită, încît *toți* locuitorii Munsterului ajunseseră să-l urască pe Desmond, „pentru că răscoala lui era pricina a prea multe grozăvii".

Desmond a fost prins (9 noiembrie 1583), ucis și decapitat. Capul său a fost trimis lui Ormonde, care-l reexpedie reginei. Aceasta îl expuse pe Podul Londrei.

Din cauza acestui sfîrșit, Desmond a ajuns un erou al rezistenței irlandeze. Numeroși locuitori din Kerry mai cred că stafia lui se întoarce noaptea călare ca să galopeze pe malul mării.

La sfîrșitul primăverii 1584, într-o frumoasă dimineață, o mică trupă alcătuită din vreo doisprezece călăreți și mai mulți cai de povară se oprise pe drumul ce ducea de la Valentia la Killarney. Se zărea între munți marea spărtură dincolo de care se întindeau lacurile.

Doi călăreți, care, evident, se întorceau dintr-o misiune de cercetare în avangardă raportau celui care părea a fi șeful.

— Da, domnule, spunea unul dintre ei, ne taie drumul. Sînt vreo treizeci sau ceva mai mulți. E greu să-i numeri, abia îi distingi pe pămînt.

— V-ați dus pînă aproape de ei ?

— Nu, domnule. Era cît pe-aci să ajungem pînă la ei, deoarece la început stăteau în tufișurile ce se găsesc de o parte și de alta a drumului. Știți, se postează așa în speranța că va trece cineva.

— Nu trece nimeni.

— Totuși ei speră, nu mai sînt în toate mințile. Cînd ne-au auzit, au ieșit la drum, s-au tîrît. Am văzut un soi de viermuială.

— Ţipau ?

— Desigur că ţipau. La distanţa la care ne aflam se auzea ca o tînguire lugubră. Caii au început să se smucească, nu le place asta.

— Da, ştiu.

Şeful se întoarse spre un bărbos în haină de piele care sătea lîngă el :

— În curînd vom ajunge la Killarney. Am putea să ne oprim şi să-i ajutăm puţin. Să le aruncăm niţică pîine.

Bărbosul îşi scutură capul cu violenţă.

— Nu, domnule, nici vorbă nu poate fi de aşa ceva. Dacă depozitul din Killarney a fost prădat ? Ar trebui să mergem mai departe pînă la Limerick, admiţînd că ne-a mai rămas ceva la Limerick. Nu, nu putem să le dăm nimic. Dealtfel ar conta ca o picătură în mare.

Chipul conducătorului se întunecă, un chip mobil şi sensibil. Era un scriitor englez, Edmund Spenser, născut la Londra, pe atunci în vîrstă de treizeci şi doi de ani. Un poem intitulat *The Faerie Queene (Crăiasa zînelor)* avea să-l facă celebru. Venit în Irlanda ca secretar al vicerege-lui, deţinuse diverse funcţii. Acum se afla în călătorie oficială de inspecţie în Munster.

O foarte lungă călătorie călare. Mica trupă pornită din Dublin se instalase un timp la Kilkenny şi de acolo Spenser dăduse ordine şi trimisese instrucţiuni. Prima necesitate era în acel moment de a constitui în mai multe locuri depozite de alimente, nu pentru populaţie, pentru ceea ce mai rămăsese din ea, ci pentru trupă. Nu poţi să te aprovizionezi într-un pustiu. Or, trupa străbătea uneori cincisprezece leghe fără să întîlnească picior de om.

Caii se obişnuiseră cu duhoarea hoiturilor ; nu se mai smuceau şi nu-şi plecau urechile cînd vîntul le aducea în nări mirosul acela. Hoituri erau mai pretutindeni, în diverse stadii de descompunere, căci lupii nu le mîncau. Numeroase haite de lupi coborîseră din nord pînă pe malul mării. Ei atacau şi-i mîncau pe supravieţuitorii care nu mai erau în stare să se apere. Nu mai pridideau, erau ghiftuiţi. Trupa văzuse lupi care dormeau fără măcar să se trezească atunci cînd treceau caii.

Trupa capturase supravieţuitori încă în stare să se apere sau să fugă. Erau cu toţii suspecţi. Suspecţi de canibalism. Interogarea acestor oameni şi a muribunzilor

dăduse a înțelege că mulți dintre aceștia supraviețuiseră mîncînd carne de om. Trebuia să te hotărăști repede, altfel slăbeai prea mult din puteri, ca viermii care se tîrau acum pe drumul spre Killarney.

Nu ploua ; cerul era albastru-deschis cu norișori drăgălași. Sumedenie de corbi și păsări de mare se roteau între munți și în multe locuri se vedeau stoluri de păsărele. Grațiosul păsăret se ospăta și el din hoituri. Pescărușii și goelanzii atacau pînă și pe muribunzi.

Păsări de mare se roteau deasupra drumului ce ducea spre Killarney. Cu privirea lor ageră, necruțătoare, distingeau probabil fiecare amănunt din ceea ce se tîra și se foia pe drum.

Ceata de călăreți porni din nou. Nu era nevoie ca Spenser și însoțitorii săi să ajungă pînă la ceea ce se tîra și se foia pentru a recunoaște spectacolul care-i îngrozise prima oară. „Niște nenorociți de o slăbiciune înspăimîntătoare se tîrau sprijinindu-se în mîini, căci picioarele prea neputincioase nu-i mai puteau duce — scria Spenser. — Priveau cu chipuri de schelet, vorbeau așa cum strigă stafiile în fundul mormintelor lor. Se hrăneau cu hoituri dezgustătoare, fericiți cînd le găseau. Ajungeau chiar să le dezgroape". Și așteptînd să ajungă ei înșiși hoituri. Acesta a fost rezultatul constituirii „Confederației din Munster pentru apărarea Irlandei și a credinței" și a represiunii care i-a urmat.

În 1575, Mauvissière, ambasadorul Franței la Londra, scrisese despre Elisabeta : „E mai frumoasă și mai vioaie decît acum cincisprezece ani". Dar în 1588 bătrînețea o biruise. Nasul i se îngroșase, ochii i se înfundaseră în cap, pierduse mulți dinți pe partea stîngă, astfel că se înțelegea cu greu ce vorbea. Dădea impresia de mare energie și uneori de iritabilitate. Îi scuipa pe curteni în față și-și pălmuia doamnele de companie. Mînca puțin, îndoia vinul cu apă ca să-și ocrotească tenul și, pentru a-l pune în valoare, pentru a da impresia că nu se schimbase, purta peruci de un roșu mai aprins decît culoarea naturală a părului ei. Cuverturile sale de pat erau țesute cu fir de aur și argint și cu hermină, iar în materie de covoare nu voia decît persane sau indiene. Se îmbrăca în continuare cu mare grijă pentru finețea și delicatețea culorilor.

Elisabeta lucra din zori cu secretarii ei. Asculta fără să crîcnească rapoarte care o încredinţau că Irlanda era zdrobită, apoi dădea citire unui raport al spionilor ei : atîtea nave comerciale pătrunseseră iarăşi în cutare sau cutare port al Irlandei.

— Evident, pline de iezuiţi şi de soldaţi.

„Splendida izolare" a Angliei, insularitatea ei, a constituit, pînă la ultimul război inclusiv, o apărare eficace. Dar insularitatea creează un sentiment de teamă : teama de a duce lipsă de ceva, teama de o debarcare. Pe coaste, pîndarii scrutează zarea chiar în timp de pace. Din iunie 1940 şi pînă la 15 august de-a lungul întregului litoral de sud şi sud-est al Angliei au fost înălţate baloane captive şi circulau patrule. În 1588 patrulele călăreau în tot lungul coastelor Angliei, stimulînd zelul pîndarilor care ar fi fost ispitiţi să adoarmă, iar trupele de ocupaţie din Irlanda scormoneau peste tot, îi arestau pe suspecţi, torturau pînă la moarte pînă şi pe idioţii satelor.

Domnea o mare teamă, deoarece se ştia că Filip al II-lea începuse să adune o armadă enormă, dispunînd de o dată şi jumătate mai multe nave de luptă decît putea să înarmeze Anglia în total. Strategii se întrebau în ce regiune de pe coasta engleză sau irlandeză vor debarca spaniolii. Elisabeta asculta plină de iritare vorbăria lor.

— Vor debarca în mai multe locuri, pretutindeni, striga ea. În Anglia, în Scoţia, în Irlanda. Şi, în timp ce ne vom război cu unii, ceilalţi se vor îndrepta spre Londra.

În privinţa primului punct avea dreptate. Au fost întîlniţi spanioli în mai multe puncte de pe coasta Angliei, a Scoţiei, a Irlandei la începutul lui august 1588, după ce Felicissima Armada fusese zdrobită de flotele lui Drake, Frobisher, Hawkins şi ceilalţi. Dar nici vorbă nu era să se îndrepte asupra Londrei : erau nişte naufragiaţi nenorociţi care mureau de istovire. Populaţia de pe coaste îi masacra. Naufragiaţii ajunşi pe coastele Irlandei au fost ucişi ca şi ceilalţi, măcelăriţi de irlandezii fantomatici, înnebuniţi de mizerie şi pentru care prădarea unei nave era o sărbătoare.

O bucurie nesăbuită, un sentiment de uşurare delirantă a zguduit Anglia la vestea victoriei. Elisabeta a rămas rece :

— Irlanda se va răscula din nou cu ajutorul spaniolilor.

Regina avea şi de rîndul acesta dreptate. Zece ani mai tîrziu, cu degetele ei lungi şi fine pe care toată lumea continua să le admire, avea să deschidă ea însăşi scrisorile lui Robert Devereux, conte de Essex, care într-un timp o fermecase şi care acum îi trimitea din Irlanda nişte veşti de necrezut.

Fortăreţele engleze fuseseră atacate, trupele engleze zdrobite la Contibret şi Yellow Ford. Fără ajutorul spaniolilor. Hugh O'Neill (Tyrone) şi Hugh O'Donnell (Donegal) răsculaseră nordul şi nord-vestul insulei, făcînd apel numai la sentimentul religios şi la sentimentul naţional, acum îmbinate în mod inextricabil, şi adunaseră o armată mai numeroasă, mai mobilă, mai bine instruită decît forţele britanice.

Mai rău : Munsterul, unde cu cîţiva ani înainte se trecuse cu tăvălugul, se răsculase şi el, precum şi o parte din Leinster (sud-estul insulei). „Englezii instalaţi pe vechile moşii ale rebelilor sînt măcelăriţi ; li se taie limba şi nasul, se sparg capetele copiilor, izbindu-i de pereţi".

Essex, învins, după ce semnase un armistiţiu cu cei doi Hugh, veni la Londra pentru a încerca să se justifice. Regina îi întrerupse pledoaria cu două cuvinte :

— La turn ! [1].

Ceva mai tîrziu Essex a fost decapitat, deoarece încercase să organizeze un complot. Timpul jumătăţilor de măsură trecuse.

E greu de spus în ce moment exact al istoriei Irlandei foametea provocată, organizată, menţinută a fost folosită ca armă de luptă de către înaltele autorităţi britanice.

Se pare că pînă la prima rebeliune a celor doi Hugh (1595) foametea a fost pur şi simplu o urmare firească a războiului colonial. Englezii „pîrjoleau totul în calea lor", pentru a se lăsa precedaţi de o faimă înspăimîntătoare, menită să paralizeze populaţia. Nobilii răsculaţi, împotriva cărora luptau, procedau şi ei aidoma, fie dintr-o furie distructivă, ca beţivanul Shane O'Neill, fie pentru a băga şi ei groaza în oameni (pentru a împiedica ralierea la cauza engleză) şi pentru a lipsi pe duşman de posibilitatea de a se aproviziona. Toate aceste maşinaţii erau încă într-un fel *anarhice.*

[1] *Turnul Londrei* — veche fortăreaţă care slujea drept închisoare. — *Nota trad.*

După răscoala lui Desmond, conducătorii britanici au început să înțeleagă că distrugerea sistematică a recoltelor era un mijloc coercitiv tot atît de eficace ca lupta armată împotriva trupelor de rebeli, dacă nu și mai mult. Desigur, nu s-a renunțat la aceasta din urmă, dar operațiile de represalii au fost lansate, la început de preferință și apoi de obicei, în anotimpul cînd grînele așteptau să fie strînse.

Al doilea învățămînt pe care l-au tras conducătorii militari britanici din primele campanii ale războiului colonial a fost că nu ajungeai prea departe dacă făceai economie de mijloace și că trebuia să acționezi în stil mare.

Astfel că în februarie 1600, cînd lordul Blunt Montjoy, noul lord Deputy, sosi la Dublin împreună cu sir George Carew, noul guvernator englez al Munsterului, el se afla în fruntea a douăzeci de mii de oameni. Pustiirea a reînceput cu și mai mult zel. O a doua răscoală a lui Hugh O'Neill și Hugh O'Donell, sprijinită de un contingent spaniol debarcat la Kinsale, pe coasta de sud, a fost zdrobită.

Elisabeta muri cincisprezece luni mai tîrziu, în vîrstă de șaptezeci de ani, ceea ce era o performanță remarcabilă pentru epoca respectivă. Cînd Iacob I s-a urcat pe tron, l-a chemat pe Montjoy și l-a întrebat ce se petrece în Irlanda.

— Sire, în întreaga insulă domnește calmul.

Nimic mai adevărat. Sudul și nordul erau acum la fel de tăcute, Ulsterul avînd, poate, o ușoară superioritate. Cronicarii relatează că bătrînele mîncau copiii pe care tinerii aveau nebunia să-i aducă pe lume și că hoiturile găsite pe cîmp aveau „gura înverzită". Muribunzii cărora le făcea silă ideea de a se hrăni cu hoituri mîncau iarbă.

Spre 1603 și în anii următori au fost văzute mai peste tot în Irlanda grupuri foarte puțin numeroase, adesea alcătuite numai din doi oameni, apropiindu-se de ferme care se aflau încă în paragină. La început fermierii se ascundeau. Vizitatorii îi strigau, îi momeau plini de răbdare. În grup se afla întotdeauna și un tălmaci :

— Sîntem reprezentanți ai regelui, dar nu vă vrem răul. Venim pur și simplu să verificăm titlurile voastre de proprietate.

Urmașul Elisabetei tocmai pusese la punct arma de temut care, după distrugerea sistematică a recoltelor și fo-

losirea numeroaselor batalioane, avea să fie utilizată în opera de zdrobire a Irlandei.

— Cum, nu aveți titlu de proprietate ? N-ați avut niciodată sau l-ați pierdut ? Așadar nu sînteți proprietar, pămîntul dumneavoastră aparține regelui.

Dacă fermierul arăta vreun act, vizitatorii găseau în el cine știe ce viciu de formă. Au fost create tribunale locale pentru a rezolva pretinsele cazuri litigioase. Juraților care se arătau înclinați să coopereze erau răsplătiți, ceilalți azvîrliți în temniță. Vistieria engleză revindea proprietățile poprite, dar niciodată irlandezilor, ci numai coloniștilor englezi sau scoțieni.

În cele din urmă, acești coloniști, precum și un număr foarte mic de irlandezi „loialiști", deveniră proprietarii a șapte zecimi din teritoriu ; biserica anglicană din Irlanda a cumpărat o cincime. Celorlalți irlandezi, aproape totalitatea populației, le-a rămas o zecime din pămînturile țării lor. „Antreprenorii", cum erau numiți reprezentanții regelui, ajunseseră chiar la o performanță : loturile lăsate irlandezilor erau pretutindeni pămînturile cele mai sărace, adesea abia cultivabile.

Această prădăciune, fără termen de comparație decît în istoria antică, nu era decît un început. Ea nu a provocat nici o răscoală, deoarece Irlanda, slăbită, nu-și redobîndise forța de a se ridica, iar operația a fost extinsă cu dibăcie pe o perioadă de mai mulți ani.

Totuși, în 1614 Iacob I a poruncit, din spirit de prevedere, ca toți irlandezii dovediți a fi luat parte la ultimele două rebeliuni să fie surghiuniți. Șase mii au fost de îndată deportați în Suedia. Deportarea avea să fie a patra armă folosită de puterea britanică împotriva Irlandei. Iacob I a decretat de asemenea ca copiii celor deportați și orfanii minori să fie crescuți în religia protestantă.

Carol I, candidat la decapitare chiar de la începutul domniei sale datorită remarcabilei sale necunoașteri a psihologiei popoarelor (a fost executat în 1649), calic ca și tatăl său, nu reținuse de la acesta decît o singură idee privitoare la Irlanda : se puteau stoarce bani din acest cvasicadavru. Dar cum totul era deja confiscat, ce să mai vinzi irlandezilor ? Sfetnicul său Strafford (făgăduit și el securii) îi sugeră :

— Am putea să le vindem libertăți.

Istoria dovedise deja că celții aceia lipsiți de bun-

simţ îşi doreau, mai curînd decît să trăiască, să posede o libertate de orice fel. Carol hotărî să le vîndă mai întîi ceea ce-şi doreau cel mai tare : libertatea cultului. Atît, ca să se poată duce la slujbă. Le-a propus de asemenea să-şi cumpere dreptul de a deveni proprietari ! Trebuie să recunoaştem că vînzarea unui astfel de drept era ceva cu totul neobişnuit. Mărturisesc că nu m-am priceput să descopăr cîţi irlandezi şi-au cumpărat acest drept, dar un lucru e sigur : vînzarea libertăţii religioase repurtă un mare succes. Pînă şi cei mai săraci consimţiră să contracteze datorii de dragul acestui nou bir.

Trei ani mai tîrziu, Carol I decretă că chitanţele prin care se dovedea cumpărarea liberei exercitări a cultului sau a dreptului de a deveni proprietar nu mai aveau nici o valabilitate, nu mai aveau obiect. Era obligatoriu pentru toţi să redevină anglicani, nu se mai punea problema să năzuieşti la proprietate. Bineînţeles, vistieria britanică păstra banii.

E greu ca o cîrmuire să-şi dea seama cît de departe poate să meargă cu prădăciunile. În zilele noastre vedem ţări jefuite sub raport economic, lipsite de orice libertate de gîndire şi de expresie, reduse la nemişcare şi la tăcere sub şenilele tancurilor. Avem impresia că mijloacele de care dispune asupritorul, precum şi contextul diplomatic, fac definitivă această neputinţă, dar la urma urmelor nu e sigur.

În octombrie 1641, coloniştii englezi şi scoţieni care beneficiaseră de marea redistribuire a pămînturilor din Irlanda începură poate să-şi spună că Londra săvîrşise o greşeală vrînd să-i lipsească pe irlandezi de orice în afară de viaţă şi de loturile cele mai nenorocite din ţara lor, şi mai cu seamă răpindu-le, după ce le-o vînduse, această libertate religioasă, la care ţineau mai mult decît la viaţa lor. Ei şi-au pus, probabil, această problemă, dar nu vreme îndelungată, căci n-aveau deloc răgaz să reflecteze, văzînd cum soseau pe domeniile lor cete de ţărani înarmaţi, ca odinioară, numai cu ciomege şi pietre, cu lănci, cuţite şi unelte cu coadă.

Cuvîntul *jacquerie* [1] (de la Jacques, nume dat de no-

[1] *Jacquerie* — răscoală a ţăranilor francezi din 1358. Prin extinderea sensului, răscoală a păturilor neavute împotriva celor bogaţi. — *Nota trad.*

bili în derîdere țăranilor ; vezi *Jacquou le Croquant)* există sub aceeași formă în limba franceză și în cea engleză. Englezii l-au preluat de la francezi pentru a desemna răscoalele lor țărănești, căci aceste mișcări au pretutindeni același caracter. Nu izbucnesc decît atunci cînd exasperarea asupriților atinge un grad extrem de înalt, o presiune maximă, dincolo de care explozia este sub raport fizic inevitabilă. De la explozie, jacqueriile au împrumutat cel mai adesea scurtimea, violența și faptul că nu puneau nici o stavilă cruzimii.

Vești cutremurătoare soseau în Anglia : burți spintecate, limbi smulse etc., aproape două sute de mii de morți. În realitate au fost vreo zece mii, dar cei care descriau întîmplările adăugau la faptele adevărate întregul folclor anglo-irlandez în materie de grozăvii, oricum foarte bogat.

Jacqueria irlandeză din octombrie 1641 s-a remarcat prin faptul că a durat mult și s-a transformat într-o mare răscoală, susținută de o adevărată armată irlandeză organizată, bine comandată și disciplinată în așa măsură, încît în octombrie 1642 răsculații ajunseseră stăpîni pe toată țara în afară de Dublin și de alte nouă orașe. Deputații catolici excluși (de englezi) din parlamentul din Dublin alcătuiseră un soi de contra guvern provizoriu, susținut de la distanță de Franța și recunoscut oficial de papă, ceea ce-i conferea un aspect de legitimitate. Irlandezii ar fi putut exploata marile greutăți în care se zbătea atunci Carol I în Anglia, dar, din nefericire pentru ei, omul care avea să pună capăt crizei engleze arunca deja asupra Irlandei o privire cum nu se poate mai necruțătoare. Dictatorul militar puritan Oliver Cromwell avea să decidă că toate metodele coercitive folosite pînă atunci succesiv împotriva Irlandei vor fi aplicate concomitent și fără întrerupere pînă ce această insulă diabolică va rămîne, în sfîrșit, absolut încremenită și mută, ca stîncile acelea golașe bătute de marea sălbatică.

În august 1649 orașul fortificat Drogheda de lîngă vărsarea rîului Boyne în Marea Irlandei ducea o viață tihnită, cu toate că între zidurile lui se aflau mulți soldați. Militarii aceștia hoinăreau, așa cum fac oștenii dintr-o garnizoană în timp de pace, bînd bere și whiskey și căutînd prilejuri să înghesuie femeile. La vremea fluxului,

cîteva bărci de pescari masive și pîntecoase urcau pe estuar. Aproape tot peștele era cumpărat de călugări. Economul mănăstirii cisterciene [1] de la Mellifont, cel al mănăstirii Monasterboice, cel al bisericii abațiale Sfînta Maria de Urso și cel al mănăstirii dominicane Sfînta Maria Magdalena veneau în persoană să se tocmească pentru coșurile cu scrumbii, pe care călugării ce se îndeletniceau cu treburile gospodărești le încărcau apoi pe caii de povară.

Drogheda era și pe atunci un oraș foarte vechi ; normanzii se instalaseră în el în 911, iar anglo-normanzii înălțaseră acolo prima fortăreață la sfîrșitul secolului al XII-lea. Richard al II-lea primise acolo declarația de supunere din partea mai multor „regi" irlandezi în 1395, epocă binecuvîntată cînd încă nu izbucniseră războaiele religioase. Una din ciudățeniile orașului în 1649 era că în el se vorbea nu numai limba gaelică, ci și engleza.

Din timpuri străvechi și pînă în luna iunie a acelui an. Drogheda fusese unul din punctele întărite ale englezilor în Irlanda, una dintre bazele de unde porniseră cumplitele expediții de represalii. Biserica ei abațială, mănăstirea și schiturile din vecinătate fuseseră în mai puțin de un veac și de mai multe ori rînd pe rînd înfloritoare, jefuite, pustiite, repopulate și restaurate, în fond, potrivit fluctuațiilor îndelungatului martiriu al Irlandei, deși Drogheda nu fusese în ultimii cincizeci de ani un oraș martir. Deoarece nu se simțeau amenințați, englezii se arătau relativ binevoitori, închizînd chiar ochii cînd călugării reocupaseră mănăstirile.

Dar nu pe acești englezi îi întîlneai acum pe ulițele strîmte ale Droghedei, ci niște englezi catolici și monarhiști, ostili regicidului Cromwell și aliați cu irlandezii. Cu trei luni în urmă, orașul fusese ocupat fără prea mult efort și fără nici o tragedie de trupele marchizului de Ormonde, magicul urzitor al acestei alianțe rodnice a irlandezilor cu coloniștii englezi regaliști. În mai puțin de o jumătate de veac de la zdrobirea Irlandei de către Montjoy, irlandezii practic își recuceriseră țara. Cîrmuitorii englezi erau lipsiți de putere și mulți dintre ei izolați. De la 22 iunie, Ormonde asedia Dublinul.

[1] *Cistercieni* — ordin de călugări care-și aveau inițial sediul la Cîteaux în Franța. — *Nota trad.*

În acest timp, patrule porneau zilnic din Drogheda să supravegheze ţărmul, să scruteze marea. Circulau zvonuri în legătură cu un plan de debarcare a englezilor în Irlanda; cu o expediţie de pedepsire menită să răzbune victimele *jacqueriei*. Irlandezii vorbeau despre marea răzbunare din 1641.

Ca şi englezii ameninţaţi de Felicissima Armada, irlandezii sperau să-i ocrotească vremea rea. Militarii şi locuitorii Droghedei erau de acord în a fixa ziua de 15 august ca dată-limită a primejdiei ; mai tîrziu zilele începeau să se scurteze, se lăsa ceaţa, marea devenea agitată şi, odată cu vasta tulburare stîrnită de echinox, ameninţarea ar fi fost înlăturată. În 1940, englezii, temîndu-se de o debarcare a germanilor, raţionaseră la fel, fixînd aceeaşi limită îngrijorării lor : data de 15 august.

Şi iată că ziua de 15 august 1649 răsărea deasupra Droghedei şi nimic nu se petrecuse. Nici urmă de inamic ; privită de pe ţărm, marea rămînea pustie, marea încreţită deja sub aversele de ploaie. Ploaia, care de fapt nu încetase aproape deloc — toată vara nu fusese o zi senină —, punea din nou stăpînire deplină pe insula verde, îşi întindea mantia deasupra ei. Pe uliţele strîmte şi gloduroase ale Droghedei, civili şi militari, bărbaţi, femei, copii umblau prin ploaia ocrotitoare. În tavernele întunecate cu pămînt pe jos acoperit cu paie, foarte puţin deosebite de grajduri şi de locuinţe, se auzeau voci sparte şi se răspîndea miros de băutură.

Dimineaţa sunaseră clopotele bisericilor şi mănăstirilor, credincioşii — toţi oamenii aceia erau credincioşi — se înghesuiseră în mirosul luminărilor la rugăciune, slăvind-o pe Fecioara şi aducîndu-i mulţumiri, iar călugării de la biserica Sfînta Maria de Urso îşi continuaseră psalmodiile pînă în amurg, intrînd în noapte.

Ziua de 16 august răsări în ploaie şi ceaţă, nimic nu se schimbase şi bătrîna navă Drogheda luneca încă o dată lin spre toamnă şi iarnă.

La sfîrşitul după-amiezii acelei zile, trei călăreţi stropiţi cu noroi din cap pînă-n picioare şi ai căror cai fumegau trecură în goană barbacana care apăra intrarea în Saint-Laurent Gate. O clipă mai tîrziu, ştirea umbla din gură-n gură :

— Englezii sînt la Dublin.

Toate bisericile vechi din Irlanda sînt lipsite de acoperiș, iar Irlanda este una din țările unde ți se arată cele mai numeroase ruine, mai mult sau mai puțin interesante, dar toate autentic vechi. Se întîmplă extrem de rar ca în legătură cu vreuna din ele să nu fie rostit, uneori cu acel sumbru umor specific irlandez, numele lui Cromwell. În jurul acestui personaj s-au polarizat distrugerile, cruzimile, măcelurile săvîrșite de cincizeci de călăi ai Irlandei. Oliver Cromwell nu mai e un om, ci un fel de entitate ucigașă, devastatoare.

Armata de intervenție a lui Cromwell din 1649 era numeroasă — douăsprezece mii de oameni — și bine înarmată pentru vremea respectivă : tunuri, călăreți, lăncieri, mușchetari, care mai purtau acest nume, deși aveau puști cu cremene, mult superioare vechilor muschete. „Fierul de lance" al lui Cromwell era un regiment de cavalerie alcătuit din voluntari selecționați, cărora le cerea să posede trei însușiri : tinerețe, rezistență și fanatism religios. Este vorba de vestitele „coaste de fier", corp de elită în care instrucția și disciplina erau exacerbate pînă la o limită aproape neomenească și în care era mare înghesuială ca să pătrunzi. *Mutatis mutandis* [1], „coastele de fier" prefigurau oarecum Waffen-SS [2]. Își făceau rugăciunile împreună dimineața și seara și intonau psalmi înainte de a porni la luptă.

De îndată ce sosi la Dublin, corpul expediționar mătură trupele lui Ormonde.

— Acum vom porni împotriva Droghedei, declară Cromwell acoliților săi. Vom soma orașul să se predea. Dacă refuză, vom trece garnizoana și pe locuitori prin foc și sabie. Trebuie să dăm o pildă de la început, ca să evităm o serie de asedii lungi și costisitoare.

Dacă ne uităm cu atenție la gravuri sau la picturi din evul mediu și chiar dintr-o epocă ceva mai tîrzie, ne putem face o idee despre inimaginabila îngrămădeală care domnea mai totdeauna înăuntrul fortărețelor sau castelelor asediate. Toată populația din împrejurimi se refugia în locurile în mod obișnuit suprapopulate, aducînd și numeroase vite.

[1] Cu schimbările necesare (lat.). — *Nota trad.*
[2] Trupele SS. — *Nota trad.*

De îndată ce aflară că se apropie Cromwell, călugării de la mănăstirile din preajma Droghedei, care erau cei mai bogaţi proprietari din partea locului, pătrunseră în oraş cu numeroase bovine, oi şi care cu fîn pentru animale. Era înghesuială, dar totodată se aduceau provizii pentru un asediu care putea fi îndelungat.

Trupele lui Cromwell au luat poziţie în jurul Droghedei la 3 septembrie. Militarii şi locuitorii oraşului îi văzură pe ostaşi cum se instalau, cum îşi înălţau corturile, cum aliniau tunurile şi adunau îndărătul lor mari grămezi de ghiulele, cum înjghebau ceva mai departe îngrădituri pentru cai. Puştanii din oraş se furişau printre soldaţi, se căţărau pe ziduri pentru a se bucura de spectacol, căci niciodată nu mai văzuseră militari atît de arătoşi. Infanteriştii şi cavaleriştii lui Cromwell purtau toţi o tunică de culoare roşie, veşmînt inedit pe atunci pentru uniformă. Ofiţerii se deosebeau după eşarfă, diferită pentru fiecare unitate.

Înăuntrul oraşului viaţa continua, o viaţă extrem de animată din cauza înghesuielii ; fiecare încăpere era un dormitor sau o sală de mese, lumea stătea de-a valma, laici şi clerici, ostaşi, femei, copii. Hrana era împărţită gratuit, ceea ce conferea acelor zile un caracter neobişnuit, aproape de serbare de breaslă. Astfel se scurse mai bine de o săptămînă.

La 10 septembrie, Cromwell trimise somaţii printr-un crainic. Dacă oraşul se preda, soldaţii vor fi luaţi prizonieri, fortificaţiile distruse, dar populaţia va fi cruţată. Răspunsul comandantului militar al Droghedei fu negativ. A doua zi, în dimineaţa de 11 septembrie, începu bombardamentul.

Fortificaţiile din secolul al XII-lea şi chiar cele din secolul al XIII-lea nu fuseseră concepute pentru a rezista unui tir de artilerie. În general, de un veac artileria nu mai progresase deloc, totuşi Cromwell poseda cîteva tunuri în stare să tragă pînă la 1 100 de metri ghiulele de metal de 60 de kilograme. Primele proiectile aruncate la 11 septembrie asupra Droghedei omorîră multă lume, semănară groaza în mulţimea îngrămădită şi practicară spărturi în porţi. Cromwell îşi lansă de îndată cavaleria. Documentele epocii nu spun cît timp a durat lupta, ci numai că englezii au fost respinşi în două rînduri. La al trei-

lea asalt pătrunseră în oraș. Raportul asupra operației, făcut de însuși Cromwell, e laconic : „Domnului i-a fost pe plac să binecuvînteze strădania noastră la Drogheda. După ce am pătruns în oraș am fost necruțători. Cred că am trecut prin sabie pe toți apărătorii".

„Coastele de fier" aveau, probabil, consemnul să socotească drept apărători toate ființele omenești care se aflau înăuntrul orașului, căci peste trei sute de femei au fost măcelărite în ziua aceea ; e un fapt istoric. Fugarilor scăpați de la măcel și care alergau în codru le părea rău după vremurile cînd armatele de represiune se mulțumeau să pîrjolească totul în calea lor, să prade și să siluiască.

După ce a lichidat Drogheda, Cromwell s-a îndreptat spre Wexford, în sudul coastei, la Marea Irlandei, apoi spre alte orașe, care au fost toate zdrobite cu tăvălugul. Armata lui Cromwell era o mașină nu numai neiertătoare, ci și rapidă : cînd Cromwell se reîmbarcă spre a pleca în Anglia, Irlanda era pusă din nou cu botul pe labe. Din nou redusă la tăcere și la nemișcare. „Între 1652 și 1654 — a scris J. P. Prendercast — un călător ar fi putut străbate treizeci de mile fără să întîlnească picior de om". *Cinci șesimi* din populație pieriseră.

Cromwell nu plecase fără a lăsa instrucțiuni. Nu era suficient să reprimi, trebuia să pedepsești. Și să procedezi astfel încît Irlanda să fie pusă în imposibilitatea de a mai dăuna vreodată.

Dacă examinăm istoria Franței, ni s-ar putea părea că metoda folosită de Cromwell — tribunalele excepționale — nu a fost prea originală, însă știm cît a putut fi de eficientă.

Nu avem impresia că judecătorii s-au lăsat chinuiți de numeroase probleme de conștiință, cu atît mai mult cu cît scara pedepselor fusese stabilită pur și simplu în funcție de calitatea celui care compărea în fața tribunalului. Orice preot era în mod automat condamnat la moarte. Se pusese cîte un premiu pe capul *tuturor* preoților. Moșierii irlandezi (rămăseseră, probabil, destul de puțini) erau împărțiți în două categorii : dacă era vorba de unul „bogat", adică dacă poseda un pămînt bun de cultivat, era condamnat la moarte ; unuia sărac i se confisca pămîntul, iar el era trimis în surghiun. *Toate* proprietățile catolicilor irlandezi (și ale englezilor care luptaseră alături de ei) au fost astfel

confiscate și revîndute coloniștilor, banii fiind vărsați în fondurile armatei.

O parte dintre cultivatorii deposedați au fost osîndiți să rămînă pe loc ca arendași ai proprietăților lor confiscate. Ei munceau în continuare, ca și în trecut, dar întregul profit intra în buzunarul noilor proprietari sub forma unei arenzi enorme în bani și în natură, lor înșiși rămînîndu-le să se descurce cum or ști ca să nu moară de foame. Sistemul acesta (numit mai tîrziu al *landlorzilor*) avea să se perfecționeze. În unele regiuni ale Irlandei mai dăinuie și astăzi, foarte puțin atenuat.

Ceilalți deposedați au fost mutați *manu militari* [1] în Connaught. Regatul gaelic Connacht, întemeiat în secolul al II-lea de Conn, erou semilegendar, primul înalt rege, se întinde în cîmpia centrală și pe două masive de lîngă coastă. Și astăzi încă e o regiune săracă și foarte puțin populată. În secolul al XVII-lea era un ținut nenorocit alcătuit din smîrcuri, munți mici și lande sterpe.

În întreaga Irlandă vedeai umblînd prin ploaie cete de bărbați, femei și copii în zdrențe, încadrați de călăreți care-i mînau întruna, lovindu-i cu latul sabiei și cu biciul și interzicîndu-le să-și piardă vremea cu cei care cădeau în drum. „În Connaught sau în iad !“, acesta era unul din consemnele lăsate foarte explicit de Cromwell.

Alte grupuri asemănătoare, la fel escortate, erau îndreptate nu spre această regiune dezmoștenită, ci spre porturi. Bărbații erau ostași irlandezi. Cei care aveau soție și copii mergeau împreună cu ei, dar la sosirea în port erau despărțiți de familie. Bărbații erau îmbarcați pe vase care plecau în Suedia. Se desfășurau scenele sfîșietoare clasice : soțiile și copiii erau smulși cu forța din brațele nenorociților deportați, iar aceștia loviți și împinși în mare spre bărci (puține porturi aveau cheiuri pentru îmbarcare), totul însoțit de vaiete și de țipete.

Alte nave așteptau femeile și copiii, care erau, la rîndul lor, îmbarcați, dar cu altă destinație : Jamaica, unde plantatorii aveau nevoie de femei și de sclavi. Aceste scene au fost reprezentate mai tîrziu de diverși ilustratori într-o manieră uneori anacronică sub raportul vestimentației, dar mișcarea în ansamblu e verosimilă : se văd oa-

[1] Cu forța (armelor) (lat.). — *Nota trad.*

meni grosolani tîrînd prin apă spre bărci femei despletite, leşinate de durere şi copii care se zbăteau. Unii copii căzdeau în apă, se înecau : amănunt neînsemnat, se mai făcea economie la transport ; dacă erau foarte mici, mamele lor puteau să fie mulţumite că nu-i despărţiseră de ele pînă atunci.

În Indiile Occidentale, femeile şi fetele tinere erau vîndute la mezat şi uneori luate în căsătorie de către un om cumsecade. Pentru acestea începea o nouă viaţă ; ele ajungeau să uite Irlanda şi nenorocirile ei.

Viaţa celor strămutaţi în Connaught era îngrozitoare. Puşi să-şi împartă între ei nişte pămînturi necultivabile, mureau de foame şi de boli în mijlocul smîrcurilor, tînjind de dor după meleagurile de pe care fuseseră alungaţi, înfrumuseţînd condiţia lor anterioară, de fapt adesea mizeră. Mulţi fugeau în munţi pentru a încerca să ajungă de acolo la mare sau se îndreptau spre Shannon, graniţa de sud a purgatoriului lor. Patrule engleze călări îi urmăreau, îi fugăreau uneori zile întregi ; vînătoarea aceasta de irlandezi îi distra pe soldaţi mai mult decît vînătoarea de vulpi.

Voia lui Cromwell a fost ca pedeapsa să dureze. În 1657, la cinci ani după plecarea sa din Irlanda, o hotărîre luată la Londra a fost difuzată pretutindeni : orice irlandez surghiunit în Connaught putea să fie doborît fără somaţie dacă trecuse Shannonul.

Nu se poate păzi fiecare palmă a unei graniţe ruşinoase ; există întotdeauna oameni dispuşi să-şi rişte viaţa pentru a o trece. În fiecare noapte oameni cutezători treceau Shannonul înot, se tîrau ore şi zile întregi sau alergau noaptea ca nişte nebuni, hăituiţi de ciini. În munţii împăduriţi de la vest de Connaught se ascundeau haiduci care pîndeau şi sugrumau pe orice ostaş englez răzleţit. În întreaga Irlandă şi chiar în Connaught, preoţi camuflaţi sub veşminte laice spovedeau şi împărtăşeau pe catolicii care posedau o credinţă de nestins, oficiau slujba în şoproane, în grajduri, în păduri, riscîndu-şi viaţa lor şi a tuturor celor ce asistau la slujbă. Aceste minuscule puncte luminoase străluceau în beznă.

Ziua de 12 iulie este de o jumătate de veac sărbătoarea naţională a Ulsterului protestant, care comemorează în această zi bătălia de la Boyne, în cursul căreia trupele lui

Wilhelm de Orania le-au înfrînt pe cele ale lui Iacob al II-lea. Despre Iacob al II-lea, a cărui carieră a fost foarte strălucită la început (mare amiral, învingătorul lui Ruyter, cuceritor al oraşului New Amsterdam, redenumit New York în cinstea sa), ne aducem aminte mai cu seamă că a fost un rege nefericit, refugiat la Ludovic al XIV-lea. Ar fi fost mai puţin nefericit dacă ar fi fost tot atît de puţin stăruitor în greşelile lui pe cît a fost în faptele sale de vitejie.

A reda catolicilor din întreitul său regat (Anglia, Scoţia, Irlanda) libertatea cultului era, desigur, o măsură de pacificare. Totodată, a-i prigoni pe protestanţi era un lucru odios şi prostesc ; a afişa atîta simpatie pentru Ludovic al XIV-lea era o greşeală de tact. Pe scurt, acest monarh a făcut tot ceea ce trebuia pentru a pregăti intrarea pe scena politică engleză a propriului său ginere, Wilhelm, stathuderul Provinciilor Unite, căruia aristocraţia engleză şi parlamentul englez sfîrşiră prin a-i oferi tronul ţării lor.

În 1688 stathuderul debarcă la Torbay (pe coasta de sud a Angliei) cu o mînă de oameni şi Iacob al II-lea, cuprins de panică, fugi în Franţa. Dar, cum irlandezii simţiseră renăscînd în ei o speranţă de neînvins după moartea lui Oliver Cromwell (al cărui fiu, Richard, se vădise mult mai puţin crud, ca şi Carol al II-lea, primul rege al Restauraţiei), nu voiau să vadă mormîntul închizîndu-se din nou peste ei. Richard Talbot, duce de Tyrconnel, ridică o armată imensă pentru vremea respectivă — „o sută de mii de sălbatici lihniţi şi zdrenţăroşi“ — dispuşi să lupte cu oricine arbora pavilion englez. Impresionat de această mişcare, regele surghiunit, căruia Ludovic al XIV-lea îi dădu cu împrumut cîteva nave, se întoarse. Dar nu în Anglia, ci în Irlanda.

Era o neînţelegere la mijloc. Irlandezii se gîndeau : „O să proclame independenţa noastră“, cîtă vreme intenţia celui ce se întorcea era de a domni din nou peste cele trei regate ale sale. Era clar că nu avea să-şi poată împlini năzuinţa din moment ce-şi alesese ca prim obiectiv Derry (astăzi Londonderry), ocupat de englezii hughenoţi, în faţa căruia s-a împotmolit asediindu-l zadarnic timp de trei

luni. Puțină vreme după aceea, stathuderul a debarcat la gurile rîului Boyne, lîngă Drogheda, unde acționaseră „coastele de fier". Trupele sale i-au zdrobit pe irlandezi și Iacob al II-lea a fugit pentru a doua oară în Franța.

Tratatul de supunere politică a Irlandei a fost semnat la Limerick (la sfîrșitul anului 1691). Istoricii de profesie relatează foarte firesc, de parcă n-ar fi vorba de o stipulație *apriori* uluitoare, că acest tratat acorda irlandezilor libertatea cultului și dreptul de proprietate. Mărturisesc că am fost nevoit să fac presupuneri proprii în legătură cu cauzele acestei mărinimii. Poate că Wilhelm de Orania a vrut să-și manifeste admirația pentru ultima bătălie de onoare dată de irlandezi. Mai probabil mi se pare că a socotit că procedează politic, arătîndu-se moderat.

Nu ținuse însă seama de „oraniști". Liberalismul față de Irlanda nu se înscria în contextul istoric ; era inacceptabil pentru opinia publică engleză din vremea aceea. Vestitele „legi penale" pe care parlamentul britanic începu să le elaboreze după mărinimosul tratat de la Limerick vădesc că statul englez înțelegea să tragă profituri de pe urma înfrîngerii militare incontestabile a Irlandei.

Prin aceste legi, votate cu o voință perseverentă și minuțioasă din 1695 pînă în 1727, orice irlandez catolic pierdea din nou toate drepturile sale politice, libertatea cultului, dreptul la altă instrucțiune în afara celei elementare, dreptul de a exercita orice profesiune liberă în afara celei de medic, dreptul de a poseda o proprietate în afara uneia foarte mici, dreptul de a depune o mărturie fără restricții, dreptul de a poseda orice fel de armă, de a avea un cal ce valorează mai mult de cinci livre etc. Aceste interdicții umilitoare sau vexatorii ori intenționat degradante decurgeau toate dintr-un principiu enunțat într-o admirabilă formă solemnă de către lordul-cancelar Bowes : *„The law does not suppose any such person to exist as an Irish roman catholic"* („Legea nu recunoaște existența ca persoană a unui irlandez romano-catolic"). Poate pentru prima oară în istorie o comunitate umană alcătuită din mai multe mii de persoane era scoasă *legal* în afara legii.

Vom mai revedea pe pămîntul Irlandei și alte înfruntări, și alte represalii, alte perioade de foamete, morți cu

zecile de mii. Drama irlandeză continuă și în zilele noastre. Am hotărît s-o prezint în primul rînd din cauza acestei înfiorătoare actualități și, de asemenea, pentru că exemplul irlandez este cel care pune în lumină cel mai limpede îngrozitorul proces care duce de la presiunea asupra conștiințelor la lupta armată și la exterminare. Acum cred că trebuie să ne întoarcem puțin înapoi și să examinăm lucrurile de la început.

CONTESTAREA ROMEI

Rugul lui Jan Hus

Războaiele religioase nu au un început. Oamenii s-au omorît dintotdeauna între ei pentru că nu credeau în același Dumnezeu sau nu aveau aceeași părere despre ce are de gînd Dumnezeu cu ei.

Îngrozitoarea originalitate a sîngerosului conflict dintre catolici și protestanți constă în faptul că este vorba de bărbați și femei care cred nu numai în același Dumnezeu, ci și în același mîntuitor, care sînt botezați la fel și între care diferența de credințe — ajunsă astăzi pentru masa credincioșilor, dacă nu pentru teologi, tot atît de transparentă ca o foaie de hîrtie — nu a justificat niciodată și nici nu a explicat pe deplin o ură de moarte ale cărei prelungiri mai constituie încă piedici în calea unității creștinilor. E un lucru revoltător.

Acest lucru revoltător aș vrea să-l pun în lumină, povestind istoria nesăbuitei lupte fratricide. Nu am ținut ca într-un singur volum să fac o prezentare exhaustivă, dar cred că n-am omis nici unul din episoadele cele mai semnificative.

Voi începe printr-o evocare a lui Jan Hus și a lui Savonarola, fără a ignora că anumiți istorici religioși au refuzat să-i considere precursori ai Reformei. Cred că începînd cu acești doi oameni se vede cum nemulțumirile pe care o conștiință creștină le putea avea față de unele aspecte ale bisericii Romei sînt formulate limpede și cu

răsunet. Şi numai în contextul moral şi politic al epocii lor putea începe cea mai mare contestare din istoria creştinătăţii.

La sfîrşitul evului mediu, oamenilor le plăceau foarte mult predicile. Învăţarea artei de a predica ocupa un loc de seamă în universităţile religioase şi în mănăstiri, toate comunităţile îşi scoteau în ordine de bătaie campionii. Oamenii se duceau în număr mare pentru a-i asculta. Credincioşii erau lipsiţi de orice ţinută în biserică, intrau cu cîini, cu şoimi, ascultau doar o jumătate de slujbă, dar marii predicatori erau niște „idoli", tot atît de răsfăţaţi cum sînt cîntăreţii în zilele noastre. Mulţi trebuiau să predice afară, deoarece bisericile erau prea neîncăpătoare pentru mulţimile care dădeau năvală, uneori se adunau şi cinci mii de oameni. La începutul secolului al XV-lea, unul dintre cei mai vestiţi vorbitori bisericeşti, Vincent Ferrier, predica de cîte trei ori pe zi. Se deplasa călare pe un asin, dar înconjurat de o trupă de vlăjgani înarmaţi cu bîte, însărcinaţi să-l ocrotească de „admiratorii" prea entuziaşti.

Stilul predicilor varia în funcţie de temperamentul vorbitorilor bisericeşti şi de regiune, dar adesea erau nişte cuvîntări violente, uneori triviale, unde se pomenea insistent despre iad şi despre judecata de apoi.

Un predicator vestit în toată Europa a fost Jan de Hussinec, zis Jan Huss ori Jan Hus, rector al Universităţii din Praga în 1402, care predica în limba cehă într-un fel de universitate populară numită capela Betlemska. Jan Hus înfiera în predicile sale degradarea credinţei creştine şi corupţia clerului.

În această ultimă privinţă, predicatorul avea suficient material. „Mulţimea credincioşilor din acea epocă respectă profund sacerdoţiul, dar disprețuieşte pe cei mai mulţi dintre cei ce poartă haina preoţească", a scris Daniel-Rops. Ceea ce displăcea cel mai mult nu era atît desfrînarea, mult mai răspîndită pe atunci printre laici decît printre clerici (dar cea a clericilor ieşea mai curînd în evidenţă, ca şi astăzi), cît pofta nerușinată de cîştig a clerului înalt. Curia romană [1] era în primul rînd o uriaşă maşină de

[1] Administraţia pontificală a bisericii romano-catolice. — *Nota trad.*

stors, perceptoare a nenumărate taxe și colecte folosite în mare parte pentru cheltuieli de fast și chiar militare. Episcopii și cardinalii alergau cu înverșunare după *beneficii,* dotații aferente unor funcții pe care beneficiarii nu le îndeplineau, lăsîndu-le în grija unor preoți cărora leafa (venitul acordat preotului de către beneficiarul parohiei) le ajungea numai bine ca să nu moară de foame.

Jan Hus avea un cuvînt greu de spus, căci clerul din Boemia era, poate, cel mai corupt și mai venal din Europa. În plus, rectorul ciupea cu dibăcie o coardă naționalistă, punînd corupția și abuzurile mai ales în cîrca clericilor cu ranguri înalte, majoritatea germani. Boemia, parte a Sfîntului Imperiu roman de națiune germană, năzuia la independență.

Publicul care se înghesuia în capela Betlemska nu era alcătuit numai din ignoranți, iar rectorul voia ca predicile sale să conțină și o latură teologică. Ajunsese astfel să comenteze și să apere tezele englezului John Wyclif.

Wyclif (1328—1384) se opusese doctrinei fundamentale a bisericii, profesînd ideea inexistenței liberului arbitru, omul fiind în întregime supus voinței gratuite a lui Dumnezeu. Fără a contesta categoric prezența reală a divinității în cuminecătură, el nu credea în transsubstanțiere. Se pare că el a fost primul și adevăratul pionier al protestantismului.

Șef al catedrei de filozofie de la Oxford, trimis în misiuni diplomatice de mai multe ori de guvernul britanic, Wyclif a renunțat într-o bună zi la personalitatea sa de intelectual pur. Discipolii săi plini de zel *(poor preachers)* au fost văzuți predicînd în satele engleze o doctrină în care dreptul de proprietate era puternic contestat și care a dus la o *jacquerie.* Condamnat ca eretic, Wyclif nu a scăpat de rug decît datorită protecției cîtorva înalți demnitari de la curte și plecînd să se ascundă în parohia sa de la Lutterworth, unde a scris în liniște cartea sa *Trialogus,* o expunere completă, dar prudentă în formă, a ideilor sale. Doi ani mai tîrziu a murit, fără a mai da prilej să se vorbească de el.

Cu mare talent de orator popular, Jan Hus comenta, așadar, cartea *Trialogus* în predicile sale din capela

Betlemska. Propriile sale vorbe îl stimulau, îl îndemnau să-l supraliciteze pe Wyclif :

— Creştinul trebuie să-şi întemeieze credinţa numai pe cuvîntul lui Dumnezeu, adică pe scriptură. Tradiţia e o simplă vorbă, întîietatea romană e o minciună a lui Anticrist.

Jan Hus se îndoia şi el de prezenţa reală a divinităţii, respingea taina pocăinţei, a confirmării şi a miruirii, osîndea cultul sfinţilor şi contesta orice eficacitate a indulgenţelor. În primăvara anului 1411, o propoziţie din patru cuvinte a izbucnit în Praga :

— Rectorul a fost excomunicat !

Dar nici unul dintre cei care aflau vestea nu făcea haz întrebîndu-se : „Care din cei trei papi l-a excomunicat ?“ Grigore al XII-lea era papă la Roma, Benedict al XIII-lea la Avignon şi Ioan al XXIII-lea la Pisa. Acest Ioan al XXIII-lea a fost declarat decăzut din drepturi în 1415 şi de aceea un papă din secolul al XX-lea a putut să reia numărul său, devenit vacant. Jan Hus a fost excomunicat de acest prim Ioan al XXIII-lea, care avea să fie declarat decăzut din drepturi. Cu tot scandalul marii schisme [1], termenul de excomunicat inspira groază. Pentru majoritatea locuitorilor Pragăi, rectorul părea că începe să fie înconjurat de un cerc de foc.

Chiar dacă Jan Hus s-ar fi gîndit să retracteze, să se îndrepte, acest eveniment l-a constrîns să se menţină la rolul său de demascator al nelegiuirii papale : Ioan al XXIII-lea făgăduia acum mii de zile şi de ani de indulgenţe tuturor celor care aveau să-l urmeze în ceea ce numea el „cruciada“ sa împotriva rivalului său Grigore al XII-lea, papa de la Roma ! Studenţii din Praga luau partea excomunicatului şi ardeau în stradă bulele papale care făgăduiau indulgenţe. Trei dintre ei au fost arestaţi, judecaţi, condamnaţi şi executaţi. Funeraliile

[1] Separare intervenită în 1054 între papalitate (biserica apuseană) şi patriarhia de Constantinopol (biserica răsăriteană) ca efect al unor divergenţe politice şi bisericeşti mai vechi în legătură în primul rînd cu întîietatea din cadrul bisericii. Marea schismă s-a agravat în timpul cruciadelor, prin pătrunderea influenţei romano-catolice în răsăritul ortodox. Prin noţiunea marea schismă teologii înţeleg şi perioada anilor 1378—1417, în care s-a dat lupta dintre papii de la Roma şi cei de la Avignon. — *Nota trad.*

lor s-au transformat într-o uriașă manifestație. Praga era în pragul răscoalei cînd sosi de la Pisa o altă veste :

— Papa a aruncat interdicția asupra Pragăi ! Măsura nu va fi ridicată decît dacă rectorul părăsește orașul.

Interdicție era un cuvînt și mai înspăimîntător decît *excomunicare*. Această pedeapsă, cea mai gravă din dreptul canonic, lovea un oraș întreg sau o provincie. Nu se mai oficia nici o slujbă religioasă, nici o taină în afară de botez. Morții erau îngropați fără binecuvîntare, tinerele perechi nu se puteau căsători. Chiar și în zilele noastre o asemenea măsură ar înspăimînta. Ea paraliza totul într-o epocă în care religia era intim legată de viața administrativă. Însuși Jan Hus înțelese că nu-i mai rămînea altceva decît să părăsească Praga.

Refugiindu-se dintr-un castel într-altul, el scrise un *Tratat asupra bisericii*. Din cînd în cînd ieșea din refugiul său și se ducea să le vorbească țăranilor. Predica în sate, uneori chiar în plin cîmp.

În toamna anului 1414, Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei, împărat ales al Sfîntului Imperiu și care ajunsese, la moartea fratelui său Václav, și rege al Boemiei, a fost înștiințat de căpitanul gărzilor sale că un călugăr cu înfățișare sărăcăcioasă se prezentase la poarta castelului.

— Spune că e trimis de Jan de Hussinec și aduce o scrisoare pe care ar vrea s-o înmîneze el însuși maiestății-voastre.

Căpitanul propuse să pună mîna pe scrisoare și să-l arunce pe sol în temniță sau pur și simplu să-l înjunghie.

— Nu, grăi Sigismund. Aduceți-l.

Domnitorul acesta făcea parte dintre oamenii cu scaun la cap, care își ziceau, printre altele, că, din trei papi, doi erau de prisos. Manevrînd cu diplomație, obținuse convocarea unui conciliu la Constanța care urma fie să hotărască care dintre papi era cel mai bun, fie să desemneze unul nou. Cei trei papi concurenți acceptaseră să se supună acestui arbitraj. Ioan al XXIII-lea, papa de la Pisa, venise în persoană, ceilalți doi trimiseseră reprezentanți.

Sigismund citi cu atenție scrisoarea lui Jan Hus, al cărui sol îngenunchease la distanță respectuoasă. Conținutul mesajului era de natură să surprindă : fostul rector spunea că se hotărîse să adreseze un apel conciliului în legătură cu excomunicarea la care fusese supus și cerea împăratului un permis de liberă trecere spre a pleca la Constanța.

Sigismund n-a împărtășit nimănui gîndurile ce i le-a inspirat scrisoarea. Dornic să restabilească ordinea în întregul imperiu, el își spuse, fără îndoială, că trebuie să profite de această stare de spirit a fostului rector pentru a pune capăt frămîntărilor pe care le întreținea în Boemia. Părea puțin probabil ca excomunicatul să poată convinge de justețea tezelor sale un conciliu care, în acest caz, ar trebui să reformeze o întreagă parte a dogmei. Ce altceva ar urma dacă nu o excomunicare întărită de rîndul acesta prin consecințele ei fizice ? Terminînd de citit scrisoarea, Sigismund spuse solului că va acorda permisul de liberă trecere.

Jan Hus sosi la Constanța la sfîrșitul lunii octombrie 1414 și, cu chiu, cu vai, găsi loc la un han. Ioan al XXIII-lea adusese cu el o suită de șase sute de oameni. Delegații celorlalți doi papi, pentru a reprezenta cum se cuvine pe stăpînii lor, nu se lăsaseră nici ei mai prejos. Treizeci și trei de cardinali, cinci sute de episcopi, două mii de delegați ai universităților, cinci mii de preoți bătuseră drumul pînă la Constanța, care găzduia de asemenea patruzeci de duci, treizeci și doi de prinți, o mie cinci sute de cavaleri, plus ambasadorii a vreo patruzeci de regate și cetăți, fiecare dintre acești oaspeți de seamă fiind însoțit de o suită de prestigiu, în total o sută de mii de vizitatori, fără a mai pune la socoteală șapte sute de prostituate venite și ele cu acest prilej, un efectiv, pare-se, foarte modest.

Conciliul s-a deschis la 1 noiembrie. Trei săptămîni mai tîrziu, Jan Hus, care nu fusese pînă atunci deloc deranjat, pe deplin încrezător în eficacitatea permisului său de liberă trecere și petrecîndu-și zilele perfecționînd acel soi de profesiune de credință pe care-și propusese s-o citească în fața conciliului, văzu venind la hanul unde locuia doi călugări, care-i spuseră că starețul mănăstirii lor dorea să-i vorbească. Un ceas mai tîrziu fostul rector era închis în mănăstirea respectivă, iar opt zile mai tîrziu dus sub strașnică pază la închisoarea principală.

Trecură cîteva săptămîni. Jan Hus primea din cînd în cînd vizita unui călugăr, în fața căruia protesta energic în legătură cu violarea permisului său de liberă trecere.

— De ce am fost arestat ?

Călugărul îl sfătuia să aibă răbdare. Într-o zi, omul îi

spuse, în sfîrșit, motivul pentru care fusese arestat : continuase să oficieze slujbe și după ce fusese excomunicat.

— Dar vreau să lămuresc toate acestea. Permisul de liberă trecere avea menirea să mă ocrotească pînă cînd aveam să mă înfățișez conciliului.

Călugărul părea să fi uitat de existența unui asemenea document. Se împliniseră trei luni de cînd Jan Hus mucezea în temniță.

În cursul aceleiași ierni, într-o dimineață deosebit de rece, patru gropari zdrențăroși săpau de zor locul unui mormînt în cimitirul din Lutterworth, Yorkshire, Anglia, sub supravegherea atentă a cîtorva clerici înfofoliți. În numeroase țări, morții erau îngropați direct în pămînt. Cadavrul care urma să fie exhumat fusese îngropat cu treizeci de ani înainte. De îndată ce fu scos, îl aruncară într-o căruță și-l duseră în piața tîrgului, unde toată populația se adunase în jurul rugului. Bietele rămășițe dezgropate au fost arse în fața oamenilor, spectacol, desigur, mai puțin interesant decît arderea unui condamnat viu. Cadavrul repede mistuit de flăcări era cel al răposatului John Wyclif.

După o laborioasă stabilire a unei ordini de zi și după cîteva săptămîni de deliberări, conciliul dezlănțui atacul împotriva deviaționiștilor, condamnă categoric doctrinele fostului profesor de la Universitatea din Oxford și ordonă executarea lui postumă. Hotărîrea aceasta nu prevestea nimic bun pentru Jan Hus, deținut în închisoarea din Constanța.

Nici un moment nu s-a pus problema ca el să-și apere ideile în fața adunării conciliului. O comisie de cardinali, prezidată de Pierre d'Ailly, doctor în teologie la Sorbona din Paris, instrui procesul său, trase concluzia ereziei caracterizate și ajunse la consecința cît se poate de logică a epocii : rugul.

Încă nu se stinseseră bine flăcările și fumul ridicate din această îngrămădire de vreascuri, aranjate de specialiști în vederea unei arderi cu pălălaie, nici nu arsese de tot în Anglia hoitul pe jumătate descompus al lui John Wyclif, primul mare contestatar, cînd iată-l acum pe fostul rector al Universității din Praga legat de stîlpul său. Un amănunt ne va dovedi imediat că nu a fost întîi sugrumat de călău, cum se proceda în unele cazuri.

Atitudinea lui Jan Hus în fața morții a fost admirabilă.

Din închisoare a scris prietenilor săi scrisori mișcătoare, explicînd de ce refuzase să-și salveze viața printr-o retractare : credea cu aceeași fermitate în ideile sale, le considera expresia adevărului, își oferea viața ca jertfă de dragul acestui adevăr despre Dumnezeu. Se urcă pe rug recitînd *Miserere* [1].

În jurul rugurilor se adunau întotdeauna o grămadă de bărbați, femei și copii ; era o distracție de la care nu se îndurau să lipsească. Uneori, pentru a arăta că se raliau condamnării, unii oameni aduceau cîte un mănunchi de vreascuri și-l puneau alături de grămada ridicată de ajutoarele călăului. În clipa cînd acesta se pregătea să aprindă cu torța rugul lui Jan Hus, apăru o femeie foarte bătrînă, gheboșată sub niște crăci verzi.

— Mai stați ! Mai stați !

Cîțiva oameni din asistență o întrebară rîzînd de ce-și dădea atîta osteneală.

— Mi s-a spus că, dacă fac asta, o să cîștig multe indulgențe !

Se pare că osînditul ar fi auzit și ar fi murmurat : *„Sancta simplicitas !“* [2]

Aflînd despre această execuție, poporul Boemiei s-a răsculat. De fapt *husiții* se mîndreau nu atît cu mucenicul credinței lor, cît cu patriotul Jan Hus, erou al independenței Boemiei. Împăratul Sigismund a trimis expediții împotriva răscoalei lor naționale și Boemia a fost înecată în sînge. Adepții doctrinei lui Jan Hus se împărțiră. Cei mai îndîrjiți dintre ei aveau să primească mai tîrziu mesajul lui Luther și să-l răspîndească. Aprinzînd rugul lui Jan Hus, cardinalii și teologii de la Conciliul din Constanța nu au repurtat o victorie.

Savonarola, sau virtutea fanatică

Credincioșii care se îmbulzeau în biserica San Lorenzo din Florența prin anii 1480 nu veneau pentru a asculta predici ca cele rostite de Jan Hus sau de alți preoți ase-

[1] „Miluiește-mă, Dumnezeule !“ Titlul psalmului L al lui David, care începe cu acest cuvînt (lat.). — *Nota trad.*

[2] Sfîntă simplicitate (lat.). — *Nota trad.*

menea lui. Erau amatori de frumuseţe, de eleganţă, chiar de preţiozitate. Puteau oare fi numiţi ei credincioşi ? Nu se duceau la biserică decît dacă vreo ceremonie sau vreun orator le stîrnea curiozitatea ; se duceau ca la teatru, se comportau ca la teatru, conversînd, oferindu-şi bomboane, făcînd paradă de veşminte luxoase, de bijuterii. Extraordinara prosperitate a Florenţei se manifesta în îmbrăcăminte ; chiar oamenii din popor erau înveşmîntaţi cu gust ; orice mulţime florentină era o desfătare pentru ochi.

Laurenţiu de Medici era tiranul oraşului, despot luminat, iubitor de fast, inteligent, încîntător. Temut, dar linguşit. Lua parte personal la lucrările şi întrecerile Academiei platonice. Platon şi Aristotel erau consideraţi la Florenţa luminile călăuzitoare ale oricărei gîndiri ; ei stîrneau un interes pătimaş pînă şi în mănăstiri, unde operele lor erau citite mai degrabă decît scriptura. „Nu citiţi epistolele sfîntului Pavel — îi sfătuia cardinalul Bembo pe călugări —, stilul acesta barbar ar putea să vă strice gustul".

Din această cauză, predicile erau strălucite. La vremea respectivă, idolul era dominicanul Mariano de Gennazzabo. „Pe fratele Mariano nu-l întrece nimeni în ceea ce priveşte cunoştinţele în materie de teologie — scria Angelo Poliziano. — Vocea sa e armonioasă, expresiile alese, sentimentele nobile şi grave. Prin argumentele sale exercită o presiune, prin replicile sale întăreşte cele spuse, prin istorisirile sale încîntă, prin dulceaţa rostirii sale îşi cucereşte auditoriul".

În primăvara anului 1483, preotul de la biserica San Lorenzo a dat de ştire că în anul acela predica dinaintea postului Paştelui avea să fie ţinută de o altă faţă bisericească. Numele respectiv nu spunea nimic nimănui. Amatorii erau dezamăgiţi şi curioşi totodată. Sentimentul din urmă precumpăni totuşi, astfel încît biserica se umplu şi de rîndul acesta.

Noul predicator despică rîndurile, înaintînd spre amvon. Slab, pricăjit, cu capul aplecat ; gluga, lăsată pe ochi, aproape te împiedica să-l vezi la faţă.

Odată urcat pe amvon îşi lăsă gluga în jos, descoperind un chip tînăr, dar supt, smolit, brăzdat de zbîrcituri, o gură mare cam strîmbă, ochi sfredelitori sub sprîncene stufoase.

Predica începu cu cîteva citate din evanghelie, nimic original. Vocea era neplăcută. Prima dezvoltare păru de-a dreptul elementară, de un academism lipsit de strălucire. Unii amatori de predici căscară zgomotos, alții se îndreptară spre ieșire. Această atitudine îl irită pe semne pe orator, căci deodată glasul său își schimbă registrul, crescu, și el începu să gesticuleze. Îi înfiera pe creștinii cărora orice pocăință, ba chiar orice necaz trecător le inspira oroare, citîndu-i pe proroci, cam la nimereală, după cît se părea. Ascultătorii îl priveau cu uimire și plini de consternare. S-au auzit murmure, apoi alții au dat să plece. Predicatorul furios și parcă paralizat încheie scurt, își lăsă gluga pe ochi, coborî din amvon. Se auziră cîteva hohote de rîs la trecerea lui.

A întrerupe seria predicilor dinaintea postului Paștilor după prima predică era cu neputință. Pe cît se pare, numărul lor a fost redus, dar nenorocitul călugăr a trebuit să mai predice de cîteva ori la San Lorenzo, în fața unui public din ce în ce mai puțin numeros. Pînă la urmă nu mai rămăseseră nici douăzeci de oameni. A glăsui în pustiu era o încercare umilitoare. Călugărul care era supus la ea se numea Girolamo Savonarola.

Predicatorul lipsit de spoială, ba chiar de maniere, nu era un om din popor. Mama sa, Elena Bonacossi, se trăgea din seniorii de Mantova. Tatăl său, tîrgoveț din Ferrara, lipsit de avere, avusese un strămoș cunoscut la Padova. Bunicul, Michele Savonarola, era un om învățat și un fel de sfînt. Angajat medic particular al ducelui d'Este, îl lua adesea cu dînsul la castel pe micuțul Girolamo, pe care îl instruia, îl creștea în sentimentul pietății, în pofida mediului moral foarte frivol. De pe o poziție oarecum subalternă, Girolamo, plăpînd, bolnăvicios, privea cu ochi răi serbările aproape păgîne pe care le dădea ducele. Rezultatul acestei educații fu că la douăzeci de ani Girolamo, întors acasă la părinții săi, care doreau să-l vadă îmbrățișînd cariera medicală, fugi în toiul nopții și bătu la poarta mănăstirii dominicanilor din Bologna.

— Vreau să mă călugăresc.

Scrisoarea pe care o scrise a doua zi tatălui său începea astfel : „Motivul care mă determină să iau calea bisericii este următorul : în primul rînd marea mizerie care domnește în lume, apoi nedreptatea oamenilor, violurile, adulterele, tîlhăria, trufia, idolatria, crudele bles-

teme de care e mînjit veacul nostru, căci nu găsești nicăieri pe cineva care să facă binele...".

Ajuns călugăr, Savonarola se constrînge cu patimă și chiar cu un soi de masochism la posturi, la mortificarea cărnii și la muncile cele mai grele. După trei ani e însărcinat cu instruirea novicilor, apoi e împins către predică și aici dă greș. Nu-i place să-și însușească metodele și procedeele elocinței academice, pe atunci la mare cinste. Încearcă să vorbească oamenilor în graiul viguros și chiar grosolan care-i vine în mod firesc pe buze, dar plictisește și displace. Displace pretutindeni unde predică : la San Gimignano (nu e de mirare, orașul său natal), la Ferrara, la Brescia, în diverse orașe ale Lombardiei unde este trimis. În sfîrșit, în primăvara anului 1483, eșuează la Florența.

Exact cu trei ani mai tîrziu are loc la Reggio un consiliu al dominicanilor. Să spunem un mic conciliu, prilej de examen colectiv de conștiință, de punere la punct, de reculegere, de *aggiornamento*. Ordinul invită întotdeauna la aceste consilii mai mulți episcopi și cîțiva laici învățați, cu mare faimă, și la început se discută pe teme teologice. În timp ce se succedă oratorii, un călugăr de o neclintire rigidă poate fi văzut la locul său, cu capul plecat, bărbia în piept și gluga lăsată peste față. L-ați recunoscut, desigur, pe Girolamo Savonarola ; această stranie statuie îl intrigă mult pe unul din oaspeți, el nu o va ascunde, va povesti chiar că nu putea să-și ia ochii de la dînsul, de parcă cine știe ce fluid emana din călugărul nemișcat. Alte priviri însă se îndreaptă foarte adesea tocmai înspre acest oaspete aproape fascinant, al cărui nume e vestit în mai toată Europa învățată : Pico della Mirandola.

La douăzeci și trei de ani, Pico della Mirandola, nobil de familie foarte bună, neînchipuit de frumos și de bine făcut, cu părul blond, buclat căzîndu-i pe umeri, cavaler, sportiv, poet, orator, slăbiciunea tuturor frumoaselor de la curțile Italiei, este de asemenea și chiar de pe atunci un fenomen intelectual din istoria omenirii. Înzestrat cu o memorie de ordinator, el a învățat în joacă douăzeci și două de limbi, printre care ebraica și araba. La douăzeci de ani publicase la Roma *nouă sute* de teze pe teme de drept, teologie, filozofie, literatură, știință, astrologie, a

căror totalitate, intitulată *Conclusiones philosophae, cabalisticae et theologicae* [1], era menită, în spiritul autorului ei, să vădească adevărul creştinismului.

Roma priveşte acest monument cu neîncredere, găsind că are prea multe referiri la *Cabală* şi la alte cărţi magice şi, cum tînărul-minune anunţase că-şi propune să susţină în public cele nouă sute teze ale sale, invitînd pe toţi învăţaţii epocii să ia cuvîntul în contradictoriu, curia se neliniştеşte. Ea avea chiar să ordone în curînd distrugerea acestei opere, autorul trebuind să se refugieze în Franţa timp de cîteva luni. Dar încă nu am ajuns atît de departe şi, pentru moment, frumosul tînăr aflat printre invitaţii consiliului de la Reggio tot îşi mai pironeşte privirea asupra călugărului neclintit, încredinţat că de la o clipă la alta statuia se va însufleţi „şi va săvîrşi o minune".

Minunea se înfăptuieşte de îndată ce stareţul care prezidează anunţă că oratorii înscrişi la cuvînt vor trece la a doua temă : morala şi disciplina călugărilor. Imediat, călugărul-statuie se ridică în picioare, îşi lasă gluga pe spate şi începe să vorbească.

Nici un document istoric, nimic din ceea ce s-a scris despre Savonarola nu ne permite să înţelegem de ce şi cum se face că, orator ratat pînă la acel consiliu din 1486, dintr-o dată cuvîntul lui convinge, zguduie, subjugă. Poate că, în faţa auditoriului, în mare parte monahal, găseşte accente, argumente noi pentru a demasca corupţia, poate că succesul se datoreşte faptului că acum demască corupţia celor mai buni — venalitatea şi imoralitatea clericilor, slăbiciunea stareţilor care permit chiar introducerea în mănăstiri a unui soi de păgînism filozofic — sau poate că, ajungînd în miezul temei sale favorite, tună acum vehement ca glasul marilor proroci. Din păcate, nu avem textul acestei cuvîntări, dar toate mărturiile concordă că auditoriul era cucerit. Iar unul dintre cei mai impresionaţi era acest cunoscător, aproape un blazat în materie de elocvenţă : Pico della Mirandola.

Odată predica terminată, tînărul încearcă în zadar să-l întîlnească pe orator, care evită complimentele, închizîndu-se în chilia lui, dar lucrul acesta nu are nici o importanţă. Pico della Mirandola aleargă la Florenţa (el este un membru zelos al Academiei platonice) şi are o întrevedere

[1] Concluzii filozofice, cabalistice şi teologice. (lat.) — *Nota trad.*

cu Laurenţiu de Medici, care îl admiră, îl ocroteşte, îl covîrşeşte cu favoruri :

— Ah, stăpîne, trebuie neapărat să-l aduci aici pe tînărul dominican pe care l-am ascultat de curînd la Reggio !

Magnificul întreabă de nume, îşi aminteşte parcă de un fiasco care avusese loc în postul Paştilor, dar Pico della Mirandola ştie să se facă irezistibil.

— Bine, fie, rosteşte Laurenţiu. Ca să-ţi fiu pe plac.

Puternicii nu au deloc nevoie să pună întrebări. Informatorii, iscoadele, denunţătorii mişună în jurul lor. Laurenţiu nu-i alunga niciodată pe cei care-i vorbeau de Savonarola, care-i aţîţau curiozitatea. Călugărul mai predica adesea la San Marco, dar acum în faţa credincioşilor, şi repurta acelaşi succes ca în faţa călugărilor. Mai predica şi la Santa Maria del Fiore, admirabila catedrală nouă, şi se bucura de succes şi acolo. Cuvintele lui biciuiau. Se auzeau gemete şi hohote de plîns înălţîndu-se din public. Petrecăreţi vestiţi, păcătoşi cunoscuţi de toată lumea se înghesuiau sub amvonul lui, plăteau slujitori fanatici care dormeau în biserică pentru a le reţine un loc.

Ales stareţ al mănăstirii sale (1491), Savonarola a procedat la o reformă a moravurilor, a golit chiliile de miile de obiecte de preţ agonisite în mod scandalos, ameninţînd că va pune să fie văruite frescele lui Fra Angelico, insuficient de austere, deoarece erau prea frumoase.

Reluîndu-şi predicile în marile biserici, Savonarola prorocea şi mai mult, profetiza, vestea pentru desfrînaţi nu numai iadul, ci şi nimicirea lor în viaţa pămîntească, iar Florenţa era tratată de desfrînată între desfrînate ; pentru ea, era poate chiar prea tîrziu să se pocăiască, ea se dedase viciului, se supuse cîrmuirii corupţiei însăşi...

— Mi se pare, spuse Laurenţiu, că întrece măsura.

Activitatea acestui tiran n-ar fi fost încununată de atîta succes şi nu s-ar fi întins pe o perioadă atît de îndelungată dacă ar fi uzat numai de forţă. Emisarii pe care-i trimise călugărului îi vorbiră acestuia despre serviciile şi mai mari pe care prea vestitul predicator le-ar putea aduce bisericii dacă ar ajunge într-o funcţie mai înaltă, de pildă cardinal. Savonarola îi dădu afară fără multă vorbă. Laurenţiu puse ca peste noapte să fie umplute cu aur

cutiile milelor din mănăstire : din ordinul lui Savonarola, totul a fost împărţit a doua zi săracilor din oraş.

— Mă voi duce eu însumi să ascult predica acestui călugăr.

Unul din elementele cele mai senzaţionale din uluitoarea carieră a lui Savonarola a fost de a-l fi învins pe tiranul magnific, care, fără îndoială, îl admira în ascuns. Nu numai că Laurenţiu nu a luat măsuri împotriva lui, nu numai că s-a umilit în faţa lui, ducîndu-se să asiste la slujba de la San Marco fără ca stareţul să vrea măcar să-l primească, dar, cînd îşi simţi sfîrşitul aproape (1492), îl chemă pe Savonarola, căruia i se spovedi. Este curios de constatat că mai multe relatări ale acestei confesiuni au fost publicate puţin înainte de moartea lui Laurenţiu şi fără ca Savonarola să fi pomenit vreodată ceva. Se pare că ar fi cerut tiranului (ca o condiţie a iertării păcatelor sale) să redea Florenţei vechile ei libertăţi.

— Înapoi, biserică netrebnică, ascultă ce-ţi spune Domnul Dumnezeul tău : „Ţi-am dăruit veşminte frumoase, dar tu ai acoperit cu ele idoli, ţi-am dăruit vase scumpe, dar cu ele ţi-ai ridicat în slăvi trufia ta ! Tainele mele le-ai mînjit prin simonia ta, desfrîul a făcut din tine o femeie de moravuri uşoare desfigurată. Nici nu mai roşeşti de păcatele tale ! Ah, tîrfă ! Aşezată pe tronul lui Solomon, ea face semn tuturor trecătorilor. Cine are bani intră la ea şi se bucură de ea după bunul plac, dar cel care vrea binele este zvîrlit afară !".

Savonarola a strigat aceste vorbe cumplite chiar din amvon, în faţa unor credincioşi zguduiţi, în timpul postului Paştilor din 1497. Ele voiau să exprime, în metaforele *Vechiului testament*, starea de descompunere morală în care căzuse papalitatea.

Papa Inocenţiu al VIII-lea murise în 1492, ca şi Laurenţiu de Medici. El îşi începuse cariera pontificală printr-un act de simonie fără precedent şi anume a făgăduit *în scris* cardinalilor care aveau să voteze pentru el că le va acorda, după alegere, tot ce-i vor cere. Amabil dealtfel, adversar al violenţei, întotdeauna dornic de a face un serviciu. Cîtă vreme a fost papă, un birou al administraţiei Vaticanului fabrica şi vindea bule false, autorizînd orice libertate, inclusiv concubinajul. Unul dintre cardinalii Colegiului sacru era Ioan de Medici, nepotul papei, în vîrstă

de treisprezece ani. Inocențiu al VIII-lea îi acordase rangul de cardinal pentru a mulțumi pe tatăl acestuia, Laurențiu Magnificul, care și-a dat fata după unul din bastarzii săi, ai lui Inocențiu al VIII-lea, părintele a șapte copii din flori, în pofida unei sănătăți șubrede. Într-o bună zi, plăpîndul acesta se simți foarte rău, trupul nu mai primea nici un fel de hrană.

— Să i se dea lapte de mamă, spuseră medicii.

Bău timp de o săptămînă, dar puterile îl lăsau în continuare. Medicii avură altă idee :

— Ar trebui sînge de om.

Trei donatori, chipurile voluntari, își jertfiră viața. Acest amănunt, cunoscut în afara Vaticanului, făcu o impresie cu atît mai proastă, cu cît primul medic al papei era evreu. Se vorbi despre omor ritual. Din fericire, bolnavul muri foarte repede, înconjurat de toți copiii săi.

Exact la o lună după aceasta, urmașul său, Alexandru al VI-lea, încununat la biserica sfîntul Petru din Roma, străbătea orașul împodobit în aclamațiile mulțimii. Era un bărbat foarte frumos, în vîrstă de șaizeci de ani, dar părînd cu zece ani mai puțin. Călărea un splendid cal alb, escortat fiind de cardinali și de cavaleri în armură, tot călare. Pe cap avea o mitră strălucitoare, scînteind în soare, și era învești mîntat în haina albă pontificală, de sub care ieșeau cizmele. Deși adevăratul său prenume era Rodrigo, Alexandru al VI-lea este cunoscut sub numele de Alexandru Borgia.

Se știe astăzi că literatura romantică a adăugat mult la faima familiei Borgia. Vestita otravă de familie de care Alexandru s-ar fi slujit sistematic este o legendă. Nu întreținea relații incestuoase cu fiica sa Lucreția, care a fost în alt fel o victimă a Vaticanului (de dragul unor combinații diplomatice) și care a ajuns în cele din urmă o admirabilă suverană a ducatului Ferrara. Cezar Borgia, unul dintre fii, nu era desigur un om blînd sau plin de scrupule, dar ce om la putere avea aceste însușiri în epoca respectivă ?

Viitorul Alexandru al VI-lea avusese, pe vremea cînd era cardinal-diacon (promovat în această funcție la douăzeci și cinci de ani), doi copii de la o femeie de nimic, apoi alți patru de la Vanezza Cattanei, ilustră frumusețe romană, Venus a lui Tizian. Toți acești copii nu erau deloc ținuți ascunși, ci recunoscuți în mod legal, iar cardinalul

Borgia, neavînd în minte altceva decît să le asigure un viitor strălucit, obținuse de la Inocențiu al VIII-lea pentru micuțul Cezar, atunci în vîrstă de șapte ani, episcopatul Valenciei. Deoarece grijile de pontif suprem nu-i diminuau bărbăția, se mulțumi, odată ajuns papă, s-o repudieze pe Vanezza, care i se părea acum prea bătrînă, și să-i facă cinstea de a-i împărtăși culcușul Iuliei Farnese, care îi dărui doi copii și pe care o înșela cu alte douăzeci de femei, păstrîndu-i totuși neatinsă afecțiunea sa. Este cazul să replasăm acest comportament în nemaipomenitul climat sexual al epocii respective, epocă nu de *libertate*, ci de excese. Desfrîul nu a încetat niciodată de a fi un păcat, dar un păcat de care oamenii nu erau obsedați și pentru care exista multă indulgență. În plus, ideea că cei mari aveau orice drept era aproape unanim admisă. Nu și de către Savonarola, care tuna și fulgera din ce în ce mai violent împotriva acestei corupții.

— Biserica va fi reformată, dar înainte de aceasta Italia va fi flagelată și lucrurile s-au și pornit ! Credeți-mă, în curînd va veni un om numit Cirus. Dumnezeu îl va călăuzi și nimeni nu va putea să i se împotrivească. Va cuceri cetățile și fortărețele și orice act de curaj va fi zdrobit... Cînd va veni, atunci, Florență, tu vei fi ca într-o stare de beție și nu vei ști spre cine să te îndrepți.

Această prorocire, lansată pe un ton apocaliptic din înaltul amvonului, neliniștea cu atît mai mult, cu cît, în urmă cu cîțiva ani, Savonarola prezisese exact — în particular, apoi prezicerea se răspîndise — data morții lui Laurențiu de Medici și cea a lui Inocențiu al VIII-lea. „Lucrurile s-au și pornit". În satele din jurul Florenței, oamenii priveau în zare ; în oraș, călătorilor veniți de departe li se puneau întrebări.

Ceea ce se pornise era armata regelui Franței, formată din opt mii de elvețieni, arcași scoțieni, pedestrași în parte spanioli și o cavalerie întru totul națională, floarea nobilimii, trufașă pe cai, curajoasă și neavînd habar de tactică. Aventura eșuată pînă în cele din urmă a acestei armade în Italia nu ne interesează decît prin efectul care l-a avut asupra destinului lui Savonarola. Acel Cirus vestit de el era Carol al VIII-lea ; în vîrstă de douăzeci și doi de ani, cu un trup plăpînd și un cap prea mare, plin de himere, era totuși un redutabil șef de armată. La apropierea lui, Florența nu știa ce să facă. Laurențiu Magni-

ficul mort, becisnicul său fiu Petru fugar, cui să încredinţezi soarta oraşului ?

— Lui Savonarola, care a prevestit ce se întîmplă astăzi !

Strigătul era unanim. Senioria, oligarhie rezultată dintr-un sufragiu în trei trepte, în mîinile căreia ajunsese puterea odată tiranul dispărut, ceru stareţului-proroc să preia conducerea unei solii însărcinate să iasă în întîmpinarea cotropitorului şi să obţină de la el să cruţe oraşul fără să ceară prea mulţi bani. Savonarola primi şi obţinu cîştig de cauză, adresînd regelui Franţei cuvinte dulci ca mierea însoţite de tainice ameninţări. Pentru cursul pe care îl va lua cariera sa mai tîrziu, ar fi fost mai bine să eşueze.

Savonarola vorbea acum în fiecare zi în faţa a treisprezece mii de oameni, succesul său depăşea tot ce se pomenise pînă atunci în Europa. Oameni ca Botticelli, della Robbia, Michelangelo, Guicciardini, Machiavelli, John Colet, Commines, acelaşi Pico della Mirandola şi alţii aproape tot atît de vestiţi se pierdeau cu umilinţă în mulţimea de la picioarele amvonului. Acest succes ar fi putut sta oare la temelia unei reforme morale a întregului cler şi a papalităţii, a unei reforme în materie de unitate a bisericii ?

Am fi putut să ne punem această întrebare. Nu ne-o mai punem, de îndată ce vedem cu cîtă nesăbuinţă confundă Savonarola misiunea sa spirituală şi morală cu o chestiune politică :

— O, poporul meu ! Tu ştii că nu am vrut niciodată să mă amestec în problemele de stat. Crezi că m-aş ocupa acum dacă nu aş vedea că această intervenţie este necesară mîntuirii sufletelor ?

Şi-a băgat degetul în angrenaj. Din înaltul amvonului, Savonarola propune alegerea unui mare consiliu, „analog celui din Veneţia", o lege care să împiedice pentru totdeauna restaurarea dictaturii, măsuri împotriva cametei, o lege de amnistie generală, egalitatea impozitelor, mărirea salariilor, pe scurt o serie întreagă de măsuri raţionale, cu un entuziasm care face ca pînă şi ultima, nechibzuită în principiu, să treacă aidoma unei scrisori prin poştă :

— Florenţa, Domnul vrea să te mulţumească, vrea să-ţi

dea un conducător, un rege care să te cîrmuiască. Acest rege e Hristos.

La Florența, reprezentantul lui Hristos, rege pe pămînt, nu putea fi, desigur, decît Savonarola, predicatorul tămîiat, care, din înaltul amvonului său, face și desface legile.

Ascultătorii continuau să se înghesuie cu miile în jurul acestui amvon care, devenise cu atît mai interesant, cu cît oratorul, cu tot atîta ardoare, aborda acum toate temele, răscolea însăși substanța vieții lor. Arși de această flacără, florentinii fremătau, gemeau, hohoteau de plîns mai abitir ca oricînd. Existau chiar unii care, după ce vărsaseră lacrimi înnoitoare, în loc să se întoarcă în tihnă la plăcerile lor, puneau oarecum în aplicare îndemnurile lui. Unii zarafi restituiau banii, își ajutau victimele ruinate, unii soți adulteri rupeau legătura vinovată, unele cochete își vindeau bijuteriile și împărțeau banii săracilor. Dar proroculuí înflăcărat nici o conversiune nu i se părea vreodată destul de completă și, mai ales, destul de generală ; ar fi vrut ca întregul oraș, fără nici o excepție, să capete o predispoziție spre sfințenie, pocăință, mortificare a cărnii, în timp ce carnavalul, de pildă, oferea prilej de dezmăț și de jafuri. În acele zile, tineri înarmați cu ciomege atacau trecătorii, îi eliberau în schimbul unei răscumpărări — lucrul acesta purta numele de „tributul setei" —, se legau cu neobrăzare de femei. Cu toate îndemnurile proroculuí, funcționarii municipali nu cutezau să interzică aceste practici rămase din noaptea timpurilor, nu se încumetau să interzică tot ce ținea de lux și de plăceri.

Ideea genială și totodată oribilă a lui Savonarola a fost să se folosească de copii pentru a-și face jocul.

Nu chiar de copii sau nu numai de copii, ci mai curînd de adolescenți, de tot acel tineret constituit în bande și care exista pe atunci ca și astăzi, derbedei de profesie și, ca în zilele noastre, tineri de familie bună atrași de aventură și violență, contestatari prin firea lucrurilor, opuși adulților datorită vîrstei lor și resurselor încă nefolosite ale naturii lor.

— Veți fi trimișii mei, prefecții [1] mei, soldații mei, le spuse Savonarola. Veți fi miliția lui Hristos.

[1] În colegiile religioase, prefectul este responsabilul cu disciplina. — *Nota trad.*

Obiectivele desemnate de proroc erau prostituatele, femeile provocatoare sau numai cochete, snobii eleganți, petrecăreții, jucătorii, cavalerii prea strălucitori, cei care dădeau serenade, pe scurt tot ceea ce fusese vreme atît de îndelungată gloria și podoaba Florenței. Odată cuvîntul de ordine dat, nu a trebuit repetat de zece ori derbedeilor. S-au năpustit în bande necruțătoare asupra orașului, hărțuind, maltratînd, jefuind victimele ; unii nenorociți au fost literalmente omorîți, femeile tratate cu sadism, rănite.

— Faceți nebunii de dragul lui Hristos ! striga Savonarola tinerilor săi slujitori fanatici.

Însuflețirea lor era atît de mare, încît au fost văzuți băieți tineri atacînd și devastînd cofetării fără să ia nimic pentru dînșii, numai pentru a pedepsi și a împiedica lăcomia.

Un torent de patimă nu poate fi oprit, trebuie așteptat să se scurgă și era doar vorba de patima tinereții. Miliția lui Hristos nu se mulțumea să-și exercite puterea în stradă, ea rîvnea să domnească și în case, în familii. Masca hidoasă a iscoadei se așternu pe chipul tineretului : „Cutare fată primește biletele de dragoste. Cutare și cutare au jucat zaruri pe bani în cutare zi, cutare oră. Tatăl meu blestemă, l-am auzit". Regimurile polițiste au încurajat aceste denunțuri abjecte. Este uluitor cînd te gîndești că ele erau încurajate în numele lui Hristos.

Este uluitor cînd te gîndești că un oraș întreg a răbdat această sclavie timp de mai mulți ani. Ducele de Mantova a primit o scrisoare de la ambasadorul său : „Un călugăr dominican a răspîndit teroarea în rîndurile populației în așa măsură, încît toți locuitorii au devenit evlavioși, postesc trei zile pe săptămînă cu pîine și apă și două zile cu apă și vin. Fetele și o parte din femeile măritate s-au îngropat în mănăstiri, astfel încît în Florența nu se mai văd decît chipuri de tineri, bărbați și femei bătrîne".

Vag conștient că era o imposibilitate sociologică să desființezi cu desăvîrșire orice fel de serbări, Savonarola autorizează sărbătorile religioase. Dar el le voia fără fast, fără strălucire. Se mergea la țară în grupuri și se cîntau psalmi în jurul unei statui a lui Iisus copil. Existau de asemenea „baletele sacre", a căror rînduială era fixată cu strictețe. Trei cercuri concentrice, cel din centru alcătuit din băieți costumați în îngeri, al doilea format

din tineri și adulți, iar cel din afară din bătrîni, purtînd pe cap cununi de flori. Tot acest ansamblu țopăia, cînta și se învîrtea ; fiecare balet putea dura ore întregi. Cîteodată bătrînii, cu cununile de flori strîmbate pe cap, cădeau sfîrșiți de oboseală.

După o vreme, constrîngerea începu să devină apăsătoare. Dar nimeni nu cuteza să cîrtească împotriva lui Savonarola, predicator sau legiuitor ; întreaga Florență plînsese la predicile sale. Și răzvrătirea împotriva unei rînduieli morale comportă întotdeauna riscuri. Nu rămînea decît să fie folosită o armă foarte veche și întotdeauna eficace : calomnia.

— Vă aduceți aminte de toate obiectele acelea de preț, toate comorile încredințate lui Savonarola și mănăstirii sale atunci cînd au venit francezii ? Proprietarii lor se gîndeau că le pun la adăpost ; or, nu li s-a restituit totul. Și oamenii care au suferit de pe urma acestui lucru nu îndrăznesc să spună nimic.

Între ordinele religioase a existat dintotdeauna o rivalitate. Franciscanii, care ascultau aceste vorbe acuzatoare sau în doi peri, tăceau, dar chipul lor era destul de grăitor. Adepții călugărului se arătau indignați, se manifestau cu violență, cu prea multă violență, furia lor materializa zvonurile : „Nu e fum fără foc !“ ; două tabere se înfruntau pe față. Iar Savonarola nu acționa cum trebuie, prorocea și mai mult, vestea că furia Domnului se va abate asupra Florenței, se împotmolea în treburi politice cu prilejul trecerii lui Carol al VIII-lea spre nord, se lăsa pungășit de acest suveran în legătură cu restituirea Pisei. Opoziția împotriva lui Savonarola devenise deschisă, ea se manifesta pînă și în palatul senioriei.

În 1496, de ziua Înălțării, amvonul de la Santa Maria del Fiore, unde urma să predice călugărul, a fost mînjit cu gunoaie și drapat cu o piele de măgar. Adepții au curățat la timp toate murdăriile, dar în timpul predicii a izbucnit o încăierare. Savonarola a trebuit să-și întrerupă predica și să se ducă s-o termine la mănăstirea San Marco, ocrotit de o gardă înarmată cu lănci și săbii.

Pasivul pontifical al lui Alexandru Borgia este destul de încărcat, astfel că am vrea să menționăm și ceea ce poate fi pus la activul său. Să remarcăm deci admirabila sa răbdare la adresa lui Savonarola, care de mai mulți ani

îl insulta din amvon fără să-l numească, dar indicîndu-l foarte clar. Nu ne împiedică nimeni să ne gîndim că Alexandru a tărăgănat lucrurile nu numai din motive politice : să nu se lege de un protejat al lui Carol al VIII-lea atîta vreme cît armata franceză se afla în Italia, ci şi pentru că în sinea lui considera că Savonarola avea dreptate.

Călugărul prorocea acum nu numai împotriva papei, păcătos public, împotriva clerului înalt descompus, ci într-un mod mai general împotriva „tiranilor". Lui Ludovic Maurul, ducele Milanului, vizat personal, nu i-a fost greu să dea de înţeles şi altor suverani din Italia că se punea urgent problema de a băga pumnul în gură unui agitator care punea în discuţie însuşi principiul puterii absolute. Alexandru Borgia a fost solicitat cu insistenţă.

Curia romană cuprindea un număr apreciabil de persoane a căror viclenie egala cunoştinţele lor de teologie şi care observau şi ele de mai mulţi ani comportarea lui Savonarola. De îndată ce papa s-a hotărît să intervină, ele i-au indicat locul unde trebuia să lovească.

Nici vorbă nu era ca atacul să fie dat în problema care-i neliniştea pe tirani sau a ocărilor revărsate asupra papei, căci călugărul ar fi putut lupta îndelung şi cu mult răsunet pe acest teren. Punctul său slab erau profeţiile. Potrivit teologilor, orice profet păşeşte pe teren interzis. Scrisoarea redactată de consilierii apostolici şi pe care papa a semnat-o şi a trimis-o lui Savonarola este un model de stil mieros :

„Scumpe fiu, salut şi binecuvîntare apostolică. Am aflat că, dintre toţi lucrătorii care muncesc în via Domnului, nici unul nu e mai zelos ca tine. Sîntem profund bucuroşi şi înălţăm slavă Domnului atotputernic. Am aflat de asemenea că tu consideri profeţiile tale nu ca rodul propriilor tale cunoştinţe, ci ca pe nişte revelaţii divine. Potrivit datoriei impuse de misiunea noastră păstorească, dorim să ne întreţinem cu tine pe această temă, pentru ca, aflînd mai bine prin mijlocirea ta cele ce sînt pe placul Domnului, să le putem îndeplini. Astfel, în virtutea sfintei supuneri, te poftim să vii la noi cît mai degrabă cu putinţă. Te vom primi cu dragoste şi milă".

Răspunsul lui Savonarola poartă şi el pecetea celui mai pur stil mieros, specific Vaticanului din epoca respectivă : „Noua reformă pe care Dumnezeu a introdus-o aici

prin mijlocirea mea nu are încă rădăcini trainice și fără un sprijin permanent ea riscă să fie compromisă. După cum gîndesc toți cetățenii buni și înțelepți, plecarea mea ar aduce un mare rău poporului florentin etc.". Pe scurt, călugărul nu refuza să vină, dar cerea un răgaz.

Alexandru primi mesajul, nu spuse nimic, trecură cîteva săptămîni. Savonarola predica puțin și într-o manieră mai ștearsă. „Avertismentul a dat roade — spuseră la Roma și la Florența oamenii cu experiență. — Papa nu va mai continua să-l urmărească". Spre uimirea tuturor, cel care a continuat sau, mai bine spus, a reluat atacul a fost Savonarola :

— Ei ucid sufletele cu exemplul lor rău. Trăiesc foarte departe de Dumnezeu și funcția lor se limitează la a-și petrece noaptea cu curtezane după ce au cîntat în cor ca niște greieri în timpul zilei... Tu ești mai rău ca un animal, ești un monstru îngrozitor... Ai ridicat un lăcaș public și ai făcut din el o casă de prostituție pentru toți !

„Ei" erau, evident, demnitarii din clerul înalt. Prin „tu" se adresa bisericii romane sau papei personal, la alegere. Alexandru nu mai putea amîna.

Lațul a fost strîns treptat, cu mare încetineală, de parcă papa ar fi vrut să arate că înțelepciunea, moderația, bunul-simț erau de partea lui : interdicția de a predica (7 noiembrie 1496), condamnarea de către un conciliu de paisprezece *dominicani* (aprilie 1497) întrunit la Roma și, deoarece călugărul nu se supunea nici uneia din aceste măsuri, excomunicarea (22 iunie). Nu numai că Savonarola nu ține seama de nimic, dar violența sa sporește pe măsură ce sancțiunile se abat asupra lui și, spre nenorocirea sa, nu se mai mulțumește să prorocească din amvon. Agenți secreți ai lui Ludovic Maurul, ducele Milanului, pun mîna pe o scrisoare adresată de el lui Carol al VIII-lea. „Papa nici nu crede în existența lui Dumnezeu — scrie în esență Savonarola. — Trebuie ca toți suveranii creștini să convoace reunirea unui conciliu care să-l scoată din funcțiune". Trei zile mai tîrziu, textul ajunge sub ochii lui Alexandru. De rîndul acesta, socotelile sînt încheiate.

Lumina, sau mai degrabă penumbra, nu pătrundea în celulă decît printr-o răsuflătoare extrem de îngustă, situată la nivelul solului. În celulă nu se afla decît un singur obiect, hîrdăul de lemn, pe care temnicerul îl golea o dată pe zi.

Deținutul stătea pe jos, pe pămînt. Cu un fel de umor sumbru, florentinii numeau închisoarea *alberghettino*, mic han.

Drumul de la mănăstire la închisoare fusese cumplit. Cei trei călugări dominicani : Girolamo, Domenico și Silvestro, erau în lanțuri, iar mulțimea îi ocăra, îi lovea, legîndu-se mai cu seamă de Savonarola.

— Ia spune, prorocule, cine te-a lovit ?

Alții aruncau cu pietre, dar păzitorii, care încasau și ei lovituri, se supărară.

Mulțimea începuse să se arate dușmănoasă aproape în totalitatea ei încă din ajun, adică la 7 aprilie 1498, ziua „probei focului". O poveste jalnică, dar bine adusă din condei de franciscani, și care, de fapt, dezlănțuise totul.

Proba focului era o formă de judecată religioasă care, timp îndelungat, fusese acceptată ca test de vinovăție chiar în legislația civilă. Nu mai era aplicată decît în unele mănăstiri. Iar un franciscan, denigrator al lui Savonarola, îi lansase această provocare :

— Să pășim amîndoi în flăcări ca să vedem care din noi doi e eretic !

Savonarola ridicase mănușa, dar — prima dezamăgire pentru mulțime — prin persoană interpusă. Un călugăr Domenico (care dealtfel se oferise singur) trebuia într-un fel oarecare să-l reprezinte. Apoi Savonarola pusese o condiție : Domenico avea să păsească în flăcări purtînd în mîini o ostie sfințită.

— Sacrilegiu ! strigară franciscanii.

Se iscase o discuție nesfîrșită, mulțimea tropăia de nerăbdare. În cele din urmă, o răpăială de ploaie stinsese cărbunii aprinși și oamenii trebuiră să plece acasă furioși. A doua zi mănăstirea fu atacată.

S-au dat lupte în afara mănăstirii și în interiorul ei, unde de multă vreme fuseseră tăinuite arme și muniții ; era un lucru obișnuit în epoca respectivă. Călugării trăgeau cu archebuzele în asediatori. Pînă la urmă poliția senioriei a intervenit ca să restabilească ordinea, iar Girolamo, Domenico și Silvestro (acesta din urmă remarcat ca „agitator") au fost duși la închisoarea din palatul Bargello „pentru a fi supuși unui interogatoriu". După aceea, spusese ofițerul de poliție, se vor putea reîntoarce la San Marco. Atunci, ca și astăzi, deținuții știau foarte bine ce trebuie să înțeleagă prin aceasta.

Interogatoriul lui Savonarola a început la 9 aprilie. în lunea din săptămîna patimilor. Deşi deţinutul în prevenţie, excomunicat de zece luni, nu mai ţinea de autoritatea religioasă, din curtoazie senioria adusese la cunoştinţa papei această arestare.

— Bine, spuse Alexandru, instruiţi, aşadar, procesul lui.

În mesajul pe care-l trimise cu acest prilej, el adăugă că deţinutul în prevenţie putea fi „la nevoie" supus la tortură.

Există la Paris o piaţă numită Estrapade. Locatarii caselor care o mărginesc rostesc maşinal acest cuvînt, fără să se gîndească la semnificaţia lui, pe care mulţi nu o cunosc. Supliciul estrapadei comporta unele variante, dar în esenţă şi în orice caz la Florenţa, în perioada care ne interesează, el consta în următoarele : cu mîinile şi picioarele legate împreună, la spate, supliciatul, cu capul în jos, era cocoţat încet pînă la tavan cu ajutorul unei frînghii trecute printr-un inel ; apoi era coborît prin smucituri bruşte pînă la o jumătate de metru de pămînt. Ţipetele sale nu permiteau să se audă zgomotul produs de luxaţia oaselor, de ruperea tendoanelor, de sfîşierea muşchilor. Din punctul de vedere al poliţiştilor, unul din avantajele estrapadei era că nu lăsa urme de răni vizibile.

Un martor a dat asigurări că Savonarola a fost supus la această tortură pînă şi de paisprezece ori în aceeaşi zi. Ne putem întreba cum de a rezistat cu constituţia lui plăpîndă, dar călăii au întotdeauna un fel de-al şaselea simţ pentru a opri supliciul la limita extremă.

În cursul acestor şedinţe, Savonarola era somat să declare că profeţiile sale nu erau de origine divină, că născocise totul. Bineînţeles, după cîteva plimbări în sus şi în jos de la tavan la podea, a declarat tot ce i se cerea. Dar, readus în celulă, unde mirosea a gunoaie, gemînd, aproape inert, retracta şi refuza să semneze (aveau grijă să-i lase intactă mîna dreaptă) ceea ce i se propunea.

Anchetatorii obţinură pînă în cele din urmă o retractare categorică a profeţiilor. Era totuşi cam prea incoerentă, alcătuită din fraze trunchiate.

— Aş putea aranja foarte bine asta.

Omul care făcu această propunere tribunalului era un notar, deprins, spunea el, să pună pe hîrtie ultimele dorinţe ale muribunzilor, uneori nu prea limpede exprimate. Ceea ce omitea să adauge, lucru pe care dealtfel toată

lumea îl știa, era că, compromis cu trei ani în urmă într-un complot urzit pentru readucerea familiei Medici la putere, se refugiase la mănăstirea San Marco, unde Savonarola îl ascunsese pînă cînd încetaseră percheziţiile.

Trebuie să mai menţionăm aici un alt personaj demn de interes, călugărul Sacramento, dominican de la San Marco. Citat ca martor, depuse mărturie, acceptînd tot ce i se sugera în defavoarea lui Savonarola. Reîntors la mănăstire, el adună călugării şi le explică cum timp de ani de zile stareţul îi trăsese pe sfoară, îi înşelase, îi dusese pînă în pragul ereziei. În urma acestui lucru, călugării au redactat o scrisoare adresată sfîntului părinte spre a-l implora să nu le ia în nume de rău naivitatea cu care urmaseră un lup deghizat în păstor. Alexandru le răspunse părinteşte că dăduse totul uitării.

Recunoscînd că profeţiile sale fuseseră născocite, Savonarola a fost considerat, datorită acestui fapt, eretic şi condamnat să fie ars pe rug. Dar condamnarea trebuia ratificată de autoritatea pontificală, iar Alexandru anunţă că trimite doi comisari apostolici care aveau să hotărască în ultimă instanţă. A durat o lună pînă cînd s-au înfăţişat. În acest timp, Savonarola, închis în vizuina lui, dar lăsat în pace (era de dorit să recapete puţină putere ca să poată păşi în ziua execuţiei sale), scria un fel de ultimă spovedanie, cîteva pagini admirabile despre pocăinţă şi despre ajutorul pe care-l poate da numai Dumnezeu.

Trimişii apostolici sosiră în sfîrşit, călare, îmbrăcaţi ca nişte nobili. O mulţime ameninţătoare îi înconjură de îndată :

— Vrem moartea profetului !

— Fiţi pe pace, va muri. Port asupra mea condamnarea lui, răspunse unul din delegaţi.

Ba chiar adăugă : „Vom înălţa un rug mare şi frumos". Acest om fără ascunzişuri era episcopul de Ilerda. Însoţitorul lui, mai rezervat, era generalul [1] dominicanilor.

La 22 mai 1498 Savonarola şi ceilalţi doi întemniţaţi au fost oficial osîndiţi să fie spînzuraţi şi apoi arşi pe rug, „pentru ca sufletul lor să fie în mod public despărţit de trup".

Un tablou din muzeul San Marco din Florenţa este intitulat *Martiriul lui Girolamo Savonarola.* Dincolo de

[1] Superiorul ordinului. — *Nota trad.*

casele oraşului se zăresc coline vesele. În primplan, piaţa palatului, unde era ridicată aparatura menită să ducă la îndeplinire sentinţa. Palatul (astăzi Palazzo Vecchio) este zugrăvit în culori destul de întunecate. Lipite de palat erau trei tribune, unde trebuiau să ia loc autorităţile. O pasarelă de lemn lungă şi lată unea palatul cu spînzurătoarea foarte înaltă, prevăzută şi cu o scară. Chiar sub spînzurătoare se afla rugul.

Tabloul înfăţişează piaţa aproape goală (fără îndoială pentru a se observa mai bine toată aparatura), dar documentele spun că mulţimea se îmbulzea în piaţă, o mulţime colorată şi veselă ; dimineaţa aceea de 24 mai 1498 era minunat de limpede şi însorită. Asistenţa a scos un strigăt puternic cînd cei trei condamnaţi au ieşit pe poarta palatului şi au început să coboare scările.

Execuţiile plăceau, pentru că constituiau un adevărat spectacol, destul de lung şi desfăşurîndu-se *crescendo*. În primul rînd a avut loc degradarea, comportînd şi aceasta mai multe faze. Un dominican (printr-un act minim de tact şi de milă fusese luat din altă parte decît de la San Marco) i-a dezbrăcat pe condamnaţi de veşmîntul ordinului pentru a nu fi mînjit de supliciu. Cei trei nenorociţi, care păşeau şchiopătînd, rămaseră numai cu o cămaşă de lînă destul de scurtă pe ei şi nişte derbedei necunoscuţi începură să facă glume grosolane. Poate era vorba de aceiaşi adolescenţi care pe vremuri alcătuiseră miliţia lui Hristos.

Degradarea continua : li se întindeau condamnaţilor veşminte sacerdotale, apoi erau luate înapoi din mîinile lor, li se răzuia degetul gros şi arătătorul cu un cuţit pentru a înlătura orice urmă de miruire sacerdotală, erau raşi în cap ca să nu mai aibă tonsura. Toată această parte reprezenta execuţia „religioasă" şi ea se încheia în mod ritual cu o propoziţie adresată fiecărui osîndit : „Te despart de biserica militantă !". Episcopul pomădat, adresîndu-i-se lui Savonarola, se încurcă şi spuse : „...de biserica militantă şi triumfătoare". Se auzi atunci pentru ultima dată tunetul vocii călugărului bubuind deasupra capetelor pe toată întinderea pieţii :

— Militantă, dar nu triumfătoare : aceasta nu e în puterea dumitale.

Degradaţi ca clerici, daţi acum pe mîna laicilor, cei trei osîndiţi trecură prin faţa unei a doua estrade, spre a

asculta citindu-se pentru fiecare din ei pe rînd sentința, pe care o știau deja pe de rost și care-i proclama eretici, schismatici și răzvrătiți.

În acel moment, episcopul Romolino, al cărui rol era ritual încheiat, reintră în scenă, întrebîndu-i pe osîndiți dacă acceptau să primească din mîna lui, în numele suveranului pontifical, absoluțiunea, care comporta nu numai iertarea păcatelor, ci și o scutire de patimile din purgatoriu. Răspunseră afirmativ. Unii martori observară că mîna episcopului tremura cînd dădu absoluțiunea. Poate că, la urma urmelor, era profund mișcat.

După acest episod, puterea laică reluă conducerea treburilor. Cum ceremonialul nu se mai termina, un fel de murmur surd începu să se înalțe din mulțime, care dorea să se treacă, în sfîrșit, la fapte. Rumoarea încetă chiar în clipa cînd osîndiții începură să înainteze pe pasarelă, îndreptîndu-se spre spînzurătoare. Pasarela, construită în grabă, avea spații între șipci. Niște copii ascunși dedesubt se puseră să-i înțepe pe osîndiți în talpă cu niște bețe ascuțite ; călăii îi alungară. Acum se auzeau sfîrîind torțele cu care trebuia să fie aprins rugul.

Spînzurătoarea era alcătuită dintr-un stîlp vertical pe care erau fixate două crăci transversale, perpendiculare una pe alta. Fuseseră alese crăci foarte răsucite, pentru ca eșafodul să nu semene cu o cruce. După cîte putem înțelege, fiecare osîndit urca odată cu călăul scara care ducea la spînzurătoare. Călăul îi petrecea frînghia pe după gît și-l împingea în gol. Cei doi tovarăși ai lui Savonarola fură spînzurați înaintea lui. Cînd îi veni rîndul, urcă cu un pas ferm treptele, cîntînd *Simbolul Apostolilor* [1] ; ajungînd sus, strigă cu voce tare :

— *In manus tuas, Domine, commendo animam meam* [2].

Apoi privi mulțimea. Se auzi o voce stridentă, parcă exasperată :

— Prorocule, e momentul să săvîrșești o minune.

Călugărul păru că nu aude nimic și întinse capul spre călău. O clipă, și trupul i se bălăbănea între cele ale tovarășilor săi. Se zvîrcoli, îi ieși limba, apoi nimic. Deja ajutoarele călăului își apropiau torțele de conurile de brad

[1] Crezul creștinilor. — *Nota trad.*

[2] În mîinile tale, Doamne, îmi încredințez sufletul (lat.). — *Nota trad.*

răşinoase cu ajutorul cărora se aprindea focul. Ţişniră flăcări.

Deodată, cîteva minute mai tîrziu, o pală de vînt puternic înclină flăcările. Se auziră strigăte răzleţe: „Minune, minune!". Dar iluzia nu dură. Focul mistuia deja cadavrele spînzuraţilor.

Un braţ al lui Savonarola, probabil luxat în urma torturilor, se desprinse şi căzu peste rug. „Ploua cu viscere şi sînge", a scris un martor.

Rugul se stinse înainte ca trupurile să fie complet mistuite şi nişte haimanale amestecate prin mulţime începură să arunce cu pietre în groaznicele rămăşiţe. Ostaşii din gardă interveniră, rugul fu realimentat, reaprins. Cînd se stinse din nou, nu mai rămăseseră decît cîteva mormane de tăciuni şi cenuşă. Totul a fost încărcat în căruţe şi aruncat în Arno, de sus, de pe Ponte Vecchio.

LUPTA LUI LUTHER

De la contestație la ruptură

O explozie nu se produce oriunde. În vid sau într-un mediu saturat de vapori de apă poți face de o mie de ori să scapere scînteia cea mai arzătoare și nu se va întîmpla nimic. Alta va fi situația dacă scînteia se va produce într-un gaz combustibil comprimat.

Protestantismul a luat naștere în Germania la începutul secolului al XVI-lea nu numai pentru că ea era o astfel de cameră de ardere. Dar a fost unul din motive.

Nici un stat din zilele noastre nu are o structură politică și administrativă atît de complicată ca Germania din acea vreme. Statul era numit Sfîntul Imperiu roman de națiune germană și exista într-adevăr un împărat, dar ales, dus la tron de șapte mari electori, dintre care trei arhiepiscopi. Nici o hotărîre a împăratului nu putea avea efect dacă nu era ratificată de dietă, aleasă de trei colegii de nobili și de burghezi și care se ținea cînd ici, cînd colo. Cei șapte electori se bucurau de deplină suveranitate pe teritoriul lor. Înalta nobilime, teoretic vasală împăratului, se voia tot atît de suverană ca electorii și practic era. Clerul înalt, care poseda o treime din teritoriu, ținea sub raport spiritual numai de Roma, iar sub cel politic nu ținea de nimeni.

O altă putere, poate și mai mare, așa cum e astăzi în numeroase țări, o constituiau băncile. O mare burghezie capitalistă dădea avînt producției industriale, finanțînd și cumpărînd mine de cupru, de plumb, de argint și de aur.

Familia Fugger, patronii producției de aur în Reichenberg, de argint în Tirol, de cupru în Ungaria și în Thuringia, tot atît de puternici și de vestiți ca Rothschilzii, erau bancherii împăratului. Habsburgii, proprietari ai unor bogate mine de argint, îi dominau pe toți ceilalți prinți. Împotriva milioanelor băncilor, împotriva aroganței înaltei nobilimi și împotriva influenței exercitate de clerul înalt și chiar împotriva fiecăreia din aceste puteri luate separat, împăratul nu putea să facă prea mult.

Practic nu exista putere centrală. Sfîntul Imperiu număra aproape patru sute de state, mari, mici sau minuscule, ale căror interese și mișcări ba erau convergente, ba opuse, potrivit împrejurărilor economice, intrigilor urzite de suverani și intervențiilor bisericii. În total erau aproximativ 15 000 000 de locuitori, pe trei sferturi țărani.

Prosperitatea industrială nu aducea profituri decît unui număr mic de oameni. Desigur nu țăranilor. Nici muncitorilor, foarte prost plătiți, nici micilor negustori, înăbușiți de firmele mari. Nobilimea era împărțită în clase, între care existau prăpăstii de ură. Cavalerii săraci îi urau pe suzeranii lor direcți, care îi exploatau, fiind la rîndul lor exploatați de duci, conți, episcopi și prinți. Pe treapta cea mai de jos a castei nobiliare se aflau așa-numiții *Ritter*, cavalerii, cărora micimea domeniilor nu le permitea nici măcar să trăiască și care din această cauză deveneau tîlhari.

De asemenea nu se putea face o comparație între modul de viață al clerului înalt, cu venituri mari, episcopi de douăzeci de ani, petrecăreți și simoniaci, și mulțimea parohilor (la Köln, la Breslau un locuitor dintr-o sută era paroh), nevoiți să exercite o a doua meserie pentru a trăi, dar printre care multora le plăcea mai curînd să cerșească. De sus pînă jos pe scara ierarhică, clericii erau adesea prea ignoranți, grosolani, destrăbălați ; de fapt ofereau același tablou ca în Franța sau în Italia, nu erau nici mai buni, nici mai răi. Poporul și burghezia vădeau o mare credință, se îmbulzeau la predici, participau la nenumărate pelerinaje. Ca pretutindeni în întreaga Europă, inclusiv Rusia, această credință era amestecată cu superstiții și magie.

Țăranul din Sfîntul Imperiu nu era numit altfel decît *der arme Mann*, omul sărac. Unele sate erau proprietatea a

șase, opt pînă la unsprezece nobili, fiecare din ei percepînd un bir. Biserica își exploata propriii ei țărani și, în plus, supunea la biruri pe țăranii seniorilor, zeciuiala pentru cler fiind aplicată chiar la produsele grădinăriei și ale ogrăzii de păsări. Moneda suferea o continuă devalorizare din cauza progresului industrial. *Der arme Mann,* care nu avea bani, ar fi putut să nu se sinchisească, dar nu era așa : nobilii, sărăciți de aceste devalorizări, nevoiași de sus pînă jos pe scara ierarhică, exploatau din ce în ce mai crîncen pe țărani. Mizerie sau prosperitate, victima era mereu aceeași. Izbucniseră *jacquerii* în 1461, 1470, 1476 și 1492. Brutalitatea represaliilor — sate incendiate, rase de pe fața pămîntului, nimicite, mormane de cadavre de bărbați, femei, copii — stîrnise groază de fiecare dată, dar nu împiedica ura să clocotească, ura exasperată a omului sărac împotriva a tot ceea ce se afla mai presus de el, inclusiv adesea biserica. Credința nu murise, dar de ce oare era atît de departe Dumnezeu ?

Și, totuși, viața mergea înainte. O viață scurtă și aspră, mai multe lacrimi decît rîsete, și totuși se năștea copii, pe care mamele lor îi găseau tare drăgălași și pe care-i strîngeau la pieptul lor, și copiii creșteau, se întîlneau pe la hramuri, se îndrăgosteau unii de alții, se căsătoreau și procreau la rîndul lor. În micul orășel Mansfeld, în Thuringia, în fiecare zi în zori, muncitorii ieșeau din casele sărăcăcioase, îndreptîndu-se în șir pe străzile înguste spre mina de cupru. Ceva mai tîrziu apăreau siluete mult mai mici care se fugăreau ; erau școlarii. Clasa era scundă și întunecoasă, cu pămînt pe jos ; nu exista nici o mobilă în afară de catedra dascălului, școlarii se așezau pe mănunchiuri de paie pe care le aduceau de acasă. Învățau să scrie și să citească și o mare parte din timp era consacrată cîntatului, de zece ori mai mult ca astăzi. Nu exista o vacanță mare, dar erau nenumărate zile de sărbătoare în care nu se învăța. Copiii se duceau atunci să ciocănească la ușile vecinilor, cărora le cîntau un cîntec, primind în schimb cîțiva gologani sau prăjituri. Unul dintre acești școlari se numea Martin, iar numele lui de familie era Luder sau Luther, totuna.

Luther a lăsat o urmă adîncă în istorie. Unele mari națiuni sînt altfel decît ar fi fost fără protestantism. Luther a fost descris, povestit, scrutat și chiar psihanalizat. Nu se

pune problema să scriem din nou biografia sa, nici să schițăm o nouă istorie a protestantismului. Am văzut de ce și cum s-a întîmplat că Savonarola, înflăcărat de dorința sinceră de a reforma biserica romano-catolică, care avea mare nevoie de lucrul acesta, nu s-a făcut înțeles. Putem încerca să arătăm, deși e mai greu, cum Martin Luther n-a fost nici el înțeles de Roma și cum a făcut să explodeze lumea creștină. Și poate va fi posibil să lăsăm să se întrevadă prin ce proces sau prin ce fatalitate dorința sa de reformă a sfîrșit prin a produce, chiar în Germania, îngrozitoare acte de violență.

La Universitatea din Erfurt, unde Luther era student în filozofie, colegii lui spuneau despre el : „E cinstit și evlavios, dar e un chefliu". Era fiul unui țăran care ajunsese antreprenor și care îi putea plăti studiile. Profesorii săi îi manifestau multă considerație.

La 2 iulie 1505, Martin, pe atunci în vîrstă de douăzeci și trei de ani, se dusese să-i vadă pe ai săi și se înapoia la Erfurt pe jos, cînd izbucni o furtună. Cunoașteți acel zgomot ciudat pe care-l face un trăsnet cînd cade în apropierea cuiva chiar înainte de a bubui tunetul : un scurt zăngănit de săbii. În acea fracțiune de secundă, Martin avu reflexul oricărui german din vremea sa : „Sfîntă Ană, ocrotește-mă !". Sfînta Ana apăra de trăsnet. Martin adăugă : „Dacă mă ajuți, mă călugăresc". Douăsprezece zile mai tîrziu se înfățișă la mănăstirea schimnicilor sfîntului Augustin din Erfurt și rosti aceleași cuvinte ca Savonarola ajungînd la dominicanii din Bologna :

— Doresc să fac parte din sfîntul vostru ordin.

Sfîntul Augustin nu a redactat nici o normă religioasă, dar sute de mănăstiri vechi și moderne au fost întemeiate pe baza îndrumărilor spirituale date, chipurile, de el și-i poartă numele. Norma de conduită a schimnicilor de la mănăstirea sfîntul Augustin era aspră, ascetică ; fiecare călugăr își avea chilia lui, niciodată încălzită. Martin, admis printre novici, practica ascetismul cu o ardoare aproape masochistă, ca și Savonarola. A fost hirotonisit preot la 3 aprilie 1507, la vîrsta de douăzeci și patru de ani.

— Timp de douăzeci de ani, a scris el, am fost un călugăr evlavios. Am rostit cîte o slujbă în fiecare zi. M-am istovit în posturi și rugăciuni.

Nici unul dintre contemporanii săi n-a contestat aceste afirmații, cel puțin în privința primilor zece ani ai vieții sale clericale.

La sfîrșitul anului 1511 a plecat la Roma, trimis în misiune de ordinul său. Istoricii au acordat o mare importanță acestei călătorii :

— A fost scandalizat de spectacolul corupției pe care-l oferea Orașul etern. De atunci datează vocația lui de reformator.

Luther a scris că a văzut la Roma, la biserica sfîntul Sebastian, șapte preoți expediind slujba într-o oră la același altar ; că a văzut în biserică femei cu o ținută necorespunzătoare ; că preoții din Roma erau atît de ignoranți, încît n-a putut găsi unul în stare să-l spovedească. El nu a formulat aceste acuzații decît mult aposteriori, după excomunicarea sa, cînd Roma nu mai era pentru el decît un obiect de nelegiuire. Cît timp s-a aflat în călătorie, s-a comportat ca un pelerin foarte cucernic, vizitînd multe biserici pentru a dobîndi indulgențe, urcînd chiar în genunchi în acest scop *Scala santa* [1]. Această călătorie la Roma ar putea să se înscrie în biografia lui Luther ca unul dintre episoadele cele mai „catolice". Dar nimic nu ne împiedică să ne gîndim că acuzațiile formulate aposteriori se datoresc unor impresii reale, refulate la început ca vinovate și care au reapărut atunci cînd Luther a rupt legăturile cu Roma.

Îl regăsim în 1512 doctor în teologie, apoi titular al catedrei de Sfîntă scriptură la Universitatea din Wittenberg. În 1515 o nouă avansare. Părintele Staupitz, vicar general al augustinilor, îl numește pe Luther vicar de district, cu alte cuvinte al doilea în ierarhia ordinului în Germania. Luther are treizeci și doi de ani.

Tabloul lui Lucas Cranach cel Bătrîn, care îl înfățișează la vîrsta respectivă, prezintă un bărbat frumos, bine făcut, ținînd sus capul împodobit cu păr mătăsos, negru, retezat peste urechi. Obrazul, care începe să se rotunjească, este luminat de doi ochi căprui, cu privirea strălucitoare și pătrunzătoare. Gura cu buzele bine desenate și bărbia masivă conferă fizionomiei un aer voluntar. Luther este un orator excelent, înzestrat cu o mare putere de seducție, are

[1] *Scara sfîntă* — scară pe care cei ce se duc în pelerinaj la Roma o urcă în genunchi pentru a obține indulgențe (ital.). — *Nota trad.*

o voce cu timbrul limpede și agreabil, îi place mult să cînte, este un om în floarea vîrstei, în deplinătatea puterilor sale și conștient de acest lucru.

Cu puțin timp înainte de a începe să scriu această carte, am văzut în pridvorul unei biserici de la periferia orașului Toulouse o statuie a sfîntului Petru (hramul acestei parohii), avînd pe soclu o inscripție care spunea că se pot dobîndi atîtea și atîtea zile de indulgențe sărutînd piciorul statuii. N-am văzut pe nimeni care să facă așa ceva. Am văzut oameni sărutînd piciorul statuii sfîntului Petru la Roma, dar, după cîte îmi amintesc, numărul de zile de indulgențe pe care poți să-l obții nu e indicat. Unii buni creștini și mai cu seamă unele bune creștine mai fac demersuri (frecventarea bisericilor etc.) în vederea dobîndirii de indulgențe, dar mi se pare că ele sînt din ce în ce mai puțin numeroase și mai cu seamă că nu se gîndesc să-și „contabilizeze" meritele. Cred că spiritul nostru modern respinge oarecum ideea de a vedea măsurîndu-se în zile iertarea de suferințe, de vreme ce abia dacă ne mai temem și măsurăm pedeapsa (pentru a folosi un cuvînt comod) care constă în a te lipsi de Dumnezeu.

Pentru tinerii cititori care nici măcar nu cunosc semnificația acestui cuvînt folosit în sensul lui religios, să reamintim ceea ce înțelegea biserica prin indulgență (împrumut definiția de la Daniel-Rops, istoric cvasioficial al bisericii, subliniind că el este cel care, începînd din 1955, scrie *înțelegea*, la imperfect) : „iertarea totală sau parțială a pedepselor pe care, în urma păcatelor, trebuie să le îndure fiecare pe pămînt sau în purgatoriu după ce taina pocăinței i-a adus mîntuirea de greșeală și iertarea de pedeapsa veșnică ; dar, pentru a dobîndi această iertare, este indispensabilă starea de grație [1], operele pioase nu sînt decît o ocazie sau, ca să spunem așa, un ajutor : rugăciuni, posturi, pelerinaje, frecventarea bisericilor și pomeni". În 1476 o bulă papală stipulase că o indulgență dobîndită putea fi trecută pe seama unui scump răposat, care-și va vedea astfel alinate suferințele sale de pe lumea cealaltă.

Daniel-Rops a reamintit care fusese latura bună a indulgențelor : aceea de a determina la numeroși creștini, în clipa în care erau anunțate, un șoc spiritual în stare să-i

[1] În religia catolică, starea cuiva care n-a săvîrșit nici un păcat de moarte sau care a fost iertat de acesta. — *Nota trad.*

aducă pe calea pocăinței și a spovedaniei. De asemenea daniile făcute în vederea obținerii de indulgențe au adus în patrimoniul bisericii fonduri adesea bine folosite : „Cîte opere pioase sau socialmente utile n-au fost finanțate !... Biserici, spitale, case de amanet, ba chiar diguri și poduri. Imediat după războiul de o sută de ani, biserica din Franța s-a redresat materialicește datorită indulgențelor". Să nu refuzăm să înscriem acest activ. Numai că pomana făcută în vederea obținerii de indulgențe era viermele din fruct.

Spiritul maselor tinde să simplifice lucrurile, să suprime nuanțele, astfel că la un moment dat oamenilor li s-a părut normal „să cumpere" indulgențe fără a mai ține seama de condițiile spirituale cerute pentru a le obține, și atunci s-a instituit un comerț odios. Colectorii stăteau la picioarele amvonului predicatorilor și străbăteau apoi în lung și-n lat satele. Ordine religioase și uneori confrerii luau în arendă dreptul de a face chetă pentru indulgențe — cu alte cuvinte de a le vinde — în cursul cutărei predici, cutărui post, cutărei perioade a anului. Apoi s-au ivit bănci care s-au arătat interesate de acest trafic. Dealtfel, iată un exemplu precis.

În 1514, Albert de Hohenzollern, în vîrstă de douăzeci și patru de ani, episcop de Halberstadt și Anhalt, fusese ales arhiepiscop de Mainz, jilțul acesta oferindu-i în mod automat și titlul de mare elector. Alegerea lui costase 24 000 de ducați, împrumutați de la banca „Fugger". Albert a obținut împrumutul după ce a ținut bancherilor următorul discurs :

— Sfinția-sa a binevoit să mă numească administrator al marii indulgențe pe care a instituit-o de curînd în vederea construirii bazilicii sfîntul Petru din Roma. Vă ofer garanție a împrumutului meu o treime din veniturile pe care le va aduce această indulgență.

Banca „Fugger", încredințată că vînzarea indulgenței va aduce peste 72 000 de ducați, acceptase. Papa (este vorba de Leon al X-lea, pe numele lui adevărat Ioan de Medici, fiul lui Laurențiu Magnificul), pus la curent, se declarase de acord.

Predicarea indulgenței (astăzi am spune *promovarea* ei) a fost încredințată dominicanului Tetzel, om de treabă, cinstit ca moravuri și sincer în credința lui, care nu-și punea nici un fel de probleme în legătură cu legitimitatea

negoțului — ce altă denumire am putea folosi ? — cu indulgențe.

Asistat de ajutoare pe care le trimite în parohii mai puțin însemnate, el străbate tot teritoriul care ținea de arhiepiscopia Mainz. Orașele sînt anunțate de sosirea sa din timp, fiind stabilit un întreg ceremonial de primire. Preoții, călugării și copiii de școală așteptau la poarta principală a orașului alaiul, în fruntea căruia pășea un cleric, purtînd bula de indulgență pe o pernă din postav de aur. În spatele acestuia, mai mulți acoliți, apoi Tetzel în persoană, urmat de vreo zece slujitori. Fiecare biserică vizitată fusese împodobită ; lîngă altarul principal se vedea o cruce mare roșie, pe care era prins stindardul papei. În imediată apropiere, o ladă de formă cilindrică în care urma să se depună ofrandele.

Începe slujba. Cînd sosește momentul predicii, Tetzel urcă în amvon. Textul predicilor sale a fost găsit. Pentru a obține indulgența deplină trebuia să te fi spovedit, să fi intrat în șapte biserici, să fi rostit de cinci ori *Tatăl nostru*, de cinci ori *Ave* [1] și, bineînțeles, să fi depus o ofrandă. În principiu, nu se fixase nici o sumă, fiecare dădea potrivit veniturilor sale. Totuși, în zilele care precedau sosirea strălucitului alai, emisarii difuzau un soi de tarif, prin care se fixa cuantumul ofrandei nu în funcție de veniturile donatorului, ci de gravitatea păcatelor pe care voiai să le răscumperi, de pildă : sodomie, 12 ducați ; vrăjitorie, 6 ; profanare, 7 ; paricid, 4.

Tariful fusese fixat, pare-se, chiar de Tetzel, dar nu e deloc sigur că ideea a fost a lui personal. Începînd din 1514, puteai să-ți procuri la Roma, la librarul Alber, o cărțulie intitulată *Taxae cancelleriae aposticae* [2], unde se găsea indicat prețul de răscumpărare al tuturor păcatelor. Dăm mai jos un extras :

Uciderea unui episcop . . . . 36 *tournois* [3], 9 ducați
Uciderea unui abate . . . . . 24 *tournois*,
Uciderea unui preot . . . . . 18 *tournois*, 4 ducați

[1] Sau *Ave Maria*, rugăciune adresată fecioarei Maria. — *Nota trad.*

[2] *Taxele cancelariei apostolice* (lat.). — *Nota trad.*

[3] *Tournois* — monedă bătută pînă în secolul al XIII-lea în orașul francez Tours, apoi monedă regală după același model (fr.). — *Nota trad.*

Uciderea unui mirean	2 *tournois*,	4 ducaţi
Uciderea soţiei de către un soţ care vrea să se recăsătorească	8 *tournois*,	2 ducaţi
Infanticid	4 *tournois*,	1 ducat
Avort	4 *tournois*,	1 ducat
Incest	4 *tournois*,	
Depravare	36 *tournois*	
Iertarea de orice fel de crimă	80 *tournois*,	20 ducaţi

Pe vremea lui Ludovic cel Sfînt, *tournois*-ul era în Franţa o monedă de argint care cîntărea ceva mai mult de patru grame. Puţin mai tîrziu, în Europa au existat ducaţi de aur şi ducaţi de argint. Amestecătura monedelor (şi a tuturor măsurilor) era atît de mare, încît nu se mai descurca nimeni. Nu mă simt în stare să stabilesc o echivalenţă cu vreo monedă de astăzi, dar enumerarea precedentă ne permite să reflectăm la gravitatea atribuită pe vremea aceea diferitelor păcate şi totodată la modul calm şi tarifat în care erau acceptate omorurile şi crimele cele mai felurite. Această nepăsare spune multe despre asprimea moravurilor în epoca respectivă.

Putem remarca de asemenea că preţurile de răscumpărare propuse de Tetzel sînt categoric inferioare celor menţionate în cărţulia romană. Acest specialist s-a gîndit, desigur, că e mai profitabil să se adreseze unui public la nevoie mai puţin avut, dar, să spunem, mai larg. Odată predica încheiată, se aşeza lîngă lada de formă cilindrică. În schimbul ofrandei lor, donatorii primeau „o scrisoare de indulgenţă", redactată în limba latină şi semnată „Fr. Joannes Tetzel". Cum mulţi nu ştiau carte şi în orice caz nu înţelegeau limba latină, scrisoarea era ornamentată cu desene puerile destinate să sugereze o idee în legătură cu obiectul ei, de pildă o persoană făcînd un salt sprinten peste un rîu de flăcări infernale şi ajungînd în rai, unde este întîmpinată de îngeri.

Wittenberg, 31 octombrie 1517, dimineaţa. Oraşul acesta, cu cinci sau şase mii de locuitori, este situat în mijlocul unor lande povîrnite. Pămînturile par sterpe în parte, căci în acel anotimp al anului grîul fusese secerat demult, totuşi se zăresc pe costişe şiruri de butuci de viţă bine

aliniaţi. Însuşi oraşul, cu casele lui scunde de lemn, seamănă mult cu un sat mare şi totuşi e o capitală. El împarte cu Torgau cinstea de a fi reşedinţa ducelui de Saxa, mare elector.

În această zi, ajunul sărbătorii *Allerheiligen* [1] (pe vremuri era o sărbătoare veselă, nu era vorba de pomenirea morţilor în acea zi), pretutindeni domneşte animaţie. Măturătorii curăţă străzile, oamenii îşi împodobesc casele, lăsînd să atîrne peste ferestre tapiserii, cei care au, iar ceilalţi cearşafuri, pe care au prins flori şi frunze. 1 noiembrie este o dublă sărbătoare mare la Wittenberg, căci în această zi se serbează de asemenea hramul capelei de la castel. Cu acest prilej se acordă indulgenţă deplină celor care vin să se roage acolo.

Fratele Tetzel nu vine aici să predice pentru marea indulgenţă, deoarece Wittenberg se află în afara jurisdicţiei Mainzului, dar locuitorii lui ştiu că au un alt prilej să obţină această preţioasă ipotecă asupra vieţii de apoi : prilejul este să se închine (plus ofranda) relicvelor sfinte din catedrala oraşului.

De acest act de devoţiune sînt legate indulgenţe, fiecare relicvă avînd o atribuţie precisă ; se acordă atîtea luni de indulgenţă pentru venerarea unui cui care a slujit la flagelare, atît pentru închinarea la trupul întreg al vreunui sfînt îmbălsămat, atît pentru adorarea unui scutec al lui Iisus copil, atît pentru cinstirea unui fragment din adevărata cruce etc. Marele elector Frederic de Saxa a adunat în catedrala Wittenberg peste nouăsprezece mii de relicve, în a căror autenticitate crede, poate, şi a căror venerare cu ofrandă valorează în total, de fiecare dată, 127 799 de ani de indulgenţă. Cucernicii wittenberghezi, aproape totalitatea populaţiei, şi-au pus în gînd să dobîndească maximul a doua zi, 1 noiembrie, ducîndu-se pe rînd la capela castelului şi la catedrală.

31 octombrie, ora prînzului. Un mic grup se apropie de uşa capelei de la castel. Un călugăr cu rasă şi cu glugă neagră pe cap ţine nişte hîrtii într-o mînă, altul duce un vas de lut. Oamenii aceştia nu spun nimic, dar nici nu se strecoară pe furiş ca nişte conspiratori ; după atitudinea lor ai putea crede că săvîrşesc o treabă absolut normală.

[1] Sărbătoarea tuturor sfinţilor, serbată de catolici la 1 noiembrie. — *Nota trad.*

Ajunşi în faţa capelei, cel care ţine vasul de lut scoate din el o mică bidinea şi mînjeşte puţin uşa, în timp ce călugărul în rasă lipeşte rînd pe rînd hîrtiile pe care le ţine în mînă. Se pare că afişează nişte anunţuri referitoare la ceremoniile prevăzute pentru a doua zi.

Călugărul este Martin Luther. Textele afişate au numai în parte legătură cu manifestările legate de sărbătoarea *Allerheiligen*. Fără ca nimic să dea încă de bănuit, ele sînt bomba care va face să explodeze catolicismul.

„Din dragoste pentru adevăr şi în scopul de a-l lămuri, următoarele teze vor fi susţinute la Wittenberg sub preşedinţia reverendului părinte Martin Luther, schimnic augustin, profesor de arte, doctor şi lector de sfînta teologie. Acesta îi roagă pe cei care, absenţi fiind, n-ar putea discuta cu el, să binevoiască a o face în scris. În numele Domnului nostru Iisus Hristos. Amin".

Urma textul tezelor în chestiune, numite în istorie cele 95 de propoziţii. Pentru un doctor de la universitate era o practică curentă ca, atunci cînd dorea să susţină o teză, să convoace prin afişe sau printr-o proclamaţie un auditoriu, care ar fi putut să discute şi în contradictoriu cu el. Pe vremea aceea, oamenilor le plăceau foarte mult asemenea discuţii. Întregul text afişat de Luther era, bineînţeles, în limba latină, astfel că aproape nici unul dintre curioşii veniţi să vadă despre ce era vorba nu putea înţelege ceva din el. Totuşi, cîţiva clerici aflaţi şi ei pe acolo traduseră textul. Oamenii ascultau cu mare atenţie.

A doua zi nu se prezentă nimeni ca să discute tezele, dar în oraş circulau deja traduceri pe care wittenberghezii şi pelerinii şi le rupeau din mînă. Vînzarea scrisorilor de indulgenţă fu categoric mai puţin rodnică decît în ceilalţi ani.

Odată cu afişarea propoziţiilor, Luther scrisese papei o scrisoare respectuoasă, în care îi expusese fondul lor, şi de asemenea scrisese arhiepiscopului de Mainz. Trimisese o copie după textul său şi multor teologi cunoscuţi ai săi. Două săptămîni mai tîrziu, acest document era răspîndit în toată Germania.

Cred că e cu putinţă să oferim o idee despre ceea ce reprezentau cele 95 de propoziţii, fără a le cita *in extenso* şi fără a le trăda totuşi sensul. În primele teze Luther insista asupra necesităţii pentru creştin de a fi „în perma-

nență pocăit", încredințat de nevrednicia sa. „Trebuie, așadar, să se arate creștinilor că indulgențele papei sînt bune dacă nu se lasă în nădejdea lor, dar că ele fac cel mai mare rău dacă din pricina lor își pierd frica lui Dumnezeu".

Interpretarea principiului indulgențelor de către predicatori specializați, și în special de către Tetzel, determinase pe mulți creștini să gîndească mai mult sau mai puțin limpede că orice păcat putea fi răscumpărat cu bani (vezi baremele). Luther ataca această interpretare cu mare patimă, astfel încît textul său echivala în cele din urmă cu o condamnare a principiului indulgenței : „Adevăratei căințe îi plac pedepsele și le caută. Indulgența le iartă și ne inspiră aversiune față de ele. Cînd un creștin se căiește cu adevărat, el are dreptul la iertare deplină chiar fără scrisoare de indulgență. Omul poate nădăjdui să primească acest har urîndu-se pe sine și păcatul său, iar nu săvîrșind vreo faptă bună, jertfind cîțiva bănuți".

Paragrafele teologice erau amestecate cu altele mai puțin religioase. „Un papă realmente conștient de datoria sa ar împărți tot ce posedă și ar vinde chiar și bazilica sfîntul Petru pentru fericirea celor jefuiți de negustătorii de indulgențe". Alt paragraf : „Dacă în vederea construirii unei biserici papa poate smulge multe suflete din purgatoriu, de ce nu golește purgatoriul dintr-o dată și nu termină bazilica cu banii lui ?". Aceste argumente impresionau pe oamenii simpli. Ultimele două propoziții erau astfel redactate : „94. Trebuie să-i îndemnăm pe creștini să se străduiască să-l urmeze pe Hristos, conducătorul lor, trecînd prin suferințe, moarte și infern. 95... și să pătrundă în cer după multe frămîntări, mai curînd decît să se odihnească în securitatea unei tihne amăgitoare".

Trei ani și nouă luni aveau să se scurgă între afișarea celor 95 de propoziții și ruptura cu biserica Romei, sancționată prin excomunicare. În această perioadă a existat oare un dialog ? Cine a luat inițiativa rupturii sau cine a provocat-o, cu sau fără vrere ? Trebuie să examinăm ceva mai îndeaproape acțiunile celor două părți, chiar dacă nu poate fi trasă nici o concluzie categorică.

1 noiembrie 1517. Nimeni nu s-a prezentat la Wittenberg pentru a discuta cele 95 de propoziții. Prima reacție : o lucrare a lui Tetzel publicată la sfîrșitul anului și intitulată *Antiteze*. Studenții din Wittenberg o ard în public, însoțind fapta cu hohote de rîs.

La Vatican, Leon al X-lea consideră atitudinea lui Luther drept un incident minor. Indulgențele mai întîmpinaseră și alte dificultăți, instituția respectivă fusese deja *contestată* de clerici și de laici în Franța, în Germania și în alte părți și totuși nu suferise cu nimic, gîndește papa într-un moment de rătăcire, care în prezent ne miră. Totuși, un cardinal, Toma de Vio, zis Caietanus sau Caietan, studiază dosarul Luther și redactează un raport cu următoarea concluzie : „Călugărul augustin Martin Luther s-a îndepărtat de principiile tradiționale cel puțin în privința a două puncte : punerea sub semnul întrebării a infailibilității suveranului pontif ; apărarea unei doctrine eretice de mîntuire prin credință, fără ajutorul faptelor bune".

Este incontestabil că Luther, în propozițiile sale, recuzase explicit puterea pontificală de a ierta de pedeapsă (cu ajutorul indulgențelor), așadar infailibilitatea, spunea Caietan. De asemenea, e drept că augustinul lăsa să se întrevadă, chiar dacă încă nu explicita complet, o nouă teorie a mîntuirii, potrivit căreia meritele omului nu contau deloc. „Mîntuirii prin fapte bune", pe care o considera imposibilă din cauza congenitalei slăbiciuni omenești, el îi opunea „mîntuirea prin credință".

Biserica catolică propovăduia — și mai propovăduiește — că Dumnezeu împarte în mod echitabil harul său tuturor, că mîntuirea se cîștigă pe acest pămînt prin fapte bune, prin strădanii, de care Dumnezeu ține seama oricare ar fi rezultatul lor, ceea ce face ca omul, cu toată slăbiciunea sa datorată păcatului originar, să nu fie „neputincios" în fața sorții. Luther spunea că omul este osîndit la această neputință din cauza vrăjmașului pe care-l poartă în sine și că singura sa armă este credința în Iisus Hristos. Dealtminteri, adăuga că credința adevărată inspiră în permanență fapte bune.

Leon al X-lea, pus la curent cu concluziile raportului Caietan, în care licărește totuși cumplitul cuvînt de erezie, ridică din umeri :

— Spuneți-i lui Staupitz să aranjeze lucrurile pe tăcute. Să obțină de la călugărul lui o retractare. Cu prilejul următorului conciliu convocat din ordinul lui, de pildă. Și vom încheia cu povestea asta.

Reamintim că Staupitz era vicarul general al augustinilor. La începutul primăverii anului 1518, Leon al X-lea citi plin de iritare un memoriu intitulat *Rezoluție asupra*

virtuții indulgențelor, în care era arătată mîrșăvia indulgențelor. Semnat : Martin Luther. Autorul avusese îndrăzneala să trimită textul suveranului pontif în persoană.

— Mă supără să văd că Staupitz nu dă dovadă de mai multă autoritate. De rîndul acesta vreau ca respectivul călugăr să retracteze în scris. Dacă nu se conformează, să fie adus chiar aici.

În jurul papei nu se aflau numai oameni inteligenți. Dominicanul însărcinat să-l aducă pe Luther pe calea cea bună se numea Prieras. Scrisoarea pe care a conceput-o începea cu o exaltare delirantă a infailibilității papale și prima invectivă adresată destinatarului era : „Nemernicule !".

— Cum să răspund la așa ceva ?, întrebă Luther pe Staupitz.

Atunci ce să facă : să se ducă la Roma ca să se explice ? Existau precedente nu prea liniștitoare.

— Trebuie să obținem ocrotire din partea suveranului nostru, spuse Staupitz.

Suveranul era Frederic de Saxa, marele elector. Electorii aceștia erau în anumite împrejurări mai puternici decît alesul lor, aveau un credit imens. Acesta acceptă să intermedieze pe lîngă papă.

— Martin Luther nu ar putea să se explice în altă parte decît la Roma ? De pildă la Augsburg, unde urmează să se întrunească dieta ?

— Fie, spuse Leon al X-lea, și două săptămîni mai tîrziu Luther primi un permis de liberă trecere din partea împăratului.

Porni la drum spre Augsburg, cale de aproape cinci sute de kilometri. În vremea aceea, în afară de vechile căi romane, drumurile erau atît de late cît să încapă o căruță îngustă și nu se vedeau pe ele decît călăreți. Cronicarii spun că Luther a străbătut o bună parte din drum pe jos. Sosi la destinație la 7 octombrie 1518.

Augsburg era un oraș frumos din bogatul podiș bavarez, încă de pe atunci plin de monumente. Pelerinii căscau gura ore și zile întregi la minunatele vitralii ale catedralei.

Dieta se ținea în clădirea primăriei. De-abia găsise adăpost la mănăstirea augustinilor, că Luther primi vizita unui trimis al cardinalului Caietan, care-i spuse că i se cerea o triplă declarație : „Retractez greșelile mele. Nu voi

recădea în ele. Nu voi tulbura tihna bisericii". Răspunsul lui Luther : „Cer o zi de chibzuință".

13 octombrie 1518. Luther pleacă de la mănăstirea sa și se îndreaptă spre primărie, însoțit de consilieri imperiali, de Staupitz și de un notar imperial. Numeroși locuitori au ieșit în stradă ori stau la fereastră, privind micul alai. Ei au idee despre ce e vorba, majoritatea germanilor știutori de carte cunosc oarecum conținutul celor 95 de propoziții, răspîndite acum peste tot. Miracol al tiparniței, primul mijloc de comunicare în masă. În marea sală a primăriei, în mijlocul unei tăceri solemne, Luther dă citire răspunsului său la pretențiile lui Caietan. Iată conținutul :

— Vreau să urmez învățămintele bisericii, dar nu pot să retractez atîta vreme cît nu voi fi încredințat că doctrinele mele sînt potrivnice scripturii.

Dinspre partea „romană" nemulțumirea este evidentă. A doua zi, 14 octombrie, Luther înaintează niște „lămuriri" care sînt citite în ședință. Aceasta îi supără din nou pe „romani", care, pe drept cuvînt, nu văd decît o întărire a tezelor luterane enunțate deja. Caietan replică. Luther i-o întoarce, fiecare întărindu-se pe poziția sa, și, spun cronicarii, „s-a iscat o ceartă aprigă". Mărturisesc că nu am putut găsi vreun document care să reproducă această ceartă.

16 octombrie. Luther nu iese din chilia sa și-și petrece zilele scriind. De rîndul acesta este vorba despre un fel de apel adresat papei și intitulat în mod straniu : *Despre papa rău informat către papa mai bine informat*, în care reia încă o dată, fără să cedeze cu nimic, argumentele sale.

— Am să-l trimit, spuse el, și am să-l afișez chiar aici, pe ușa catedralei din Augsburg.

Nu e totuși chiar atît de nesăbuit ca să se dedea imediat la această provocare. Memoriul nu a fost afișat decît o săptămînă mai tîrziu. Deocamdată Luther stă în continuare în chilia sa și scrie. În seara de 18 octombrie, Caietan primește de la el un bilet foarte curtenitor, prin care îi cere cardinalului să binevoiască să-l scuze pentru că și-a ieșit din fire în cursul „certei aprige" din ziua de 14.

În clipa în care Caietan citește biletul oscilînd între sentimente contradictorii („Într-adevăr, cum trebuie să procedez ?"), Luther călărește deja o mîrțoagă, dîndu-și multă osteneală să se țină în beznă după un portărel călare, pe

care primarul din Augsburg i l-a dat drept călăuză. Luther e fugar, pentru că Staupitz și un slujitor credincios al electorului de Saxa i-au spus că securitatea lui nu mai era asigurată în oraș : în partidul romanilor existau și oameni violenți.

Mîrțoaga primarului urmează anevoie calul portărelului pe drumurile proaste ; crengile copacilor îi plesnesc nu o dată pe călăreți. Direcția : Wittenberg. Luther ajunge în acest oraș la 1 noiembrie 1518. Studenții îl întîmpină ca pe un zeu.

Numeroși francezi au descoperit abia în mai 1968, și uneori cu iritare, importanța universității în viața unei țări. Importanța aceasta era mult mai mare pe vremea lui Luther și, fără îndoială, sprijinul entuziast al studenților din Wittenberg a cîntărit greu în hotărîrea sa de a susține în continuare, cu toate reproșurile Romei, ceea ce gîndea din toată inima și din tot sufletul că este adevărul. Studenții din Wittenberg huiduiau mesajele lui Caietan și ale camerierului [1] Carol de Miltitz, care îl presau pe Frederic de Saxa (acest om abil nu executa ordinul, dar îl difuza) să-l predea pe Luther Romei. Auzind strigătele lor, Luther se simțea de două ori liniștit : și în privința credinței sale, căci tineretul o împărtășea, și în privința securității sale. În plus, avea să beneficieze pe neașteptate de un fel de răgaz în privința fulgerelor lansate de Roma.

La 12 ianuarie 1519 moare Maximilian, capul Sfîntului Imperiu roman de națiune germană, despre a cărui putere și limite am relatat deja. Om curtenitor și agreabil, prieten al artelor, apreciat pentru că avusese priceperea de a se interesa mai mult de statele sale ereditare ale Austriei decît de o eventuală centralizare a Germaniilor.

De-abia murise împăratul, că începu campania electorală, care consta dintr-o ciondăneală și o tragere pe sfoară a diverselor puteri influente și a puterilor banului între ele. Se înfruntau doi candidați : nepotul lui Maximilian, Carol I, rege al Spaniei, rege al Siciliei (sub numele de Carol al IV-lea), suveran al Țărilor de Jos, și Francisc I, rege al Franței. Marii electori sînt înconjurați de atenție, răsfățați, acoperiți cu aur (Francisc I mituiește, Carol la fel), iar unii dintre ei, nerușinați ca niște curtezane, își

[1] Ofițer de pe lîngă papă. — *Nota trad.*

schimbă părerea, o mai schimbă o dată, vînzînd votul lor chiar de trei ori fiecărui partid.

Luther se poate simți în deplină siguranță în această perioadă, pentru că Leon al X-lea, ostil ambilor candidați, nădăjduiește un meci nul, o alegere fără rezultat, care să-i permită să lanseze un alt candidat tocmai în persoana lui Frederic de Saxa, protectorul augustinului. Suveranul pontif trage nădejde pînă în clipa cînd banca „Fugger", mare importatoare de minereu, armatoare, proprietara unei părți a instalațiilor portuare din Anvers și din aceste motive hotărîtă să-l vadă triumfînd pe Carol, aruncă în balanță spada sa, reprezentată printr-un număr de saci cu aur pe care numai ea poate să-i adune. Este ales nepotul lui Maximilian. Cei care au nădăjduit să vadă un om neînsemnat pe tronul imperial riscă să sufere o dezamăgire : cel ales va rămîne cunoscut în istorie sub numele de Carol Quintul. Oricum, episodul electoral se încheie.

Iată acum o altă știre răspîndită prin viu grai în întreaga Germanie de către negustori ambulanți, care vindeau totodată textul grosolan tipărit al celor 95 de propoziții :

„Ioan Eck, dominican, doctor în teologie, vicerector al Universității din Ingolstadt, autor al unei recente lucrări împotriva ereticilor, îl provoacă pe Martin Luther la o întrecere oratorică, îngăduindu-i, dacă dorește, să-și ia un secundant în această competiție. Luther a primit provocarea, iar întîlnirea va avea loc la Leipzig la sfîrșitul lunii iunie. Luther l-a ales ca secundant pe prietenul său Carlstadt, autor al mai multor comentarii asupra celor 95 de propoziții. Cei doi călugări trebuie să se afle acum în drum spre Leipzig".

Așa este într-adevăr. Distanța dintre Wittenberg și Leipzig nu e decît de aproximativ 250 km, dar drumurile nu s-au îmbunătățit de la călătoria la Augsburg. Două care greoaie țărănești se hurducă pe făgașurile împietrite de vara toridă. Lui Luther, care era, pare-se, foarte sărac pe vremea aceea, i s-a părut probabil acest mod de transport mai economic ; n-avea nevoie să tragă la hanuri, putea să doarmă în căruță și să se hrănească parțial cu proviziile luate cu ei. Luther a scris protectorului său : „Nici măcar nu voi putea face figură bună la această întrecere de la Leipzig din lipsa unui veșmînt decent, al meu e ros și găurit". Electorul a trimis ceea ce trebuia și chiar puțin mai

mult. Convoiul numără două care, pentru că un alt prieten al lui Luther, Philipp Schwarzerd, zis Melanchton, ia şi el parte la călătorie. În oraşe, în tîrguri şi chiar în multe sate, Luther e recunoscut, salutat, sărbătorit, invitat. Spre sfîrşitul călătoriei hotărăşte să-şi continue drumul şi noaptea, pentru a fi sigur că va ajunge la timp la Leipzig.

De îndată ce soseşte află că întrecerea va avea loc, ca şi cea de la Augsburg, la primărie, deoarece „nici una dintre sălile universităţii nu e destul de încăpătoare pentru oaspeţii deja sosiţi".

E limpede că Ioan Eck a vrut să dea o lovitură hotărîtoare. Cînd la 2 iulie (dacă nu cumva la 1 sau la 3, nu sînt sigur de dată) Luther intră în marea sală a primăriei, el se simte dintr-o dată ţintuit de sute şi sute de priviri, cu neputinţă de numărat, şi ochii aceştia nu sînt ai unor spectatori liniştiţi : printre ei trebuie să fie evident mulţi studenţi, cărora profesorii lor de la universitate le-au înlesnit probabil intrarea, dar de asemenea şi mai cu seamă profesori, teologi, invitaţi personal de Ioan Eck, sau delegaţi de universităţile germane şi cele din străinătate, persoane competente şi atente care nu aveau să se lase impresionate de argumente de mîna a doua. Oratorii urmau să se înfrunte în limba latină. Prezida profesorul Lange. Desigur, şi de rîndul acesta este vorba să se discute partea *teologică* a celor 95 de propoziţii, deja dezvoltată de Luther la Augsburg.

Carlstadt a cerut prietenului său permisiunea de a intra primul în arenă împotriva lui Ioan Eck, şi Luther a acceptat : nu e nemulţumit de această posibilitate de a-şi analiza adversarul. Or, ceea ce îi este dat să vadă şi să audă în cursul acestei prime dezbateri îl consternează. Ioan Eck dă dovadă de o superioritate zdrobitoare. Nu numai că e tare în teologie, dialectician remarcabil, dar posedă şi o memorie excepţională, din care extrage pe loc argumente şi referiri, şi în plus e un orator bun. La sfîrşitul zilei, Carlstadt, care a încasat lovituri de la bun început, e scos din luptă.

Luther ia cuvîntul la 4 iulie. E slab, cu obrazul supt. În mînă ţine un buchet de flori. Ce era cu buchetul acesta n-am putut să aflu, dar amănuntul mă emoţionează ca un gest aproape copilăresc de speranţă.

Întrecerea cu Ioan Eck e grea, dar Luther, infinit superior coechipierului său, cunoaşte scriptura tot atît de bine ca adversarul său, pătrunde spiritul ei tot atît de bine, dacă nu şi mai bine, se exprimă clar, cu voce limpede. Ioan Eck înţelege repede că într-o asemenea dezbatere nu va fi foarte util să respingă de la bun început argumentele lui Luther ; tactica pe care o adoptă, contestînd numai unele expresii, unele interpretări, îl împinge uneori pe Luther, îl împinge cu dibăcie şi din ce în ce mai mult, să treacă dincolo de unele poziţii ale sale anterioare, să rupă explicit în mai multe puncte cu ortodoxia, pe cînd la început, evident, Luther nu dorise să rupă cu nimic, ci cerea numai, cerea şi acum, să i se demonstreze prin ce se opune scripturii ceea ce spusese el. Prin *forcing* [1]-ul lui neîncetat, Ioan Eck l-a împins să conteste explicit întîietatea papei — „biserica nu are decît un singur cap adevărat, Hristos" — şi infailibilitatea conciliilor.

La puţină vreme după prima întrecere oratorică, cea de la Augsburg, Luther primi o scrisoare trimisă de la Basel, scrisă în limba latină şi semnată Desiderius Erasmus Rotterdamus. Nimeni nu rosteşte numele lui Erasmus fără a asocia imediat termenul de umanism, Erasmus fiind considerat unul dintre susţinătorii acestei doctrine, dacă nu chiar creatorul ei. Să ne mulţumim să amintim aici că Erasmus nu s-a lepădat niciodată de catolicism, deşi era adeptul reformării unora dintre aspectele sale. Umanismul lui era ortodox, în sensul că acorda încredere naturii omului creat după chipul lui Dumnezeu, dar considera că omul, spre a se mîntui, avea nevoie nu numai de credinţă, ci (simplific puţin) de har şi de fapte bune. Totuşi Erasmus era de părere (ca majoritatea spiritelor creştine mari din vremea aceea) că religia în epoca sa, cînd scolastica avea un rol prea mare, nu ar suferi de pe urma anumitor sistematizări. Din această cauză se interesase de scrierile şi acţiunile lui Luther, despre care a început să aibă o părere foarte bună. „Trag mai mult folos citind o singură pagină de el decît citind întreaga operă a sfîntului Toma", declarase el în public, tocmai ca o reacţie împotriva excesului de scolastică, şi adăugase pe jumătate rîzînd : „Luther nu a comis decît două greşeli : l-a lovit

[1] Atac susţinut (în sport) (engl.). — *Nota trad.*

pe papă în coroană și pe călugări în stomac !". Rîdea pe jumătate, dar într-un fel nimerise exact.

În scrisoarea pe care i-o scrise lui Luther după întrecerea de la Augsburg îl sfătuia să continue în sensul unei reforme și totodată să-și domolească modul de exprimare. Erasmus era un pacifist prin temperament. „Esența religiei noastre rezidă în pace și armonie", a scris el. Luther dorea și el, a dorit mult timp, să nu o rupă cu Roma, să nu-și sfîșie rasa fără cusătură, dar o flacără interioară îl mistuia, îl făcea dogoritor.

Iulie 1520. În arșița fierbinte, o căruță însoțită de cîțiva călăreți înaintează pe drumurile sudului. Micul echipaj vine de la Roma și se îndreaptă spre Mainz, un drum de peste o mie de kilometri, trecînd și peste munți.

Primul călăreț e un călugăr dominican de rang înalt, Ioan Eck, același care la Leipzig și-a încrucișat spada cu Luther. Chipul îi este întunecat, căci pretutindeni alaiul a fost prost întîmpinat : autoritățile erau glaciale, populația ostilă, uneori chiar îi huiduia. În căruță se afla un cilindru de piele ce conținea unul din acele documente care pînă atunci suscitaseră respect și chiar un soi de venerație : o bulă papală. Dar tocmai din pricina acestei bule erau prost primiți călătorii.

„*Exsurge, Domine...*" (Ridică-te, Doamne, și apără-ți cauza"). Textul prin care Luther era amenințat cu excomunicarea era datat 15 iunie 1520 și fusese publicat la Roma puțin după aceea. Înmînat de Eck arhiepiscopului de Mainz, el va sosi la Wittenberg la 11 octombrie. Începînd de la această dată, Luther va dispune de o lună pentru a retracta cele susținute.

Firește, luase cunoștință cu mult înainte de a-l primi de textul care îl lovea. Simțise ca un pumnal în inimă și cine ar fi putut rămîne nepăsător la geamătul lui : „Sufăr ca un copil părăsit de mama lui" ?

La începutul lunii iunie, Luther scrisese papei o scrisoare respectuoasă și demnă : „Inima mea nu s-a înturnat de la sanctitatea-voastră...", referindu-se numai la mîrșăviile curiei. Nu a existat alt răspuns decît ultimatumul.

La acest ultimatum Luther va reacționa ca un om cu suflet simțitor, violent și chinuit de răzvrătire. Textul pe care-l publică atunci, *Împotriva bulei lui Anticrist,* este

mai mult decît o declarație de război, e prima lovitură de tun. Purtătorii bulei încă se mai află pe drum, încă nu au ajuns la Mainz, că Luther a și publicat alte trei texte : *Manifest către nobilimea creștină a națiunii germane, Captivitatea Babilonului* și *Despre libertatea creștină.* Nu mai este vorba de injurii, ci de ruptura cu Roma : politică, dogmatică, etică. Călugărul augustin cere reforma bisericii prin intermediul unui conciliu *național,* căruia îi fixează o ordine de zi : punerea în discuție a celibatului preoților, a pelerinajelor, proclamarea dreptului tuturor creștinilor la sacerdoțiu și a libertății de a interpreta scriptura numai după inspirația Sfîntului Duh, reducerea numărului de taine. Puterea laică trebuie să interzică orice prelevări de bani destinați Romei. *Despre libertatea creștină* este un text cu osebire teologic, în care Luther își dezvoltă o dată mai mult ideea : primordialitatea credinței asupra faptelor bune.

Erasmus i-a sugerat călugărului augustin moderația, dar alții au cu totul alte gînduri în legătură cu el : „Iată omul nostru !". *Ritter*-ii, lacomi rechini din casta cavalerilor fără avere, tîlhari nu cînd și cînd, ci două treimi din timpul lor, dușmani ai Romei și totodată ai prinților, dușmani ai tuturor celor ce posedă avere, păsîndu-le prea puțin de credință, de fapte bune, de numărul tainelor și de interpretarea scripturii, sînt obsedați de ideea că, în fond, clerul înalt stăpînește o treime din pămîntul german ; ei nu se gîndesc decît că această avere va trebui să treacă în alte mîini, să le revină, dacă vor ști cum să manevreze. Ulrich von Hutten, Franz von Sickingen, Sylvester von Schaumburg, toți coborîți direct din tablourile lui Dürer sau Altdorfer, îmbrăcați în armură, cu cască, cizme și purtînd fel de fel de arme, dau tîrcoale fără încetare călugărului.

— Vrei o sută de mercenari să te apere contra papei ? Dacă preiei conducerea unei cruciade prin Germania, vom fi alături de tine ca să ridicăm poporul. În trei săptămîni sîntem stăpînii Germaniei, cîteva orașe ne-au și chemat.

Mereu ispita puterii. Luther nu se aruncă în brațele acestor ispititori : „Nu am cîtuși de puțin intenția să lupt pentru cuvîntul divin cu ajutorul forței și al violenței". Dar să simtă această forță și această violență de partea sa, aproape în mîna sa, nu e oare o încurajare la intransi-

genţă ? Acum nu va mai exista retractare, nici chiar atenuare, nu va mai da înapoi nici cu un pas : „Zarurile sînt aruncate, nu mai vreau în veci să mă împac cu Roma !".

10 decembrie 1520. Bula de excomunicare, devenită executorie, a fost arsă într-o dimineaţă rece şi cenuşie în mijlocul curţii Universităţii din Wittenberg. Studenţii au rîs şi au cîntat în jurul micului rug.

Apoi peste cîteva zile s-a petrecut un eveniment neaşteptat, uluitor :

— Împăratul doreşte să vă audă la Dieta de la Worms. Poftim un permis de liberă trecere.

Cuvinte de necrezut şi, totuşi, iată crainicul în fantasticul lui veşmînt de catifea împodobit cu fireturi, pajul care ţine perna şi crainicul care ia el însuşi sulul de pergament de pe pernă şi-l întinde călugărului. Permisul, semnat Carol, era pe numele „cinstitului, iubitului şi devotatului Martin Luther". Într-adevăr, ai fi putut crede că visezi.

Carol I al Spaniei, devenit Carol Quintul, uns împărat al Germaniei la douăzeci de ani şi pe care nunţii, cardinalii şi principii speraseră să-l poată manevra din cauză că era tînăr, devenise deja conştient de problemele pe care le putea ridica guvernarea unui imperiu în care soarele nu apunea niciodată. În Spania, clerul se agita, un război cu Francisc I părea iminent. Nu putea să-şi permită să-şi înstrăineze jumătate din nobilimea germană din cauza unui prăpădit de călugăr. Carol Quintul spusese că poate ar mai fi fost cu putinţă să se găsească un compromis. Nunţii strigaseră sus şi tare :

— Să se revină asupra excomunicării ?

— Vreau să-l văd şi să-l ascult pe acest călugăr, după aceea voi hotărî.

Luther mai citi o dată permisul de liberă trecere, se mai uită o dată la falnicul crainic şi nu stătu mult pe gînduri. Pentru el, Martin Luther, de partea căruia trecuse acum jumătate din Germania, pentru o persoană ajunsă pe o asemenea treaptă importantă nu se mai punea problema să se sustragă, să se eschiveze.

— Spuneţi maiestăţii-sale că voi veni la Worms. Voi pleca în cîteva zile.

O clipă mai tîrziu, împărtăşi hotărîrea sa studenţilor,

care încă mai vorbeau despre frumusețea armăsarului sur îmbrăcat în armură al crainicului. Îl ovaționară din nou, totuși unii i-au reamintit de neplăcutul precedent al lui Jan Hus.

— Nu voi da bir cu fugiții, nu voi părăsi cuvîntul divin ! Sînt încredințat că acești oameni setoși de sînge nu se vor liniști pînă nu mă vor răpune, dar vreau ca papistașii să fie singurii vinovați de moartea mea !

Luther nu se simțea un excomunicat temător, ci un profet, iar călătoria de la Wittenberg la Worms îl însufleți și mai mult. Peste două sute de leghe pe o primăvară capricioasă prin Saxonia, Turingia și Odenwald, două sute de leghe cu căruța, călare, adesea prin noroi, pe vînt și ploaie, totuși ce voioșie ! Pretutindeni urale, ospețe. În unele orașe — Erfurt, Gotha, Leipzig, Naumburg — a fost un adevărat triumf. Istovit, dar încîntat, Luther accepta adeseori să cînte cu glasul său frumos, acompaniindu-se la harpă. Cînd a sosit la 16 aprilie la Worms, era și mai istovit, dar însoțit de mai bine de o sută de cavaleri, ca un adevărat prinț.

Nu era chiar așa. Pe adevărații prinți Luther îi văzu în sala dietei : erau, poate, o sută de demnitari de rang foarte înalt, cu căciuli împodobite cu medalii, cu gulere de hermină și însuși tînărul împărat, îmbrăcat în negru de sus și pînă jos, cu diamante și smaralde din Lumea nouă sclipind pe veșmintele sale, un auditoriu care te intimida ! Atmosfera din sala arhiplină, luminată cu torțe fumegînde, era apăsătoare. Luther urma să răspundă oficialului [1] din Trier, Johann von Ecke (nu avea nimic comun cu Ioan Eck), care îi punea întrebări. Pe măsură ce vorbea, își dădea seama cît era de mediocru, de șovăielnic, de incapabil să convingă. Luther rostea fiecare frază întîi în germană, apoi în latină pentru împărat, și pînă și lui însuși i se părea că discursul său e interminabil.

— Nu călugărașul ăsta o să mă împingă pe calea ereziei ! spuse Carol Quintul celor din preajma sa.

A doua zi, 18 aprilie, același public : ședința a început abia la șase seara, torțele fumegau și mai mult. Sosi Luther palid, transpirat, ca un sărăntoc în rasa lui neagră în fața auditoriului de nobili. Dar chiar spre mi-

[1] *Oficial* — judecător ecleziastic, pe vremuri delegat de episcop cu să exercite jurisdicția. — *Nota trad.*

rarea sa, de la primele răspunsuri date oficialului, vocea sa răsună puternică și limpede. Limpede era de asemenea expresia pretențiilor sale : în loc de a condamna tezele sale, fără a le discuta, să i se arate, în lumina scripturii, prin ce erau dăunătoare. Oficialul i-o reteză brusc :

— Nu discutăm. Retractezi sau nu ?

— Atîta vreme cît nu mă vei fi convins cu argumente luate din scriptură, sînt legat de propriile mele texte, căci nu cred nici în papă, nici în conciliile care au greșit de atîtea ori. Conștiința mea este prizoniera cuvîntului divin. Nu pot și nici nu vreau să retractez nimic. Dumnezeu să mă aibă în paza lui !

Aceste fraze, rostite în germană, apoi în latină, și ultima invocare aduceau cu o teribilă concluzie, și, într-adevăr, după aceea se lăsă o tăcere cumplită, urmată de murmure. Ședința fu ridicată într-o atmosferă de agitație tragică. Torțele nu mai luminau.

Iarăși torțe la ieșire în întunericul rece, în lumina roșie a amurgului, cînd Luther văzu mulțimea venită să-l întîmpine. Aproape fără voia lui ridică ambele brațe într-un fel de gest de victorie, iar germanii îl aclamară. Dar imediat s-au auzit fluierături, erau ale spaniolilor din suita imperială. Oamenii din jurul lui îi spuseră :

— Ați auzit ? Nu mai sînteți în siguranță, viața vă va fi în curînd în primejdie. Dar noi sîntem alături de dumneavoastră, nu ne temem nici de papă, nici de împărat.

Luther se îndrepta spre han în noaptea care se lăsase ; la lumina incertă și pîlpîindă a torțelor auzea glasuri de o parte și de alta a sa și i se părea că printre acești oameni care se declarau partizanii lui nu se aflau numai *Ritter*-ii, i se părea că vede și alți nobili, unii chiar pe care-i zărise pe băncile dietei. Ceva mai tîrziu, la hanul său îi recunoscu fără greș. Și alte personalități din oraș veniră să-l salute, să-l aprobe, să-l încredințeze de sprijinul lor. Luther văzu chiar venind spre el clerici, episcopi germani :

— Dumneata ai dreptate. Dealtfel, oficialul nu ți-a dat răspuns la fondul problemei.

Sala hanului era arena triumfului.

— Dacă aș avea o sută de capete, strigă Luther, mi-ar place mai curînd să mi le tai unul după altul decît să retractez un singur punct.

A mai stat cîteva zile la han, a primit o sută de vizite sau poate chiar mai multe, atîta cinstire îl istovea ; apoi, joi 26 aprilie, un secretar imperial veni şi anunţă excomunicatului că se confirmase hotărîrea. Secretarul mai adăugă că Luther trebuia să părăsească Wormsul cît mai curînd şi să se ducă încotro va vedea cu ochii. Permisul de liberă trecere îi mai acorda păsuire douăzeci şi una de zile. După trecerea acestui termen, împăratul „va hotărî ce măsuri urmau să se ia împotriva lui". De fapt era izgonit din imperiu.

Încotro să se ducă dacă nu în primul rînd la Wittenberg, singurul refugiu unde mai putea nădăjdui să primească ajutor, cu condiţia să sosească la timp. La drum ! Douăzeci de călăreţi ai împăratului escortează căruţa proscrisului ca să se încredinţeze că într-adevăr se îndepărtează de Worms, apoi fac cale-ntoarsă şi Luther îşi vede de drum singur, cu un călugăr slujitor augustin şi unul dintre colegii săi de la universitate, pe nume Amsdorf.

Cu toată dorinţa sa de a merge repede şi cu toată interdicţia de a predica ce apasă asupra oricărui excomunicat, Luther ia cuvîntul în două oraşe. La 4 mai, cei trei se îndreaptă spre Gotha ; urmează să călătorească toată ziua într-o regiune împădurită. Deoarece începe să se întunece, Luther întreabă dacă vor ajunge la Gotha pînă la lăsarea nopţii. Amsdorf nu răspunde, călugărul căruţaş îmboldeşte calul, dar o căruţă de pe vremea aceea nu aduce deloc cu o cabrioletă. Deodată, la vreo sută de paşi înainte, ei văd ieşind dintr-o rîpă şi venindu-le în întîmpinare cu un aer ameninţător un grup de călăreţi înarmaţi. Luther şi călugărul slujitor se îngălbenesc, în timp ce Amsdorf spune pur şi simplu : „Ah, iată-i !"

Cei trei văd sclipind oţelul săbiilor şi aud nişte voci aspre : „Daţi-vă jos ! Nu, lăsaţi caii ! Pe aici". Într-o poiană, la un sfert de leghe distanţă, un alt grup pe alţi cai : „Încălecaţi ! Mergeţi cu noi şi ţineţi-vă gura !".

Luther, despărţit de Amsdorf, observă că profesorul schimbă totuşi cîteva vorbe cu răpitorii, dar merg călare repede prin pădure. Şi timp îndelungat. Oamenii par să cunoască admirabil regiunea, trec de pe o potecă pe alta,

prizonierii nu trebuie nici măcar să-şi îndrumeze caii, care-i urmează pe ceilalţi.

A răsărit luna ; ea se înalţă pe deasupra copacilor, dar e imposibil să ai noţiunea timpului căci se schimbă deseori direcţia ; drumul ba urcă, ba coboară. Încă un ureuş lung destul de abrupt şi nişte ziduri groase, masive se profilează pe cer.

— Maestre Luther, iată-ne ajunşi. Aici viaţa dumneavoastră se află în siguranţă atîta timp cît veţi dori.

Şi Luther află de la răpitorii săi că puseseră mîna pe el din ordinul ocrotitorului său, electorul de Saxa. De acord cu toată nobilimea din Thuringia, Frederic născocise această stratagemă spre a evita să-l predea el însuşi pe supusul său Martin Luther potrivit dispoziţiilor legale.

Este 4 mai 1521, ora unsprezece seara.

Castelul Wartburg este o clădire austeră, ridicată la nord-vest de pădurea Thuringiei şi dominînd oraşelul Eisenach. Din acel loc ai numai priveliştea unor codri tălăzuind cît vezi cu ochii şi în rest nimic.

Acum e ora unsprezece seara, 1 martie 1522. Luther umblă încoace şi încolo prin cămăruţa din care nu a ieşit timp de zece luni. Pentru tot personalul castelului el era „cavalerul Georg".

Peste cîteva clipe, cavalerul Georg va părăsi Wartburgul. Poartă o spadă lungă la şold şi un colan de aur la gît, dar pare nervos, chipul i se zbate tresărind. I-a cerut în scris lui Frederic de Saxa să pună capăt şederii lui la castel. Din spirit de prevedere, plecarea va avea loc noaptea. Toate măsurile sînt luate.

Zece luni. În tot timpul acestor zece luni, principala îndeletnicire a fost să traducă *Noul testament* în limba germană. Nu e prima versiune, mai există vreo douăzeci, dar scrise într-o limbă arhaică şi pretenţioasă. Luther a vrut să creeze o operă accesibilă tuturor, scrisă în limba *germana populară*. Însufleţit de această dorinţă, de convingerea nestrămutată că *Biblia* este hrana spirituală de care are nevoie poporul, s-a istovit în nopţi laborioase de veghe, şi un miracol obişnuit în domeniul artei a făcut ca această operă scrisă cu atîta dragoste să fie o capodoperă.

Acum, în loc să-şi îngăduie puţină odihnă, Luther intenţionează să părăsească refugiul, deşi e istovit şi nu numai de muncă. A fost bolnav tot timpul. Din cauza vieţii lipsite de igienă pe care o ducea, din cauza hranei proaste ? Ficatul, stomacul, intestinele l-au făcut să sufere. Dar alte suferinţe erau mai chinuitoare. Şarpele îndoielii sălăşluia în el. De o mie de ori reformatorul s-a întrebat dacă nu cumva teologia lui era o rătăcire, dacă nu împingea mii de suflete la damnaţiune : „Inima mea fremăta...". Apoi, răscolit, îşi reproşa că nu fusese destul de categoric la Augsburg şi la Worms, destul de violent.

Mai era şi o altă suferinţă : „focul mistuitor al cărnii nestăpînite". Luther a vorbit de nenumărate ori de acest ghimpe şi mulţi exegeţi i-au atribuit o importanţă enormă, desigur excesivă. Adevărata dramă a lui Luther la Wartburg era a singurătăţii (un slujitor îi aducea mîncarea, vizitele erau foarte rare) în condiţii morale îngrozitoare. Nu e de mirare că toţi biografii săi au pomenit în legătură cu şederea în acest castel acelaşi cuvînt : halucinaţii. În timp ce umblă încoace şi încolo în chilia sa cu o oră înaintea plecării, Luther trece mereu prin faţa unei pete negre de pe un perete, la înălţimea unui stat de om.

— L-am văzut pe diavol în persoană şi i-am aruncat călimara în faţă.

Celebra pată este arătată turiştilor. Am văzut-o şi eu cu ochii mei în cursul unei călătorii, dar prea devreme, întrucît pe atunci Luther nu mă interesa decît vag.

În timpul celor zece luni petrecute la Wartburg nu a existat numai suferinţa trupului şi a sufletului, nu numai vrăjmaşul care se ivea în încăpere în faţa peretelui cenuşiu. Ştirile venite din afară erau şi ele alarmante.

Luther ştie că acum e vestit în întreaga Germanie. Dispariţia lui misterioasă a dat naştere chiar unui fel de cult. La adunările adepţilor săi, operele sale tipărite sînt sărutate, se vorbeşte despre el că ar fi un nou sfînt Pavel. Neguţătorii ambulanţi fac avere vînzînd *numai* operele lui, trei sferturi dintre călugării cerşetori predică *numai* doctrina sa, constatînd probabil că această predică e cea mai apreciată şi aduce venituri frumoase. Dascălii au luat numele său ca model pentru ora de caligrafie, acest nume a devenit un slogan.

Luther știe toate acestea și i se pare că se exagerează. El vrea, arde de dorința ca doctrina lui să fie răspîndită, dar torentul succesului nu cară totodată nămol și epave suspecte ? Luther știe că pretutindeni diverși preoți și clerici se răspopesc. Carlstadt, colegul său de la Augsburg, s-a însurat — „N-o să fac niciodată ca el !" — și a dezlănțuit o mișcare iconoclastă în mai multe orașe. Chiar la Wittenberg statuile din biserici au fost distruse. La Erfurt și în alte părți au fost jefuite mănăstiri. În Saxonia, un călugăr franciscan, pe nume Thomas Münzer, predică comunitatea de bunuri și exproprierea bogaților și această chemare răscolește satele. Unii țărani refuză să plătească arenda, unii colectori de impozite dispar. În castele se vorbește din nou despre groaznicele cruzimi săvîrșite cu șapte ani înainte împotriva nobililor și clerului în Austria și în Ungaria. *Ritter*-ii, dornici și ei de pradă, se agită, se răspîndește zvonul că Franz von Sickingen și Ulrich von Hutten sînt pe cale să ridice o armată, nu se știe deocamdată împotriva cui.

Luther a scris ocrotitorului său că nu mai vrea altă ocrotire decît cea a stăpînului din ceruri și de aceea pleacă, dar pleacă și pentru că e îngrijorat și din nou chinuit. Ce vînt suflă peste Germania ?

El părăsește Wartburgul noaptea, călărește prin pădure în acea noapte rece și vîntoasă de sfîrșit de iarnă îmbrăcat tot ca un cavaler, cu vestă vișinie, o căciulă de un roșu aprins și o spadă lungă prinsă în șold. Luther pornește în urmărirea doctrinei sale ce nu mai poate fi stăpînită, a dreptății sale devenite furtună.

Pîrjolul

Copiii alergau dintr-un sat într-altul, vestind alaiul : „Vine omul roșu ! Vine omul roșu !". Unora le era frică și se ascundeau, dar altora nu. Răzmerița era pentru ei ca o sărbătoare din pricina dezordinii ; nu se mai duceau la școală, apoi fascinația exercitată de toate acele lucruri prădate ce nu-și găseau locul în colibele de lemn cu pămînt pe jos. Alergau să vadă cum ard casele, cum crapă și se

năruie în flăcări, în fum. Unele femei se închinau, întorcîndu-şi faţa, dar majoritatea ţăranilor erau voioşi şi aţîţaţi.

— Vine omul roşu !

Sosea călare pe murgul său mare, tot atît de nepotrivit ca şi el în ambianţa rustică a satelor, preot al unui cult straniu, am putea chiar spune un fel de idol. Mantia sa stacojie îl învăluia de sus şi pînă jos şi cădea peste şalele calului ; pe cap purta o beretă împodobită cu pene mari roşii, nu se vedeau decît ele ; de unde îi venise ideea asta, oare circulau deja descrieri sau imagini ale indienilor ? Oamenii ştiau că Hans Müller von Bulgenbach era un cavaler, un *Ritter*, dar trecuse de partea ţăranilor şi din această pricină îi iertau totul.

Omul roşu străbătea toată Suabia, titlul său oficial era de şef al „Frăţiei creştine". Frăţii de acestea se iveau cam peste tot, era frăţia celor ce nu aveau nimic împotriva celor ce aveau ceva, noua evanghelie nu mai voia nici o inegalitate. În alaiul lui von Bulgenbach erau cîţiva cavaleri călare cu spade lungi, dar cu o înfăţişare tot atît de fioroasă ca a oamenilor care mergeau pe jos, ţărănoi sadea înarmaţi cu coase şi alte unelte agricole mai mult sau mai puţin adaptate. Trecînd prin sate, se strîngeau cu mîndrie în jurul stindardului lor, un drapel pătrat pe care era desenat în mod grosolan un bocanc cu şireturi. Veşmintele acestor oameni erau rupte, prăfuite, dar, cînd se opreau şi te apropiai de ei, vedeai de asemenea pete mari cafenii, care nu puteau fi decît de sînge.

Să spunem cu precizie cînd şi cum a izbucnit răscoala este cu neputinţă.

— A început la ţăranii contelui de Lupffen.

— Ba nu, la ţăranii abatelui din Kempten !

— Ba la contesa de Stühlingen. Era pe vremea secerişului şi, cum plouase, a vrut să-i oblige pe dijmaşii ei să se ducă să-i caute melci.

— Dar ştii bine că răscoala a început înainte de seceriş !

— Atunci pentru că i-a trimis după ciuperci în timpul semănatului. Sau ceva de genul acesta.

Cine poate şti ? Ceea ce e aproape sigur este că primele incidente au avut loc în Suabia. Ajunge cu corvezile, cu birul, egalitate pentru toţi, asta trebuie, călugării cerşetori

repetaseră acest lucru peste tot. Răzmeriţa s-a întins în Franconia, unde a luat o întorsătură sălbatică. Se vorbea că în această regiune aproape trei sute de mănăstiri şi castele fuseseră prădate şi incendiate, iar cei găsiţi acolo erau adesea torturaţi („Unde sînt banii ?") sau sugrumaţi.

— De ce să ucidem ? întrebau cei bătrîni. Asta o să se întoarcă împotriva noastră.

— Nu, de rîndul acesta trebuie să mergem pînă la capăt !

Suabia este acea regiune a Germaniei care îmbrăţişează vestul Bavariei şi Württemberg-Baden. Condiţiile de viaţă la ţară au fost aici întotdeauna aspre din pricina varietăţii solurilor şi a accidentelor de teren, dar tocmai această diversitate şi mişcare confereau regiunii la începutul veacului al XVI-lea un aspect atrăgător. Orăşelul Weinsberg îşi datora în mod evident numele unor coline acoperite de podgorii bine cultivate. Castelul contelui de Halfeinstein se înălţa ceva mai la o parte de oraş.

La 25 aprilie 1525, în cursul dimineţii, un grup de ţărani, podgoreni şi alţii erau pe cale să spargă uşile şi ferestrele castelului, să arunce mobilele afară şi să îngrămădească la parter şi lîngă ziduri mănunchiuri de vreascuri trase dintr-un hambar din apropiere cu intenţia vădită de a pune foc.

Contesa de Halfeinstein, în vîrstă cam de douăzeci şi cinci de ani, stătea în capul scărilor, în faţa uşii principale, cu un prunc în braţe. Cu faţa scăldată în lacrimi, era susţinută şi totodată reţinută de patru slujnice, şi ele plînse. Pe lîngă trepte erau vreo zece ţărani cu bîte şi coase.

Cei şaptezeci de cavaleri — nu *Ritter*-i, ci nobili cu scut care luptaseră în rîndurile ligii suabe — erau acum îngrămădiţi, strînşi în picioare în mijlocul unui cerc de suliţe cu vîrfurile întoarse spre ei. Ţăranii din cetele de la Leipheim erau mîndri de lovitura pe care o dăduseră, şaptezeci de nobili prinşi deodată, luaţi prin surprindere în tabăra lor, după ce ostaşii le fuseseră măcelăriţi sau fugiseră. Iar acum urma execuţia.

Majoritatea cavalerilor erau prea istoviţi, prea răniţi pentru a se apăra cu săbiile împotriva suliţelor, împotriva acestui zid circular, alcătuit din mai multe rînduri de vîrfuri de suliţe care se strîngeau în jurul lor. Unii încer-

cau să apuce suliţele cu mîinile, să le întoarcă în sus sau spre pămînt, dar se simţeau prea slăbiţi şi cercul se strîngea mereu.

Din capul scării tînăra contesă văzuse cum ţăranii îi împingeau pe cavaleri în mijlocul pajiştei şi ştia că printre ei se afla şi soţul ei, contele de Halfeinstein. Văzuse cum suliţaşii strîngeau cercul, înţelesese cumplita manevră. Dealtfel, glumele celor care o păzeau erau foarte explicite.

Din fericire, spectacolul devenise mai puţin vizibil, mai puţin descifrabil de la distanţă. Nu se petrecea în tăcere, căci răgetele acopereau ţipetele şi vaietele victimelor. Cavalerii cădeau pe măsură ce erau străpunşi de suliţe, executorii îi călcau în picioare pe muribunzi pentru a ajunge la alţii, se buluceau, se împiedicau, iar unii au fost chiar străpunşi de semenii lor în această oribilă dezordine.

— Înainte, înainte, fără milă ! Sabia voastră să se înmoaie mereu în sînge cald !

Omul care încuraja astfel cetele răzvrătite — nu numai cu ajutorul cuvîntului, dar şi în scris, prin intermediul căruia am ajuns să cunoaştem îndemnurile lui — a fost ridicat în slăvi ca un profet, ca un revoluţionar cu fire generoasă. Thomas Münzer, călugăr augustin ca şi Luther, provenit ca şi el din ţărănimea săracă, fusese impresionat de mizeria în care trăia omul sărac, de climatul de monstruoasă inegalitate socială şi de cuvîntul lui Luther, pe care-l întîlnise la Leipzig. Dar depăşise repede învăţătura primului său dascăl :

— Fiecare credincios are dreptul să vorbească în numele Sfîntului Duh. Evanghelia este comunitatea de bunuri şi exproprierea bogăţaşilor.

Această ultimă parte a doctrinei plăcea, adepţii lui Münzer se înmulţiseră. Alesese dintre ei doisprezece apostoli :

— Revelaţia biblică trebuie înlocuită cu iluminarea revelaţiei interioare.

Pruncii nou-născuţi neputînd avea o iluminare interioară, botezul lor nu valora nimic ; era nevoie de altul, administrat la vîrsta matură. De unde numele de anabaptişti dat adepţilor acestei doctrine.

Stîrniseră un asemenea tărăboi la Zwickau, unde Münzer era preot, încît primarul sfîrşise prin a-i expulza.

Münzer se refugiase la Wittenberg (în lipsa lui Luther provocase o agitație extremistă), plecase de la Wittenberg la Praga, apoi se dusese să întemeieze la Allstedt o parohie fără cler, fără statui sau imagini ale divinității și stîrnise și acolo asemenea tulburări, încît municipalitatea îl alungase. Atunci a fugit la Mühlhausen în Suabia, la prietenul său Pfeiffer, anabaptist ca și el, care făcuse din Mühlhausen un fel de comună liberă, condusă de un „consiliu etern" al cărui șef era. Din acest oraș lansa Münzer chemările sale.

Măcelul se desfășura din plin nu numai în Suabia, unde țăranul Ulrich Schmidt adunase o armată de 30 000 de oameni prost înarmați, dar fanatici. În Pădurea Neagră, *Ritter*-ul Götz von Berlichingen se pusese în fruntea unei cete care prăda sistematic biserici, mănăstiri și castele, după ce tăia beregata celor ce locuiau în ele. Mișcarea se întindea în Saxonia și chiar mai departe.

Luther, speriat (se găsea pe atunci la Eisleben), publică un *Îndemn la pace*, în care cerea țăranilor să renunțe la violență. Era ca și cum ai fi vrut să zăgăzuiești un torent. Cum furturile și omorurile continuau, reformatorul își luă din nou pana și scrise un fel de manifest, repede tipărit și difuzat imediat de neguțătorii ambulanți. Luther a redactat acest text probabil în primele zile ale lunii mai 1525. Prin „diavolul care domnea la Mühlhausen" voia să-l desemneze pe Münzer, fostul său discipol Münzer, care acum nu se mai mulțumea să profețească, ci care se aruncase în încăierare, în toiul încăierării. Münzer lupta la Frankenhausen în fruntea a șase mii de răsculați, a căror situație era destul de îngrijorătoare. Fapt remarcabil sub raport istoric și care vădește pe deplin că războiul civil, sub pretext mai mult sau mai puțin religios, devenise un război revoluționar este unirea eforturilor landgrafului luteran Filip de Hessa cu ducele de Braunschweig, catolic pentru a-i face inofensivi pe răsculați.

În aprilie 1525, în plin război civil, Luther s-a căsătorit cu Caterina Bora, călugăriță ce-și părăsise mănăstirea. Bună gospodină, ea va avea de condus o gospodărie grea. Îi va dărui lui Luther mai mulți copii.

14 mai 1525. Plouă. Întregul masiv Harz este o tălăzuire de arbori umedă și rece. Orășelul Frankenhausen, care de-abia răsare din oceanul de brazi, bine închis între

zidurile sale, stă neclintit și tăcut. După cîteva coșuri care fumegă se vede că nu e pustiu, că nu e părăsit.

Încă din ajun, Filip de Hessa pusese mîna pe toate drumurile de trecere peste văi. Münzer și trupele sale au fost nevoiți să părăsească orașul ca să nu fie blocați în el. Dar Münzer nu este, pare-se, un mare strateg : nu prea e de înțeles de ce a părăsit Frankenhausen pentru „a se întări" — cronicarii folosesc această expresie — pe acest munte situat la nord de oraș. Un vîrf pleșuv, pe care oamenii se disting de minune. Partea proastă e că pe această culme — să-i spunem de pe acum *Schlachtberg*, muntele bătăliei, nume pe care-l va purta în istorie — Münzer s-a lăsat împresurat. Trupele prinților s-au plasat la jumătatea înălțimii muntelui, bine camuflate între brazi.

Nu se știe încă cine va ataca. Prinții nu au interes să escaladeze muntele la loc deschis cîtă vreme ocupă o poziție atît de favorabilă. O parte din soldații lor sînt arbaletieri și arcași. Marele arc medieval trage cele șase săgeți ale sale pe minut pînă la trei sute de metri. Arbaleta își lansează săgețile cu secțiune pătrată pînă la două sute de metri. Arme de foc (archebuze) nu există decît în armatele mari. Se pare că în acest război țăranii nu au luptat decît cu arme albe.

Fanatismul poate spori valoarea unei trupe, poate compensa inferioritatea armamentului, dar nici o trupă nu are interes să se plaseze sub ordinele unui iluminat. Putem să ni-i închipuim destul de bine pe țăranii lui Münzer uzi leoarcă pe piscul pleșuv, nevoiți să se păzească din toate părțile, în timp ce comandantul lor umblă încolo și încoace printre ei, insuflîndu-le curaj, dar nehotărît încă asupra măsurilor pe care urmează să le ia. Și dintr-o dată se petrece o minune. Cel puțin așa o consideră Münzer.

Într-o parte ploaia a încetat, plafonul de nori se sparge, soarele luminează și apare un splendid curcubeu. Profetul e în culmea încîntării, vocea sa răsună în vîrful muntelui :

— Dumnezeul nostru a spus : „În semn de împăcare, voi arunca arcul meu în nori". Copii, să nu mai pregetăm, înainte !

Înainte înseamnă în toate direcțiile din moment ce inamicul împresoară Schlachtbergul. Pe sub brazi măcelul este necruțător, țăranii cad ciuruiți de săgeți, cei care scapă de tir sînt străpunși de sulițe cu vîrful lat, de sulițe

foarte lungi, spadele mari le găuresc pieptul. Unii trec dincolo de liniile dușmane și aleargă să caute adăpost în oraș. Greșeală fatală din partea orașului Frankenhausen, care le deschide porțile : urmăritorii nu se mulțumesc să-i ucidă pe țărani, ei pustiesc tot orașul.

Pe munte, țăranii numără cinci mii de morți. Sînt adunați șase sute de prizonieri, care vor fi pedepsiți astfel ca să constituie un exemplu. Li se va tăia capul, ei stînd în genunchi. Țestele zboară sub lovitura spadelor mari, ele se rostogolesc pe povîrniș pînă la un rîuleț limpede și sprinten care dintr-o dată își va schimba numele, ca și muntele : *Blutrinne*, jgheabul însîngerat.

Vai, Münzer se află printre prizonieri și vai, nu e decapitat pe loc ! Va compărea a doua zi în fața landgrafului de Hessa, un tînăr de douăzeci și unu de ani, care îl întreabă : „Cine sînt complicii tăi ? Unde sînt celelalte bande, cîte sînt etc.". Toate întrebările sînt însoțite de schingiuiri. Münzer este apoi trimis dușmanului său de moarte Ernest von Mansfeld, care îl supune din nou la cazne înnebunitoare. În sfîrșit, la 27 mai 1525 este decapitat de milă în tabăra de la Gormarou. „Nici nu mai avea sînge".

Răscoala țăranilor din Germania a fost practic zdrobită după această înfrîngere a lui Münzer la Frankenhausen.

Cu puțin înainte de aceste ultime evenimente (în 1522 și 1523), la Roma, un pontif suveran, Adrian al VI-lea, depusese eforturi meritorii pentru a reîntrona virtutea în biserică. Foarte conștient de misiunea sa spirituală, el cîntărise pericolul pe care îl reprezenta luteranismul pentru unitatea creștină și, mai mult chiar, înțelesese că pentru a apăra bine doctrina și tradiția se cuvenea în primul rînd să fie reformată biserica :

— Clericii și adesea cei care dețin funcții înalte constituie un exemplu de corupție și de purtare necuviincioasă. Vrem ca aceasta să înceteze. Vrem să nu mai existe trafic de indulgențe, nici de influență, nici verdicte cumpărate. Vrem ca curtea pontificală să dea pildă de virtute.

Adrian al VI-lea pretindea foarte puțin fast pentru el, trăia foarte cumpătat. Nu se mulțumi să pună în vedere și să dojenească. ci alungase de la curtea sa pe negustătorii

de beneficii, pe cardinalii desfrînați și trimisese la mănăstire cîțiva vinovați prea imprudenți.

Strădania sa de reformare eșuase cu totul, întrucît pornise la atac împotriva unei tagme prea puternice și poate că nu se pricepuse să-și concentreze tirul. Cei pedepsiți și toți cei care se simțeau amenințați intraseră în horă — ei se pricepuseră să-și unească eforturile — și hotărîseră de la bun început, fără rușine, să facă apel la unul dintre sentimentele cele mai josnice : xenofobia.

— Acest papă nu e părintele comun al republicii creștine. E un agent al cezarului din Germania.

Așa se exprimase ambasada Veneției, iar această temă fu orchestrată. Adrian al VI-lea, om auster și pildă a tuturor virtuților, era olandez, originar din Utrecht. Fusese, ce-i drept, dascălul lui Carol Quintul. Alegerea lui neașteptată, în urma unor întortocheate manevre spre a împiedica pe cutare sau cutare rival să biruie, umpluse de consternare pe alegătorii săi. Campania de denigrare începuse aproape numaidecît, de îndată ce noul ales își manifestase voința de reformare și de epurare. După ce a poruncit să se reducă cheltuielile destinate fastului, s-a spus : „E un avar". Pentru uzul maselor : „E un agent al străinătății". Pentru uzul nobililor, al prinților și artiștilor :

— E un barbar german.

Într-adevăr, Adrian al VI-lea refuzase să admire colecția de statui de marmură din antichitate existentă la Vatican și chiar exclamase : „Ah ! Idoli barbari !". La Roma, un asemenea dispreț era un sacrilegiu.

Eficacitatea campaniei xenofobe împotriva lui Adrian al VI-lea poate fi apreciată prin faptul că a fost ultimul papă neitalian.

Impopularitatea lui a fost imensă. El a eșuat și din alt motiv : a murit la un an după alegerea sa. Ca și cum cel al cărui vrednic reprezentant era pe pămînt ar fi socotit că nu sosise încă vremea, că Roma nu merita încă să fie purificată.

Clement al VII-lea (Iuliu de Medici, un fiu natural al lui Iulian) lăsase mai înîi impresia că ar vrea să continue opera reformatoare. El constituise un fel de comisie de anchetă alcătuită din cardinali, însărcinată să urmărească abuzurile și corupția și să propună măsuri de însănătoșire

morală. Ea se ciocnise de aceeași împotrivire ca cea întîmpinată de Adrian al VI-lea, iar Clement, nehotărît, șovăielnic, își pierduse curajul. Dealtfel, prin temperament și prin ereditate, era mai înclinat să se ocupe de politică decît de îndrumarea sufletelor.

Toți papii au fost mai mult sau mai puțin nevoiți să se ocupe de politică de vreme ce sediul apostolic era în același timp capitala unui stat temporal, greșeală enormă care a durat secole de-a rîndul. E interesant de văzut cum, sub Clement al VII-lea, preocuparea pentru regatul terestru a stat la temelia unuia din episoadele cele mai năucitoare din istoria creștinătății : atacarea și prădarea Romei de către trupele suveranului ce se bucura de faima de a fi cel mai catolic din lume.

Francisc I, regele Franței, învins la Pavia, căzut prizonier, constată că prin tratatul de la Madrid, impus de Carol Quintul, Franța pierdea Milanul, Asti, Genova și Neapole, precum și întinsa și bogata Burgundie, care făcea parte din teritoriul ei încă de pe vremea lui Ludovic al XI-lea. În plus, Franța pierdea și suzeranitatea asupra regiunilor Flandra și Artois. Consilierii politici ai lui Clement al VII-lea prevedeau un viitor foarte întunecat pentru Franța. Sfîșiată, poate chiar dezmembrată, de ce nu ? Dar mai cu seamă :

— Statele sanctității-voastre sînt acum mărginite de jur împrejur de posesiunile împăratului. Acest lucru nu e admisibil.

Mecanismul diplomatic al Vaticanului, tăcut și eficace, intră imediat în acțiune.

Carol Quintul, nevoit să călătorească des prin vastul său imperiu, părăsise Germania în 1522, lăsînd acolo pe fratele său, Ferdinand de Austria, căruia îi trimitea directivele sale de la Madrid sau din altă parte. Primul său cuvînt de ordine fusese : „Edictul de la Worms va fi în continuare fundamentul acțiunii noastre religioase în Germania". Cu alte cuvinte, nerecunoașterea luteranismului din moment ce edictul de la Worms era textul ce-l condamna pe Luther.

Dar de atunci starea de lucruri evoluase. În mod destul de paradoxal după zdrobirea țăranilor, mișcarea religioasă populară a Reformei se transformase într-o mișcare politică sprijinită de prinți. Puteai să-i îndepăr-

tezi pe prinți ? Puteai să-i îndepărtezi tocmai cînd turcii conduși de Soliman, năpustindu-se fără încetare spre apus, ajunseseră la șaizeci de leghe de Veneția ?

Era hotărîtă întrunirea unei diete a Sfîntului Imperiu la Speyer, în Pfalz, în cursul lunii martie 1526. Împăratul, reținut la Madrid, nu putea să asiste. Ferdinand de Austria urma să hotărască deci singur dacă mai era cu putință să mențină dispozițiile edictului de la Worms, cerînd totodată prinților ajutorul lor împotriva turcilor. O bombă diplomatică îl dispensă de greutatea de a mai reflecta.

— De cum a fost eliberat din captivitate, regele Franței a denunțat tratatul de la Madrid, pe care l-a semnat, chipurile, constrîns de împrejurări. Intenționînd să reînceapă războiul, a purtat tratative secrete și a semnat alianțe cu ducele Milanului, cu Veneția și cu papa. Se laudă și cu sprijinul Angliei. Crimă mai mare decît toate, negociază cu turcii și încearcă să încheie o alianță cu ei.

Carol Quintul află știrea pe cînd se găsea în palatul său de la Escurial, chiar în ziua cînd se deschidea Dieta de la Speyer la 22 mai 1526.

— Așadar, papa e împotriva mea ? Cu atît mai rău pentru el !

— Nu vor îndrăzni, spunea Clement al VII-lea.

— Sfinte părinte, trupele imperiale se află sub comanda conetabilului Carol de Bourbon, care e turbat împotriva francezilor și deci împotriva sanctității-voastre. A trecut de partea împăratului, deoarece mama regelui contestă moștenirea sa. A recrutat mercenari germani, călăreți și pedestrași. Oamenii aceștia, pe care-i plătește prost, sînt ca niște lupi, iar cînd îi cer bani el le spune : „Vom prăda orașul cel mai bogat din lume". Au pornit acum două săptămîni asupra Romei și străbat pînă la opt leghe pe zi.

— În armata aceasta sînt și spanioli catolici. Nimeni nu va îndrăzni vreodată să atace orașul în care se află mormîntul sfîntului Petru.

La 5 mai 1527 țăranii din împrejurimile Romei s-au refugiat în oraș și au descris armata imperială care își instalase tabăra pe Monte Mario. După spusele lor, armata aceasta era imensă și, lucru de neînchipuit, toți ostașii purtau platoșe.

În ziua de 6, o ceață deasă ascundea toată priveliștea. Străjile de pe ziduri nu văzură armata decît atunci cînd era deja foarte aproape, coborînd povîrnișurile colinei Gianicolo. Soldații purtau cu ei fașine și scări lungi. Apărătorii nu dispuneau de artilerie. Începură să tragă cu archeb uzele.

Roma, care numărase 1 000 000 de locuitori sub domnia lui August, nu mai avea acum decît aproximativ 40 000. Toți bărbații tineri și valizi se alăturară companiilor pontificale pentru a apăra orașul. În total, 5 000—6 000 de oameni.

Asediatorii n-au avut nevoie multă vreme de scările lor. Zidurile, construite pe vremea lui Aurelian (270 e.n.), erau prost întreținute, unele locuințe erau încastrate în ele. Ostașii imperiali pătrunseră printr-unul din aceste puncte de mai mică rezistență.

În acel moment, papa se îndepărta deja de Vatican, folosind gangul acoperit, lung de șase sute de metri, construit de Alexandru al VI-lea și care ducea la castelul Sant-Angelo.

Acest monument cilindric, vizitat astăzi de milioane de turiști, construit de Adrian pentru a servi drept mausoleu, a fost distrus aproape în întregime în 1379 și întărit și fortificat sub Bonifaciu al IX-lea. Avînd o înălțime de peste șaizeci de metri, cu un diametru de șaptezeci, proporțiile sale sînt atît de armonioase, încît aproape pare mic. În 1527 castelul Sant-Angelo era fortăreață și totodată palat de justiție, închisoare, depozit de alimente și rezervor de apă. Pe una din terasele lui de sus erau instalate tunuri. De cum sosi, papa fu aclamat de o sumedenie de oameni deja refugiați acolo. Se instală imediat într-unul din apartamentele luxoase (sala de baie se mai vede și astăzi), amenajate de Bonifaciu al IX-lea.

Trupele imperiale manifestară la început intenția de a ataca fortăreața, dar cîteva ghiulele, precum și uleiul clocotit turnat de sus le descurajară.

Cîțiva refugiați izbutiră să iasă din castelul Sant-Angelo ca să afle noutăți. Iată cele aduse la cunoștința sfîntului părinte în primele zile.

— Conetabilul de Bourbon a fost ucis în cursul asediului. S-a cocoțat pe o scară ca să-și îndemne mercenarii și o lovitură de archebuză i-a venit de hac. Transportat

de ostașii săi, a murit într-o capelă din apropiere. După ce s-a spovedit și a primit împărtășania, și-a dat duhul murmurînd : „La Roma ! La Roma !".

Autorul acestui dintîi reportaj era orfevrul Benvenuto Cellini, care adăuga că el era cel ce-l omorîse pe Bourbon cu lovitura de archebuză. *Memoriile* lui Cellini, care conțin numeroase amănunte despre invadarea și jefuirea Romei, sînt extrem de pitorești și, ca aproape toate memoriile, în mare parte mincinoase. Dar alți soli aduseră alte știri :

— Tineretul Romei se bate vitejește. El ține în loc pe cotropitorii care pătrund înăuntrul zidurilor. Din păcate, aceștia creează alte spărturi.

A doua zi, 7 mai :

— Garda pontificală și tinerii nu mai luptă. Se crede că au fost omorîți aproximativ patru mii dintre apărători.

Clement al VII-lea își acoperi fața cu mîinile, auzind această veste. Nu era nimic în comparație cu ce avea să urmeze.

— Trupele imperiale s-au împrăștiat prin oraș, pretutindeni răsună fluiere și tobe. Soldații pătrund în case și întîi îi omoară pe bărbați, tăindu-i ca pe niște porci în plină stradă. Apoi se înapoiază ca să violeze femeile, schingiuind și omorînd pe cele care încearcă să se împotrivească. S-au văzut mame care și-au înjunghiat fiicele mai curînd decît să le lase să cadă în mîinile soldaților. Cadavrele sînt aruncate pe fereastră.

„Soldații se îndeletnicesc și cu prădăciunile. Iau aurul, argintul, bijuteriile, vasele scumpe și nu dau uitării nici tablourile sau stofele. Ei ard cărțile și obiectele care li se par lipsite de valoare. Se slujesc de aceste ruguri ca să ardă picioarele locuitorilor, pentru a-i face să mărturisească unde și-au ascuns banii. Au fost văzuți soldați care zdrobeau dinții victimelor lor, care le tăiau urechile și le sileau să le mănînce.

Vaticanul nu a fost cruțat, din el se înalță flăcări și fum. L-au cotropit germanii. În genere, spaniolii se feresc să atace lăcașurile sfinte, dar în rest cruzimea lor e înfiorătoare".

Această mărinimie a spaniolilor față de ceea ce ținea de religie nu avea să dureze mult ; curînd au fost și ei văzuți năvălind în mănăstiri, prădînd și violînd, luînd parte la toate sacrilegiile.

La 8 mai și în zilele următoare au sosit alte știri :

— Germanii instalați în Vatican strigă : „Trăiască papa al nostru, Luther !". Se îmbracă în bătaie de joc în straie preoțești și maimuțăresc procesiuni și slujbe. Pîngăresc sfînta cuminecătură. Au organizat o caricatură de conciliu și apoi au adus călugărițe ca să-și bată joc de ele în cursul unei orgii.

— Un preot a fost sugrumat pentru că a refuzat să dea sfînta împărtășanie unui măgar. Mai mulți episcopi și cardinali, îmbrăcați în veșmintele lor de mare solemnitate, au fost plimbați prin oraș călare pe măgari. Bătrînul cardinal Aracelli a fost culcat de viu într-un cosciug și s-a maimuțărit înmormîntarea sa.

— Odată trecut primul moment de furie, soldații evită să mai măcelărească oamenii bogați sau de vază, dar pretind de la ei răscumpărări enorme. Pentru aceste victime se plătește răscumpărarea aproape întotdeauna cel puțin de două ori : o dată germanilor și o dată spaniolilor. Astfel Christophe Marcel, episcopul Corfului, care fusese stors de spanioli, n-a putut plăti germanilor cei șase mii de ducați pe care aceștia îi pretindeau. Atunci l-au schingiuit, i-au smuls unghiile și l-au legat de un trunchi de copac, unde se află și acum, deoarece nimeni n-a putut sau n-a îndrăznit să-i vină în ajutor.

Ceva mai tîrziu :

— Au izbucnit certuri între romani. Membrii familiei Colonna, care au trecut de partea împăratului, s-au năpustit asupra membrilor familiei Orsini și au ucis mai mulți dintre ei.

Ceața se ridicase. Primăvara romană era caldă. Străzile Romei gemeau acum de gunoaie, de rămășițe de tot soiul și chiar de hoituri. Soldații încă se mai împleticeau pe străzi în plină duhoare. Acum căutau de mîncare, căci un oraș mare în care nu se aduce nimic flămînzește repede. Comandamentul militar nici nu apucă să organizeze echipe de gropari, cînd o altă veste străbătu pînă la castelul Sant-Angelo, un singur cuvînt :

— Ciuma !

De la marea ciumă din 1348, acest flagel se menținea în Europa în stare endemică, mici focare ce nu se stingeau niciodată. Chiar la Roma se declarase o epidemie cu cîteva săptămîni înainte de sosirea trupelor imperiale. Încetase, dar acum renăștea. Bondocul bacil ataca acum atît pe

romani, cît și pe cotropitori cu o imparțialitate absolută, obligînd atît pe unii, cît și pe ceilalți să sape gropi mari în afara orașului și să transporte acolo cadavrele în căruțe, trase curînd de oameni, întrucît toți caii fuseseră mîncați. Acum erau mîncați cîini și chiar șobolani. Șobolanul e cel mai bun transmițător al ciumei. Nu am găsit nicăieri numărul victimelor flagelului ; cronicarii se mulțumesc să spună că devastarea Romei în 1527 a fost resimțită de oraș tot atît de greu ca năvălirile barbarilor.

Timp de mai bine de o lună, asediații din castelul Sant-Angelo, ocrotiți de blocada căreia i se supuseseră, nu au fost contaminați de ciumă, dar foametea nu i-a cruțat nici pe ei. Însuși papa a fost nevoit să mănînce iarba care creștea în gropile castelului.

Papa luă legătură cu Pompeo Colonna, care acceptă rolul de mediator pe lîngă Carol Quintul. Suveranul pontif îi descrise cu elocvență îngrozitoarea stare în care se afla orașul etern : „Prea iubite fiu, nu mai avem sub ochii noștri decît un cadavru în zdrențe". Răspunsul : „Prețul de răscumpărare a papei e stabilit la 400 000 de ducați de aur. Va rămîne prizonier pînă la plata integrală a sumei. Va ceda împăratului ducatele de Parma și Modena, plus orașele Ostia, Civitavecchia și Citta di Castello".

Nu avea altceva de făcut decît să primească. Odată acordul semnat, trupele imperiale au ocupat imediat castelul. Clement al VII-lea dispunea de „trei cufere pline cu monezi de aur" și puse să fie topite mai multe tiare și odoare scumpe. Toate acestea încă nu acopereau suma. Carol Quintul trimise un temnicer ca să-l păzească pe papă : un arab, pe nume Alarcon, același care-l păzise pe Francisc I cînd fusese în captivitate.

Pătrunzînd în castel, trupele imperiale aduseseră cu ele și cîțiva bacili, astfel că mai multe persoane din anturajul suveranului pontif muriră de ciumă. Această captivitate era foarte aspră. Zadarnic scrise Clement al VII-lea în dreapta și în stînga, spre a încerca să obțină completarea sumei de răscumpărare.

În ziua de 12 decembrie, ca în fiecare dimineață, cîțiva slujitori de la bucătării ieșiră din castelul Sant-Angelo cu coșuri în mînă ca să caute ceva de-ale gurii pe la țară. Unul dintre ei era papa Clement al VII-lea.

Cellini a înfățișat această evadare în versiunea lui. Cică el însuși i-ar fi procurat sfîntului părinte un costum

în care să se deghizeze, dar nu de slujitor de bucătărie, ci de negustător, și ar fi cusut niște diamante în căptușală. Ce diamante ? Clement al VII-lea nu mai poseda nimic. N-are importanță. Suveranul pontif reuși să ajungă la Orvieto, la douăzeci și cinci de leghe de Roma. Papii dețineau acolo un castel destul de bine întărit. Aflîndu-se la adăpost, Clement al VII-lea negocie din nou, prin corespondență, cu Carol Quintul. Condițiile pe care le acceptă în cele din urmă erau, în afară de completarea sumei de răscumpărare, aproape tot atît de grele ca și primele. Una dintre clauze stipula ca Clement al VII-lea să-l ungă pe Carol Quintul împărat al Germaniei, împărat roman și rege al Spaniei. Această ceremonie avu loc la 24 februarie 1530.

Trupele de ocupație evacuaseră terenul la 17 februarie 1528. Ele au lăsat în urma lor cîteva sute de soldați bolnavi la pat. Oamenii aceștia n-au avut a se preocupa mult timp de însănătoșirea lor. Zbirii din clanul Orsini, care au pătruns în oraș a doua zi după evacuare, i-au înjunghiat în culcușurile lor mizere.

În cursul jefuirii și ocupării Romei, Luther scrise *Marele catehism* pentru uzul clerului și al credincioșilor cu carte și un *Mic catehism* pentru uzul poporului. În 1525 publicase o carte intitulată *Despre servul arbitru*, un răspuns la *Dialogul despre liberul arbitru* al lui Erasmus, publicat cu puțină vreme înainte. Erasmus, care nu se despărțise de biserica Romei, credea în puterea pe care o are omul, ajutat de har, asupra soartei sale. Se știe că Luther nu credea în „mîntuirea prin *fapte bune*". Lucrarea sa *Despre servul arbitru* a fost o carte răspicată, violentă, necruțătoare. În general, Luther devenise răspicat, violent, necruțător, ca oamenii cărora nu le reușește ceea ce întreprind. Deși trei sferturi dintre germani îl tămîiau, numindu-l „papa de la Wittenberg".

Motivul iritării sale putea fi explicat printr-un singur cuvînt. Acest cuvînt nu avea curs în secolul al XVI-lea, deși realitatea ce se ascundea sub el exista demult : deviaționismul.

Adepții noii religii se definiseră ei înșiși cu prilejul celei de-a doua Diete de la Speyer (1529), cînd, după dorința lui Carol Quintul, se stabilise un fel de statu-quo teritorial între catolici și luterani. Aceștia din urmă *pro-*

testaseră pentru credința lor ; în sensul vechi, a protesta însemna a *atesta*. De unde li s-a tras numele de *protestanți*.

Dar nu a fost vorba atunci decît de o definire în raport cu catolicismul, împotriva lui ; în afară de aceasta, la Speyer nu fuseseră reprezentate toate nuanțele religiei noi.

Luther avea „stîngiștii" lui, de pildă Zwingli la Zürich. Zwingli avusese un asemenea succes în acest oraș, încît religia sa devenise religie de stat, iar catolicii fuseseră alungați de acolo. Era adversar al celibatului preoților, așadar era căsătorit. Doctrina sa : un luteranism împins pînă dincolo de limitele sale. Nu numai că omul nu e liber, dar Dumnezeu este atît autorul binelui, cît și al răului, nu există păcat.

La Strasbourg, Martin Bucer, fost dominican, făcea să coexiste în pace umaniști, luterani, zwinglieni și chiar cîțiva anabaptiști. Luther îl considera un deviaționist, din pricină că era prea tolerant.

La Basel, Oecolampade, călugăr răspopit, superviza un alt sincretism protestant, mai stîngist decît cel de la Strasbourg, din care aveau să ia naștere mari acte de violență. În sfîrșit, secta anabaptistă îi supraviețuise lui Münzer, întîlneai extremiști din aceia mai peste tot. Faptul că erau împrăștiați camufla numărul lor, dar curînd aveau să se adune și să se manifeste într-un mod de neuitat.

Nu se poate spune cu precizie cînd au sosit primii dintre ei la Münster. Într-o zi din toamna anului 1533, în octombrie poate, fuseseră zăriți cîțiva în piața primăriei, cîntînd psalmi. Slabi ca niște cuci jumuliți. Oamenii spuneau : „Da, sînt aici de vreo cîteva zile. Și-au instalat tabăra sub ziduri, în apropiere de porți". Apoi au venit alții, și alții, în grupuri mici, arareori mai mulți de patrucinci o dată.

— Sînt anabaptiști.

Toți erau la fel de zdrențăroși, prăfuiți și uzi de ploaie ; cînd soseau, se vedea cît de colo că merseseră mult pe jos și, dealtfel, nici nu ascundeau lucrul acesta. Soseau din Alsacia, Olanda, Boemia, Moravia, Elveția, unii spuneau că trăiseră în Suedia înainte de a porni la drum. Cum se explică această convergență, de ce veneau la Münster ?

Münster, oraș liber hanseatic, trăise liniștit timp de secole, înconjurat de ogoare rodnice, de pe urma cărora se îmbogățea. Ca și la Strasbourg, năvălirea luteranismului se manifestase cu însuflețire, fuseseră distruse cîteva statui, după care nimic. Episcopul catolic Franz von Waldeck se afla tot acolo, nu prea iubit, nu prea stimat, nu prea vrednic de stimă, preocupat mai cu seamă de chestiuni bănești. Clerul său nu era deloc mai popular. Orașul „aluneca" încet spre luteranism.

— Se vorbește acum de un anume Knipperdoling, un negustător de postav, pare-se. Cică ar fi sosit printre primii. Un tip coleric, nu prea simpatic. Nu prea se grăbește să-și deschidă o prăvălie.

— Alți anabaptiști veniți din Suedia spun că l-au cunoscut acolo. E un prieten al lui Hoffmann.

Melchior Hoffmann era cunoscut în Germania pentru că fusese alungat din Strasbourg ca agitator. Urmaș spiritual al răposatului Münzer, cuvîntul său era vibrant și obscur și poseda un talent de magnetizator. Nu se știa dacă se mai afla acum în Suedia.

— Cică se adună noaptea cînd într-o casă, cînd într-alta.

Anabaptiștii își țineau adunările în mod discret, dacă nu chiar în taină, temîndu-se de o reacție din partea autorităților, dar făceau totuși prozelitism, astfel că toată lumea știa despre ce era vorba la întrunirile lor. Regatul Sionului, Ierusalimul nou. Toți oamenii să fie egali, să nu mai existe bogați și săraci, toate bunurile să fie puse în comun. Regatul lui Dumnezeu pe pămînt.

— Spun chiar că o să vină în curînd. La Strasbourg, Hoffmann prezisese că în 1533, cei 144 000 de aleși ai *Apocalipsului* se vor aduna și atunci va fi începutul noii ere de aur.

Iată-ne în 1533, chiar în noiembrie. Locul de adunare nu putea fi decît Münster. Soseau mereu anabaptiști, zi de zi, fără să se ascundă ; dar nu erau nici pe departe 144 000, iar municipalitatea părea să-i considere inofensivi pe acești cîntăreți de psalmi. În plus, fapt remarcabil într-un oraș de burghezi prosperi, doctrina lor altruistă și pașnică plăcea multora.

La sfîrșitul lunii noiembrie, poliția municipală culese informații despre doi noi sosiți, pe care Knipperdoling îi

întîmpinase, pare-se, cu mari manifestări de respect. Iată ce s-a constatat :

„La 24 noiembrie au sosit Johann Matthiesen şi Johann Bockholdt. Johann Matthiesen, sau Mathys, brutar din Haarlem. Şi-a părăsit nevasta ca să se însoare cu fiica virgină a unui berar din Amsterdam. L-a cunoscut în Suedia pe Melchior Hoffmann. Johann Bockholdt, sau Moukelsoon, zis Jan van Leyden, era croitor din acel oraş. Se pare că era originar din Westfalia. Ambii au sosit odată cu un anume Gerard, despre care nu se ştie nimic".

Iată acum desfăşurarea evenimentelor petrecute la Münster, aşa cum au fost reconstituite cu ajutorul mai multor mărturii. Pentru comoditate, ele vor fi prezentate ca şi cum ar fi fost relatate de un martor unic, de pildă un burghez din oraş care ar fi asistat la tot ce s-a petrecut. Dealtfel nimic nu ne împiedică să ne gîndim că un asemenea personaj ar fi existat sau chiar că ar fi ţinut din cînd în cînd un fel de jurnal.

15 ianuarie 1534. De trei zile anabaptiştii sînt stăpîni pe oraş. În grupuri înarmate au ocupat deodată episcopia, primăria, piaţa. Episcopul şi anturajul său, primarul şi funcţionarii municipali au fost alungaţi. Puşi în imposibilitatea de a se opune, au plecat, zice-se, fără a fi vătămaţi. Nişte preoţi şi nişte burghezi înspăimîntaţi au părăsit oraşul de bunăvoie.

Acest eveniment a stîrnit o mare surpriză, întrucît nu se bănuia că anabaptiştii sînt atît de numeroşi, atît de hotărîţi să facă altceva decît să-şi predice religia şi nici că posedă arme. Viaţa şi comerţul continuă, dar parcă oarecum şovăielnic. Se zvoneşte că anabaptiştii vor alege noi magistraţi municipali. E nevoie totuşi de o autoritate.

16 ianuarie. Noul primar al oraşului este cunoscut : un anume Johann Mathys. Nu a fost ales. O adunare nocturnă de anabaptişti cică l-ar fi desemnat încă din decembrie drept „mare profet".

Nu toată lumea e mulţumită de această numire. Unii negustători şi burghezi spun că vor trimite o delegaţie la Johann Mathys pentru a cere ca întreaga populaţie să-l aleagă pe primar, nu numai anabaptiştii. O asemenea alegere ar fi dealtfel mult mai conformă cu doctrina egalitară a noilor veniţi.

20 ianuarie. O tăcere apăsătoare învăluie orașul. Din înaltul zidurilor se poate vedea cum se îndreaptă căruțe spre niște gropi mari, unde sînt azvîrlite trupurile victimelor celor două zile sîngeroase. Toți cei care au încercat să protesteze împotriva numirii marelui profet Johann Mathys au fost executați sau, mai curînd, măcelăriți, căci n-a fost vorba de nici o judecată. Anabaptiștii au intrat în casele tuturor locuitorilor cunoscuți ca opoziționiști sau ca suspecți. Nu se știe de unde aveau informațiile. În mai multe locuri din oraș este afișată o ordonanță prin care se interzice să se aducă „orice fel" de jignire marelui profet.

31 ianuarie. Ce de răsturnări în cîteva zile ! În primul rînd a fost numit un nou consiliu municipal. Douăzeci și doi de consilieri și doi primari, Knipperdoling și un anume Kippenbröck, necunoscut aici. Printre consilieri se află și cîțiva burghezi din oraș. Johann Mathys continuă să fie șeful suprem, dar e puțin văzut. Locuiește împreună cu soția sa la mănăstirea de călugărițe Sfînta Agnes.

Prima măsură luată de consiliu a fost să împartă printre vecini mobilele și rufăria celor fugiți. Unii dintre ei se și serviseră. A doua zi, populația a fost poftită să aducă la primărie toate lucrurile de preț pe care le avea fiecare familie : bani, giuvaeruri, toate bogățiile transportabile. Totul avea să fie pus în comun. Deși se temeau, oamenii nu au dat decît o parte din comorile lor și au ascuns restul.

Școlile s-au închis. Toate cărțile urmau să fie arse, cu excepția *Bibliei.* Au fost arse în piețe, pe străzi și încă se mai ard, se vede fum ici-colo.

Noile legi sînt afișate la porțile orașului. Tot timpul staționează acolo grupuri care citesc afișele, unde este vorba îndeosebi de comunitatea de bunuri. Münsterul e denumit „Muntele Sionului" sau „Ierusalimul noilor israeliți".

17 februarie. De trei zile Münsterul e împresurat. Numeroase trupe și-au stabilit tabăra de jur împrejur.

Porțile au fost închise, dar soldații nu par să aibă de gînd să atace. Unii dintre ei chiar vin liniștiți pînă la poalele zidurilor, îi strigă pe locuitori și stau de vorbă cu ei. Episcopul nostru, spun ei, a vrut să împresoare orașul,

temîndu-se să nu sosească trupe din Frizia în ajutorul anabaptiştilor. Vrea să-şi recucerească episcopia.

20 februarie. Ducele de Gelderland, arhiepiscopul de Köln şi landgraful de Hessa s-au alăturat episcopului nostru cu trupele lor.

25 februarie. O trupă de asediatori a dat asalt împotriva oraşului, dar au fost respinşi. Johann Mathys comanda anabaptiştii care apărau poarta atacată. S-a vădit priceput şi curajos.

26 februarie. Tot oraşul e bucuros pentru că Johann Mathys a repurtat o nouă victorie. A ieşit cu o trupă de trei sute de oameni, printre care nu numai anabaptişti, ci şi locuitori ai Münsterului. Aceşti luptători s-au năpustit ca nişte ulii asupra unei cete a ducelui de Gelderland, pe care au nimicit-o în parte. S-au înapoiat în oraş încărcaţi de pradă, mai cu seamă arme, alimente, şi au adus şi cai

Anabaptiştii i-au ovaţionat, dar nu erau singurii care strigau : victorie ! Unii strigau de teamă să nu fie consideraţi opoziţionişti sau lipsiţi de entuziasm, dar alţii erau sinceri. Cu toate excesele sîngeroase din ianuarie, religia altruistă şi egalitară place încă multora. Alţii sînt de partea anabaptiştilor pur şi simplu pentru că se tem ca, în cazul în care asediatorii învinge, să nu omoare pe toată lumea fără discriminare. Johann Mathys e simpatic multora care nădăjduiesc că, cu timpul, autoritatea lui se va înmuia şi va deveni acceptabilă. Foarte puţini îl regretă pe episcop.

28 februarie. Johann Mathys a fost omorît în timp ce executa o a doua ieşire, de rîndul acesta împotriva unei tabere de germani.

5 martie. Noul comandant al Münsterului este Jan van Leyden, prieten al lui Mathys. El a rostit un mare discurs în piaţa primăriei, în care a declarat că legile nu erau schimbate cu nimic, dar că nu se va mai întreprinde nici o ieşire. Clopotele bisericilor vor fi topite pentru a se face din ele tunuri.

Sfîrşitul lunii aprilie. S-a răspîndit zvonul că Jan van Leyden s-a însurat cu văduva lui Johann Mathys. Unii gîndesc că e cam devreme, dar criticile se fac cu voce joasă.

Se văd echipe de oameni care cară pietre, trecînd întruna pe străzi. Se întăresc zidurile, aşa a hotărît Jan van

Leyden. Toate portițele secrete care dădeau deasupra șanțului și toate cazematele au fost întărite și s-au stabilit corpuri de gardă în toate casele din apropierea portilor.

Nimeni nu mai cumpără nimic în prăvălii. Municipalitatea și-a asumat sarcina aprovizionării, totul este gratuit. Se distribuie în fiecare zi pîine și în plus : într-o zi carne proaspătă, a doua zi carne afumată, slănină, a treia zi scrumbie sărată, unt și brînză și apoi se reia ciclul.

Oamenii muncesc fără încetare la fortificații. Ei dorm în cabane lîngă ziduri, dar din trei în trei zile au o jumătate de zi, de la amiază pînă seara, ca să se ducă să-și vadă soția și copiii. Ei capătă o rație de mîncare ceva mai consistentă decît ceilalți locuitori. Cu toată munca, în fiecare zi se văd predicatori pe străzi.

10 mai. Acum o săptămînă s-a petrecut un lucru straniu. Într-o noapte cu lună plină, pe cînd inspecta lucrările de la ziduri, Jan van Leyden s-a dezbrăcat gol pușcă și și-a continuat astfel inspecția, avînd un aer inspirat.

A doua zi au fost puse afișe în care se vestea că Dumnezeu legase limba marelui profet timp de trei zile.

După scurgerea intervalului, Jan a glăsuit din nou. Pentru a anunța că consiliul va fi înlocuit cu doisprezece judecători, ca în vechiul stat al Israelului.

12 mai. Asediatorii rîcîie pămîntul și cară pietre și trunchiuri de copaci.

15 mai. E limpede că asediatorii au hotărît să construiască forturi de jur împrejurul orașului. Poate că ar fi fost mai bine să se continue cu practica ieșirilor spre a împiedica lucrările de construcție. Se zăresc de asemenea pe cîmpie patrule de cavalerie.

Sfîrșitul lunii mai. Au avut loc numeroase drame, care au început în felul acesta. Într-o noapte, Jan van Leyden a fost văzut de un soldat pe cînd intra la o slujnică. A dat bani de aur oșteanului : „Ține-ți gura !". Dar două zile mai tîrziu, înțelegînd că procedînd astfel își risca puterea, a rostit un mare discurs în care spunea că de acum încolo e îngăduit să ai mai multe soții : „Am hotărît ca eu însumi să am șaisprezece". Vorbea pe un ton din ce în ce mai exaltat și în cele din urmă a strigat :

— Trebuie să asigurăm posteritatea noilor israeliți. Interzic fetelor nubile să rămînă fecioare și proclam obligatorie poligamia.

S-au ridicat proteste. Gărzile anabaptiste au pătruns în mulțime, au pus mîna pe un om care protesta mai tare decît ceilalți și l-au azvîrlit în temniță. A doua zi, fără a fi judecat, i s-a tăiat capul cu securea în piața primăriei. Knipperdoling a făcut oficiul de călău.

20 iunie. În oraș domnește o atmosferă inumană. Teroare, dezmăț și sînge. Vreo cincizeci de oameni, printre care, zice-se, mai mulți anabaptiști imigrați, cuprinși de spaimă după decapitarea celui ce se opusese legilor privitoare la poligamie, au urzit un complot pentru a da orașul pe mîna episcopului. Trădați, ei au fost executați, fie decapitați, fie tăiați pe din două. Knipperdoling a făcut în continuare pe călăul. Rămășițele victimelor au fost arse. Duhoare de nesuportat.

Lucrările de fortificație sînt aproape încheiate, majoritatea oamenilor au fost eliberați. Întrucît consiliul judecătorilor continuă să împartă hrană tuturor, nimeni nu mai exercită nici o meserie, și această trîndăvie e nefastă. Pretextînd că se conformează ordinelor marelui profet, bărbați și femei se adună ziua și noaptea în diverse case spre a se deda luxurii. Cine și-ar fi închipuit o asemenea nebunie acum cîteva luni ? Soldații s-au instalat în mănăstiri și trăiesc cu călugărițele.

Sfîrșitul lui iunie. Alte noutăți în administrația noastră. Jan van Leyden a adunat poporul în piața primăriei și a rostit un discurs : trebuia să fie numit rege. Spre surpriza tuturor, cei doisprezece judecători au refuzat să ratifice această hotărîre, dar profetul nu s-a lăsat. El a interpelat în mulțime un anume Tufcoschierer, giuvaergiu din Warendorf :

— Tu, care ești un profet, vorbește în numele lui Dumnezeu !

Scena fusese aranjată. Giuvaergiul, inspirat, a venit lîngă Jan :

— Israel, iată ce-ți poruncește Dumnezeul tău cel veșnic...

Întrerupîndu-se, a întins o sabie marelui profet :

— Primește această sabie pe care ți-o dă Dumnezeu. El te instituie rege spre a guverna nu numai aici în Sion, ci pe întregul pămînt.

Firește, nimeni n-a protestat, au răsunat chiar aclamații. Așadar, gata cu consiliul celor doisprezece jude-

cători. Jan este rege cu puteri absolute. El a instituit un consiliu privat, alcătuit din patru membri : Gerrit Boukel Rudes din Zwel, Barent Kretching, Heinrich von Becker și Gerrit Renning. Cei doi din urmă sînt burghezi din Münster. Alte numiri : primarul Tilbeck devine mare stolnic al regelui, iar Kippenbrock păstrătorul veselei de aur și argint. Knipperdoling este locțiitorul regelui și totodată călău.

Iulie. Au fost publicate noi edicte. Se spune că se bate o nouă monedă. Regele a pus să se aducă la el toate averile rechiziționate și și-a alcătuit o curte.

Audiențele se țin în piața mare, pentru ca toată lumea să se bucure de spectacol. Regele se înfățișează într-o haină lungă dintr-o țesătură de argint cu diferite tăieturi, care lasă să se vadă dedesubt bogate veșminte de catifea prinse cu eghileți de aur. La gît îi atîrnă un lanț lung de aur bătut cu nestemate și terminat printr-un glob de aur în care sînt înfipte două săbii din aur și argint, avînd în partea de sus o cruce.

Lîngă rege stau doi paji îmbrăcați în albastru. Cel din stînga ține în mînă o sabie împodobită cu diamante. Cel din dreapta are într-o mînă *o Biblie*, iar în cealaltă o coroană de aur. Cînd regele e așezat pe tron, Knipperdoling stă puțin mai jos și în stînga, iar și mai jos stau consilierii. Regină e văduva lui Mathys, dar regele are acum șaptesprezece neveste. Regina se plimbă cu coroana pe cap și are propria ei curte.

Oamenii se dedau desfrîului din ce în ce mai nestînjeniți. În serile frumoase de vară, unii trag chiar paturile afară, în stradă, în văzul copiilor.

Noiembrie. Populația suferă de frig și de foame. Sînt tăiați cai și chiar cîini, dar nu se mai împart alimente, fiecare se descurcă cum poate. În intenția de a reduce gurile inutile, regele a deschis porțile orașului :

— Cine vrea, n-are decît să părăsească orașul !

O mie de locuitori au ieșit și s-au îndreptat spre forturile dușmanului. Cîteva zile mai tîrziu s-a aflat că episcopul i-a tratat cu cruzime : toți bărbații au fost uciși, iar femeile și copiii părăsiți pe cîmp.

Februarie 1535. Iarna e aspră și nu se întrezărește sfîrșitul ei. Oamenii mor de foame și de frig. Bătrîni și

copii sînt sugrumați, pentru că familiile nu-i mai pot hrăni, circulă niște povești îngrozitoare. Deoarece în cimitire nu mai e loc, iar orașul e blocat în continuare, morții sînt incinerați. Se răspîndește atunci o duhoare înspăimîntătoare, duhoare de carne arsă care îngrozește, dar totodată stîrnește o înfiorătoare poftă de mîncare.

Martie, aprilie, mai, iunie. Să terminăm cu povestirea sub formă de jurnal, căci viața la Münster ajunsese atît de cumplită, încît cu greu ți-ai putea închipui că cineva ar fi continuat atunci să-i însemne desfășurarea. Pentru a ne face o idee despre relatările celor cîțiva care au scăpat cu zile, trebuie să rostim cuvintele de canibalism și coprofagie. Se înțelege greu cum de n-a izbucnit o răzmeriță, de ce asediații n-au deschis porțile ca să fugă din acest infern, la nevoie cu riscul vieții. Este drept că Jan van Leyden, robot dement, a menținut pînă la sfîrșit o disciplină de fier, decapitîndu-și el însuși soția, vinovată de defetism.

Totuși un om a grăbit acest sfîrșit, un oștean rămas anonim. Fiind de strajă la una din porți, într-o zi a ieșit, a trecut peste șanțurile din jurul orașului și a adus înapoi pe același drum o companie a episcopului care a deschis porțile.

Grosul armatei dușmane a pătruns în oraș și a măturat puținii apărători istoviți. E ziua de 24 iunie. Regele, care se pregătea să se culce, se retrage cu cîțiva oameni de încredere în cimitirul Sfîntul Lambert. E făcut prizonier împreună cu Knipperdoling. Este legat de coada unui cal și tîrît pînă la castel, la patru leghe depărtare, unde va fi păzit. A doua zi, episcopul intră în Münster cu o mie cinci sute de călăreți. Nu va exista îndurare.

Jan van Leyden și Knipperdoling au fost executați la 22 ianuarie 1536 în felul următor : au fost sfîșiați de vii, foarte încet, cu niște clești înroșiți în foc. Trupurile lor mutilate au fost închise în niște cuști de fier agățate în vîrful clopotniței catedralei Sfîntul Lambert. Au rămas acolo mai bine de trei veacuri.

— N-am vrut să se întîmple asta.

Mulți oameni au rostit aceste cuvinte ca să-și ascundă răspunderea sau pentru că ei înșiși nu-și dădeau seama de consecințele actelor lor. În legătură cu Münster, Luther

putea într-adevăr să spună aceste cuvinte, pentru că într-adevăr şi pe bună dreptate nu putea fi făcut răspunzător de aceste acte de demenţă criminale. Din orice idee omenească poate lua naştere într-o zi, prin cine ştie ce concurs de împrejurări, un fapt neprevăzut şi ucigător. Luther se gîndea de asemenea în legătură cu drama de la Münster, pe care o urmărise cu atenţie, cutremurîndu-se, la acel sumbru personaj în capul căruia aruncase călimara la Wartburg.

— Dacă un învăţăcel al diavolului a putut face asemenea lucruri, spunea el referindu-se la Jan van Leyden. Oare ce n-ar putea face diavolul, care ştie bine teologia ?

În acea perioadă a vieţii sale, reformatorul ducea la Wittenberg o viaţă de familie tihnită sub raport material între soţia şi copiii săi, veşnic înconjurat de un roi de studenţi entuziaşti, ospitalier, deloc bogat, dar nici strîmtorat, căci electorul de Saxa îi mărise alocaţia. Se părea că e mai calm, eliberat prin căsătorie de unii demoni. Şi, totuşi, mereu neliniştit, tunînd şi fulgerînd împotriva deviaţioniştilor de la doctrina sa, nu numai împotriva anabaptiştilor deveniţi demenţi, ci şi a adepţilor lui Zwingli, ai lui Agricola, care voiau o credinţă lipsită de morală, ai lui Karg, vag arianişti şi ai altora. Era mîniat de moarte împotriva lui Erasmus : „Îl urăsc pe Erasmus, îl urăsc din toată inima, îl consider drept cel mai mare duşman al lui Hristos, aşa cum n-a mai fost de o mie de ani încoace". Această ură pe care în străfundul lui o ura, îl măcina. Cea mai mare sursă de nelinişte era, poate, întrebarea pe care şi-o punea aproape necontenit, şi anume dacă reforma sa nu va sta la temelia unei imense dezordini : „Cîţi dascăli vor fi urmaţi de viitorime ? Confuzia va ajunge la culme. Nimeni nu va voi să se lase condus de părerea sau de autoritatea altuia... Ce scandaluri enorme se pregătesc !"

1546. De şapte ani, reformatorul se simte rău. A avut o criză puternică de litiază, suferă de sufocări, de dureri de cap. S-a îngrăşat mult şi, în pofida sfaturilor medicilor, mănîncă prea mult şi bea prea multă bere. În ianuarie, anul acesta, află că cei doi conţi de Mansfeld, în litigiu pe o chestiune de drepturi asupra unor mine de aramă, solicită arbitrajul său. Porneşte la drum spre Eisleben, treizeci de leghe cu căruţa, pe nişte drumuri pline

de hîrtoape iarna, şî tot atîtea înapoi. Afacerea nu e rezolvată de prima oară, e nevoie de un al doilea drum. De rîndul acesta, un ger de crăpau pietrele a îngheţat făgaşurile, a aşternut polei pe drum. Se înaintează într-un ritm de melc pe un viscol de-ţi taie răsuflarea. Luther moare aproape imediat după ce soseşte, înconjurat de cei doi fii ai săi, Martin şi Johann, şi de cîţiva prieteni apropiaţi, dar fără soţia sa. Chiar înainte de a-şi da sufletul, murmură un verset din *Evanghelia după Ioan :*

— Căci Dumnezeu aşa a iubit lumea, încît pe fiul său, cel unul născut, l-a dat, ca oricine crede în el să nu piară, ci să aibă viaţă veşnică.

Dar pe peretele de lîngă patul lui a mîzgălit o inscripţie împotriva papei. Încrezător şi chinuit pînă la sfîrşit. Funeraliile s-au desfăşurat cu cea mai mare solemnitate, în mijlocul durerii generale, la 22 februarie 1546. Trupul a fost aşezat într-un coşciug de cositor şi îngropat la piciorul amvonului din capela castelului de la Wittenberg.

Scopul meu, pe care l-am expus şi care e cuprins chiar în titlul cărţii, este de a arăta scandalul reprezentat de lupta sîngeroasă dintre creştini. În această perspectivă, personajul Luther ocupă, poate, un spaţiu cam mare. Dar acest gigant al istoriei nu se lasă lesne stăpînit şi trebuia arătat rolul său în dezlănţuirea furtunii. Vom vedea acum mai multe naţiuni zdruncinate de această tulburare, pe care nu a voit-o, de care creştinătatea ar fi fost poate ferită dacă Roma, pusă în faţa unei contestaţii care dădea de gîndit, s-ar fi arătat mai virtuoasă, mai caritabilă şi mai puţin surdă.

TULBURĂRILE

Torpilarea bunelor intenții

Tours. 15 februarie 1484. De o lună stările generale sînt reunite la primărie. Au venit două sute optzeci și patru de deputați din toate provinciile franceze. În discursurile lor au cerut în special ca dreptul de a autoriza impozitul să revină stărilor și numai lor ; au cerut să fie convocați mai regulat. Se trece la un alt punct al ordinii de zi : discutarea gravității situației religioase și necesitatea de a reforma clerul.

Primul vorbitor este Jean de Rély, doctor în teologie și canonic la Notre-Dame. Vorbește în numele a vreo cincizeci de persoane prezente, clerici sau laici :

— Nu mai există la călugări nici norme de purtare, nici cucernicie, nici disciplină religioasă. La prelați și la cei care ar trebui să aibă grijă de suflete nu mai există nici o preocupare pentru îndatorirea și pentru funcția lor.

Jean de Rély nu e un om violent, în genul lui Savonarola. Vocea sa calmă și fermă înșiră frazele într-o tăcere desăvîrșită. Din cînd în cînd, deputații aruncă o privire în direcția regelui Carol al VIII-lea, care ascultă cu atenție ca toată lumea.

Printre deputații clerului există teologi, printre cei ai stării a treia oameni învățați și chiar cîțiva savanți, iar nobilii nu se preocupă toți numai de moșii și de fapte de arme. Suflul umanismului și al ideilor noi se face simțit în toată Europa occidentală, inclusiv în Franța. Aici, ca și în Boemia, în Germania, în Flandra sau în Italia, există

preoți ignoranți, prelați avizi, mănăstiri care adăpostesc scandaluri, milioane de suflete în părăsire. Însuși regele ar vrea să ia inițiativa unei reforme.

Sîntem în anul 1484. Luther nu are nici douăsprezece luni. E un prunc care scîncește.

Jean de Rély, care vorbește în fața regelui și a celor două sute optzeci și patru de deputați întruniți la Tours, nu este singurul care demască abuzurile. La Paris, franciscanul Olivier Maillard tună și fulgeră tot atît de tare ca Savonarola. La Notre-Dame, Jean Saulin vociferează împotriva prea marii bogății a prelaților și spune că biserica trebuie reformată, „începînd cu cei care o conduc". Scriitorii publică lucrări pe aceeași temă. Jean Bouchet, în *Deplîngerea bisericii militante,* denunță mizeria morală a clerului și cauza ei primordială, simonia.

Jean de Rély vorbește în continuare în fața deputaților. Acum spune că clerul și credincioșii ar fi în cîștig dacă ar cunoaște mai bine scriptura. În curînd regele îi va comanda o traducere a *Bibliei.*

Pe vremea aceea, trebuie s-o repetăm, Luther nu era decît un prunc. Perspicacitatea aceasta pe care o descoperim la Tours, această dorință inteligentă de a înfăptui o reformă în sînul bisericii — precum și unele reforme deja realizate, ca cea de la mănăstirile Cluny și Fontevrault — impresionează atunci cînd, privind ceva mai departe în viitor, vedem la ce nebunii avea să dea loc *nu*-ul opus de unele puteri, de unele poziții dobîndite dorinței legitime de reformă. Roma nu a avut monopolul orbirii și al surzeniei. Înainte de a ajunge la miezul dramei fratricide, nu e lipsit de interes să cercetăm puțin mecanismul care în Franța a făcut-o inevitabilă.

În 1507 abația Saint-Germain-des-Prés era o clădire enormă, înconjurată de ziduri și situată în afara orașului. Dincolo de ea se afla Pré-aux-Clercs, un fel de pajiște, unde veneau parizienii să se plimbe în serile de vară. De multă vreme călugării duceau acolo o viață tihnită, lipsită de griji. Așa că fură cuprinși de indignare cînd noul lor stareț, Guillaume Briçonnet, le spuse că o mănăstire trebuie să fie în primul rînd un loc de rugăciune și de pocăință.

Guillaume Briçonnet moştenise funcţia de la părinţele său, fost ministru al lui Carol al VIII-lea. După ce rămăsese văduv, părintele său se călugărise şi ajunsese arhiepiscop de Reims, apoi cardinal ; totodată devenise un campion al vînătorii de beneficii. Guillaume, după o tinereţe de preot monden, fusese luminat de harul domnului. Încercarea sa de reformare a abaţiei Saint-Germain-des-Prés eşuă complet. Nu a fost nici o revoltă, dar călugării au fugit unii după alţii. În chiliile goale, Briçonnet adăposti cîţiva prieteni. Printre ei era Jacques Lefèvre, supranumit Lefèvre d'Etaples.

Homunculus, spunea Lefèvre vorbind despre fizicul lui. În 1507 trebuie să fi avut cincizeci şi doi sau cincizeci şi trei de ani, dar părea mai în vîrstă. Era micuţ, blînd, timid. Fusese cîţiva ani profesor la Colegiul Cardinal „Lemoine". Elevii nu-i făceau deloc mizerii, dimpotrivă îl îndrăgeau, datorită pedagogiei sale solide şi totodată strălucitoare, datorită umorului şi bunătăţii sale. Se născuse la Etaples aproximativ în 1455 şi se ştiu puţine lucruri despre tinereţea lui şi cînd anume a fost hirotonisit preot. În cursul iernii foarte aspre din 1491 a străbătut Piemontul şi Lombardia, cu toate că era friguros şi foarte firav. La Florenţa îl întîlneşte pe Pico della Mirandola.

Instalat la Saint-Germain-des-Prés cu cărţile şi documentele sale, Lefèvre d'Etaples a exercitat rolul unui magnet. Dacă nu s-ar fi apărat, l-ar fi asaltat zilnic o sută de vizitatori. Cei pe care-i primea (printre care Guillaume Budé) erau minţile cele mai luminate din Paris. Nu veneau *să trăncănească.* Vorbeau cu Lefèvre despre cele mai grave probleme ale timpului lor şi mai cu seamă despre problemele religioase. N-ar fi fost atît de stăruitori pe lîngă micuţul om dacă n-ar fi simţit în preajma lui un fel de lumină.

Lefèvre nu era (nici în sensul bun al cuvîntului) un doctrinar, el nu avea un sistem, nu aducea nici o contribuţie nouă la religie şi niciodată, pînă la sfîrşitul vieţii sale, nu avea să facă un pas în afara catolicismului. Era stăpînit cu adevărat de o lumină a credinţei şi a milei. După cîte ştiu eu, nici un alt scriitor catolic în afară de el n-a dat vreodată de înţeles că doreşte sau propune o reformă intelectuală a bisericii întemeiată pe studiul

scripturii şi o reformă morală şi disciplinară a clerului, aceste schimbări urmînd a fi operate de însăşi biserica.

Lefèvre d'Etaples a publicat între 1500 şi 1523 vreo zece lucrări, printre care *Comentarii asupra epistolelor sfîntului Pavel, Comentarea celor patru evanghelii, Comentarii asupra epistolelor catolice* şi o traducere a *Noului testament*. A stat la Saint-Germain-des-Prés din 1507 pînă în 1520, an în care s-a dus la Meaux după Briçonnet, care între timp fusese numit episcop al acestei dioceze. În afară de două sau trei călătorii, el a lucrat fără încetare în chilia sa de la Saint-Germain, în pofida vizitelor pe care le primea, fiind ocupat pe atunci mai ales cu studiul *Noului testament*. Nu bănuia că un mandarinat de temut, iritat de influenţa pe care o exercita asupra unei elite, era deja cu ochii pe el. În 1518 a publicat o lucrare de mai mică importanţă, *Disertaţie despre Maria-Magdalena,* în care susţinea că, spre deosebire de ceea ce s-a crezut pînă atunci, Maria-Magdalena, păcătoasa iertată, Maria sora Martei şi Maria din Magdala nu erau aceeaşi Marie, ci trei persoane distincte. Cei care erau cu ochii pe el nu aşteptau decît acest prilej.

Universitatea din Paris a fost înfiinţată în secolul al XII-lea, în umbra lui Notre-Dame. Veneau aici studenţi din toate ţările. Ilustrul filozof şi teolog Abélard, intrînd în conflict cu episcopul Parisului, s-a pus sub ocrotirea abatelui de la Sainte-Geneviève şi a antrenat pe toţi studenţii spre muntele cu acelaşi nume.

În secolul al XV-lea, Cartierul latin se numea Ţara latină. El cuprindea o parte din malul stîng, în interiorul zidului de apărare ridicat de Filip August. În acest cartier trebuiau să se stabilească în mod obligatoriu toate colegiile, precum şi librarii, tipografii, fabricanţii şi negustorii de pergament, de hîrtie, legătorii.

Colegiile au fost întemeiate în secolul al XIII-lea, odată cu *hospitia,* hanuri gratuite pentru studenţii săraci. Ele erau menite să ofere azil bursierilor, dar şi cei ce nu erau bursieri puteau locui acolo în schimbul unei plăţi. Profesorii veneau acolo ca să predea. La început, studenţii se bucurau de o libertate totală, nimeni nu se sinchisea de ei. Ceva mai tîrziu, dascălii au început să se preocupe de moralitatea acestor tineri, mai ales din pricina sodo-

mlei, care corupea chiar copii de zece-doisprezece ani. Educația morală se făcea mai ales cu ajutorul biciului. Mobilierul sălilor de studiu consta dintr-un scaun fără spetează pentru profesor, iar pentru cursanți erau împrăștiate paie pe jos : Erasmus a lăsat o descriere impresionantă a ilustrului colegiu Montaigu :

„Am trăit într-un colegiu din Paris, unde se pritocea atîta teologie, încît parcă și zidurile erau impregnate. Nu m-am ales cu altceva decît cu scrofule și cu păduchi. Paturile erau atît de tari, hrana atît de inconsistentă, veghile și studiul atît de grele, încît mulți tineri, care promiteau foarte mult, chiar din primul an de colegiu înnebuneau, orbeau sau se îmbolnăveau de lepră, dacă nu mureau. Dormitoarele, situate lîngă latrine, erau atît de murdare și de infecte, încît nimeni dintre cei care au locuit în ele n-a ieșit viu sau fără să aibă în germene o boală grea. Pedepsele, constînd din lovituri de bici, erau administrate cu toată asprimea pe care o poți aștepta de la mîna unui călău. Directorul colegiului voia să ne călugărească pe toți și, ca să ne deprindă cu postul, nu ne dădea deloc carne. O, cîte ouă stricate am mîncat acolo ! Ce de vin stătut am băut !".

Erasmus exagera lucrurile, așa cum facem cu toții cînd evocăm amintiri din tinerețe, dar trebuie să situăm tabloul în contextul urban al epocii, care nu era strălucit. Fapt este că viața în colegii (trebuie să fi fost vreo patruzeci la sfîrșitul secolului al XV-lea) nu avea nimic dintr-un paradis și totuși era bătaie pe locuri. Studenții făceau tărăboi ca și astăzi, dar expunîndu-se la niște pedepse corporale foarte aspre. Numeroasele zile de sărbătoare erau consacrate în mare parte rugăciunilor, dar în acele zile erau văzuți mulți tineri practicînd sporturi pe malurile Senei : alergări, lupte, sărituri, aruncări cu suliță, înot, plonjon, scrimă.

Sorbona era un colegiu înființat în 1253 de Robert de Sorbon și menit inițial să primească „șaisprezece maeștri în arte[1] săraci care aspiră la doctoratul în teologie". S-a mărit și s-a populat foarte repede, bucurîndu-se de remarcabile privilegii de autonomie : supunere exclu-

[1] *Maître ès arts* — grad universitar vechi care permitea posesorului să predea disciplinele umaniste, în special filozofia (fr.). — *Nota trad.*

siv la jurisdicţia ecleziastică, interdicţie pentru puterea laică de a interveni, interdicţie pentru poliţie de a se atinge de studenţi, dreptul de a suspenda cursurile dacă nu i se făcea dreptate, un sigiliu propriu, ceea ce era semn de mare independenţă.

Prin anul 1500, cînd pătrundeai în Sorbona, dădeai mai întîi peste o curte mare, despărţită în două de nişte trepte. La dreapta, o clădire pătrată unde erau şcolile, sălile de examen şi o sală mare de mese, care servea şi pentru adunări. Mai departe, de-a lungul unei grădini, librăria (biblioteca), patruzeci de paşi lungime pe doisprezece lăţime, cu poliţe cu cărţi de-a lungul pereţilor. Erau consultate pe nişte pupitre aşezate în mijlocul sălii, fiecare carte fiind prinsă cu un lanţ destul de lung. Douăzeci şi opt de locuri, ceea ce ne pare puţin, dar totul la vremea respectivă era mai mic decît astăzi, inclusiv oamenii.

La Sorbona locuiau studenţi săraci, studenţi străini care plăteau pensiune, plus oaspeţi şi profesori asociaţi, primiţi după ce dădeau examen. Un director de studii, un stareţ, patru doctori şi economi administrau, supravegheau studiile, menţineau disciplina. Ca şi în celelalte colegii, studenţii erau sculaţi la ora patru dimineaţa cu un clopot, se duceau să se spele pe mîini şi pe faţă în curte, apoi la rugăciune. Activitatea începea la ora cinci dimineaţa şi dura aproximativ pînă la ora douăzeci, cu trei pauze de circa o oră fiecare pentru slujbă şi micul dejun, prînz şi cină, plus două scurte recreaţii. În timpul prînzului (de la unsprezece la douăsprezece) se citea în latineşte *Biblia* sau viaţa unui sfînt, directorul de studii transmitea comunicările sale şi se administrau pedepsele.

Învăţămîntul comporta cursuri, examinări, „argumentări". Nu se spunea *a urma un curs* sau *a asista la un curs*, ci *a asculta o carte*, căci profesorii citeau cursurile lor tipărite. Studenţii luau notiţe cît puteau de repede şi după aceea le învăţau pe de rost. Argumentările, discursurile nu se refereau la fondul subiectului, ele erau exclusiv exerciţii de dialectică formală. Logica era ştiinţa ştiinţelor, iar dintre *Belles-lettres* [1] nu era cunoscută decît gramatica. Universitatea din Paris, şi mai cu seamă Sorbona, era ca toate universităţile din evul mediu, o maşină de fa-

[1] *Belles-lettres* — denumire dată în trecut gramaticii, poeziei şi literaturii (fr.). — *Nota trad.*

bricat teologi sau pretinşi teologi. Se ştie că ea a fost ţinta genialelor sarcasme ale lui Rabelais.

Sorbona ajunse repede lăcaşul cel mai important din Ţara latină, datorită privilegiilor şi autonomiei de care se bucura universitatea şi faptului că, în virtutea faimei doctorilor care predau, aici se dădeau examenele pentru licenţa în teologie. Un mic stat în stat. Conducătorul ei era Noël Béda sau Bédier, rector al Facultăţii de teologie şi sindic al Sorbonei, om integru, aspru, duşman declarat al oricărei noutăţi, nepăsător la mijloacele ce trebuiau folosite pentru a menţine ceea ce considera el că este bun.

Lefèvre d'Etaples, cînd publică lucrarea sa *Disertaţie despre Maria-Magdalena,* poate uitase că în urmă cu opt ani scrisese cancelarului universităţii, sfătuindu-l să scoată din studiul zilnic stupida şi sterila argumentaţie. El comparase atunci acest exerciţiu cu un abces care trebuia spart. Sorbona însă nu uitase.

— Lucrarea aceasta e infamă, scandaloasă, mincinoasă, eretică !

Călugării predicatori tună şi fulgeră în întreaga Franţă. N-ar fi fost mai indignaţi dacă Lefèvre ar fi publicat un tratat împotriva divinităţii lui Iisus Hristos. Fără această publicitate, *Disertaţia* ar fi rămas, probabil, necunoscută de masa credincioşilor, dar ce-i pasă dogmatismului tradiţionalist ? Orice noutate trebuie ucisă în germene, iar ticălosul care s-a încumetat să critice Sorbona trebuie făcut una cu pămîntul. Rabelais nu a riscat să se aventureze pe teren religios şi totuşi se ştie că a fost nevoit să se refugieze un timp la Metz. Se poate crede că ofensiva împotriva lui Lefèvre d'Etaples era ţinută în rezervă, atîta amploare a luat pretutindeni, ca incendiile pregătite.

Atacul mamutului nu-l sperie pe omuleţ, care publică o a doua ediţie. Îndrăzneşte să susţină că sfînta Ana, mama sfintei Fecioare, n-a avut *poate* trei soţi, nici trei fete numite Maria. De rîndul acesta, în cuvîntările lor, predicatorii adaugă la acuzaţia de erezie cea de profanare şi chiar de erezie diabolic de înrăită. Nu trebuie să uităm că, la vremea respectivă, predicile sînt nişte *mass media* din cauza trecerii de care se bucură, mulţimile înghesuindu-se ca să le asculte.

Lefèvre nu are noroc. Începînd din 1519, tema propoziţiilor afişate de Luther în anul precedent la Wittenberg

începe să fie cunoscută, iar dușmanii omulețului prind din zbor ocazia :

— Lefèvre i-a deschis calea lui Luther și, dealtfel, amîndoi profesează aceeași doctrină. Lefèvre d'Etaples trebuie condamnat.

Timp de doi ani, cu o dibăcie răutăcioasă, atacatorii se leagă întruna de Luther și de Lefèvre în același timp și iată rezultatul : în 1521, chiar anul în care teologii de la universitate condamnă tezele lui Luther, Noël Bédier obține condamnarea oficială pentru „erezie" a *Disertației*. Erezia constă în afirmațiile relative la cele trei Marii și la cei trei soți ai sfintei Ana.

Sorbona nu are puterea să aplice pedepse corporale. Ea condamnă sub raportul doctrinei și transmite acuzația parlamentului, ceea ce face Bédier referitor la Lefèvre d'Etaples. Dar un ordin al regelui suspendă urmărirea. Dealtfel, în acel moment, Lefèvre a părăsit Parisul. De un an se află la Meaux, la prietenul lui Briçonnet, împreună cu cîțiva discipoli.

Istoria cenaclului de la Meaux este cea a unui grup de religioși catolici și umaniști, care, timp de trei ani, au lucrat la reformarea unei dioceze. Este de asemenea istoria prigonirii acestui grup, istorie care se încheie dealtfel printr-o ruptură : cu toată prigoana, Lefèvre și Briçonnet au rămas credincioși catolicismului, în timp ce alții au devenit luterani. Pentru că ideile luterane i-au captivat, dar și din cauza persecuției, care s-a exercitat fără discernămînt împotriva întregului grup.

Meaux, 1520. Una din episcopiile din partea foarte veche a Franței, de-abia ieșită din evul mediu, mai curînd tîrg mare decît oraș, cu case scunde, majoritatea din lemn sau din chirpici, ducînd totuși o activitate susținută în materie de agricultură, comerț și industrie. O parte din ogoarele de primprejur sînt semănate cu grîu. Dimineața, păstorii scot în afara tîrgului turme mari de oi și le aduc înapoi seara. Clădirile ceva mai lungi decît casele, care apar ici-colo la periferia tîrgului Meaux, adăpostesc daracurile. Dărăcitorii sînt mai puțin ignoranți și mai deschiși la minte decît țăranii.

Am văzut că Briçonnet eșuase în încercarea lui de la Saint-Germain-des-Prés. În fruntea diocezei sale reușește

mai bine. În primul rînd, pentru că locuieşte acolo, ceea ce era o excepţie pe vremea aceea. Şi de asemenea pentru că pune mult suflet în acţiunea întreprinsă. Mai întîi se ocupă de săraci şi de bolnavi. Spitalul, care nu era decît o vizuină, este curăţat, remobilat, reorganizat, şi pe cine numeşte Briçonnet director ? Pe Lefèvre d'Etaples, care primeşte numaidecît. Apostolul care aduce lumină aduce şi milă. Briçonnet se aşterne imediat la drum şi vizitează cele mai umile parohii, unde enoriaşii nu-şi cred ochilor : un episcop ! Majoritatea nu văzuseră în viaţa lor vreunul. De fiecare dată cînd se întorcea, convoca consiliul episcopiei : Farel, Caroli, Mazurier, Vatable, Roussel, Michel d'Arandes şi alţi cîţiva. Aceşti eruditi, teologi, umanişti dezbat înalte probleme de spiritualitate, dar îl ascultă şi pe episcop care vorbeşte despre turneele sale.

— Ignoranţa anumitor parohi întrece orice închipuire. Am interzis cîtorva să predice din amvon. Acelaşi lucru l-am făcut şi cu unii călugări. Am trimis la mănăstire mai mulţi preoţi care practicau simonia. Dar trebuie să se predice din evanghelie. Am hotărît să inaugurez o campanie, trimiţînd predicatori care să acopere întreaga dioceză. Iau asupra mea cheltuielile, voi trimite pretutindeni predicatori acceptabili. Dar trebuie să mă ajutaţi.

Oamenii acceptă şi pleacă să predice şi ei, hurducîndu-se pe drumurile proaste. Lefèvre conduce spitalul şi totodată traduce *Biblia*.

— Aş vrea ca această carte să fie împărţită gratuit tuturor săracilor dornici să se instruiască.

— Vom încerca să facem asta, spune Briçonnet.

Cine vorbeşte mai bine decît ei ? Dealtfel, unde se mai poate vedea o „episcopie-pilot" comparabilă cu aceasta ? Soarta, în persoana Margaretei de Angoulême, sora lui Francisc I, pare să surîdă o clipă acestor cutezători. În 1521 ea vine să petreacă cîteva zile la Meaux. E cucerită de ceea ce vede, le-o spune, ba face chiar mai mult :

— Iată banii de care aveţi nevoie.

Nu e imposibil ca însuşi Francisc I să fi contribuit la finanţarea editorilor lui Lefèvre. În 1523 cele patru volume ale *Noului testament* ies de sub tipar. Într-un răstimp de nouă luni sînt reeditate de patru ori. Celor care nu pot plăti le sînt date gratuit.

Toate acestea sînt, desigur, prea frumoase. În acelaşi

an 1523, în regiunea Meaux se răspîndește vestea că un anume Jean Vallière, călugăr augustin, a fost recunoscut ca adept al lui *Briçonnet* și al lui *Luther*. Se spune că nu-și ascundea ideile. Arestat, osîndit să fie ars pe rug, procesul lui a trebuit să fie condus cu o iuțeală exemplară. Dar nu a fost destul arderea pe rug. Ca tuturor celor de care autoritățile se tem ca înainte de moarte să nu se adreseze mulțimii (întotdeauna mulțimea asistă la execuții) și să nu convingă poate pe careva, lui Jean Vallière i s-a tăiat limba. Acest prim mucenic al credinței sale — nu a săvîrșit nici o altă crimă — ajunge pe rug gata schingiuit, cu gura plină de sînge și cărat la locul execuției în căruța de gunoi. Jean Vallière, 1523 ; se cuvine să reținem acest nume și această dată, căci ele inaugurează o imensă epocă.

Briçonnet crezuse că procedează bine epurînd clerul, înlăturîndu-i pe incapabili de la predică ; pe toți aceștia și i-a făcut dușmani. Mulți aleargă la Sorbona.

— Episcopul a introdus reforme stranii ale liturghiei. Traducerea *Bibliei* de către Lefèvre conține erezii.

Din nou acest cuvînt fatal : eretic. În decembrie 1523 Sorbona condamnă oficial tezele predicatorilor de la dioceza Meaux, dioceza e denunțată parlamentului ca fiind „infectată de erezie". Caroli și Mazurier sînt citați ca să compară în fața judecății, facultatea reținînd împotriva lor *douăzeci și două* de capete de acuzare de erezie.

— Poate că am fost prea îndrăzneți, prea liberi, spune Briçonnet la cenaclul său.

Și cum să nu se îngrijoreze, să nu-și pună întrebări un episcop ? Asemenea unui general care ordonă o întrerupere a ofensivei, temîndu-se să nu aibă în față un teren minat, Briçonnet devine prudent, cere anumitor membri ai cenaclului, printre care Jean Farel, să renunțe pentru un timp la predică.

— Niciodată ! proclamă Jean Farel.

Straniu personaj. Este originar din Dauphiné, mic, roșcovan, foarte urît, aproape pitic, cu buze enorme și ochi roșii. În amvon nu vorbește, ci țipă, veșnic la paroxism. O putere stranie se desprinde din el, fascinează mulțimile. În zadar îl mustră, îl imploră Briçonnet, el refuză să-și întrerupă predicile și chiar în aceeași zi

pleacă la Paris. El va întemeia în capitală prima biserică luterană din Franța. Bineînțeles clandestină.

În speranța că va evita trăsnetele Sorbonei și de asemenea pentru că în străfundul sufletului său rămîne credincios catolicismului, Briçonnet pune cenaclul său să condamne oficial tezele lui Luther. Răspunsul Sorbonei soseşte imediat : toate operele lui Lefèvre d'Etaples sînt puse la index.

Ianuarie 1524. Briçonnet n-are mai mult noroc decît Lefèvre : într-o biserică din Meaux, luteranii smulg niște tablouri și le fac bucăți. A doua zi, Bédier este alertat :

— Profanatorii sînt oamenii episcopului !

Delatorii sînt călugări carmeliți desculți [1], pe care Briçonnet îi înlăturase de la predică. Degeaba îi înfierează episcopul pe iconoclaști, în zilele care urmează se dezlănțuie noul atac al Sorbonei : *Biblia* tradusă de Lefèvre să fie arsă pe rug. Bédier trage nădejde să-l ardă curînd chiar pe traducător, căci introduce acțiune la parlament :

— Lefèvre d'Etaples este citat să compară în fața judecății. Va primi citația chiar astăzi.

Nu o va primi. Francisc I, care nu poate să-l sufere pe Bédier și pe care-l irită puterea ce și-o arogă Sorbona, va opri cu un singur cuvînt urmărirea. Dar roata istoriei nu se oprește niciodată. În 1525 survine Pavia, captivitatea regelui, și se deschide cîmp liber în fața tuturor celor ce doresc o represiune necruțătoare și fără discriminare.

Jean Leclerc, dărăcitor de lînă din Meaux, este dovedit eretic. E osîndit să fie biciuit în public la Paris, apoi la Meaux, după aceea să fie însemnat cu fierul roșu și surghiunit. Jean Guibert, zis Pustnicul din Livry, dovedit eretic, e osîndit să fie ars pe rug.

Condamnările, execuțiile sînt diversificate cu fantezie. Jean Guibert, care i-a scos din sărite pe judecători prin faptul că a retractat, apoi a revenit la erezie, va fi ars *la foc mic*. Alții, nu se știe pentru ce, sînt condamnați numai să fie biciuiți și întemnițați cîțiva ani la un regim de pîine și apă. Toți acești oameni nu au comis alte crime decît un delict de opinie religioasă, dar sînt eretici, adică au săvîrșit un păcat de moarte, constituie un obiect de scandal.

[1] Fracțiune a ordinului carmeliților care nu poartă ciorapi, ci sandale pe piciorul gol. — *Nota trad.*

Episcopul Briçonnet este în continuare un episcop catolic, cîtuşi de puţin despărţit de religia-mamă. Sorbona doreşte în continuare capul său ; nu există nuanţe în fanatism.

La 20 octombrie 1524 Briçonnet compare în faţa parlamentului şi-şi susţine apărarea. Mărturisesc că n-am izbutit să aflu cum de a reuşit să scape de rug (a murit la Esmans, lîngă Montereau, în 1534), dar un fapt istoric e cert, şi anume că în 1525 ceea ce mai rămăsese din cenaclul de la Meaux s-a dat la fund. Singura scăpare pentru aceşti oameni prigoniţi, ameninţaţi este să fugă. Pe Lefèvre d'Etaples, cel care a fost flacăra lui cea mai pură şi mai fierbinte, îl întîlnim un timp refugiat la Strasbourg, apoi ajunge bibliotecarul regelui la Blois, căci Francisc I îl mai protejează încă. Dar vendeta fanaticilor îl va urmări pe bătrînul om îndîrjit în credinţa lui catolică, în pofida persecuţiilor. Deoarece episcopul de Chartres îl mai ameninţă şi acum, va fugi din nou spre a se pune sub ocrotirea reginei de Navara la Nérac. Acolo avea să moară omuleţul plăpînd şi friguros la vîrsta de optzeci şi doi de ani, vîrstă neobişnuită pentru vremurile acelea. Aşa se stinge scînteia minunatei speranţe a unei reforme franceze realizate în sînul bisericii.

Francisc I avea un caracter foarte interesant. Era un om bun din fire şi generos, lipsit de pizmă sau cruzime. Autoritar, fără a fi capricios, înzestrat cu o inteligenţă suplă şi strălucită, cu multă elocinţă. Foarte interesat de meseria lui de rege, cu tot *hobby*[1]-ul care-i răpea (ca şi femeile) destul timp : vînătoarea cu gonaci. Ceea ce prefera în afară de aceste îndeletniciri era să stea de vorbă cu oameni cultivaţi, el însuşi fiind unul dintre ei.

În momentul urcării sale pe tron, umanismul era strălucit reprezentat în Franţa în primul rînd de Guillaume Budé. Acesta tocmai publicase *De asse,* în care reproşa Franţei în general o anumită incultură şi cerea autorităţilor să facă un efort în acest sens. Regele fusese iritat. Se înconjurase treptat de eruditi şi de scriitori, cărora le dăduse la curte funcţii oficiale : Guillaume du Bellay, gentilom de serviciu la apartamentele regale ; Clément Marot,

[1] Îndeletnicire favorită, servind drept relaxare în raport cu ocupaţia obişnuită (engl.). — *Nota trad.*

slujitor al regelui (Francisc I a trebuit să-l scoată de două ori din pușcărie) ; Jacques Colin, lector al regelui, ...Giustiniani, venit din străinătate ca să predea ebraica și care avea o pensie de la rege. Francisc I voise să-l aducă pe Erasmus, dar acesta se eschivase de mai multe ori.

Un asemenea suveran nu putea să fie decît favorabil curentului de idei umaniste. I se părea firesc ca intelectualii, filozofii, filologii să se pasioneze pentru această mișcare ce îndemna la o întoarcere la izvoare, la o critică a vechilor traduceri, la aruncarea poverii grele ca plumbul pe care o reprezenta scolastica degradată într-un sistem mecanic. Tiparnița era pentru acești oameni o invenție îmbătătoare, care permitea să se cunoască cu o rapiditate fără precedent lucrările cele mai interesante publicate în Elveția, Germania, Olanda, Italia, Anglia. Se deschidea o lume nouă. La aceasta trebuia adăugat un dram de snobism. Regele privea toate acestea cu un ochi cu atît mai binevoitor, cu cît unii membri ai familiei regale erau cuprinși de această patimă, în special Margareta d'Angoulême, sora regelui, cea care avea să devină regina Navarei.

Ne pare rău că trebuie să vorbim despre ea pe scurt. Alexandre Dumas a făcut din ea, în *Regina Margot*, un personaj romanțat, care nu prea seamănă cu modelul. „Trup de femeie, suflet de bărbat și chip de înger", spunea mai bine Clément Marot. La cincisprezece ani nesocotise interdicțiile bisericii și citise testamentele. Măritată cu ducele d'Alençon, apoi rămasă văduvă, recăsătorită cu Henri d'Albret, rege al Navarei (1527), s-a trezit suverana unui regat de mici proporții, dar destul de independent, iar curtea ei a devenit refugiul tuturor celor pe care Sorbona îi sîciia. Mutîndu-și reședința cînd la Nérac, cînd la Pau, Margareta era întotdeauna înconjurată de un cenaclu care semăna foarte mult cu cel de la Meaux. Din el făceau parte : Michel d'Aranda, Jean Lecomte, Victor Brudeau, Toussain, iar mai tîrziu Lefèvre d'Etaples. Discuțiile erau strălucite și însuflețite, dese și prelungite în așa măsură, încît îl exasperau uneori pe regele Navarei, care într-o zi și-a ieșit atît de tare din fire, încît și-a plesnit nevasta : moravurile chiar de la curțile regilor erau pe atunci destul de grosolane.

Membrii grupului predicau duminica. Întreaga curte

de la Nérac evolua încet spre o religie locală, destul de particulară : supunere numai față de evanghelie, epurarea textelor sfinte care trebuiau dezbărate de greșelile de traducere și de comentariile învechite ; cultul Fecioarei și al sfinților era considerat inutil, tot așa cîteva taine ; credința în „mîntuirea prin fapte bune" se șubrezea, dat fiind că nu exista deloc încrederea că oamenii săvîrșesc fapte bune. Treptat, Margareta determinase unele modificări ale slujbei : ostia nu se mai înălța, împărtășania se făcea cu ambele cuminecături, ostia fiind „o pîine mare, comună, ca la greci, pe care preotul o rupea la altar, lua o bucată pentru el, iar restul îl împărțea poporului". În sfîrșit, preoții nu erau obligați să păstreze celibatul.

Cel mai mult îi plăcea populației din Navara slujba celebrată în limba de rînd. Nimeni nu voia cîtuși de puțin o ruptură cu Roma, granița cu luteranismul nu era bine definită, dar totul se petrecea oarecum în familie, fără dramă, deoarece avea loc într-un mic țarc politic bine păzit. În marele regat al Franței, totul era diferit.

Reforma — cea adevărată, a lui Luther — pătrundea așa ca primele ape ale unei inundații, revărsîndu-se pe povîrnișuri, căile obișnuite de infiltrație. De la Strasbourg și Mulhouse, broșurile soseau în valizele și coșurile negustătorilor ambulanți, găsind imediat cumpărători în orașele universitare, comerciale și industriale. Din est, Reforma se infiltra în centru-sud, în sud-vest ; erau semnalate grupuri de eretici la Dijon, Nîmes, Annonay, Montpellier, Bordeaux. Chiar un oraș din vestul țării ca Alençon devenise un focar de răspîndire, căci o singură broșură ajunsă acolo fusese retipărită de Simon Dubois, editor de lucrări religioase. Se alcătuiau mici grupuri pentru citirea evangheliilor și pentru rostirea rugăciunilor în comun. După un timp, un vecin îi denunța.

Parisul avea mica sa biserică luterană, ocrotită ca și Nérac ; adunările adepților ei se țineau la ambasada Suediei, la colțul străzii Saints-Pères cu bulevardul Saint-Germain. Toate celelalte erau clandestine, dar istoricii au un mijloc sigur pentru a le depista : să consulte lista proceselor și execuțiilor pentru erezie.

Aceste liste de acuzați dau de gîndit în privința rapidității de pătrundere a protestantismului în adîncime : sînt trecuți pe ele preoți, călugări, doctori, librari, negustori, țărani, slujitori. Capetele de acuzație sînt uneori

indicate — Roland Greslet, ars la Chartres pentru că a „spart un chip al Fecioarei", călugărul Pierre Bart, ars la Rouen pentru că „a vorbit-o de rău pe Fecioară" —, alteori nu. Se aprind ruguri aproape pe tot cuprinsul teritoriului francez, în afară de Bretania. Există puține amănunte în legătură cu alcătuirea tribunalelor și cu procedura ; știm doar ce se petrecea la Paris, unde Sorbona continua să se pronunțe asupra capului de acuzație, erezia, cerînd apoi parlamentului să acorde pedepse corporale. Regele intervenea adesea pentru a suspenda urmărirea. El nu apăra sistematic erezia, se pare că pentru el nu existau decît cazuri anume. De trei ori a venit în ajutorul unui gentilom de la curtea sa, Louis de Berquin, hărțuit de parlament.

Louis de Berquin, care avea treizeci și trei de ani în 1523, născut la Passy, senior de Berquin în Flandra și de Cormeille-en-Parisis, era și el un umanist creștin de mare pietate, vestit pentru puritatea moravurilor sale. Era în corespondență cu Erasmus și tradusese în franceză mai multe din cărțile sale. Dar tradusese de asemenea mai multe scrieri ale lui Luther și se convertise la doctrina acestuia. Cel puțin așa s-a spus. Nu vom cunoaște niciodată nimic precis despre gîndirea lui Berquin, despre convingerea sa religioasă intimă, pentru simplul motiv că toate cărțile lui au fost arse.

Francisc I află la 1 aprilie 1523 că Berquin fusese arestat pentru că se descoperiseră la el cărți luterane.

— Eliberați-l numaidecît. Vreau ca gentilomul meu să fie lăsat în pace.

Zece zile mai tîrziu e din nou arestat. Regele trimite arcașii din garda sa și pe căpitanul lor, al cărui prenume e cunoscut : Frederic.

— Dau foc la poarta închisorii dacă domnul de Berquin nu e eliberat pe loc.

Berquin iese, trec cincisprezece luni. În ianuarie 1526 are loc a treia arestare. Regele e prizonier la Madrid. Zadarnic intervine Ludovic de Savoia în favoarea gentilomului, care e dovedit eretic.

Martie 1526, lovitură de teatru : Francisc I se întoarce din captivitate.

— Ce se aude cu afacerea Berquin ?

— Sire, o comisie l-a interogat și l-a inculpat, dar parlamentul n-a fost de acord. Domnul de Berquin a fost repus în libertate.

E cu neputință de știut dacă împricinatul și-a salvat viața fugind în străinătate, sau pur și simplu dîndu-se la fund. Însuși regele a procedat fără chibzuială. În august 1526 a determinat parlamentul să pună sechestru pe lucrările publicate de Bédier împotriva lui Erasmus și în același timp a scos la iveală o demonstrație a lui Berquin potrivit căreia Bédier în mai multe puncte din recentele sale publicații se făcuse vinovat de erezie ! Sorbona începu să fiarbă, clerul înalt să tune și să fulgere :

— Am dat o sumă enormă pentru răscumpărarea regelui. Avem pretenția să fim respectați.

Mai trecu ceva timp, Berquin era tot în libertate. Dar Sorbona îl pîndea cu răbdare. În aprilie 1529, pe cînd regele se afla la Blois, gentilomul fu convocat pe neașteptate să compară din nou în fața judecății. Se compromise, amenințînd pe unul dintre judecători : „Regele îmi ține parte". A fost întemnițat pe loc la 15 aprilie și osîndit instantaneu la închisoare pe viață. Niciodată mecanismul judiciar n-a acționat atît de rapid. Berquin avu nefericita idee să facă apel ; rezultatul : a fost condamnat să fie ars de viu. Ceea ce s-a făcut *chiar în acea zi,* „în mare grabă, pentru ca să nu mai recurgă la rege, care se afla atunci la Blois". Datorită rangului celui osîndit, pedeapsa a fost îmblînzită : a fost sugrumat înainte de a fi ars în piața Grève împreună cu cărțile sale. A murit îmbrăcat în frumosul său veșmînt din saten și damasc, purtînd la gît lanțul lui de aur.

În ziua de 18 octombrie 1534, dis-de-dimineață, domnea o atmosferă neobișnuită în castelul Amboise, îndeosebi în partea unde se aflau apartamentele regelui. Numai cîteva persoane erau la curent cu ceea ce se descoperise, printre care doi slujitori care fuseseră amenințați cu moartea după toate chinurile din lume dacă suflau o singură vorbă. Își țineau gura înspăimîntați, dar li se citea totul pe față. Primiseră poruncă să-și continue serviciul, umblau încoace și încolo ca niște stafii, pe cînd ceilalți erau cu ochii pe ei. Chiar astăzi putem cu greu să ne imaginăm curiozitatea care exista pe atunci în legătură cu tot ce se referea la familia regelui și la persoanele din anturajul lor.

Gentilomii care împărtășeau taina se întrebau în dimineața aceea cum să-i vorbească regelui. Cum să-i spună ce s-a găsit pe ușa camerei sale ? Să nu-i spună nimic era cu neputință, chestiunea era prea gravă și, oricum, regele avea să afle într-o bună zi și atunci ce se va întîmpla cu cei ce păstraseră tăcere ?

Cînd regele trimise vorbă că puteau intra, unul dintre gentilomi își luă inima-n dinți și făcu un pas înainte, hotărît să vorbească. Francisc I era un bărbat înalt cam de vreo doi metri, lucru fenomenal pentru epoca sa ; era frumos, mîndru din fire și maiestuos, și apoi era rege. Gentilomul începu să bîiguie. Francisc I se uita la el, se uita la hîrtia pe care o ținea în mînă :

— Ce-i asta ? Haide, domnule, dă-mi-o.

Primele rînduri ale afișului care fusese găsit prins pe ușa de la camera regelui sunau astfel : *„Adevăruri despre marile și cumplitele abuzuri ale slujbei papale, născocite direct împotriva sfintei împărtășanii cu ambele cumineca-turi a Domnului nostru"*. Gentilomii văzură că regele se încruntă.

Protestanții deveneau din ce în ce mai cutezători, pentru că erau din ce în ce mai numeroși. Nici represiunea și nici provocările nu opreau răspîndirea noilor doctrine. Luteranii decapitaseră o Fecioară cu pruncul pe strada Petit-Saint-Antoine ; pe o pictură care împodobea o casă de pe strada Aubry-le-Boucher împunseseră ochii Fecioarei, ai pruncului Iisus, ai sfîntului Fiacre și ai sfîntului Roch. Alte acte iconoclastice fuseseră semnalate în provincie. Francisc I era cu atît mai iritat, cu cît un timp se arătase indulgent și chiar protector. Acum acest afiș pus în castelul său, chiar pe ușa camerei sale, era o sfidare personală. O crimă de lezmajestate. Un rege nu poate să treacă peste o crimă de lezmajestate, așa cum un președinte de republică nu poate să se dezintereseze de o crimă comisă contra siguranței statului.

A doua zi, curierul regelui aduse la Amboise vestea că alte afișe cu același text fuseseră puse în noaptea de 17 spre 18 octombrie pe unele uși ale bisericilor și caselor din Paris, Rouen și Meaux. A treia zi trebui să i se aducă regelui la cunoștință că o Fecioară cu pruncul de pe strada Rosiers din Paris, statuie foarte venerată, fusese mutilată în noaptea de 18 spre 19.

— E prea de tot. Ne întoarcem la Paris.

Cultul Fecioarei era răspîndit şi foarte popular în Franţa, opinia publică avea să fie rău impresionată. Cel mai îngrijorător lucru era, poate, simultaneitatea apariţiei afişelor în oraşe neînvecinate.

— Sire, a fost urzit un complot protestant. Catolicii urmau să fie sugrumaţi cu toţii în timpul slujbei într-una din viitoarele duminici.

Şefii poliţiei umflă bucuros ceea ce descoperă sau pretind că au descoperit. În orice caz era vorba de o organizaţie şi de complici pînă la Amboise, pînă în castel.

— Un vinovat a mărturisit, sire. E vorba de un dascăl de la capela maiestăţii-voastre.

Pedeapsa era de la sine înţeleasă. Nici nu arsese bine dascălul, că la Paris şi în alte cîteva oraşe crainicii oficiali dădeau deja de ştire că parlamentul oferea o răsplată de o sută de galbeni cui va ajuta la descoperirea celor ce scriau afişele. Cei la care se vor găsi asemena afişe vor fi arşi. Pretutindeni poliţiştii interogau şi percheziţionau.

Francisc I mai avu şi altă reacţie. Să fie descoperiţi şi pedepsiţi vinovaţii, foarte bine, dar totodată să se împiedice difuzarea ideilor subversive. Edictul cu privire la tipărituri din 13 ianuarie 1535 vădeşte în ce măsură acest rege învăţat, prieten al artelor, fusese *traumatizat,* ca să folosim un cuvînt uzitat astăzi. Edictul interzicea tipărirea oricărei cărţi noi în regat. Tiparniţele trebuiau să se oprească.

— Sire, dar e cu neputinţă !

Nici un om n-ar fi îndrăznit să vorbească astfel ; parlamentul a îndrăznit, dar în alţi termeni. Francisc I înţelese atît de bine greşeala sa, încît amînă edictul, menţinînd însă o cenzură.

— Mai vreau ceva. Să se organizeze o mare procesiune solemnă care să străbată Parisul în semn de penitenţă datorată sfintei noastre religii şi Fecioarei.

Ceremonia avu loc la 21 sau la 29 ianuarie 1535, data este nesigură. Lumea se adună în jurul bisericii Saint-Germain-l'Auxerrois, iar cortegiul se îndreptă spre Notre-Dame pe strada Saint-Honoré şi strada Saint-Denis. Participanţii la procesiune treceau cîntînd psalmi şi cîntece bisericeşti din vremea respectivă şi rostind rugăciuni, totul în latineşte. Străzile erau pavoazate cu tapiserii sau cu

cearşafuri pe care erau prinse cîteva flori sau frunze, ceea ce se poate găsi iarna. Din fericire, timpul era frumos. Pretutindeni se puteau citi inscripţii spre lauda lui Dumnezeu şi a regelui. Arcaşi cu bastoane albe ţineau în frîu mulţimea.

— Regina ! Regina !

Eleonora călărea cu un aer grav, îmbrăcată într-un costum de amazoană din catifea neagră. Un valtrap cu fir de aur acoperea calul ei alb. La cîţiva paşi depărtare erau cele două fiice ale ei, prinţese şi paji. Apoi călugări : iacobini, augustini, carmeliţi. Ordinea defilării fusese reglementată potrivit unei tradiţii întemeiate pe priorităţi şi totodată pe o mare experienţă în materie de regie, diferitele grupuri perindîndu-se astfel încît să menţină interesul constant. Din cînd în cînd alaiul se oprea o clipă în faţa altarelor în aer liber aranjate pe traseu. Unele din ele erau splendide.

Se auzi o muzică şi deodată apărură armuri, coifuri, arme, ostaşii elveţieni ai regelui. Muzica era a regelui. Dascălii regelui cîntau, în afară de cel care făcuse prostia să se lase prins şi ars pe rug. Crainicii care veneau din urmă purtau costumele cele mai strălucitoare din tot alaiul. Ei înaintau, fluturînd nişte steaguri mari, pătrate, şi după ei veneau trei cardinali înveşmîntaţi în purpură. Atunci toată mulţimea, fără excepţie, cădea în genunchi, căci imediat după cardinali, Jean du Bellay, episcopul Parisului, ducea sfîntul mir sub un baldachin de catifea stacojie, brodată cu flori de crin aurite, baldachin ţinut de cei trei fii ai regelui şi de ducele de Vendôme.

Oamenii care îngenunchiaseră se ridicau şi arcaşii de-abia izbuteau să-i ţină în frîu, căci s-ar fi bulucit cu toţii pînă în mijlocul străzii. Bastoanele albe se ridicau şi se lăsau.

— Regele ! Regele ! Trăiască regele !

Pe acest rege imens şi superb îl recunoşteai oriunde. Regele pe jos, în stradă, cu capul descoperit, priveliştе greu de închipuit, ah, ce imagine a pocăinţei ! Ţinea şi el o torţă de ceară în mînă, o lumînare aprinsă destul de groasă de culoare cafenie. Veşmîntul de catifea neagră, lung pînă la călcîie, îl făcea să pară şi mai înalt. Înainta în mijlocul ovaţiilor fără să răspundă, căci ceasul era al religiei şi al pocăinţei, dar, întorcînd încet capul la dreapta

și la stînga, își privea poporul cu amabilitate și totodată maiestuos.

În spatele lui mergeau cardinalul de Lorena, marii ofițeri din casa regelui [1], gentilomii din această casă, avînd pe lîngă ei pe membrii parlamentului îmbrăcați în roșu, pe membrii celorlalte curți de justiție în negru ; numai gentilomii casei purtau o torță, și nu mai răsunau nici cîntece, nici muzică. În încheiere, patru sute de arcași ai regelui.

La fiecare altar în aer liber, regele se oprea și se închina, îngenunchiat pe o perniță stacojie. Norodul, ținut în continuare în frîu de arcași, era vădit mișcat să-l vadă pe rege îngenuncheat astfel și rugîndu-se. Majoritatea oamenilor plîngeau, alții strigau : „Dreptate ! Dreptate !", vrînd să dea de înțeles în felul acesta că ereticii trebuiau pedepsiți.

În fața catedralei Notre-Dame se înghesuia o mulțime imensă, unele familii petrecuseră acolo o bună parte din noapte. Circulau negustători care vindeau clătite, prăjituri, băuturi. Niște șmecheri aduseseră scări, încropiseră schele și vindeau locuri.

— Regele și regina au intrat în biserică !

Mulțimea rămase locului cît a durat slujba solemnă ; se spunea că regele va vorbi. Ovaționat la ieșirea de la slujbă, dispăru din nou : se dusese la masă la episcop, împreună cu familia și cu principalii săi ofițeri.

Discursul fu rostit după aceea, în fața catedralei Notre-Dame, regele stînd pe un tron. Nu se adresa direct mulțimii, ci delegațiilor ce stăteau în picioare înaintea lui : reprezentanți ai clerului, notabili burghezi, magistrați municipali, starostele negustătorilor [2]. Regele vorbea cu glas tare, dar mulțimea de oameni nu auzea aproape nimic, ci numai din cînd în cînd unele vorbe purtate de vînt : blasfemie, profanare, ispășire. Cei cărora li se adresa cuvîntarea auzeau foarte bine :

— Și dacă brațul meu drept ar fi atins de această ciumă eretică, l-aș tăia și l-aș azvîrli departe de mine. Și dacă

[1] Totalitatea gentilomilor, ofițerilor și slujbașilor atașați persoanei regelui și meniți să deservească familia regală. — *Nota trad.*

[2] De fapt, *prevôt des marchands* era cel mai înalt magistrat din rîndurile burgheziei, care exercita jurisdicția comercială, fixa prețurile mărfurilor, era însărcinat cu paza fortificațiilor și cu înfrumusețarea orașului (fr.). — *Nota trad.*

vreunul dintre copiii mei ar fi atît de ticălos pentru a o favoriza, l-aș sacrifica cu mîna mea pe altarul justiției lui Dumnezeu și al justiției mele.

Regele se ridică de pe tron, îndepărtîndu-se cu regina în direcția arhiepiscopiei. Trei căruțe de cărat gunoiul ieșiră de pe o stradă învecinată și sosiră în piața acum goală din fața catedralei. Mulțimea începu să mugească, înțelesese foarte bine :

— Ereticii ! La moarte ! La rug !

Căruțele se opriră o clipă. În fiecare din ele erau cîte doi oameni cu capul descoperit, ținuți de sergenți. Fiecare din ei avea în mînă o torță aprinsă și rosteau cuvinte care nu se auzeau.

— Cer iertarea păcatelor. Acum o să fie duși la rug. Este un rug la Hale și altul la Crucea din Tirouer.

— Se spune că regele va veni să vadă cum se aprind rugurile.

— Haidem acolo ! Haidem acolo !

Alții voiau să se înapoieze pe la casele lor. Diverse curente, mișcări agitau mulțimea, dar toată lumea era veselă, bucuroasă de această sărbătoare, căci era într-adevăr o sărbătoare, de multă vreme nu se mai văzuse ceva atît de frumos, atît de mișcător. Vînzătorii de prăjituri, clătite și alte bunătăți vindeau tot ce voiau, acum alții aduceau butoaie. La Hale și în celălalt loc de supliciu, altă mulțime înconjura rugurile, vîntul ducea înspre ea fumul și mirosul îngrozitor. Într-o atmosferă de veselie populară, monstruoasa mașină a intoleranței era pusă în mișcare. Ea nu avea să se oprească cîtuși de puțin, deoarece pătrunderea Reformei în Franța se amplifica cu un curent nou, venit de astă dată de la Geneva.

Dictatura lui Calvin

— În sfîrșit, copiii noștri vor putea învăța să citească. Chiar și eu vreau să învăț să scriu și să socotesc mai bine. Mulți oameni sînt foarte mulțumiți că s-a deschis școala asta, știu cîteva familii care se duc la școală în fiecare zi, copii și părinți. Cum, încă nu știți unde se găsește ? Sala

„Boytet" la Crucea de Aur. Mai era și cea de la Versonnex, în cartier, dar era situată departe pentru copii și dealtfel școala aceea nu era de ajuns.

Firește, aceste cuvinte de mai sus, schimbate între genevezi în toamna anului 1532, n-au fost înregistrate la magnetofon, dar substanța lor e istorică. Nouă, cărora instrucțiunea ne este împărțită cu tot atîta dărnicie ca și apa de băut, ne este greu să ne închipuim foamea și setea de cunoștințe a populației de la orașe în secolul al XVI-lea. Pe măsură ce se dezvoltau industria și comerțul, analfabeții sufereau în viața profesională de pe urma ignoranței lor. Înființarea la Geneva a școlii de la Crucea de Aur a stîrnit entuziasm. Inițiativa se datora lui Antoine Froment, cleric reformat, venit din Neufchâtel. Copiii, ca și adulții, primeau acolo o instrucțiune elementară: învățau să scrie, să citească și să socotească. Se înghesuiau care mai de care și nu vedeau nici un rău ca învățămîntul să fie completat cu comentarii pe marginea *Noului testament*. Inițiativa lui Froment nu era numai „socială", ci și dibace, ea răspîndea ideea că între Reformă și instrucțiune se poate pune semnul egalității.

Reforma sosită din Germania a invadat Geneva, ca o armată puternică ce întîmpină puțină rezistență. Au fost și unele tulburări, cîțiva morți, o intervenție a trupelor ducelui de Savoia pe sub zidurile orașului, episcopul a trebuit să fugă, mai curînd intimidat decît alungat de o răzmeriță populară. Dar orașul a fost cucerit cu foarte mică vărsare de sînge și fără nici un martir. În cele din urmă, consiliul general adoptă o hotărîre potrivit căreia populația Genevei „va trăi în conformitate cu cuvîntul Domnului". Majoritatea catolicilor care nu se converteau plecau din oraș.

Cu tot acest succes relativ lesnicios, numele Genevei rămîne asociat în istoria antagonismului dintre catolici și protestanți cu o idee de violență, de asprime necruțătoare. Și în acest oraș s-au auzit țipetele schingiuiților, a fost văzut înălțîndu-se fumul rugurilor. Putem să ne dăm seama destul de ușor de ce s-au petrecut acele lucruri și cum.

În a doua jumătate a lunii iulie 1536, un călător de vreo treizeci și cinci de ani, slab, cu fața gălbejită și stră-

vezie, cu o barbă lungă, subțire și foarte ascuțită, se opri la un han de lîngă poarta Cornavin, spunînd că ar dori să înnopteze acolo. Povesti că venea de la Ferrara și se ducea la Basel și își arătă pașaportul. Se numea Jean Calvin.

Calvin nu avea treizeci și cinci de ani cînd sosi la hanul de la poarta Cornavin, ci douăzeci și șapte. Părea mai bătrîn, deoarece organismul său șubred și bolnăvicios era deja uzat de muncă, de interminabilele călătorii pe drumurile Europei occidentale și de asemenea, fără-ndoială, de un foc lăuntric intens și stăpînit, foc și gheață totodată, care avea să facă din el exact contrarul unui om deschis.

De-abia se instalase la han ca să îmbuce ceva de regim, cînd îl văzu intrînd în sală ca o furtună pe călugărul reformat Jean Farel. Am mai întîlnit acest personaj la Meaux ; părăsind cenaclul, s-a dus să întemeieze la Paris prima biserică luterană clandestină.

Nimic nu-i inspira mai multă silă lui Calvin decît efuziunile, tărăboiul, indiscreția. Și iată-l îmbrățișat, scuturat, asurzit de piticul roșcovan, care îi povestea despre admirabila instaurare a protestantismului la Geneva, care-i spunea în ce măsură a contribuit el, Farel, la această chestiune și care conchidea — în acea clipă Calvin se trase înapoi, gest care rămase vestit — că cucerirea nu era asigurată și că era nevoie ca el, Calvin, să rămînă la Geneva pentru a evangheliza orașul pînă în adîncurile lui, pînă la rădăcină.

— Dar, spuse Calvin, eu mă duc la Basel, mă duc să studiez. Trebuie să mă păstrez disponibil pentru aceste studii.

Farel scoase un răget cînd auzi un cleric spunînd că vrea să se păstreze disponibil.

— Am să-l rog pe Dumnezeu, sfîrși el prin a striga, să blesteme studiile tale dacă refuzi să muncești aici pentru cauza lui Dumnezeu !

Calvin se uita la el oarecum îngrozit. În cele din urmă declară că va rămîne.

Prima sa perioadă de ședere la Geneva a durat ceva mai puțin de doi ani și s-a încheiat cu un eșec. Însărcinat de consiliu să-i determine pe genevezi ca în cel mai scurt termen „să trăiască în conformitate cu cuvîntul Domnului",

Calvin redactă pe dată lucrarea *Articole despre disciplina ecleziastică*. Primul obiectiv : să mături orice urmă a cultului catolic. Era uşor. Echipe de oameni plini de rîvnă despuiau bisericile, devenite temple, de statui şi de toate imaginile. Obiectele nu se apără. Catolicii rămaşi în oraş nu îndrăzneau să crîcnească. Dar Calvin întîlni opoziţionişti în rîndurile reformaţilor.

Articolele stipulau că toţi locuitorii vor face în public o confesiune de credinţă, că copiii vor urma lecţii de catehism, că împărtăşania cu ambele cuminecături va fi practicată o dată pe lună, dar că cetăţenii nevrednici vor fi excluşi de la această ceremonie. Excomunicaţi, spunea textul.

— Şi cine vor fi cei nevrednici ?

— Oamenii cu purtări necuviincioase.

— Şi cine îi va desemna ?

— Preoţii.

Genevezilor li s-a părut prea de tot ca preoţii să instituie o cenzură morală. În ziua de paşti a anului 1538, Calvin, predicînd la catedrala Sfîntul Petru, a proclamat că refuză să acorde împărtăşania cu ambele cuminecături unei asistenţe în care se aflau, desigur, oameni adulteri sau care blestemă. A doua zi, adunarea generală l-a surghiunit din oraş.

Opera scrisă a lui Calvin cuprinde cincizeci şi nouă de volume in-octavo, aproape patruzeci de mii de pagini. Totuşi, Karl Barth, unul dintre cei mai mari teologi ai Reformei, s-a ridicat împotriva folosirii termenilor de *calvinism şi luteranism*, care ar putea lăsa impresia, după părerea lui, că există două doctrine fundamental deosebite. Nu vom încerca aici nici măcar să definim calvinismul, aşa cum îl consideră cei care acceptă să-l numească astfel. Vom aminti numai ceea ce este îndeobşte admis, şi anume că concepţia lui Calvin despre „mîntuirea prin credinţă şi nu prin fapte bune" era încă şi mai riguroasă decît a lui Luther. „Servul arbitru" al primului reformator este la Calvin împins la extrem în ideea sa centrală a predestinării. „Noi numim predestinare sfatul etern al lui Dumnezeu prin care el a determinat ceea ce trebuie să facă dintr-un om oarecare. Căci nu-i creează pe toţi deopotrivă, ci pe unii îi sorteşte vieţii veşnice, iar pe alţii

damnării pe vecie". În concepția lui Calvin, această doctrină, recunoscută chiar de el ca fiind cumplită, nu trebuia să ducă la un fatalism care să îngăduie toate ticăloșiile („Orice aș face, sînt ales sau osîndit dinainte"), ci, dimpotrivă, postula o rigoare morală intransigentă. Nu a izbutit să-i convingă pe genevezi să îmbrățișeze părerile sale.

Se gîndea că nu se va mai întoarce niciodată la Geneva. Plecase la Strasbourg, unde amplifica și traducea din latină în franceză lucrarea sa *Instituția creștină*, carte de teologie dogmatică atît de bine scrisă, încît avea să-i asigure reputația unui „foarte mare scriitor, sub raport cronologic primul dintre maeștrii limbii franceze moderne". Muncea din zori și pînă în noapte, distrugîndu-și sănătatea de pe atunci șubredă. Emfizematos, hepatic, ar fi diagnosticat un medic din zilele noastre. Discipolii săi îl conjurau să se menajeze și de asemenea îi spuneau :

— De ce nu te căsătorești ? O soție bună ar avea grijă de dumneata. Dealtfel, din moment ce ești împotriva celibatului preoților, ar trebui să dai exemplu.

Calvin nu avea temperamentul lui Luther. Nu avea temperament deloc din cîte ne putem da seama, dar argumentul doctrinal îl convinse și declară : „Bine, însoară-ți-mă !". I se găsi o soție, Idelette de Bure, elegantă, fină, drăguță ; era aproape păcat să fie căsătorită cu un om care repeta întruna că pentru el singura frumusețe a femeii era „castitatea, pudoarea, modestia și grija pentru soț". O cunoscu totuși, întrucît îi născu un fiu, care n-a trăit. Ea muri cu mult înainte de soțul ei.

În octombrie 1540, doi soli de la Geneva îl vestiră pe Calvin că cele trei consilii votaseră în unanimitate rechemarea sa. I se cerea, era rugat să se întoarcă.

Cronicarii nu vorbesc prea mult despre evenimentele care determinaseră această hotărîre. Avuseseră loc „mari tulburări, lupte civile și sfîșieri, omoruri și ruine" cîtă vreme Reforma se instaurase fără mari complicații. Placiditatea elvețiană fusese tulburată abia într-un tîrziu de marea schimbare religioasă. Iar burghezia geneveză muncitoare și econoamă, doritoare în primul rînd de ordine, nu avusese răbdare să aștepte ca apele să se liniștească. La patruzeci de luni după surghiunire, surghiunitul a fost primit cu mari onoruri. Toți magistrații orașului veniseră în întîmpinarea sa, precedați de un crainic.

Calvin pusese condiții. Ele se rezumau la două cuvinte : autoritate absolută. La 20 noiembrie 1541 populația geneveză adunată în piața Molard votă *prin aclamații* instaurarea unui „guvern în conformitate cu evanghelia Domnului nostru Iisus Hristos". Hristos devenea regele cetății, iar Calvin reprezentantul lui. Ne aducem aminte cum s-a încheiat pentru Savonarola, la Florența, această strînsă îmbinare a elementului religios cu cel politic. Cum s-a terminat la Münster. Faptul că la Geneva nu am asistat la o prăbușire răsunătoare a profetului dictator rămîne istoricește de mirare.

Calvin începuse prin a ridica la rangul de principiu separarea puterilor : cea politică, cea religioasă. De fapt, situația stătea astfel : magistrații (civili) aveau reprezentanți în consistoriu (religioși), însărcinați să vegheze la păstrarea bunelor moravuri „publice și private". Spre a supune orașul autorității cuvîntului Domnului, consiliul general începu prin a promulga ordonanțe care condamnau hulirea și beția, urmate de altele care interziceau balurile, banchetele, luxul și numeroase prilejuri de petrecere.

Numai după cîteva luni de regim al lui Calvin, totul e reglementat : meniul de la ospețele de sărbătoare, orele de deschidere ale tavernelor, jocurile de cărți, îmbrăcămintea, pieptănătura. O tînără care în glumă s-a îmbrăcat în haine bărbătești la sărbătorirea unei nunți a fost dusă la tribunal *manu militari*. Femeile vinovate de a se fi arătat în public cu mineci bufante erau supuse la o amendă. Era amendat și cel care a adormit la predică și cel care a cîntat un cîntec ce era socotit deșucheat.

Iscodirea este corolarul obligatoriu al oricărei ordini morale. Corne e un burghez onorabil, pe deasupra și sindic, cu alte cuvinte o autoritate. El și soția lui se vizitează cu familia Perrin, a cărei pietate se află deasupra oricărei bănuieli. Prietenul Perrin a fost chiar un adept înflăcărat al lui Farel. Dar iată că, cu prilejul unei sărbători de familie, soții Corne și Perrin cad în mrejele ispitei și dansează. Denunțați, se trezesc în temniță.

— Destul !

Într-un oraș se găsesc întotdeauna adepți fanatici ai ordinii morale. Dar și mai lesne se găsesc oameni care

se opun acestei ordini, cel puțin la început. Timp de mai mulți ani, Calvin a luptat împotriva acestei opoziții fățișe sau subterane, trîntind ani de pușcărie, amenzi și amenzi onorabile [1]. Persoane de seamă, care în urmă cu o săptămînă erau titulare ale unei funcții municipale sau religioase, erau văzute deodată în stradă, cu capul descoperit și în cămașă, strigînd că făptuiseră o crimă și pocăindu-se.

Mînia împotriva dictatorului începu să crească. Calvin fu insultat în stradă. Avem impresia că timp de doi sau trei ani a putut adesea să se întrebe dacă nu va fi nevoit să renunțe sau chiar dacă nu va fi din nou alungat.

Dar nu. Calvin nu-și punea niciodată o asemenea întrebare. Genevezii aveau să-și dea seama că el era hotărît să facă respectată prin orice mijloc domnia lui Iisus Hristos.

La începutul anului 1547, un personaj numit Gruet, foarte probabil negustător, fiu de notar, posedînd o instrucțiune solidă și vorbind limba latină, avînd un caracter jovial și neconformist, se făcuse remarcat după ce lansase fără destulă discreție mai multe păreri ce făcuseră să-i meargă faima de sceptic, liber-cugetător și chiar răzvrătit. După cum gîndea el, credința în nemurirea sufletului era o iluzie naivă, iar normele dictate de guvernanți niște hotărîri întîmplătoare sau de circumstanță, fără cea mai mică valoare morală.

În dimineața de 25 iunie, slujbașii de la biserica Sfîntul Petru au găsit lipit pe amvon un afiș scris în dialect, care, tradus, ar fi sunat cam așa: „Burtosule, tu și părtașii tăi ați face mai bine să vă țineți gura. Dacă ne scoateți din țițîni, nimeni nu ne va putea împiedica să vă dăm grămadă. Veți blestema ceasul cînd ați părăsit călugăria voastră. Mai terminați odată cu mustrările, preoți nenorociți ce sînteți, renegați care vreți să faceți să se ducă dracului totul. Luați aminte! Cine îndură prea mult se răzbună. Băgați-vă în cap spusele mele".

În ziua de 28 iunie s-a vorbit despre acest afiș la ședința micului consiliu. Invectiva „burtosule" nu putea, evident, să-i fie adresată lui Calvin, dar putea să desemneze

[1] Pedeapsă infamantă care consta în mărturisirea publică a unei greșeli, a unei crime. — *Nota trad.*

pe unul dintre predicatorii de la biserica Sfîntul Petru. Cineva a spus :

— Autorul afișului trebuie să fie Gruet. Să-l luăm la întrebări.

În timp ce-l interogau s-a făcut la el o percheziție. E greu de știut ce s-a găsit cu adevărat. Scrieri ale lui Calvin adnotate într-un fel injurios ? Nimic nu e sigur. Gruet recunoscu totuși că o frază citată dintr-o ciornă de scrisoare și în care se vorbea despre un om „ambițios, mîndru și trufaș" se referea la Calvin. Dar tăgăduia categoric că ar fi fost autorul afișului din biserica Sfîntul Petru.

La 2 iulie, într-o scrisoare adresată lui Pierre Viret, Calvin (care se interesa pătimaș de această anchetă) recunoscu că afișul într-adevăr nu era scris de mîna lui Gruet. Dar voia ca acest răzvrătit, deținut în închisoarea episcopiei, să fie în continuare interogat.

Fiecare interogatoriu era însoțit de o ședință de estrapadă, supliciu deja descris. De îndată ce fu amenințat cu această caznă, Gruet, înnebunit, declară că va mărturisi orice, *fiind constrîns.*

— Bine, au spus judecătorii, să începem.

Într-adevăr, la prima ședință Gruet a mărturisit tot ce au vrut anchetatorii. A doua zi a fost supus din nou (și de mai multe ori) la estrapadă pentru că i se cerea „numele complicilor". Spuse niște nume la întîmplare. Magistrații mai voiau o ședință de supliciu, nimeni nu pricepea de ce. Gruet se aruncă în genunchi, îi imploră, în zadar. Torturat încă o dată, vorbi fără șir și ceru să fie omorît. La 25 iulie un tribunal îl condamnă la moarte. A fost decapitat, iar capul i-a fost țintuit la stîlpul infamiei.

Gruet, după cum am mai spus, nu era un catolic, ci un liber-cugetător. Supliciul și moartea sa nu se înscriu exact pe linia de măceluri scandaloase dintre catolici și protestanți, dar au o valoare de exemplu. Intoleranța religioasă își luase zborul ca o monstruoasă pasăre de pradă. Dovada că nu făcea nici o deosebire între o religie și alta, că era un rău în sine avea să fie dată de procesul lui Michel Servet.

E cu neputință să nu rostești cuvintele *spirit distins* cînd vorbești despre acest spaniol blond (născut în Navarra în 1508 sau 1511, cu studiile universitare făcute la Saragosa și la Toulouse), teolog și totodată medic, astrolog și al-

chimist, care vorbea latina și citea greaca și ebraica. Dreptatea cere să i se atribuie măcar în parte descoperirea circulației sîngelui, datorită unor aluzii ce se găsesc pe această temă în prima sa lucrare publicată în 1531 : *De trinitatis erroribus.* Nu era vorba de medicină, ci de teologie. Servet nega dogma treimii, care nu se găsește în *Biblie*, după spusele lui. Descoperind această lucrare, doctorii reformați de la Geneva se dezlănțuiră în invective și-i făcură lui Servet o publicitate la care nu spera.

Dinspre partea catolicilor s-a manifestat indiferență sau poate că lucrarea nu a stîrnit în Franța decît prea puțină vîlvă. Ulterior, Michel Servet a fost întîlnit în calitate de medic particular al arhiepiscopului din Vienne, regiunea Dauphiné. Prelatul era binevoitor la adresa lui, dar în oraș se afla un inchizitor.

În 1553 Servet tipări *Cristianismi restitutio*, în care dezvolta ideea că Reforma și reformatorii „falsificaseră" doctrina creștină primitivă. Lucrarea cuprindea, printre altele, douăsprezece scrisori deschise către Calvin, căruia Servet îi trimise un exemplar de autor. Urmarea comportă o latură polițistă destul de neplăcută.

La 5 aprilie 1553 (anul publicării cărții *Cristianismi restitutio*), inchizitorul din Vienne, Mathieu Ory, cere audiență cardinalului de Tournon :

— Iată două scrisori primite de curînd de un anume Claude Arneys din Lyon. Ele îi sînt adresate de un alt lionez, Guillaume de Trie, care e actualmente la Geneva secretarul lui Jean Calvin.

Iată conținutul frazelor care îl interesează pe inchizitor : „E revoltător să mi se reproșeze că m-am convertit la religia reformată atîta timp cît se îngăduie prezența la Vienne, pe lîngă arhiepiscop, a unui eretic de calibrul lui Michel Servet".

— Ah, exclamă rîzînd cardinalul, poftim, un eretic care îl denunță pe altul !

Mecanismul polițienesc se pune totuși în mișcare și Servet e arestat. Apărarea pe care o adoptă e de a nega că este autorul lucrării *Cristianismi restitutio.*

— Lucrarea e semnată Villanueva. Nu e numele meu.

I se răscolesc hîrtiile, se compară diverse scrieri. Nu se găsește nimic dovedîtor.

— Să scrie Claude Arneys rudei sale de la Geneva,

hotărăşte inchizitorul. Să-l întrebe dacă nu are cumva în sprijinul acuzaţiilor sale nişte probe.

Guillaume de Trie răspunde, trimiţînd mai multe scrisori avînd un conţinut şi un ton foarte eretic, adresate anterior de Servet lui Calvin. Calvin, pare-se, le-a încredinţat secretarului său „numai cu mari şovăieli".

În tot acest timp, Servet e ţinut în continuare închis, beneficiind de un tratament bun ; i s-a lăsat slujitorul, poate să primească prieteni. Într-o noapte fuge. Ancheta va da de înţeles că autorităţile din Vienne au lăsat ele însele cheia în uşă. Nu ţineau să-l ardă pe medicul arhiepiscopului lor, lucru la care ar fi fost constrînşi după citirea scrisorilor lui Servet adresate lui Calvin. Pentru a da totuşi o satisfacţie morală inchizitorului, se arde efigia lui Servet, împreună cu cinci baloturi mari de cărţi ale sale.

Nimeni n-a putut pricepe de ce, după ce a stat ascuns patru luni şi s-a hotărît să plece la Neapole, Michel Servet s-a oprit la Geneva. E într-adevăr posibil să fi coborît la Hanul Trandafirului, să fi semnat în registru „Michel Villanova, medic spaniol" ? Avea oare un paşaport pe acest nume ? Singurul fapt cert este că a fost arestat în camera sa la cîteva ore după sosire.

Michel Servet a stat în închisoare la Geneva la secret, lipsit de avocat, de la 13 august la 27 octombrie 1553, în timp ce membrii micului consiliu instruiau procesul său. Mucegăia în sensul propriu al cuvîntului : „Păduchii mă mănîncă de viu, mi s-au rupt pantalonii, n-am cu ce să-mi schimb nici vesta, nici cămaşa. Frigul mă chinuie cumplit din pricina colicii mele, care generează şi alte mizerii de care mi-e ruşine să vă scriu".

În acest timp, judecătorii au scris la tribunalul eclezíastic *catolic* din Vienne pentru a li se comunica dosarul adunat de inchizitor împotriva lui Servet. Nu mai încăpea îndoială că va fi condamnat la moarte ; sentinţa a fost pronunţată la 27 octombrie, Servet fiind declarat „eretic, schismatic şi hulitor al Sfintei Treimi". La 20 august Calvin îi scrisese lui Farel : „Nădăjduiesc că Servet va fi osîndit la moarte, dar aş dori să fie cruţat de grozăvia pedepsei". Odată sentinţa pronunţată, nu mai interveni. Moartea lui Servet a fost cumplită. I se agăţaseră cărţi de-ale sale în jurul gîtului. Pe cap i se pusese o coroană

de pucioasă. Călăul aprinse rugul și deodată răsună un țipăt înfiorător : pucioasa se aprinsese și flăcările mușcau din carnea obrazului.

Numărul condamnărilor la moarte și al decretelor de surghiunire în timpul cît a dăinuit autoritatea lui Calvin la Geneva variază oarecum în funcție de autori. Să spunem vreo șaizeci de execuții prin ardere, prin sfîșiere în patru sau prin spînzurare și ceva mai mulți surghiuniți.

Am văzut și, din păcate, vom vedea încă și mai mult în alte locuri, ceea ce dealtfel e evident, că bilanțul domniei celui ce a scris *Instituția creștină* nu poate fi evaluat numai în torturi, execuții și alungări. După ce rugul lui Servet s-a stins, teroarea a mai scăzut la Geneva. Dar nu și ordinea morală. Genevezii acceptau toate constrîngerile, pentru că ele le ofereau lucrul la care incontestabil țineau cel mai mult, și anume ordinea în cetate. Geneva era pretutindeni vestită pentru puritatea moravurilor sale.

Calvin și consiliul întemeiază universitatea, care avea să devină celebră sub conducerea rectorului Théodore de Bèze. Studenții din Franța, Flandra, Scoția, Anglia, Germania, Ungaria, Polonia, Italia, Spania și, bineînțeles, Elveția dădeau năvală. Sculați din zori, munceau pînă noaptea tîrziu. Unui tată care se interesa de progresele fiului său, Théodore de Bèze i-a răspuns că tînărul nu era prea înzestrat pentru studiu : după numai paisprezece ore de lucru în fiecare zi se declara istovit. Drept care, Geneva a devenit „Roma protestantismului", de unde misionarii noii religii porneau spre toate țările Europei.

Sîngele de pe cruce

Într-o dimineață din primăvara anului 1545, un tînăr fugi din tîrgul Mérindol, departamentul Vaucluse, ocupat de trupele baronului Paulin de la Garde. El alergă spre cîmp. Ajuns din urmă și întrebat fiind dacă era luteran, nu răspunse. I se porunci să spună *Tatăl nostru* și *Ave Maria*. Se poticni și recită prost. Baronul puse să fie legat de un măslin și ucis cu cinci focuri de archebuză.

Trupele fuseseră trimise la Mérindol din ordinul baronului Oppède, prim-președinte al parlamentului din Aix, pentru „a-i pedepsi pe eretici".

Locuitorii din acest tîrg, ca și din Cabrières și din multe sate și cătune din regiune, erau numiți valdezi [1], după numele lui Pierre Valdo, lionez care întemeiase în secolul al XIII-lea o religie austeră, în genul *quakerilor* [2]. Valdezii erau puțini la număr, sedentari, pașnici, absolut inofensivi. Dar, interesați de Reformă, făcuseră imprudența să intre în legătură cu Geneva. Denunțătorii lor îi învinovățeau că ar fi spart niște statui în biserici. Baronul Oppède obținuse de la regele Francisc I autorizația de a trimite împotriva lor o expediție de pedepsire. Tîrgurile Mérindol și Cabrières, precum și vreo treizeci de sate au fost în întregime distruse. Au pierit cel puțin 3 000—4 000 de oameni. Istoricii au scris că trupele baronului de la Garde s-au dedat în cursul acestei operații „la excesele obișnuite ale soldățimii". Să aruncăm o privire asupra acestor excese.

Oameni cu mîinile legate, duși pe pajiști în grupuri de cîte douăzeci și sugrumați acolo. Țărani cu burțile spintecate, tăiați în bucăți, iar bucățile aruncate la cîini. Sute de femei, fete și fetițe violate, multe chiar în biserici. Cîteva răstigniri. O femeie violată cu un copil în brațe. O femeie violată cînd era pe punctul de a naște ; copilul se naște și e botezat ! Femei aruncate din înaltul clopotnițelor, de pe stînci și omorîte cu lovituri de pietre. Sîni tăiați, mutilări sexuale. Bărbați și femei închiși în hambare și asfixiați prin fum. Femei închise într-un pod căruia i se dă foc : speriate, sar peste sulițele și săbiile ridicate de soldați. Capete sau picioare arse pentru a smulge mărturisiri unde sînt ascunși banii.

La 26 aprilie 1545 cardinalul de Tournon îi scrie lui Oppède că ginerele său, seniorul de Porrières, care participase la operație, „își făcuse așa cum trebuie datoria împotriva luteranilor".

Toate aceste fapte au fost relatate tocmai cu prilejul procesului din 1551, la care a dus ancheta ordonată de Francisc I, căruia sora sa, Margareta de Navarra, îi adre-

[1] Vaudois (fr.). — *Nota trad.*

[2] Sectă religioasă întemeiată în secolul al XVII-lea și răspîndită mai ales în Anglia și Statele Unite. Quakerii nu recunosc tainele religioase, nu depun jurămînt în fața justiției, refuză să presteze serviciul militar și nu recunosc nici o autoritate. — *Nota trad.*

sase aspre mustrări. Şi ancheta, şi procesul au durat mult. Au fost condamnaţi cîţiva factori de răspundere ; a existat o singură condamnare la moarte, dar nu Oppède, care acţionase cu autorizaţia regelui.

Politica de represiune nu stînjenea pătrunderea Reformei. Reformaţilor nu li se spunea aşa, ci „eretici", sau „luterani", cîtă vreme de fapt era vorba din ce în ce mai mult despre calvinişti. Circulau extrase din *Instituţia creştină* a lui Calvin provenind de la bisericile reformate din Lorena, Alsacia, Montbéliard, Elveţia. Din cînd în cînd, dar aproape pe tot cuprinsul teritoriului francez, „se ridicau" biserici ai căror pastori petrecuseră cîţiva ani la Geneva.

Edictul de la Coucy din 16 iulie 1535 acordase amnistie protestanţilor care „se lepădau" de credinţă. Trei ani mai tîrziu, această măsură a fost anulată. Din 1534 inchizitor general în Franţa era Mathieu Ory, zelos şi chiar implacabil. Începînd din 1544, *Instituţia creştină* şi alte lucrări reputate ca eretice au fost arse în mod solemn în piaţa din faţa catedralei Notre-Dame. Multe dintre ele proveneau de la tipografia Etienne Dolet.

La treizeci şi şase de ani, cîţi avea în 1545, Etienne Dolet părea de cincizeci ; chel, cu faţa gălbejită şi ţinuta neîngrijită. Era „un om de stînga", prin firea lui un contestatar. Pe cînd fusese student la Toulouse, se făcuse remarcat printr-o demascare a bigotismului oraşului şi a puterii inchiziţiei ; în urma unei încăierări a stat trei zile în puşcărie. Învăţase meseria de tipograf la Lyon. Să fii tipograf în Franţa în acea vreme însemna să fii bănuit de erezie. Dar lui Dolet îi plăcea imprudenţa.

Era întotdeauna gata de harţă, de încăierare. La 31 decembrie 1536, el omoară un pictor, pe nume Compaing. Din fericire pentru el, poate dovedi că era în legitimă apărare şi primeşte iertarea din partea regelui. Se căsătoreşte, se instalează pe cont propriu la Lyon şi, numai bine ce se instalează, începe să publice cărţi subversive, cu alte cuvinte favorabile Reformei. Altă imprudenţă : izbucneşte o grevă a muncitorilor tipografi, şi Dolet, om de stînga, ia partea muncitorilor. Confraţii nu i-o vor ierta. Ei atrag atenţia lui Mathieu Ory, marele inchizitor, iar rezultatul nu se lasă aşteptat : temniţa.

Am mai arătat că Francisc I optase de pe atunci pen-

tru represiune. Dar se mai voia încă prieten al culturii și ideea de a vedea un tipograf condamnat să fie ars pe rug îi displăcea. L-a scos și de rîndul acesta pe Etienne Dolet din încurcătură și l-a eliberat. Un an mai tîrziu, tipograful fu din nou arestat. Francisc I nu mai interveni.

E instructiv să citești dările de seamă ale celor două procese ale lui Etienne Dolet. Aproape toți martorii acuzării erau tipografi. „Nu e cucernic. Mănîncă de dulce în zilele de post. Vorbește de rău religia. Importă cărți eretice". E drept, importa. Dar principala lui vină în ochii confraților era alta : prosperitatea sa. Treizeci de cărți tipărite în șase luni era un record pe vremea aceea. Și mai era acel vechi resentiment din perioada cînd luase partea muncitorilor.

Readus la Paris, Dolet reușește să evadeze din închisoare, e prins din nou, acuzat de blasfemie, de expunere și vînzare a unor cărți condamnate, de „rebeliune" (tot povestea cu greva) ; a petrecut doi ani în închisoare, în care timp s-a desfășurat procesul său.

A fost dus la rug în piața Maubert, la Paris, în ziua de 3 august 1546, după două ședințe de tortură. Îl însoțea un duhovnic, care îi ceru să se închine cu glas tare Fecioarei și sfîntului Ștefan, ceea ce și făcu. Rosti de asemenea cîteva cuvinte adresate asistenței, punînd-o în gardă împotriva cărților sale. Toate acestea fuseseră convenite dinainte ; în schimbul acestui compromis avu drepul să fie sugrumat înainte de a fi spînzurat, apoi ars.

Reformații din Meaux, părăsiți după împrăștierea cenaclului, trimiseseră niște delegați la calviniștii din Strasbourg :

— Ce să facem ?

— Regrupați-vă, alegeți un pastor. Aveți cu siguranță printre voi pe cineva care e demn și capabil să dețină această funcție.

Cel ales a fost un anume Pierre Leclerc, dărăcitor de lînă, frate cu Jean Leclerc, alungat în 1524 și refugiat la Metz, unde fusese schingiuit și ars.

— Fratele meu ne ocrotește și ne dă o pildă.

Biserica clandestină din Meaux atrăgea lumea : trei sute de credincioși, patru sute. Oricîte precauții ar lua patru sute de persoane, taina lor iese la iveală. Adunările

se ţineau la Etienne Mangin, maistru filator de lînă, a cărui casă spaţioasă dădea în Piaţa Mare.

La 8 septembrie 1546 un informator se prezentă la Philippe Rhumet, şeful poliţiei :

— Puteţi să vă duceţi. Sînt acolo.

Rhumet dădu ordine arcaşilor şi plecă cel dintîi. La Mangin urcă pînă în pod. Acolo văzu vreo şaizeci de bărbaţi şi femei şezînd liniştiţi, plini de reculegere. În faţa lor, un om citea epistola zilei.

Descumpănit, cam tulburat, Rhumet se retrase fără să spună o vorbă şi coborî. Dar, cum arcaşii sosiseră, urcă din nou cu ei. Toţi reformaţii se lăsară arestaţi fără să se împotrivească.

A doua zi municipalitatea îi încărcă în căruţe şi-i trimise la Paris. Fură închişi la Conciergerie [1] şi apoi judecaţi. Spre deosebire de procesul lui Etienne Dolet, al lor nu dură decît cîteva zile. Paisprezece dintre ei, printre care Pierre Leclerc şi Etienne Mangin, fură condamnaţi să fie supuşi la tortura extraordinară şi să fie arşi de vii. Ceilalţi trebuiau să asiste la supliciu şi să fie biciuiţi. Apoi trebuiau să facă amendă onorabilă, să-şi renege credinţa, să asiste la slujbe, la predici, să ia parte la procesiuni. Casa lui Mangin urma să fie rasă de pe faţa pămîntului.

Toată lumea a fost adusă înapoi la Meaux după o lună de zile. Cum cei paisprezece condamnaţi la moarte refuzau să se spovedească, li s-a tăiat limba. Au fost arşi toţi odată la 7 octombrie 1546.

— Nu-mi plac copiii visători, fuduli de ureche şi adormiţi, spunea Francisc I despre fiul său Henric.

Cînd tînărul deveni regele Henric al II-lea, ambasadorul Veneţiei trimise guvernului său următorul raport : „E înalt şi foarte puternic, dar brunet, de o paloare lividă, aproape verzuie, şi se pare că nimeni nu l-a auzit vreodată rîzînd cu poftă. Are un cap mic, ochi mari dispreţuitori, tîmple şi o frunte înguste. Îi place vînătoarea şi războiul şi e foarte religios : duminica nu călăreşte".

Ungîndu-l rege la Reims la 28 iulie 1547, cardinalul Carol de Lorena îl imploră să lupte împotriva ereziei :

[1] Închisoare cuprinsă în clădirea Palatului de justiţie din Paris şi în care pe timpul teroarei a fost închisă, printre alţii, regina Maria-Antoaneta. — *Nota trad.*

— Fă astfel încît posteritatea să spună despre tine : „Dacă n-ar fi domnit Henric, regele Franței, biserica romană ar fi pierit din temelii".

— Consimt.

Protestanții aveau cu atît mai puține șanse să vadă monarhia devenind mai blîndă față de ei, cu cît Henric al II-lea (căsătorit la patrusprezece ani cu Caterina de Medici, și ea de patrusprezece ani) nu vedea și nu auzea decît prin intermediul amantei sale, Diana de Poitiers, cu douăzeci și doi de ani mai în vîrstă decît el, dar frumoasă cum i-a mers vestea (în fiecare dimineață, vara ca și iarna, se îmbăia în apă rece ca gheața) și o catolică înflăcărată.

Nici nu fusese încă bine uns regele, că polițaii de la închisoarea Châtelet se și întrebau cum o să mai îngrămădească condamnații și suspecții pe care îi trimitea acolo Camera de justiție [1] de la parlamentul din Paris, denumită curînd mai simplu Camera arzătoare [2]. Degeaba aprindeau călăii mai multe ruguri deodată în piața Grève și în alte locuri, închisoarea Châtelet era supraaglomerată. A fost aproape o ușurare cînd o epidemie de ciumă a secerat rapid cu zecile pe cei îngrămădiți acolo.

Înspăimîntătoarea mașină antieretică funcționa nu numai la Paris, ci și în provincie. Fie din convingere religioasă, fie de dragul banilor, diferiți intermediari își ofereau serviciile lor reformaților spre a-i trece peste granță. Dacă erau prinși, erau supuși la cele mai groaznice chinuri înainte de a fi arși pe rug.

La 16 și 18 iunie avu loc la Paris intrarea regelui și a reginei, ceremonie care începea întotdeauna cu o slujbă solemnă. Imediat după aceea, suveranilor li s-a oferit un spectacol distractiv în piața din fața catedralei Notre-Dame : degradarea a trei preoți dovediți eretici. Unul dintre ei, Florent Venot, petrecuse șase săptămîni într-o celulă la Châtelet și nu putea să stea nici în picioare, nici jos, nici culcat. De-abia mai sufla.

---

[1] Tribunal extraordinar înființat de regii Franței încă în secolul al XVI-lea, mai cu seamă pentru urmărirea deturnărilor de fonduri. — *Nota trad.*

[2] *Chambre ardente* — denumire dată sub vechiul regim anumitor tribunale care judecau cazuri excepționale, în special cele de erezie și de otrăvire. Încăperile unde se împărțea justiția erau tapetate în negru și tot timpul ardeau lumînări (fr.). — *Nota trad.*

După procesiunea parlamentului, care plimba moaștele de la Sainte-Chapelle la Saint-Paul, a urmat un banchet, discursuri, în timp ce diverși meșteri înălțau pretutindeni șteanguri, eșafoduri și ruguri. Pe drumul de înapoiere, regele se opri o clipă în fața palatului domnului de Rochepot, peste drum de biserica Sfînta Caterina. Era ars acolo un croitor. Din mijlocul flăcărilor se uita țintă la rege.

În 1551, citind edictul din Châteaubriant, care hotăra că din momentul acela orice sentință în materie de erezie era fără apel, reformații se gîndiră că nu pot îndura persecuții mai cumplite. Aveau să îndure mult mai mult. În 1557 edictul de la Compiègne conferi inchiziției aceleași puteri pe care le avea în Spania. Cu alte cuvinte, orice persoană acuzată sau bănuită de erezie, chiar pe baza unui simplu denunț, practic era dată pe mîna călăului.

Enormul dosar al persecuției nu e complet, căci nu toți persecutorii s-au lăudat cu faptele lor, iar adesea nu au existat supraviețuitori ca să depună mărturie mai tîrziu. Dar multe operații ale poliției s-au oglindit în rapoarte.

La Paris, un burghez pe nume Berthomier își punea la dispoziția reformaților locuința sa din strada Saint-Jacques, în fața colegiului Plessis, unde actualmente se află liceul Louis-le-Grand. Întrunirile aveau loc seara.

La 4 septembrie 1557, niște elevi de la colegiu, văzînd lumină și auzind cîntece, au asmuțit mulțimea și au chemat paza de noapte, pe acei polițai pe care de obicei nu puteau să-i sufere. Casa fu împresurată. Spre miezul nopții, mulțimea începu să arunce cu pietre.

În casă se adunaseră trei-patru sute de oameni. Mulți bărbați ieșiră, croindu-și drum cu sabia. Unul dintre ei, lovit de o piatră, căzu și fu făcut bucățele.

Martine, procuror la Châtelet, sosi împreună cu cîțiva arcași. Intră, întocmi un proces-verbal și-i scoase pe cei asediați după ce le legase mîinile. Printre aceștia erau multe femei, unele chiar din nobilime. Mulțimea le trata de femei ușoare, le arunca gunoaie în obraz. Bărbați și femei, în total o sută patruzeci de persoane, au fost duși la Châtelet. Ca să fie adăpostiți au fost golite niște vizuini infecte.

Parlamentul preluă cazul. Potrivit procesului-verbal, iată de ce se făcuseră vinovați participanții la această adunare : „S-a citit mult timp din *Sfînta scriptură* în limba

vorbită de popor. Pastorul se rugase lui Dumnezeu și toată asistența îngenunchease. Pastorul vorbise despre instituirea împărtășaniei cu cele două cuminecături, iar cei de față, socotiți vrednici de această taină, primiseră pîine și vin din mîna pastorului. Au fost rostite rugăciuni pentru rege și pentru propășirea regatului său, precum și pentru cei necăjiți. S-au cîntat de asemenea cîțiva psalmi".

Pentru aceste motive, șapte dintre deținuți (aleși nu se știe pe ce criteriu) au fost osîndiți la moarte și duși la rug la 7 septembrie, iar alți cîțiva puțin mai tîrziu. Doamna de Luns, văduvă din Graveron, în vîrstă de douăzeci și trei de ani, dezbrăcă în ziua aceea veșmintele ei de văduvă, spunînd că își sărbătorea nunta ei cu Hristos. Ceru să i se taie și ei limba, cum se procedase cu alții. Nu i s-a dat ascultare, ba chiar, „printr-o măsură de clemență", a fost sugrumată înainte de a fi urcată pe rug.

Toți istoricii au salutat falanga martirilor protestanți din acea epocă. „Au îndurat cu o tărie de neînfrînt — scrie cardinalul Baudrillart — chinuri îngrozitoare, asemănătoare cu cele la care păgînismul în declin i-a supus pe discipolii celui răstignit". Agrippa d'Aubigné, căpitan protestant și poet („Un trandafir tomnatec e mai suav ca altul"), a arătat în cîteva admirabile versuri cum prigoana nu făcea decît să aducă adepți noii religii :

„Cenușa celor arși e o sămînță de preț.
Sîngele pe care regii îl fac să curgă gîrlă
Se preface în blîndă ploaie și în izvor de ape...".

Dar mecanismul intoleranței era acum temeinic pus în mișcare și cine se încumeta să-l oprească sau pur și simplu să-l încetinească își asuma un risc. La 10 iunie 1559 membrii parlamentului discutau despre reprimarea ereziei. Unii se arătau partizani ai unei anumite moderații. Henric al II-lea intră la un moment dat în sala de ședințe. Se stîrni o oarecare rumoare.

— Continuați, domnilor, spuse regele. Continuați să vorbiți în toată libertatea.

Consilierul Violle spuse că o soluție bună ar fi întrunirea unui conciliu care să definească greșeala ereziei. Consilierul Louis du Faur se vădi de aceeași părere, adăugînd că pînă una-alta trebuia să se arate cine era răspunzător de tulburările care aveau loc cam peste tot. Con-

silierul Anne du Bourg, de treizeci și opt de ani, fiul magistratului jălbar [1] de pe lîngă regină și nepotul cancelarului Antoine du Bourg luă cuvîntul la rîndul său. El atrase atenția că nu toți catolicii erau fără prihană și că printre ei întîlneai și soți adulteri. Amantul Dianei de Poitiers se albi la față și făcu un semn conetabilului de Montmorency, care suflă o vorbă lui Montgomery, căpitanul gărzilor. Anne du Bourg a fost arestat pe loc și închis la Bastilia, unde a stat șase luni. În timpul detențiunii a fost interogat cu privire la taine, la slujbă, la prezența reală. Răspunsurile sale nefiind mulțumitoare (de fapt se manifesta prin ele ca un reformat), a fost condamnat la moarte și ars.

O mulțime imensă era adunată în piața Geneva. I s-a cerut din nou condamnatului să-și denunțe complicii, această întrebare *in extremis* [2] devenise o rutină. Anne du Bourg spuse că „nu cunoștea pe nimeni". Fu dezbrăcat sub șreang, nelăsîndu-i-se decît cămașa pe el. Refuză să sărute crucea. Cînd fu ridicat în șreang, mulțimea începu să strige : „Iisuse ! Maria !". Apoi fu aprins focul.

Șase luni mai tîrziu, cu prilejul unei lupte cavalerești, Gabriel de Montgomery, același care la un semn al regelui îl arestase pe Anne du Bourg în plin parlament, străpunse fără să vrea cu lancea sa ochiul suveranului, provocîndu-i o rană mortală.

— Mîna lui Dumnezeu ! strigară protestanții.

Aveau să-și dea repede seama că continuitatea în materie de represiune era asigurată de către familia Guise. De ce familia Guise, cine erau ei ? Începem acum să pătrundem într-o junglă. Lupta pentru putere sau pentru căile care duc la ea, cu toate avantajele pe care le comportă această posesiune sau poziție apropiată, în primul rînd banii, a fost întotdeauna și mai este încă un spectacol oribil și pitoresc. Cum nu intră în perspectiva acestei cărți, ea nu va fi prezentată decît în măsura care ne permite să înțelegem desfășurarea și momentele de înviorare ale luptei fratricide.

Francisc al II-lea, fiul și urmașul lui Henric al II-lea, e în vîrstă de cincisprezece ani și jumătate. Are „ameți,

[1] Sub vechiul regim, magistrat însărcinat cu primirea și rezolvarea jalbelor. — *Nota trad.*

[2] În ultimă instanță (lat.). — *Nota trad.*

spaime, elimină greu umorile sale, nu poate să-şi sufle nasul". De fapt, el nu va domni ; să reamintim motivul.

Francisc al II-lea, acest nevolnic, este căsătorit. Soţia lui e Maria Stuart, regina Scoţiei, cu doi ani mai mare decît el, deloc nevolnică, dimpotrivă, încîntătoare, aproape fascinantă ; e plină de seducţie feminină, are toate talentele care plac în societate şi se bucură de o simpatie excepţională pentru vîrsta ei. Maria are la curte credincioşii ei, „clanul" ei, ai cărui principali protectori sînt unchii săi, Francisc şi Carol de Guise.

Francisc, de patruzeci şi doi de ani, supranumit Omul cu cicatricea din pricina unei cicatrice glorioase (rănit în 1545 lîngă Boulogne, îngrijit de Ambroise Paré), este un războinic falnic. Are alura unui rege, se îmbracă în veşminte somptuoase şi posedă cei mai frumoşi cai. Pentru a limpezi cele ce urmează, să amintim că Francisc de Guise are un fiu, Henric, de nouă ani la vremea respectivă şi care, prin urmare, nu va intra în scenă decît mult mai tîrziu, devenind şi el Omul cu cicatricea, după ce s-a ales cu o rană la Dormans (1575).

Celălalt unchi al Mariei Stuart este Carol de Guise, cardinal de Lorena (episcop la patrusprezece ani), arhiepiscop de Reims, abate comandatar [1] (beneficii) la Saint-Denis, Cluny, Noirmoutiers, Fécamp. Deloc marţial ca fratele său şi chiar laş, dar un geniu al diplomaţiei şi al intrigii. Tocmai acest geniu, mergînd în întîmpinarea ambiţiei Mariei, minoră, dar regină a Franţei, a înlăturat-o pe Caterina de Medici de la o posibilă regenţă şi a făcut din familia Guise deţinătoarea puterii.

— Străinii ăştia ! Familia noastră e de viţă regească, coborîtoare din Ludovic cel Sfînt !

Omul care vorbea astfel era Ludovic, prinţ de Condé, al treilea dintre Bourbonii de spiţă bărbătească în viaţă şi cel mai ambiţios. Trecuse la protestantism, dar complotul pe care-l pusese la cale (conjuraţia sau tumultul de la Amboise din martie 1560) pentru a-l răpi pe regele Francisc al II-lea nu avea nici o motivaţie religioasă : Condé voia să-l sustragă pe tînărul rege de sub tutela familiei Guise spre a-l supune tutelei sale. Conjuraţia era,

[1] Abate dispunînd de un beneficiu ecleziastic. Începînd din secolul al V-lea, atribuirea acestor beneficii se făcea *in commendam*, adică provizoriu, pe o perioadă limitată. — *Nota trad.*

ca aproape toate, împănată cu polițiști. Participanții, ascunși într-o pădure lîngă Amboise, au fost denunțați și totul s-a încheiat cu o baie de sînge. „Și așa mai multe zile au fost ocupate cu tăiatul capetelor, cu spînzuratul, cu înecatul — a scris Regnier de la Planche. — Străzile din Amboise erau înecate în sînge și pline de trupuri de morți, astfel încît nu puteai sta în oraș din cauza duhorii și a infecțiilor". Familia Guise își freca mîinile și punea la punct un vast plan de exterminare a ereziei.

Situația s-a schimbat brusc la moartea neașteptată a lui Francisc al II-lea. Fratele și urmașul desemnat, Carol al IX-lea, avea zece ani, și de rîndul acesta Caterina nu mai rată prilejul ; ea obligă nobilimea să o recunoască regentă, adică suverană fără a împărți domnia.

În veșnica sa rochie neagră, Caterina rămîne un personaj de neuitat în istoria Franței. Și alți suverani și șefi de stat din Franța au vărsat în mod deliberat sîngele francezilor, fără ca gloria lor oficială să fie știrbită, ba adesea chiar au rămas niște idoli, în timp ce rochia neagră a Caterinei s-a păstrat pe veci mînjită de o mare pată de sînge, cu toate eforturile pe care le-a făcut la început în sensul toleranței și al împăcării. Caracterul ei, pe care unii l-au considerat complex, apare simplu cînd privim la rece comportarea ei în cursul perioadei în care a fost la putere.

Ca tuturor suveranilor din acea vreme, îi plăcea puterea pentru toate avantajele personale pe care le conferă și, de asemenea, ca un fel de capital de care n-ar fi vrut nicicum să fie lipsiți copiii ei. Orice mijloc i se părea bun pentru a păstra această moștenire, inclusiv asasinatul și proxenetismul. Apărea întotdeauna înconjurată de un escadron volant de doamne și domnișoare de onoare, care uzau de farmecele lor după poruncă, exact la momentul dorit, față de cutare sau cutare personaj.

Într-o zi îi scrisese papei Paul al IV-lea în legătură cu certurile religioase că atîta teologie era cu totul de prisos, că ar fi fost de ajuns să se cadă la înțelegere asupra cîtorva precepte enunțate în *Decalog*. În fapt, religia sa personală consta într-un vag deism, care se împăca perfect cu amoralitatea ei politică.

Setea de putere și indiferența sa față de religie s-au întrecut în a o face pe Caterina să dorească cu ardoare pacea religioasă în Franța. De-abia devenise regentă și a și ordonat parlamentelor să suspende urmăririle judiciare din motive religioase și să-i pună în libertate pe condamnații deținuți ; l-a amnistiat pe Condé, luat prizonier pe cuvînt încă de pe vremea conjurației din Amboise [1]. Antoine de Bourbon, rege al Navarrei, primul principe de sînge, a fost numit locotenent-general al regatului. Amiralul Coligny (care n-avea nimic dintr-un amiral, după cum se știe, ci era mai curînd un specialist în fortificații și un strateg mediocru), protestant, intră în Consiliul privat. Într-o oarecare măsură, la sugestia lui au fost convocate stările generale la Pontoise (1 august 1561), iar la Poissy (septembrie—octombrie 1561) micul conciliu național, cunoscut sub numele de Colocviul de la Poissy.

Stările generale trebuiau să hotărască asupra unei coexistențe pașnice, legal organizată. Dar n-au hotărît nimic, deoarece clerul și nobilimea erau înspăimîntate de măsurile liberale propuse de starea a treia.

În intenția Caterinei, Colocviul de la Poissy trebuia să aibă menirea de a curma răul din rădăcină prin căutarea nu atît a unui *modus vivendi* administrativ, cît a unui compromis de doctrină. Unii istorici au scris că Théodore de Bèze, rector al Universității din Geneva, a făcut imposibil acordul prin intransigența sa în problema transsubstanțierii [2]. E de ajuns să privești lucrurile mai îndeaproape, să nu refuzi să vezi climatul în care s-au desfășurat discuțiile încă de la început, pentru a înțelege că, chiar dacă reformații ar fi fost de zece ori mai conciliant în problemele de doctrină (și din punctul lor de vedere nu puteau fi), colocviul tot ar fi fost sortit eșecului.

Théodore de Bèze fusese trimis de Calvin ; împreună cu el au sosit delegații comunităților reformate din regat :

[1] Conjurație alcătuită de Condé și de hughenoți și condusă în 1560 de La Renaudie. Ea urmărea să-l scoată pe Francisc I de sub influența familiei de Guise. A eșuat și a fost reprimată cu cruzime. — *Nota trad.*

[2] În religia catolică, procesul prin care, datorită euharistiei, pîinea și vinul se transformă în trupul și sîngele lui Iisus Hristos. — *Nota trad.*

zece pastori reformaţi şi douăzeci de laici. Au fost primiţi la mănăstirea dominicanilor din Poissy, dar nu de prelaţii sau de teologii catolici, veniţi şi ei la colocviu, ci de François de Guise. Cortegiul robelor lor negre contrasta cu veşmintele strălucitoare ale prelaţilor catolici şi cu cele ale marilor personaje de la curte. Nici nu intrară bine, că un cardinal a şi exclamat, destul de tare pentru a fi auzit :

— Iată-i pe cîinii de la Geneva !

— E foarte necesar, a răspuns Bèze, ca în turma Domnului să existe şi cîini, care să-i latre pe lupi.

Toată lumea se aşează ; reformaţii au fost lăsaţi în picioare. Atunci, pentru a se ruga, au îngenuncheat. S-au ţinut trei şedinţe, dar chiar de la prima a devenit evident că nu era posibil nici un fel de acord în privinţa doctrinei. Pentru ecumenism era cu aproape patru secole prea devreme. Iar pentru un *modus vivendi* prea tîrziu.

Caterina, înverşunîndu-se în hotărîrea ei de pacificare, a dat în ianuarie 1562 un edict potrivit căruia li se acordă protestanţilor libertatea cultului „în afara oraşelor închise" şi li se permite să ţină chiar în aceste oraşe reuniuni în locuinţe particulare. Catolicii n-ar fi fost mai puţin indignaţi dacă regenta ar fi instituit protestantismul ca religie de stat. În semn de protest, majoritatea seniorilor catolici au părăsit curtea. François de Guise, conetabilul de Montmorency şi mareşalul de Saint-André au constituit un triumvirat „pentru a apăra credinţa catolică". Cu alte cuvinte, trei dintre cei mai puternici seniori ai regatului, dispunînd de o clientelă devotată, avînd cea mai mare parte a trupelor existente în perioada respectivă pe teritoriu, au alcătuit o putere distincă de cea a statului.

În februarie 1562, seniorii catolici rămaşi la Paris i-au cerut insistent lui François de Guise să revină. El a acceptat şi s-a pus în mişcare împreună cu o „puternică escortă". La 1 martie, într-o duminică, caravana a ajuns în micul orăşel Vassy din Champagne.

— Să ne oprim, a spus ducele, şi să ascultăm slujba.

Atunci i s-a adus la cunoştinţă că unii protestanţi din oraş oficiau şi ei cultul lor. Erau „pe puţin cinci sute".

— Cinci sute ? În mijlocul oraşului ? Nu putem îngădui una ca asta !

Fie că protestanții își oficiau cultul într-un hambar sau într-o hală din piață, fie că i-au întîmpinat pe ofițeri și pe soldați cu polițete („Domnilor, vă rugăm, luați loc"), fie că au aruncat în ei cu pietre, putem alege între cel puțin două sau trei versiuni, rezultatul contează : oricum cincizeci de morți, dintre care mai mult de jumătate femei și copii.

Vestea n-a ajuns la Paris decît în 8 sau 9 martie. Ea a provocat o explozie de entuziasm popular. La 16 martie, conetabilul de Montmorency i-a ieșit în întîmpinare lui François de Guise la Nanteuil, escortat de trei mii de oameni înarmați pînă-n dinți. Cînd Guise intră în Paris, starostele negustorilor îi oferi două milioane în aur și douăzeci de mii de oameni „pentru a salva regatul".

Regenta se refugiase la Fontainebleau. Înfricoșată, îi scrise lui Condé (care se mai afla la Paris și avea și el trupe) să facă totul pentru „a ocroti copiii, mama și regatul". Dar Condé voia să-și joace rolul lui, așa că nu s-a dus la Fontainebleau. La 10 martie a lansat o chemare către toate bisericile reformate din Franța : „Vă rugăm să fiți gata nu numai pentru a vă apăra biserica, ci și pentru a susține primele atacuri". François de la Noue (militar, numit și Bayard al hughenoților) relatează în *Discursuri politice și militare* efectul pe care l-a produs chemarea lui Condé : „La auzul acestei vești, nobilimea religioasă din provincii s-a redeșteptat în chip miraculos și s-a arătat gata să facă grabnic rost de oameni și de cai".

Coligny se ținea pe lîngă Condé. Deși presimțea că războiul civil va fi inevitabil, ezita să se lanseze în el. Soția sa i-a spus că în ziua judecății de apoi va depune mărturie împotriva lui dacă nu va lua armele pentru a-și apăra coreligionarii. Condé, conducător oficial al partidului protestant, părăsi Parisul împreună cu Coligny și se duse să-și așeze tabăra la Meaux, laolaltă cu trupele. La 25 martie lansă o nouă proclamație către toți reformații din Franța : să se deschidă ostilitățile.

Să nu uităm că, încă din evul mediu, seniorii, mici ori mari, puneau mîna pe arme pentru cea mai neînsemnată sfadă. Crescuți pentru a mînui armele, războiul era pentru ei cea mai plăcută ocupație. Și ce justificare admirabilă constituia de astă dată religia !

Oamenii epocii n-au vorbit niciodată despre războaie religioase, ci despre *răzmeriţe*. Acest război civil a durat treizeci şi şase de ani, fiind întrerupt de cîteva ori de armistiţii. În pofida remarcabilelor lucrări ale numeroşilor istorici, nu există, după părerea mea, în această privinţă nici o relatare exhaustivă şi incontestabilă, tot aşa cum nu există, de exemplu, nici în cazul ultimului război civil spaniol, care se aseamănă, poate, în cea mai mare măsură cu războaiele noastre religioase.

Asupra acestor operaţii, desfăşurate pe tot teritoriul, dar sporadice, ici punînd în mişcare adevărate trupe (pînă la douăzeci de mii de soldaţi la Moncontour), colo doar mici bande, nu există decît mărturii răzleţe, toate purtînd pecetea patimii. Uneori fanatismul religios era cel care dădea impuls unui episod sîngeros, alteori calculul politic, ambiţia, răzbunarea. La început, Parisul a fost bastionul catolicilor, iar Orléans cel al reformaţilor, dar se dădeau bătălii în toate regiunile, cu precădere în Normandia, fiindcă reformaţii nădăjduiau să vadă debarcînd acolo ajutoare engleze. Ba Le Havre le-a fost de-a dreptul predat englezilor de către Coligny. Condé a făcut apel şi la *Reiter*-ii [1] germani, care alcătuiau regimente întregi ; catolicii au adus pînă la Paris trupe spaniole. Cîteva tîlhării, mai multe măceluri şi niscai asasinate au avut mai multe consecinţe decît bătăliile.

Din această harababură, din aceste răzmeriţe, se poate desprinde un fel de schemă, care s-a repetat de mai multe ori. La capătul fiecărei campanii cu caracter cît de cît militar îi vedem pe catolici, ale căror trupe sînt cele mai numeroase, bătîndu-i pe protestanţi. Aceştia însă îşi istovesc adversarii prin îndărătnicia şi hărţuielile lor. Regenta, înspăimîntată de lupta aceasta prelungită care-i dezmembra regatul şi ruina finanţele statului, propune sau impune armistiţii pe care protestanţii nu le acceptă decît cu condiţia de a li se îmbunătăţi statutul : o mai mare libertate a cultului, locuri de siguranţă. De îndată ce e semnată „pacea", personajele marcante ale partidului catolic şi marea majoritate a opiniei publice îşi manifestă indignarea

[1] Cavaleri germani mercenari aflaţi în Franţa în timpul evului mediu. — *Nota trad.*

față de aceste avantaje obținute de „religionari“ [1], provoacă incidente și lupta reîncepe. Această schemă prezintă și excepții : în 1564 Condé a rupt în mod deliberat armistițiul realizat prin edictul de pacificare de la Amboise.

La început, armata catolică, care se confunda cu armata regală, era comandată de conetabilul Antoine de Bourbon, avînd sub ordinile lui pe ducele de Guise și pe mareșalul de Saint-André. Șase mii de elvețieni (soldați de profesie, ale căror servicii se cumpărau) formau osatura ei. Contingentul național era compus din vagabonzi și pușlamale, prinși cam de peste tot cu arcanul ; mai tîrziu, pe vremea ligii, li s-au adăugat miliții locale și mai ales batalioane mari, furnizate de Spania, în total treizeci de mii de pedestrași și nouă mii de călăreți.

Armata protestantă, comandată de Condé și Coligny, a fost constituită în bună parte din milițiile furnizate de bisericile reformate și grupate în regimente regionale. Au venit să se angajeze voluntari. Elisabeta a Angliei a trimis șase mii de oameni și a acordat cu o dobîndă cămătărească un credit de zece mii de coroane pentru recrutarea altor trupe. Condé și-a procurat trei mii de *Reiter*-i și patru mii de călăreți germani. N-aveau uniformă, dar albul, culoarea lui Condé, era un semn de raliere : ofițerii purtau o eșarfă albă peste platoșa de fier și un panaș alb în zilele de bătălie. Unii preferau să arboreze culorile nobililor care-i conduceau. Pastori reformați, împrăștiați în diferitele regimente, vegheau la păstrarea virtuții și a smereniei. Dimineața și seara, în toate taberele și bivuacurile armatei protestante se rosteau rugăciuni și se cîntau psalmi. Întrucît ostilitățile durau, această virtute s-a pierdut. Soldații protestanți au început să jefuiască, să violeze și să tortureze, ca și cei din armata catolică, adăugînd la aceasta o manie de a profana totul, care nu făcea decît să atîțe pasiunile. Iată-i, la Craon, distrugînd urna care conținea mărunțaiele lui Anne de la Trémoille și răspîndindu-le pe caldarîm ; la Mans smulg cadavrul cardinalului de Luxemburg din coșciugul său, la Orléans ard inima lui Francisc al II-lea, la Cléry rămășițele lui Ludovic al XI-lea. Și în

[1] Calviniști. — *Nota trad.*

timpul revoluției franceze avea să se procedeze tot așa, la Saint-Denis, cu rămășițele pămîntești ale regilor Franței. Profanarea mormintelor a constituit multă vreme un atribut al comportamentului fanatic.

Soldații catolici și cei protestanți foloseau cu precădere archebuza și muscheta, dar foloseau de asemenea mai ales sabia. Nici pomeneală de strategie, de tactică, de o coordonare a infanteriei și cavaleriei în timpul bătăliilor, care erau foarte scurte : cea de la Dreux, de patru ore, a fost excepțional de lungă. Înțelegem foarte bine cînd citim mai cu atenție cronicile că ceea ce-i interesa mai mult pe soldați era prădarea orașelor și jefuirea satelor și că șefii făceau tot ce le stătea în putere să nu fie pur și simplu nevoiți să-i conducă acolo unde doreau ei să se ducă.

Istoricii i-au înfățișat pe țărani ca pe niște victime ale acestor soldați-bandiți, ceea ce, de fapt, au și fost. Dar și ei participau adeseori, mergînd dintr-un sat într-altul sau urmîndu-i pe soldații care intrau în orașele cucerite, la jefuiri și la atrocități, iar orășenii se transformau de asemenea bucuroși în hoți și călăi. O foarte mare parte din populație a fost părtașă la grozăviile răzmeriților. De îndată ce acestea au început (12 aprilie 1562) la Sens, catolici, *veniți acolo pentru un pelerinaj*, au pătruns într-o adunare a protestanților care-și oficiau cultul. I-au măcelărit pe loc sau după ce i-au tîrît în stradă ori i-au înecat în Yonne. Yonne se varsă în Sena. O zi întreagă parizienii au alergat spre poduri ca să se distreze văzînd cum curg pe firul apei cadavre de bărbați, femei și copii. Curioșii s-au mirat cînd au observat în mijlocul macabrei defilări cîteva leșuri de călugări. Aceștia fuseseră omoriți în vîltoarea generală, fiind denunțați că dăduseră dovadă de indulgență față de protestanți sau că, revoltați de masacru, încercaseră să-l stăvilească. Riști întotdeauna atunci cînd vrei să mergi împotriva curentului unui mare sentiment popular. Pe cel care s-a manifestat în acea perioadă nu-l poți denumi altfel decît rasism.

Textul cel mai abject pe care-l putem găsi de la începuturile creștinismului încoace în arhivele Europei occidentale este cel al hotărîrii parlamentului parizian din 13

iulie 1562. Această hotărîre nu numai că-i punea în afara legii pe protestanți, dar îi autoriza „pe toți oamenii din popor și locuitorii tuturor orașelor, satelor, tîrgurilor și tîrgușoarelor să se înarmeze pentru a se arunca asupra lor fără ca pentru aceasta sus-numiții oameni din popor să poată fi denunțați, urmăriți sau hărțuiți". Acest text întrece în abjecție chiar pe cel al legii engleze care „nu recunoștea existența" unui irlandez catolic. Nici Hitler, exterminatorul evreilor, n-a îndrăznit să formuleze o chemare la ucidere atît de explicită.

Zadarnic am căuta vreo regiune franceză în care această chemare la ucidere să nu fi fost auzită. Uneori execuțiile au loc după judecată, prin decapitare, spînzurare sau ardere pe rug (cîțiva privilegiați au fost trimiși la galere), dar cel mai adesea este vorba de accese bestiale de ucidere, cărora le cad victimă cîteva zeci sau sute de oameni. În orașele prin care trece vreun fluviu sau vreun rîu, lumea începe să se obișnuiască să vadă leșuri curgînd pe firul apei. La Orléans și în orașele din Dauphiné și Languedoc, în care legea era făcută de reformați, aceștia îi vînează, îi întemnițează și îi execută pe catolici. Armata zisă regală îi asediază, catolicii cer ajutor și atunci sînt uciși mai dihai. Alteori, ca la Limoux, cînd armata regală ajunge să pătrundă în oraș, masacrează totul „fără deosebire de vîrstă, sex sau religie".

Blaise de Monluc, locotenent-general al regelui, ilustru cadet al Gasconiei (care avea să devină mareșal al Franței), fusese trimis în Guyenne [1] pentru a pacifica această provincie, ridicată la luptă de protestanți încă din decembrie 1561. Pacificarea capătă deseori pentru un conducător militar un sens foarte special. Monluc, în comentariile lui, a explicat fără ipocrizie mijloacele pe care le-a folosit în cursul pacificării sale : uciderea prin biciuire, decapitarea, spînzurarea, aceasta din urmă fiind preferată. „Un spînzurat înspăimînta mai mult decît o sută de oameni uciși". Într-adevăr, cadavrele erau lăsate să atîrne în funii timp de mai multe zile. Monluc a străbătut în acest fel tot sud-vestul. Acum nu se mai spunea protestant,

[1] Numele deformat al Aquitaniei .— *Nota trad.*

luteran sau calvinist, ci mai curînd hughenot, termen derivat din cuvîntul german *Eingenossen,* confederat, care, prin contracție, devine în Elveția *eignot,* pentru a-i desemna pe calviniștii genevezi.

Cînd părăsește orașul Monségur, Monluc lasă să putrezească la soare șapte sute de hughenoți și se îndreaptă către Agen. Dar, mai înainte de a ajunge acolo, majoritatea protestanților, înspăimîntați, fugiseră.

— Să le fie confiscate bunurile, ordonă Monluc.

Inutil, deoarece catolicii începuseră să-i jefuiască. Și acești catolici, care multă vreme au tremurat de frică, participă nebuni de bucurie la represalii, arătîndu-se mai cruzi decît soldățimea. Monluc se instalează la Agen, de unde își desfășoară expedițiile de pacificare pînă la Toulouse și Bordeaux.

Luîndu-se de mînă cu el, baronul des Adrets, calvinist, pacifică sud-estul, dar în sens invers, lichidîndu-i pe catolici. Curios personaj. Glorios veteran al războaielor din Italia, ca și Monluc, și ca și el la început catolic, în 1560 îl vedem venind la Valence pentru a restabili ordinea, stînjenit de calviniști și decapitînd acolo fără șovăire un procuror reformat.

S-a convertit nu se știe cînd și în ce fel și, în aprilie 1562, iată-l intrînd în campanie de partea protestanților în fruntea unei armate de opt mii de oameni. E ceva napoleonean în marșul uluitor de rapid al acestei armate : Lyon, Valence, Romans, Tournon, Vienne, toate aceste orașe în răstimp de o zi, și curînd după aceea un alt circuit.

Bisericile sînt jefuite, oamenii golesc sfintele potire unul după altul, urinează în agheazmatare, dar atenție : în ciuda acestei satisfacții acordate soldățimii, baronul des Adrets vrea ordine ; lui trebuie să i se aducă tot ce este de aur nu pentru sine, dar aceste tezaure trebuie topite, lingourile trebuie vîndute la un preț bun și astfel plătiți cu regularitate soldații, practică foarte rară în acel timp și care explică în parte succesele acestui conducător militar.

Pe cînd lui Monluc îi face plăcere să spînzure, Adrets are o altă manie : să-i silească pe cei pe care-i execută să sară dintr-un turn, dintr-un donjon sau dintr-o clopotniță. Ba unii mai adaugă bucuros că punea victimele să se arunce de sus drept în lăncile sulițașilor săi. Cercetînd însă faptele mai îndeaproape, n-am găsit decît cîteva exemple referi-

toare la acest gen de execuţie. Dar cronicarilor le place pitorescul şi fără îndoială că se săturaseră să-l prezinte pe baron pur şi simplu omorînd, decapitînd sau spînzurînd.

Regenta nu mai pridideа cu călătoriile, întrevederile şi corespondenţa cu şefii celor două partide, încercînd întruna să pună capăt răzmeriţelor. Pentru moment, soarta i-a surîs : Condé (protestant) şi Montmorency (catolic) au fost făcuţi prizonieri şi, în sfîrşit, neutralizaţi. Mai rămînea François de Guise. Un „fanatic", Poltrot de Méré, l-a asasinat pe acest generalisim în timp ce asedia oraşul Orléans. Coligny a fost imediat informat despre aceasta.

— Moartea aceasta, a spus el, este cel mai mare bine din cîte i se puteau întîmpla regatului, bisericii lui Dumnezeu şi îndeosebi mie şi întregii mele case.

Caterina de Medici nu a spus nimic, dar, pe cît se pare, socotea că dispariţia sau captivitatea marilor conducători îi lăsa ei cîmp liber. Edictul de pacificare pe care-l promulgă la Amboise (19 martie 1563) inaugură seria armistiţiilor care întrerupeau răzmeriţele. Dispoziţie a unui admirabil liberalism pentru acea epocă, edictul recunoştea libertatea de conştiinţă a tuturor supuşilor, dar restrîngea libertatea cultului la anumite persoane şi locuri, cu excepţia Parisului, unde era îngăduit numai cultul catolic.

Pacea de la Amboise avea să dureze patru ani. Ţara avea cu atît mai mult nevoie de pace, cu cît în Franţa se ivise un alt mare ucigaş, care lichida fără alegere catolici şi protestanţi : „În toate oraşele şi tîrgurile, oamenii erau seceraţi de foamete şi de ciumă ; la Lyon această molimă a răpus peste treizeci de mii de persoane. Ar trebui multă vreme pentru a înşira dezastrul pe care această ciumă l-a adus Franţei. Aproape că n-a existat oraş, tîrg sau sat care să fi fost ferit de molimă". Aceste rînduri sînt extrase din *Acta tumultuum gallicanorum*, o cronică anonimă. Cifra de treizeci de mii de morţi este, probabil, exagerată pentru Lyon, dar e neîndoios că ciuma a făcut ravagii.

Catolicii nu erau deloc mulţumiţi de edictul de pacificare.

— N-au fost predate toate oraşele şi locurile fortificate ale protestanţilor. Calviniştii mai rezistă în Dauphiné, Languedoc, Quercy, Vivarais. Acolo ei se înarmează, iau dări. Ridică o armată de *Reiter*-i şi de pedestraşi mercenari. Ea e gata să intervină cu prima ocazie. Trebuie să

fim nebuni ca să ne aruncăm armele şi să ne risipim garnizoanele.

— Noi am fost dezarmaţi, spuneau protestanţii, în timp ce catolicii îşi instalează pretutindeni garnizoane, chiar în oraşele unde majoritatea locuitorilor sînt protestanţi. Ai noştri sînt şi acum victime ale unor rebeliuni puse la cale de catolici, cum ar fi cele de la Mans şi Tours. De ce au fost dărîmate zidurile oraşelor Montauban şi Orléans ? Nu ne simţim în siguranţă.

Nimic nu duce mai mult la agitaţie decît sentimentul de nesiguranţă. Ostilităţile fură reluate din iniţiativa lui Condé. Cruzimile şi jafurile începură iarăşi. Protestanţii nu erau cu nimic mai prejos decît catolicii în privinţa cruzimii. Autorul cronicii anonime citate mai înainte presupune că „mai mult de cinci mii de preoţi din toate ordinele au pierit în prima şi în a doua serie de răzmeriţe, în urma unor torturi îndelungi, deosebit de crude. Mulţi supravieţuiesc mutilaţi, cu nasul tăiat, cu urechile retezate, cu picioarele zdrobite sau arse, cu unghiile smulse, orbi, răniţi sau lipsiţi complet de simţuri". Asupra cifrelor se poate întotdeauna discuta. Tăiatul urechilor nu pare să fi fost o practică excepţională. Ba în unele povestiri luate la întîmplare aflăm că soldaţii îşi pregăteau o groaznică „tocăniţă de urechi".

Amănuntele despre „micheladele" (răzmeriţe care au avut loc în ziua de Sfîntul Mihail [1]) de la Nîmes sînt foarte precise. Profitînd de forfota care domnea în zi de tîrg, o trupă protestantă a pătruns în oraş. Numeroşi catolici s-au refugiat la episcopie. Protestanţii au venit să-i aresteze. Masacrul a început la ora unsprezece seara. De la ferestre şi de pe acoperişul episcopiei, oamenii luminau spectacolul cu torţe. Catolicii erau străpunşi cu sabia şi aruncaţi într-o fîntînă. Episcopul, care se refugiase într-o casă, a fost prins, prădat, îmbrăcat în straie groteşti de ţăran şi dus la episcopie însoţit de vorbele batjocoritoare ale mulţimii. În ultima clipă, un hughenot, pe nume Caussinal, îl smulse din mîinile asasinilor, îl ascunse şi apoi îl scoase pe furiş din oraş.

Masacrarea catolicilor la Nîmes a ţinut trei zile. Hughenoţii, stăpîni pe oraş, au dărîmat bisericile, au luat bunurile

[1] Saint-Michel (fr.). — *Nota trad.*

clerului, au stors bani de la populație. Nu s-au îndepărtat decît atunci cînd au auzit că vine vicontele de Joyeuse, care a restabilit cultul catolic. Doi ani mai tîrziu, catolicii din Nîmes, nemulțumiți, ca toți catolicii din Franța, de noul armistițiu impus de regentă (pacea de la Longjumeau din 23 martie 1568), au început să-i maltrateze pe protestanți. Nu s-a ajuns pînă la omoruri, dar li s-a făcut viața imposibilă și numeroși hughenoți au părăsit orașul.

— Vă jur c-o să ne reîntoarcem.

Așa le-a vorbit Nicolas Calvière, poreclit în rezistență căpitanul Saint-Côme.

Saint-Côme își organiză treaba cît se poate de bine. Un morar avea o moară foarte aproape de zidurile orașului. Vreo sută de soldați au intrat în moară și, printr-un canal care o alimenta cu apă, au pătruns în oraș. Le-au deschis porțile celorlalți protestanți care așteptau afară, dintre care două sute erau călări, veniți din Vivarais. Masacrul a început prin asasinarea guvernatorului, după care au fost uciși călugării. Două sute de victime. Omorurile în timpul răzmeriților semănau cu un flux urmat de reflux.

Condé a fost ucis la Jarnac la 13 martie 1569. Împrejurările în care a murit ne dau o idee despre brutalitatea epocii.

Bătălia lua o întorsătură proastă pentru protestanți. Atunci Coligny îi trimise lui Condé un mesager : ar fi mai bine, spunea el, să ne retragem.

— Ferească sfîntul ! Unde s-a pomenit, strigă Condé, ca Ludovic de Bourbon să-i întoarcă spatele dușmanului !

Avea un picior mai mult sau mai puțin rupt. Cu o trupă prea puțin numeroasă, se aruncă asupra soldaților ducelui d'Anjou. În timpul acestor încăierări se produse un haos nemaipomenit. Deși calul fusese ucis sub el, Condé, rezemat de un copac, se bătea mai departe. În cele din urmă fu nevoit să se predea unor nobili. Unul dintre ei, d'Argence, îi era îndatorat.

O clipă mai tîrziu, Condé văzu sosind gărzile ducelui d'Anjou cu pelerinele lor roșii.

— Or să mă omoare ?

— Ascundeți-vă fața, strigă d'Argence.

— Ah, d'Argence, d'Argence, n-o să mă salvezi !

Într-adevăr, Montesquiou, comandantul gărzilor, aflase cine era prizonierul.

— Ucide-l, ucide-l, ce naiba ! strigă acesta.

Dînd pinteni calului, își luă el sarcina de a-l executa „cu un foc de pistol tras pe la spate". Apoi îi puse corpul pe o măgăriță și i-l trimise ducelui d'Anjou. Ducele dădu dispoziție să fie așezat pe o piatră : brațele și picioarele îi atîrnau pe de lături, iar un ochi îi ieșea din orbită.

Ducele d'Anjou ieși victorios și la Moncontour, cea mai mare bătălie. Dar Coligny își refăcu armata în sud și reveni pe Loara.

Caterina de Medici reîncepu și de data aceasta negocierile. Ele au dus la 8 august 1570 la pacea de la Saint-Germain, care a garantat protestanților încă o dată o libertate de conștiință *absolută* și o libertate a cultului *limitată*. Ca noutate, ei au primit, pentru un răstimp de doi ani, patru locuri de siguranță : La Rochelle, Montaubau, La Charité și Cognac.

Masacrul din noaptea sfîntului Bartolomeu se desprinde de pe un fundal foarte sumbru de intrigi internaționale, în care religia n-avea nici un amestec (era vorba mai degrabă de ambiții teritoriale și dinastice), și de mașinații politice foarte franțuzești, avînd, de asemenea, la bază ambiții, pasiuni și pofte, aceleași în fond care stăteau la originea răzmeriților și care continuau să le alimenteze. Ceea ce ne interesează aici este, și de data aceasta, să vedem în ce măsură evenimentul ține de fanatismul care îi determina pe creștini să se sfîșie între ei. Dar mai întîi trebuie să arătăm pe scurt pe ce poziții se situau cîteva dintre marile personaje care au fost actorii primei drame, cea care a făcut masacrul inevitabil.

Pe Caterina de Medici am cunoscut-o. Al patrulea fiu al ei, Carol al IX-lea, nu domnea decît de doi ani sub tutela ei, încă foarte apăsătoare. Reușit personaj de dramă, acest Carol al IX-lea, datorită firii lui stranii și contradictorii : pe de o parte gustul pentru artă (muzician, pictor, cîntăreț, poet), pe de altă parte o pasiune fanatică pentru vînătoare, îmbinată cu gustul pentru sînge și pentru brutalități. Însurat de un an cu dulcea și încîntătoarea Elisabeta de Austria ; o protestantă înfocată, de condiție modestă, neacceptată deloc la curte.

Ducele d'Anjou, fratele regelui, este viitorul Henric al III-lea, cu o personalitate deja strălucitoare și ambiguă ; acum este șeful catolicilor, dar nu nutrește o ură adevărată împotriva protestanților. Caterina îl adoră, îl preferă regelui, care o știe și se enervează din această pricină.

Amiralul Coligny, care pînă mai ieri se afla în rîndul rebelilor, condamnat la moarte în contumacie, pe al cărui cap se pusese preț și a cărui efigie fusese arsă, este acum la curte, din nou în grații după pacea de la Saint-Germain, avînd o gratificație de o sută cincizeci de mii de livre și beneficiul unei mănăstiri (el care era protestant), plus alte venituri de douăzeci de mii de livre. Om integru și auster, spun manualele școlare : o austeritate aurită. Înrîurirea pe care o exercită asupra regelui este uriașă — Carol al IX-lea îl numește părintele său —, ceea ce îi scoate din sărite atît pe ducele d'Anjou, cît și pe Caterina.

Henri de Guise este un tînăr falnic cu alură de sportiv. N-a apucat să strălucească în război, are o inteligență mediocră, dar e susținut de geniul diplomatic și de averea imensă a unchiului său, cardinalul de Lorena ; un întreg clan își pune în el speranțe nenumărate. Este un catolic intransigent, protejat al regelui Spaniei. Nu-l iubește de loc pe Coligny, care, credea el, a pus să-i fie asasinat tatăl.

Prologul dramei l-ar putea constitui un monolog interior al Caterinei de Medici : „Simt că pacea pe care am încheiat-o nu poate dăinui. Atît partidul catolic, cît și cel protestant sînt din zi în zi mai puternice și mai potrivnice unul altuia. Autoritatea regală și unitatea regatului nu pot fi restabilite decît dacă cele două partide, pentru început, sînt lipsite de conducătorii lor. O soluție simplă ar fi uciderea lui Coligny de către casa de Guise și apoi nimicirea celor din clanul de Guise de către răzbunătorii lui Coligny. Poate că am putea profita pentru această operație de prilejul pe care ni-l oferă ceremoniile și serbările ce vor avea loc la Paris la 18 august cu ocazia căsătoriei fiicei mele Margareta cu Henric de Navarra".

Îndeobște numai un romancier este autorizat să redea un monolog interior. Mi-am luat pentru o clipă această libertate ca să reamintesc în grabă evenimentele istorice cunoscute și intențiile puse pe seama Caterinei de către istoricii cei mai serioși, îndeosebi Philippe Erlanger, a cărui

lucrare este, după părerea mea, cea mai remarcabilă din toate cele publicate despre noaptea sfîntului Bartolomeu, cea mai completă și mai conformă, în ceea ce privește acest eveniment, cu certitudinile desprinse de critica istorică modernă.

Premisele dramei fiind stabilite, scenariul este destul de simplu.

Caterina de Medici și ducele d'Anjou știu că doamna de Nemours, frumoasa văduvă a lui François de Guise, recăsătorită, consideră de datoria ei să-l răzbune pe primul său soț. Ei stăruie pe lîngă ea să acționeze, o conving și ea desemnează un ucigaș, un oarecare Maurevert, care trăiește la reședința familiei de Guise sub protecția clanului.

La 18, 19 și 20 august au loc ceremoniile și serbările publice prilejuite de căsătoria Margaretei de Valois cu Henric de Navarra (viitorul Henric al IV-lea). Numeroși gentilomi protestanți vin la Paris. Între aceștia și gentilomii catolici are loc un schimb de împunsături, sfidări, ba chiar provocări. Bravul popor, întotdeauna dornic să știe tot ce se petrece în lumea celor mari, află de aceste clevetiri ; bravul popor al Parisului, întărîtat ani de zile de predicatori. Încordarea crește. Oamenii vorbesc de o „nuntă ca-n povești".

22 august. Coligny se întoarce acasă după o partidă de paume [1] cu regele. E înconjurat de zece prieteni de-ai casei. Maurevert, așezat la o fereastră care dădea în strada Poulies, trage asupra amiralului chiar în clipa în care acesta se apleacă pentru a-și aranja pantoful. Coligny scapă cu viață.

Un deget mic tăiat și un glonț în cotul stîng, iată rănile suferite de amiral, care e condus plin de sînge la reședința sa de pe strada Béthizy. Chirurgul Ambroise Paré vine în goana mare la fața locului, îi extrage glonțul, hăcuindu-l nițeluș pe Coligny, care, stoic, rostește vorbe frumoase : a fost rănit „în numele Domnului". Sosesc și seniorii protestanți cu Condé în frunte, dînd glas mîniei :

— Asta-i mîna celor din casa de Guise ! Să mergem să-i omorîm sub ochii regelui !

Amiralul îi potolește, deși nu-și ascunde părerea că și el socotește familia de Guise drept instigatoarea atentatului.

[1] *Paume* — joc cu mingea, asemănător cu oina (fr.). — *Nota trad.*

Puțin mai tîrziu apare un întreg cortegiu : regele, Caterina, ducele d'Anjou și douăzeci de seniori strălucitori. Carol d'Anjou și Caterina fac pe nevinovații, compătimindu-l pe rănit. Regele jură că se va răzbuna pe vinovați, ordonă o anchetă și poruncește ca gentilomi hughenoți să-l protejeze pe amiral, ba chiar îi autorizează să strîngă arme acasă la el. Acest du-te-vino care a urmat a alarmat populația.

— Protestanții vor să atace familia de Guise !

— Nu, familia de Guise e cea care vrea să atace !

Agenții casei de Guise răspîndesc zvonuri neliniștitoare. Unii seniori protestanți se îndepărtează de Paris, alții, dimpotrivă, se duc la Luvru pentru a se pune sub protecția regelui. În dimineața zilei de sîmbătă 23 august, ducele d'Anjou, dornic să afle pulsul orașului, străbate centrul într-o trăsură închisă, fără armoarii, dar este recunoscut și aclamat. Mulțimea strigă : „Jarnac ! Moncontour !", numele victoriilor catolice.

Scena hotărîtoare se desfășoară în aceeași zi pe la orele opt seara. Caterina de Medici și ducele d'Anjou intră în camera regelui :

— Eu am dat ordinul să fie ucis amiralul, spune Caterina.

Și-i explică de îndată lui Carol al IX-lea, îndelung, dar cu un debit rapid, fără să-i lase timp să vorbească și el, că protestanții vor acum să se răzbune și să pună mîna pe putere. Oamenii clanului de Guise vor ridica Parisul împotriva lor și atunci va fi revoluție. Pentru a o evita trebuie executați neîntîrziat nu numai Coligny, ci și vreo zece conducători hughenoți. Dacă partidul le este decapitat, ei nu vor mai fi în stare de nimic. Iar partidul catolic, văzînd această forță, nu se va mai rîndui în spatele casei de Guise, ci în spatele regelui.

Carol al IX-lea, se știe, n-a cedat decît după mai multe ore și numai cînd Caterina a adus, ca să-l asedieze și pe el, mai multe personaje marcante de la curte, printre care Retz, fostul preceptor al lui Carol. I s-a arătat regelui că, dacă nu va acționa, o vor face cei din clanul de Guise, care vor pune mîna pe întreaga putere. Era ca un animal hăituit. Cumplita acceptare pe care în cele din urmă a rostit-o nu poate fi uitată :

— Ei, bine, de dragul Domnului, fie ! Dar să fie ucişi toţi, ca să nu mi se reproşeze că a rămas vreunul.

Caterina, întorcîndu-se la ea împreună cu cei care o susţinuseră în faţa regelui, îl chemă pe Henri de Guise şi se sfătuiră. Fu întocmită o listă a celor ce urmau să fie executaţi sau proscrişi. Vreo zece conducători protestanţi, printre care Coligny, trebuiau să moară. Din păcate, trebuiau de asemenea lichidaţi — sau mai degrabă, cum se spunea pe vremea aceea, „trimişi pe lumea cealaltă" — gentilomii protestanţi găzduiţi la Luvru : aflînd despre primele execuţii, ei ar fi putut reacţiona într-un mod primejdios.

Nemaiexistînd alte omoruri în perspectivă, nu se mai pomenea nimic despre un mare masacru. Ceea ce se urmărea era restaurarea autorităţii regale şi a unităţii regatului cu preţul doar al cîtorva capete. Dar nu e nici prima, nici ultima dată în istorie cînd mijloacele vor denatura scopul.

Şefii poliţiei primesc ordinul să ia toate măsurile în vederea menţinerii calmului în oraş în timpul execuţiilor. Caterina se interesează de cîţi oameni dispune municipalitatea :

— Cel puţin douăzeci de mii în prima zi.

Soldaţi, poliţişti ? Nu, sînt miliţieni voluntari, mici burghezi, oameni din popor. Sînt ei oare de partea regelui sau a familiei de Guise ? Ei sînt în primul rînd împotriva hughenoţilor.

„În noaptea următoare, în fiecare casă să se găsească cîte un om înarmat, avînd o torţă şi, pe braţul stîng, o eşarfă albă ; la fiecare fereastră să ardă o făclie. Clopotul de la Palatul de justiţie va da semnalul". Nu se vorbea de altceva decît de menţinerea ordinii în timpul execuţiilor, dar aşa suna textul care avea să fie trimis în cele din urmă de către poliţie şefilor din toate cartierele Parisului. „Clopotul va da semnalul". Semnalul pentru ce ? Oare conjuraţii de la curte ştiau exact ? Maşina infernală pe care o imaginaseră le şi scăpa din mîini. Cîteva ore mai tîrziu, Claude Marcel, fost magistrat, sub a cărui autoritate se afla de fapt magistratul în post, se adresă astfel funcţionarilor municipali :

— Vă declar din partea regelui că majestatea-sa vă îngăduie să puneţi mîna pe arme. Intenţia sa este de a-i extermina pe amiral şi partidul său. Fiţi atenţi ca nici unul din aceşti nelegiuiţi să nu vă scape.

Sîntem în seara zilei de 23 august, ajunul nopții sfîntului Bartolomeu. O noapte frumoasă de vară. Carol al IX-lea s-a culcat, după ce a pălăvrăgit cu gentilomii protestanți găzduiți la Luvru. Cîțiva îi fuseseră tovarăși de joc, de sport, de distracții. El știe că în cîteva ore vor muri. Oare doarme ? Dar Caterina doarme ? Cu puțin timp mai înainte, ea hotărîse ca semnalul să nu fie dat de clopotul de la Palatul de justiție, care se afla prea departe, ci de clopotul de la Saint-Germain-l'Auxerrois. Semnalul pentru ce ? De ce să li se dea un semnal „forțelor de ordine", care și așa erau în alertă ? „Execuțiile" ar fi putut avea loc repede și destul de discret, iar milițiile ar fi putut interveni numai în caz de răzmeriță. Nu, era nevoie de acest clopot, de acest semnal. Nebunia se și dezlănțuise.

Mai înainte de ivirea zorilor, Caterina de Medici și Carol al IX-lea se scoală, se întîlnesc și se duc să se așeze la o fereastră a Luvrului ca să asiste la începutul execuțiilor. Potrivit afirmațiilor lui Jean Héritier și Philippe Erlanger, îi încearcă o mare spaimă, își spun c-au fost nebuni. Cheamă un gentilom, pe care-l trimit la Henri de Guise cu un contraordin : să fie oprit totul, să nu cumva să se întreprindă ceva împotriva amiralului sau împotriva altei persoane. Prea tîrziu. Amiralul murise.

Ucigașii care urcaseră la Coligny erau spadasini de-ai familiei de Guise. Henri de Guise aștepta jos, în stradă. Jan Simanowitz, zis Besme, îl străpunse cu sabia pe rănitul care zăcea pe pat.

— Ah, spuse amiralul prăbușindu-se, măcar să fi fost un om, dar nu-i decît un bădăran !

La Luvru, Caterina abia izbuti să-l împiedice pe rege să nu-l înjunghie cu propria-i mînă pe Condé. În cele din urmă, prințul fu închis într-o cameră, ca și Henri de Navarra, proaspătul însurățel. Între timp, elveții și arcașii îi spintecau pe gentilomii protestanți și pe slujitorii lor. Îi ucideau fie în camerele lor, fie pe culoare sau îi dezarmau și-i îmbrînceau în curtea plină deja de cadavre. Nenorociții aceștia îl chemau pe rege într-ajutor. La un moment dat, regele deschise fereastra, privi o clipă înspăimîntătorul spectacol și apoi dispăru. Nu se știe încă dacă în ziua aceea n-a ucis și el cu propria-i mînă.

Vreo sută de gentilomi protestanți găzduiți în altă parte decît la Luvru, încălecînd pe cai, au reușit să fugă din Paris. Henri de Guise a pornit în urmărirea lor cu o trupă, dar la Monfort-l'Amaury a renunțat și a făcut cale-ntoarsă. Alți seniori, care n-au putut să fugă, au fost omoriți la ei acasă.

Peste tot pe străduțele înguste, oamenii strigau : „Ucideți, ucideți !" și „Trăiască Dumnezeu și regele !". Milițienii, cu cruce la pălărie și cu brasardă albă, intrau în case. „Sîngele curgea pe străzi". Ducele d'Anjou se afla din nou în oraș, de data aceasta în fruntea cîtorva sute de călăreți „pentru a menține ordinea". De fapt, călăreții și soldații din toate armele se împrăștiau care-ncotro, alăturîndu-se jefuitorilor care răsăriseră de pretutindeni.

Prăvăliile giuvaergiilor, șlefuitorilor de pietre prețioase, misiților, aurarilor și argintarilor au fost devastate primele. Dacă proprietarii lor încercau să-și apere avutul, erau tratați pe loc de eretici și lichidați. Pe ferestre zburau cadavre. Femei înjunghiate erau aruncate încă vii în Sena ; cele care izbuteau să ajungă la mal sau să se agațe de piciorul vreunui pod erau omorîte cu pietre. Nici o îndurare pentru femeile însărcinate ; ba, dimpotrivă, ucigașii se legau de ele cu precădere. Spintecau pînă și copiii de țîță și apoi aruncau leșurile în fluviu.

Ucigași n-au fost numai milițienii cu brasardă. Toată drojdia societății lua parte la masacru ca să jefuiască, iar bărbații și femeile omorau și de plăcere, îmbătați de mirosul de sînge. Cel mai îngrozitor lucru era să vezi ucigași de zece ani care masacrau alți copii. „Atunci s-a văzut ce înseamnă forța pasiunii religioase", a scris Giovanni Michieli. Religia nu mai avea nici un amestec în această furie bestială, dar e trist să fii nevoit să implici în legătură cu ea răspunderea anumitor călugări. Am văzut că personaje marcante au pus în mișcare mașina infernală, dar scînteia s-a aprins într-un mediu în care temperatura creștea neîncetat de luni de zile datorită predicatorilor parizieni ; orice hughenot devenise întruchiparea diavolului.

În dimineața zilei de 25 august, după ce Caterina și regele dăduseră ordinul de a nu se mai ucide sub nici un pretext, un călugăr franciscan anunță triumfător că un miracol venea să dovedească cum că exterminarea eretici-

lor fusese o operă pioasă : la cimitirul Inocenților un măceș uscat și mort reînflorise pe neașteptate. Clopotele sunară pentru a sărbători miracolul, iar ucigașii se puseră din nou pe treabă.

Acum Carol al IX-lea voia să se facă recensământul hughenoților pentru a fi protejați. În același timp, temîndu-se oarecum de reacția străinătății, trimise un curier la ambasadorul Franței la Londra : „Hughenoții urziseră un complot pentru a-mi lua viața, așa că trebuia să-i pedepsesc cu asprime". Aceeași versiune a susținut-o și în ziua următoare, 26 august, spunînd că el însuși ordonase execuția : „Tot ceea ce s-a întîmplat la Paris s-a făcut din porunca mea". Mulțimea îl aclamă pe cînd părăsea parlamentul. Dar chiar în acel moment se auziră strigăte. O ceată de oameni care hăituiau un nenorocit îl omorîră în fața regelui : „Era un hughenot !"

— Ah, strigă Carol, de-ar fi fost ultimul !

Și asta după ce în ajun fusese semnat un edict de protejare. Nimeni nu îndrăznea să ridice mîna asupra acestui dement regal și coșmarul continua în tot Parisul. Tîlhari fioroși jefuiau și ucideau de-a valma protestanți și catolici, unii catolici au fost omorîți cu acest prilej și de către dușmani personali, concurenți, oameni invidioși ; sosise momentul încheierii unor vechi socoteli. Regele mai semnă două ordonanțe (la 27 august și la 30 august), dispunînd în mod formal — cea din urmă prin pedeapsa cu moartea — de a nu se mai întreprinde nimic împotriva vieții sau bunurilor protestanților ; dar a trebuit să se mai scurgă cîteva zile pentru ca furtuna să se potolească și mai bine de o lună cele mai înrăite haimanale, sub pretextul religiei, s-au dedat la hoții și omoruri. Nici astăzi nu putem spune care este numărul victimelor din noaptea sfîntului Bartolomeu. Multe dovezi demne de încredere sînt de acord cu următoarele cifre : în jur de patru mii de morți la Paris și între cincisprezece și douăzeci de mii în provincie.

În provincie, masacrele au început odată cu veștile sosite din capitală. La Lyon au fost masacrați cam vreo mie de oameni. Au fost omorîți în închisori, în casele lor, pe Rhône și pe Saône, la bordul vaselor, unde „au fost vîrîți goi-goluți" înainte de a fi uciși. La Meaux, două sute de victime, printre care și perceptorul, catolic. La

Orléans, cinci sute de execuţii în trei zile şi cam tot atîtea sau aproape tot atîtea în oraşele de pe Loara şi în Poitou. Ici şi colo, cîţiva guvernatori, cu riscul vieţii, i-au ţinut în frîu pe fanatici, de pildă contele de Tende în Provence. La Rouen, protestanţii au fost masacraţi în închisori la 18 septembrie.

Magistraţii municipali din Toulouse, vrînd să cîştige timp, au cerut ordine de la Paris. Regele nu le-a răspuns decît la sfîrşitul lunii septembrie : protestanţii să fie păziţi cu străşnicie (în închisoare) şi trataţi cu respect. Ordinul a pălit în faţa declaraţiilor unui negustor din Toulouse, numit Delpech, care, venind din capitală la 3 octombrie, a spus că trebuie să se acţioneze ca la Paris. Aducea cu sine o bandă de fanatici. În închisori au fost măcelăriţi două sute de hughenoţi.

La Bordeaux, unde guvernatorul, d-l Montpezat, a reuşit să menţină calmul pînă-n septembrie, au fost ucise la începutul lunii octombrie aproape patru sute de persoane (dintre care două sute şaizeci şi patru de deţinuţi), după care, în ziua de sfîntul Mihail, un iezuit ar fi proclamat de la amvon că „execuţiile" de la Paris avuseseră loc din ordinul acestui arhanghel.

Cu excepţia unei minorităţi vrednice de-a pururi de admiraţie, răspunderea pentru toate aceste grozăvii apasă într-o măsură zdrobitoare asupra întregii populaţii a Franţei, fie laici, fie clerici. Majoritatea acelora care n-au fost decît spectatori au aprobat. Unii, de teamă, au tăcut sau le-au ţinut celorlalţi isonul. Dar suprema reprobare trebuie rezervată, după părerea mea, personajelor importante, laici şi clerici, care la 28 august au defilat prin Paris într-o procesiune de *mulţumire*, oprindu-se ca să se roage în faţa unor altare în aer liber. Regele părea furios şi neliniştit, dar Caterina zîmbea. Ceremonia se sfîrşi printr-o vizită la Montfaucon, locul unde erau expuse de obicei trupurile criminalilor executaţi. Regele, regina-mamă, seniorii şi doamnele din înalta societate se înghesuiră să vadă cadavrul lui Coligny, care începuse să duhnească. În clipa aceea au fost aduşi fiii victimei şi siliţi să privească. Unul din ei a izbucnit în hohote de plîns. Scena aminteşte de cele mai întunecate epoci din trecutul îndepărtat, de vremurile legendare şi cumplite cînd se aduceau jertfe omeneşti.

Ne-ar fi plăcut să nu pomenim aici numele suveranului pontif. Este totuşi neîndoios că la auzul primelor veşti despre masacru, mai înainte ca amănuntele să fie cunoscute, Grigore al XIII-lea a pus să fie aprins un foc de bucurie. S-au cîntat tedeumuri în numeroase biserici din Roma, au răsunat salve de tun şi o procesiune solemnă a străbătut oraşul. Papa i-a comandat pictorului Vasari o frescă comemorativă, reprezentînd executarea ereticilor.

Dar tot atît de neîndoios este că, odată cu o mai bună cunoaştere a amănuntelor, Grigore al XIII-lea a manifestat o oarecare dezaprobare. Cînd ucigaşul Maurevert, autorul tentativei de asasinat împotriva lui Coligny, a avut îndrăzneala să ceară să fie primit de sfîntul părinte, acesta i-a refuzat audienţa.

— Deplîng faptul, a spus el, că printre atîţia morţi sînt tot atît de mulţi nevinovaţi ca şi vinovaţi.

Cine erau „vinovaţii" ? Fără îndoială, în mintea papei erau ereticii îndîrjiţi în eroarea lor. Credinţa catolică, grija pentru unitatea bisericii impuneau exterminarea lor la nevoie. Asta era mentalitatea epocii.

Mi se pare nimerit să reamintesc cu exactitate aici care erau divergenţele de doctrină care-i opuneau pe catolici protestanţilor la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Catolicii credeau în mîntuirea *prin credinţă şi prin fapte bune ;* protestanţii (luterani, calvinişti şi anglicani) în mîntuirea *prin har, dobîndit în credinţă*. Pentru catolici, izvoarele credinţei erau *Sfînta scriptură* şi tradiţia ; pentru protestanţi, scriptura era singurul izvor, deşi începeau să-i acorde şi tradiţiei tot mai mult loc.

Catolicii socoteau că biserica era „necesară" mîntuirii ; primatul Romei era indiscutabil, iar ierarhia episcopală singura valabilă. Protestanţii însă credeau că biserica era doar „utilă" mîntuirii ; luteranii şi calviniştii voiau ca biserica să fie o comunitate a credincioşilor şi nu o instituţie ierarhică, conducerea fiind exercitată atît de pastori, cît şi de laici. Biserica anglicană se despărţise de Roma, conducătorul ei neîndoielnic era suveranul Angliei, dar ierarhia episcopală fusese menţinută. Şapte taine la catolici, trei la luterani (botezul, împărtăşania, spovedania) sau două (numai botezul şi împărtăşania) la calvinişti şi la anglicani.

Taina împărtăşaniei era apreciată, ca şi astăzi, în chip deosebit : pentru catolici prezenţă reală a lui Hristos cu transsubstanţiere, pentru luterani prezenţă reală cu con-

substanţiere, pentru calvinişti şi anglicani prezenţă *spirituală* a lui Hristos, devenită reală prin prezenţa Sfîntului Duh. Transsubstanţierea este schimbarea substanţei pîinii şi a vinului în substanţa trupului şi a sîngelui lui Iisus Hristos în euharistie. Consubstanţierea este prezenţa lui Iisus Hristos în euharistie, în care ar dăinui substanţa pîinii şi a vinului.

În ceea ce priveşte oficierea cultului, serviciul divin era pentru catolici elementul esenţial. Luteranii oficiau un cult simplificat care urma schema serviciului divin, acordînd un loc preponderent predicii. La calvinişti, cultul era de asemenea simplificat, dar nu lipsit de orice element liturgic, iar predicii i se dădea aceeaşi importanţă. Anglicanii menţinuseră liturghia, dar desfiinţaseră jertfa în serviciul divin. Toţi protestanţii îşi oficiau cultul în limba vorbită de popor, în timp ce catolicii rămîneau puternic ataşaţi de latină.

Faceţi totalul acestor divergenţe, confruntaţi numărul morţilor cu grozăvia războaielor religioase şi meditaţi o clipă la această juxtapunere. Ne putem întreba cîţi creştini din acea epocă erau în stare (şi cîţi sînt şi astăzi ?) să facă diferenţa între *transsubstanţiere* şi *consubstanţiere.* Oare pentru această nuanţă oameni botezaţi au masacrat îngrozitor alţi oameni botezaţi ? Desigur că nu. Am asistat de la începutul acestei istorisiri la toate concursurile de împrejurări posibile care au provocat creşterea fanatismului pornit dintr-o lăudabilă dorinţă de reformă. Dar fanatismul nu se naşte sau nu renaşte doar datorită unui concurs de împrejurări. Există nişte „constante" ale spiritului şi sufletului omenesc care riscă întotdeauna să-l reanime.

Ideea religioasă este, într-adevăr, tot mai puţin prezentă în desfăşurarea ulterioară a răzmeriţelor, chiar atunci cînd ea slujeşte drept stindard. Pentru mase este vorba în continuare de un adevărat rasism, pe care simplul cuvînt „hughenot" părea să-l justifice. Dar acest sentiment îi animă şi pe hughenoţi atunci cînd se simt ceva mai numeroşi sau se află într-o poziţie mai bună decît a catolicilor. Cît despre personajele marcante, acestea continuă să fie puse în mişcare în primul rînd de setea lor de putere şi de toate avantajele pe care ea le-o procură,

inclusiv banii. Le vedem repezindu-se ca ştiucile cînd încolo, cînd încoace în apa tulbure a răzmeriţelor.

La Rochelle, bastion protestant, oraş fortificat şi port important, trebuia să reintre cu orice preţ sub autoritatea regală. După eşecul unei tentative paşnice, Carol al IX-lea îşi trimite armata sub conducerea ducelui d'Anjou, în jurul căruia tropăiau cîţiva strălucitori seniori, printre care campionul catolicilor, Henri de Guise, şi ex-campionul protestanţilor, Ludovic de Bourbon, prinţ de Condé, convertit la catolicism cu forţa în timpul captivităţii sale la Luvru.

„Micul asediu" al oraşului La Rochelle (cel mare se va petrece sub Richelieu) a avut loc în primăvara anului 1573. Locuitorii din La Rochelle, fanatizaţi de predicatorii protestanţi, au respins toate asalturile, deşi au fost supuşi unui intens bombardament de artilerie, remarcabil pentru acea epocă. Or, ce fac între timp conducătorii asediatorilor ? Plănuiesc o conspiraţie. Clanul Montmorency intenţionează să ia cu asalt clanul de Guise, în timp ce ducele d'Alençon (François, al patrulea fiu al lui Henric al II-lea) împreună cu acoliţii săi porneşte împotriva taberelor ducelui d'Anjou.

Montmorency şi Alençon trimit chiar mesageri la conducătorii celor asediaţi pentru a le cere să participe la complotul lor. Locuitorii din La Rochelle au crezut că-şi bat joc de ei. Populaţia tocmai începuse să sufere crîncen de foame cînd ducele d'Anjou ridică asediul : fusese ales rege al Poloniei. Ura ! La drum spre Cracovia !

Carol al IX-lea a murit la douăzeci şi patru de ani, la 30 mai 1574. „Chinurile cumplite" ale agoniei sale au fost socotite de protestanţi ca un semn al răzbunării cereşti. Răzbunare era pe atunci cuvîntul la modă. Amănuntele executării contelui de Montgomery au arătat că noaptea sfîntului Bartolomeu nu potolise nicidecum lucrurile, nu-i astîmpărase deloc pe oameni.

Montgomery încercase să le dea ajutor protestanţilor din La Rochelle, dar puţin mai tîrziu a fost nevoit să se predea forţelor catolice. Acuzat de trădare şi de lezmajestate, a fost supus torturii extraordinare, care devenise un lucru obişnuit în asemenea cazuri, şi condamnat la moarte, fiind în acelaşi timp scoşi din rîndurile nobilimii atît el, cît şi copiii lui.

A fost transportat de la Conciergerie în piaţa Grève într-o căruţă cu mîinile legate la spate, însoţit de un preot şi de un călău. A refuzat să se spovedească şi să sărute crucea. Protestanţii care refuzau să sărute crucea nu voiau să demonstreze prin aceasta decît că socoteau crucifixul şi toate icoanele ca nişte obiecte. Fiindcă nu i se tăiase limba, Montgomery făcu o declaraţie. Spuse că va muri pentru religia sa, că era prizonier de război şi că promisiunile ce-i fuseseră făcute atunci cînd se lăsase luat prizonier nu au fost respectate. Călăul îl decapită, apoi trupul îi fu tăiat în patru. Caterina de Medici asistă la acest plăcut spectacol şi, spune Pierre de l'Estoile, „fu, în sfîrşit, răzbunată, aşa cum şi-o dorea de mult, pentru moartea răposatului rege Henric, soţul ei".

După ce asediul oraşului La Rochelle a fost ridicat, s-a semnat o pace (edictul de la Boulogne, iulie 1573), apoi o răscoală din Languedoc a reînceput războiul, şi el a continuat, ca mai înainte, întrerupt de „păci" care nu erau decît armistiţii : pacea lui Monsieur [1] (5 mai 1576), favorabilă mai curînd protestanţilor şi care nu făcea decît să aţîţe furia catolicilor, edictul de la Poitiers (8 octombrie 1577), care limita libertăţile acordate pînă atunci şi-i înverşuna pe protestanţi. Drama izbucnea mereu, dar cu o oarecare modificare : ţărănimea, care, în epoca respectivă, însemna marea majoritate a populaţiei, era din ce în ce mai sătulă de războaie care o ruinau şi chiar o înfometau. Pierre de l'Estoile aduce în *Jurnalul* său mărturia ducelui de Montpensier la întoarcerea dintr-o expediţie în Guyenne : „Oamenii ogoarelor veneau pe drumuri, sărmanii, cu sutele să i se prosterneze şi să cadă în genunchi înaintea lui, implorîndu-l plini de umilinţă ca, dacă regele va voi să ducă mai departe războiul, să binevoiască a le tăia gîtul decît să-i mai lase să tragă să moară atîta vreme".

Henric al III-lea, fost duce d'Anjou, noul rege al Franţei, nu dorea altceva decît să înceteze războiul şi-l continua numai pentru a-şi salva coroana. Îi avea împotrivă atît pe protestanţi, cît şi pe catolicii extremişti din

[1] *Pacea lui Monsieur (pacea de la Beaulieu)* — pace încheiată în mai 1576 între protestanţi şi catolici după bătălia de la Dermans şi mediată de ducele d'Alençon, fratele lui Henric al III-lea. Protestanţii au obţinut libertatea de practicare a cultului, dar nu în Paris, reabilitarea lui Coligny etc. Ca o reacţie la această pace s-a creat liga. — *Nota trad.*

ligă [1], întărîtați mereu de casa de Guise și subvenționați fățiș de Spania. La moartea ducelui d'Alençon, Henric al III-lea neavînd copii și nepărînd în stare să aibă, Henric de Bourbon, rege al Navarrei, a devenit moștenitorul prezumtiv. Or, acest pretendent, care, ca și Condé, fusese constrîns să devină catolic după noaptea sfîntului Bartolomeu, și-a încălcat apoi jurămîntul și a revenit în partidul hughenot. El se războia în sud-vest. Clanul de Guise a căutat să-i înspăimînte pe toți cu ideea că un hughenot ar fi putut să devină rege al Franței. Această primejdie era folosită de ei pentru a pune mîna pe putere.

Parisul a încăput pe mîna lor după răscoala de la 12 mai 1588 (ziua Baricadelor) [2], care l-a silit pe Henric al III-lea să fugă spre Chartres. Parizienii spuneau : „Regele va fi dat jos și omul cu cicatricea va domni". Această idee îi îmbăta. A fost organizată o procesiune măreață pentru a sărbători umilirea lui Henric al III-lea. Predicatorii își ațîțau auditoriul nu numai împotriva hughenoților, ci și împotriva regaliștilor.

La 26 decembrie, la orele șapte seara, pe un întuneric de nepătruns, cîțiva călăreți intrară în Paris printr-o poartă situată în sudul orașului. Un ceas mai tîrziu, toți locuitorii erau pe străzi cu lanterne și torțe :

— Regele l-a asasinat pe omul cu cicatricea !

În ajun, la castelul din Blois, Henric al III-lea pusese cîțiva nobili să-l trimită pe lumea cealaltă pe Henri de Guise, sosit în orașul acela cu prilejul stărilor generale. În buzunarul mortului s-a găsit o scrisoare, scrisă de mîna sa și adresată lui Filip al II-lea : „Pentru a întreține războiul civil în Franța este nevoie de șapte sute de mii de livre pe lună". Înalta trădare era flagrantă.

Împrejurările în care a avut loc această execuție nu au fost cîtuși de puțin cunoscute în Paris pînă cînd predicatorii nu au povestit-o dînd amănunte înfiorătoare. Pe străzi se întindeau lanțuri. Portretele regelui au fost rupte în bucăți peste tot, crainici au anunțat că pe capul

[1] *Liga* sau *Sfînta ligă* — confederație catolică creată în Franța în 1576 de ducele de Guise cu scopul de a apăra catolicismul împotriva calvinismului și totodată de a-l răsturna pe Henric al III-lea și a urca pe tronul Franței familia de Guise. — *Nota trad.*

[2] Denumire dată uneia din cele două insurecții care au avut loc la Paris : prima la 12 mai 1588, a doua la 27 august 1648. — *Nota trad.*

lui s-a pus un preț : zece mii de scuzi. Doctorii de la Facultatea de teologie au declarat că francezii nu mai aveau de ce să i se supună lui Henric al III-lea, ba, mai mult, că trebuiau să ridice armele împotriva lui.

S-a instituit un guvern municipal revoluționar : în fruntea fiecăruia din cele șaisprezece cartiere ale Parisului, cîte un consiliu format din nouă membri. Oamenii spuneau : „Peste Paris domnesc cele șaisprezece consilii". Era vorba de o dictatură polițienească cu descinderi prin case..., dar o acceptau de teamă sau din fanatism. Cele șaisprezece consilii îl proclamară pe ducele de Mayenne, fratele omului cu cicatricea, locotenent general al statului și al coroanei Franței, cu alte cuvinte rege interimar. Șaptezeci de consilieri din parlament, care au refuzat să se asocieze acestei destituiri a regelui legitim, au fost încarcerați, ca, de altfel, și numeroși regaliști notorii, cu toții catolici. Războiul religios devenise un război pur politic ; pentru a ne convinge pe de-a-ntregul e de ajuns să aruncăm o privire asupra celor două armate care asediau în același timp Parisul : una era a lui Henric al III-lea, cealaltă a lui Henric de Navarra, cu care regele se împăcase.

La începutul anului 1589, la șapte luni după moartea omului cu cicatricea, o altă veste zgudui Parisul : la rîndul său, Henric al III-lea cădea sub lovituri de pumnal. Se traseră clopotele, fură aprinse focuri de bucurie la răscruci, oamenii întindeau pe străzi mese pentru ospăț, ospățuri foarte modeste din pricina asediului. Cele șaisprezece consilii trimiseră o circulară tuturor predicatorilor (aceștia erau O.R.T.F. [1]-ul epocii), fixîndu-le tema viitoarelor lor predici : Jacques Clément, călugărul fanatic care-l asasinase pe Henric al III-lea, trebuia să fie denumit „preafericitul" și să fie comparat cu Iudit [2].

Înainte de a muri, Henric al III-lea obținuse, nu fără osteneală, ca nobilii de la curtea sa să-l recunoască drept succesor al său pe Henric de Navarra și îl implorase pe acesta să treacă la catolicism. Chiar în ziua următoare suirii sale pe tron, Henric al IV-lea a declarat solemn că

[1] O.R.T.F. (Office de Radiodiffusion-Télévision Française) — Societatea de radiodifuziune și televiziune franceză. — *Nota trad.*

[2] Eroină a poporului evreu, care l-a sedus pe generalul inamic Holofern și i-a tăiat capul în somn, salvînd astfel orașul Bethulia. — *Nota trad.*

va menține în regat religia catolică, apostolică și romană, „fără a o înnoi sau a o schimba cîtuși de puțin", ba adăugînd că este gata pentru aceasta să se lase instruit de un „conciliu general și național, bun, legal și liber". Patru ani aveau să se scurgă pînă la înfăptuirea acestui proiect, timp care i-a fost necesar lui Henric al IV-lea pentru a-și cuceri regatul.

Trupele spaniole ocupau și apărau Parisul. Clerul înmulțea ceremoniile menite să întrețină curajul în rîndul parizienilor. Unii preoți au vrut să se țină și posturile, dar n-au avut succes, deoarece postul devenise obligatoriu și aproape permanent : în Parisul asediat nu ajungeau decît prea puține alimente.

Zvonul că regele avea de gînd să se convertească se răspîndi în oraș, stîrnind vii speranțe. Mulți parizieni nădăjduiau că nenorocirile lor vor lua sfîrșit.

Tocmai în acest moment se constată cu oarecare uimire că predicatorii, în loc să se bucure și să-i îndemne pe credincioși să se roage cerului pentru a grăbi convertirea regelui, își întețesc violențele față de el. Din gura lor se revarsă un șuvoi de injurii. În predicile lor ei îl desemnează pe suveran ca fiu de tîrfă, bastard, balaurul roșu al *Apocalipsului,* cîine, eretic, tiran, țap puturos. Un predicator de la Sainte-Chapelle spune chiar că regele „s-a culcat cu mama noastră biserica și l-a încornorat pe Dumnezeu, lăsînd cu burțile la gură starețele de la Montmartre și Poissy". Un călugăr pe nume Boucher, propovăduind păresimile la Saint-Germain-l'Auxerrois, a spus că „a venit de mult vremea să fie omorîți și exterminați politicienii".

Politicienii, numiți și „nemulțumiții", erau moderați — catolici și protestanți —, partizani ai păcii și ai coexistenței religiilor. Boucher, ca dealtfel și alți predicatori, precum Commolet, Martin și preotul de la Saint-André-des-Arts, îi denunțau de la amvon, rostindu-le numele, pe aceia dintre enoriașii lor pe care-i considerau „politicieni, ticăloși și trădători". Preotul de la Saint-Jacques i-a excomunicat „pe toți aceia care vorbeau despre pace, ca și pe politicienii care s-au osîndit singuri ca Iuda". La 14 ianuarie 1593 cardinalul de Pellevé a spus în consiliu, referindu-se la politicienii aflați în Paris, că trebuie „să fie izgoniți cei mai mari, spînzurați și înecați cei mijlocii ; cît privește

oamenii de rînd, ei trebuiau iertați, întrucît, văzînd dreapta judecată făcută celorlalți, vor înțelege și nu se vor mai comporta astfel".

Convertirea regelui legitim a pus cu atît mai ușor capăt acestei nebunii, cu cît foametea adusă de asediu dădea tot mai mult de gîndit. Cu mult înainte de intrarea triumfală a lui Henric al IV-lea în Paris, șmecherii, simțind dincotro bate vîntul, au început să-i vîndă portretele. La început acest negoț a dat naștere unor încăierări, care mai apoi s-au potolit, iar în cele din urmă membrii ligii au fost cei nevoiți s-o ia la fugă sau să se ascundă.

Intrarea regelui a avut loc la 15 septembrie 1594, între orele șapte și opt seara, la lumina făcliilor. Henric al IV-lea, călăre pe un cal vînăt rotat, era îmbrăcat în catifea gri împodobită cu fireturi de aur, iar pe cap purta o pălărie gri cu panaș alb. A fost primit de garnizoanele din Mantes și Saint-Denis, de magistrații municipali și de municipalitate. Parlamentul, în robe roșii, îl aștepta la Notre-Dame, unde s-a cîntat un tedeum. Cortegiul se reîntoarse pe podul Notre-Dame. Regele era înconjurat de nobili și de călăreți. Mulțimea striga „Trăiască regele !". Henric al IV-lea, zîmbind, „saluta cu pălăria doamnele și domnișoarele".

Expresia „Parisul merită o liturghie" este apocrifă și calea lui Henric al IV-lea către convertire n-a fost atît de grosolan motivată. E adevărat că acest principe i-a ascultat pe cei care i-au demonstrat (cu precădere pe Rosny, mai tîrziu duce de Sully) că doar convertirea este calea spre dobîndirea regatului. Dar procedura pe care a dorit-o pentru această convertire, și mai ales colocviul pe care l-a avut la Saint-Denis cu vreo douăzeci de teologi, episcopi și preoți, cuvintele pe care le-a rostit cu acest prilej și cu altele, arată că el nu era scepticul care ne-a fost înfățișat uneori, ci un bărbat cu judecată și de bună-credință, depășindu-și în mod strălucit epoca, deoarece socotea că toleranța este nu numai o necesitate, ci și o virtute, și că un om cu bunăvoință poate să-și dobîndească mîntuirea fie în credința catolică, fie în cea protestantă.

Recunoscut rege, intrînd cu adevărat în posesiunea regatului său după o trudnică „pacificare" militară, pe care străinătatea făcea totul spre a o împiedica, Henric al IV-lea ar fi putut să se limiteze la atît. Toată lumea

în Franța era sătulă de război, de orice fel ar fi fost. Nici Spania, dealtfel secătuită din punct de vedere financiar, nu mai putea invoca vreun pretext demn de crezare pentru a susține împotriva unui rege catolic liga în descompunere. Elisabeta a Angliei nu mai voia să-i ajute pe protestanții francezi. Henric al IV-lea ar fi putut să domnească, menținînd fără mult efort un statu-quo. Meritul său este de a fi dorit, după pacificarea militară, o adevărată pacificare, cea a spiritelor.

Edictul de la Nantes, semnat la 13 aprilie 1598 și declarat „perpetuu și irevocabil", acorda protestanților o libertate de conștiință nelimitată și o libertate a cultului destul de largă : în toate locurile în care se oficia în mod public din 1597, în mahalalele orașelor, în castelele marilor seniori cu drept de judecată asupra supușilor, în casele gentilomilor. Ceremoniile protestante erau interzise la Paris și pe o rază de cinci leghe în jurul orașelor de reședință regală și al cetăților episcopale. Protestanți și catolici se vor bucura de drepturi cetățenești egale. Protestanții vor avea acces liber și total la toate slujbele și funcțiile publice, la școli și spitale. Edictul le acorda școli subvenționate ; le menținea pentru opt ani locurile de siguranță, statul plătindu-le garnizoanele. Protestanții aveau dreptul să-și convoace cu regularitate sinoadele. În scopul de a le asigura protestanților binefacerea unei justiții nepărtinitoare, au fost create tribunalele mixte, denumite „camere bipartite" [1].

Ne luăm permisiunea să ne oprim asupra restricțiilor menținute față de libertatea cultului. Nu trebuie să uităm că Henric al IV-lea a fost nevoit să impună edictul atît parlamentelor, cît și unei întregi părți a opiniei publice care se revolta numai la ideea libertăților acordate. Cu greu ne putem imagina astăzi că edictul de la Nantes a marcat un eveniment în istoria lumii : recunoașterea legală, scrisă, oficială a libertății de conștiință a fost o revoluție. Protestantismul era încă denumit erezie, și chiar era în sensul etimologic al cuvîntului (din grecescul *hairesis*, de la *hairen* „a alege"), dar ereticii deveneau cetățeni cu drepturi depline. „Nu mai trebuie — declara *ad literam* regele

[1] *Chambres mi-parties* — Camere instituite prin edictul de la Nantes și alcătuite jumătate din judecători catolici, jumătate din judecători protestanți (fr.). — *Nota trad.*

pacificator — să existe deosebire între catolici şi hughenoţi, dar toţi vor trebui să se arate buni francezi. Catolicii să-i convertească pe hughenoţi prin pilda vieţii lor drepte".

Minunată înţelepciune, prea puţin împărtăşită. Papa Clement al VIII-lea luă cunoştinţă de textul edictului la cîteva zile după proclamarea lui :

— Asta mă răstigneşte, a spus el. Să-i acorzi oricui libertate de conştiinţă este cel mai rău lucru din lume !

Dar cel mai rău lucru era că toată lumea gîndea pe atunci astfel.

ANGLIA SE CLATINĂ

Un rege teolog

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Anglia era o țărișoară săracă, foarte anemic populată. Dacă avea patru milioane de locuitori, în comparație cu cele douăsprezece ale Franței și opt ale Poloniei. Numai a zecea parte din populație trăia în orașe, foarte puține la număr. Din acești patru sute de mii de orășeni, cam trei sute de mii locuiau la Londra. Leicester avea patru mii de locuitori, York și Newcastle nici atît. Comerțul maritim era neînsemnat și limitat la porturile din Marea Nordului.

Țăranii lîncezeau în satele lor, strînse în jurul conacului, exploatînd cu mijloace rudimentare și tehnici arhaice cîteva insulițe de pămînt despărțite de mlaștini și pîrloage. În tot decursul secolului al XVI-lea vom vedea satele engleze lovite sau amenințate de foamete.

Printre ele erau presărate cîteva mănăstiri destul de bogate. Țăranii nu nutreau împotriva lor nici ură, nici invidie, pe de o parte fiindcă erau catolici foarte pioși, care o venerau cu ardoare pe Fecioara Maria și pe sfinți, pe de altă parte fiindcă mănăstirile reprezentau singurul ajutor pe care se puteau bizui : mănăstirea era totodată școală, casă de oaspeți și spital.

Anglia avea micile sale cenacluri de umaniști. Ca și în alte părți, acești eruditi primiseră destul de favorabil tezele reformatorilor, dar difuzarea acestor scrieri se

limitase la universitățile din Oxford și Cambridge. În secolul precedent, John Wyclif, oxonian [1], contestatar al liberului arbitru și al transsubstanțierii, fusese redus la tăcere. Pe la 1500 s-a făcut încercarea de a se crea la Cambridge un mic centru luteranist. Fără violențe — cîteva renegări, cîteva pocăințe în public — și ordinea a fost repede restabilită. Am putea rămîne cu impresia că Anglia era o țară în care pînă la urmă Reforma n-avea să pătrundă.

Această impresie s-a confirmat după urcarea pe tron a regelui Henric al VIII-lea (1509), care era un fervent și foarte pios catolic. Asculta trei slujbe pe zi și știa pe de rost vecernia. Se zicea chiar că în tinerețe avusese de gînd să se facă preot și că studiase în acest scop. În orice caz, era singurul suveran din Europa care avea serioase cunoștințe teologice. Scrisese o *Aserțiune a celor șapte taine* ca răspuns la *Captivitatea din Babilon* a lui Luther. Leon al X-lea îi acordase titlul de apărător al credinței.

Acest rege evlavios era totodată unul dintre cei mai frumoși oameni ai veacului său. Toate descrierile făcute de contemporani îl prezintă ca o excepțional de reușită îmbinare de bărbăție și farmec. Pe deasupra, vorbea franceza, engleza, latina și puțin italiana, cînta la lăută și la clavecin și interpreta melodii la prima vedere cu o voce frumoasă ; era unul dintre cei mai buni trăgători cu arcul și luptători cu lancea din Anglia.

Henric al VIII-lea se însurase la optsprezece ani cu spaniola Caterina de Aragon, în vîrstă de douăzeci și cinci, văduva fratelui său mai mare, Henric. Din cauza acestei înrudiri i-a trebuit o dispensă. Caterina era „mică de statură, durdulie, cu o față deschisă și sinceră. Plăcută, nepărtinitoare, deosebit de bună". Și cel puțin la fel de pioasă ca soțul său, dovedind o virtute exemplară. Această căsătorie, nu prea potrivită din punct de vedere fizic, a ținut optsprezece ani, probabil din motive religioase. Cîteva aventuri trecătoare de-ale regelui, cîțiva bastarzi erau lucruri banale în acea epocă.

Nici un fel de moștenitor de parte bărbătească. Din cei cinci copii pe care i-a adus pe lume Caterina n-a supraviețuit decît o fată : Maria. Întrucît legea salică nu exista în Anglia, Henric al VIII-lea, contrar celor scrise de unii

[1] *Oxonian* sau *oxfordian* — locuitor al orașului Oxford din Anglia. — *Nota trad.*

istorici care se înverşunau să găsească peste tot raţiuni politice, nu părea să fie obsedat de perspectiva de a vedea o femeie urmîndu-i la domnie. Pînă în ziua în care, abia împlinise treizeci de ani, una dintre „fostele lui iubite", dornică să-şi menţină la curte o influenţă, i-o prezentă pe sora ei, o brunetă mai mult decît plăcută, care ştia să dea ochii peste cap, dar tare şireată şi ţintind foarte sus. Regele se aprinse şi, cum Anne Boleyn nu-i ceda, vru s-o ia de nevastă.

Desigur, nu se poate afirma că Anglia ar fi rămas catolică dacă această femeie ar fi fost mai puţin drăguţă sau mai puţin dibace. Pe de o parte, Henric al VIII-lea avea să-şi dorească destul de curînd alte femei, iar pe de altă parte un anumit concurs de împrejurări sau alte raţiuni ar fi putut favoriza introducerea Reformei în Anglia, de pildă caracterul în general nedogmatic al anglo-saxonilor. Fapt este că pasiunea regelui pentru Anne Boleyn a declanşat importanta mişcare ce avea să schimbe religia Angliei şi să-i dea pentru totdeauna o anumită coloratură morală.

Făcînd apel la cunoştinţele sale de teologie, Henric al VIII-lea, pentru a cere anularea căsătoriei sale, a găsit ca argument faptul că soţia sa, Caterina, era văduva fratelui său :

— În Levitic scrie : „Şi de va lua cineva pe femeia fratelui său ticăloşie este. Să nu mai aibă copii".

Henric uita dinadins un alt precept biblic, complet opus, aflat în Deuteronom : „Dacă fraţii vor trăi împreună şi va muri unul din ei fără să aibă copii, femeia celui mort să nu se mărite în altă parte după bărbat străin, ci cumnatul ei să intre la ea şi s-o ia de soţie şi-ntr-acest chip să-şi îndeplinească datoria de cumnat".

Intriga urzită printr-un intermediar pentru a obţine anularea a durat nu mai puţin de şase ani, la capătul cărora regele s-a căsătorit cu Anne Boleyn, care, între timp, rămăsese însărcinată : ea îşi făcuse calculul că era un mijloc de a grăbi luarea unei hotărîri şi-i pusese pe astrologi să-i spună regelui că va avea un băiat. Şase săptămîni mai tîrziu, la 11 iulie 1533, Henric al VIII-lea era excomunicat.

Temperamentul autoritar şi violent al acestui suveran fusese ţinut în frîu vreme îndelungată, în tot timpul căsătoriei sale cu Caterina, de credinţă. Această perioadă apusese.

Anne Boleyn a născut copilul, dar era o fată. Regele însă nu numai că a primit bine vestea, dar la 13 aprilie 1534 a obligat parlamentul să voteze actul de succesiune, care stipula că Maria Tudor, singura supraviețuitoare dintre copiii avuți de la prima soție, era o bastardă și că moștenitoarea lui va fi Elisabeta, fiica Annei Boleyn. Orice supus, chiar dacă nu i se cerea, trebuia să depună jurămînt că va respecta această lege. Altfel era pasibil de pedeapsa cu moartea.

În luna noiembrie a aceluiași an, Henric al VIII-lea a promulgat un nou text: actul de supremație. Regele trebuia să fie „acceptat, recunoscut, privit pe pămînt ca șeful unic și suprem al bisericii engleze". Puțin după aceea, actul de supremație a fost completat cu actul de trădare: „A-l priva pe rege prin vorbă sau prin scris de demnitatea sa de șef al bisericii este o crimă de înaltă trădare. Vinovatul va fi spintecat".

Credincioșii continuau să meargă la slujbă. Nimic nu se schimbase în ritualuri, ceremonii, rugăciuni. Dar predicatorii, mustruluiți de comisarii regali, vorbeau neîncetat despre supremația regală. Pe aceeași temă erau distribuite în mod oficial broșuri. Această propagandă, combinată cu amenințările cu moartea și cu spintecarea, irita. Ici și colo se iviră pancarte care-l slăveau pe papă. Cînd apăru în public, Caterina de Aragon fu aclamată. Începură să circule tot felul de preziceri împotriva Annei Boleyn.

Unii călugări nu voiau să accepte actul de supremație. Robert Laurence și Augustin Websters, amîndoi stareți ai unor mănăstiri cisterciene din provincie, veniră la Londra ca să-l întrebe pe John Houghton, starețul lor general.

— Comisarii regali ne cer să prestăm jurămînt pe acest act. Trebuie oare să refuzăm și să-i expunem pe frații noștri la cazne înfiorătoare ?

Houghton rămase perplex. Cronica nu ne spune care dintre cei trei stareți a avut ideea, de o sfîntă naivitate, de a se merge pentru lămuriri la Thomas Cromwell, ministru de finanțe și secretar al regelui (a nu se confunda cu Olivier Cromwell, călăul Irlandei, care s-a născut la un secol după el).

— Regele este preot sau laic ?

— Laic, firește.

— Atunci cum poate fi șeful bisericii ?

Cancelarul a argumentat timp de trei minute. Apoi i-a întrebat la rîndul lui :

— V-am convins ?

— Nu întru totul.

— La turn cu voi !

Cu alte cuvinte la închisoare. Citaţi în faţa unui tribunal, călugării se încăpăţînară : un laic, chiar dacă e rege, nu poate să fie şeful bisericii. Juraţii şovăiau, neştiind dacă să pronunţe o condamnare, cînd Thomas Cromwell declară că şi el face parte din juriu. Verdictul : pedeapsa cu moartea.

La 4 mai condamnaţilor le fu adăugat un preot din Isleworth, acuzat de a fi vorbit de rău despre amorurile regelui şi despre justiţia lui. Cei patru călugări au fost tîrîţi cu leasa de nuiele [1] pînă la marea spînzurătoare de la Tuburn. Cînd li s-a cerut încă o dată să presteze jurămîntul, au refuzat.

Houghton a fost spînzurat, dar dezlegat înainte de a muri. Deşi mai era viu, a fost tăiat în bucăţi şi i s-au smuls măruntaiele. El îngăima : „O, prea milostive Iisuse, îndură-te de mine în ceasul acesta". Între timp, tovarăşii săi se adresau mulţimii :

— Daţi ascultare regelui numai dacă aceasta nu-i împotriva onoarei lui Dumnezeu şi a bisericii.

Călăii îi supuseră la cazne unul după altul. La 25 mai alţi trei călugări din ordinul sfîntului Bruno au fost întemniţaţi în turn. Au stat acolo şaptesprezece zile în picioare, legaţi cu lanţuri de stîlpi cu cîte o zgardă de fier prinsă în jurul gîtului. Fiindcă li se dădea cîte ceva de mîncat şi de băut, deşi trecuseră şaptesprezece zile, încă nu muriseră. Au fost executaţi : unii arşi, alţii spînzuraţi şi spintecaţi.

Doi ani mai tîrziu, zbirii lui Thomas Cromvell au mai pus mîna pe zece călugări refractari din ordinul sfîntului Bruno. I-au băgat la închisoare, „lăsîndu-i în mîinile Domnului". Acest pios eufemism însemna că erau legaţi fedeleş, condamnaţi să moară de foame şi să putrezească acolo. Fiica adoptivă a lui Thomas More, Margaret Giggs, măritată cu John Clement, medic al curţii, mitui un paznic. Timp de cîteva zile, ea reuşi să-i hrănească pe martiri

[1] Pedeapsă infamantă în trecut. — *Nota trad.*

cu mîna sa, căci ei nu se puteau mişca. Le aduna murdăria şi-i curăţa. Fiind denunţată, n-a mai putut continua.

Elisabeth Burton, fostă călugăriţă într-o mănăstire din Canterbury, era poreclită Fecioara din Kent. Zicea că este prorociţă şi mulţi o credeau. Dar, fiindcă a făcut imprudenţa să declare că regelui i se vor întîmpla nişte nenorociri din pricina că şi-a schimbat nevasta, a fost arestată şi spînzurată. Mai multe sute de persoane considerate a fi vinovate sau pur şi simplu acuzate de nesupunere faţă de actul de supremaţie au fost supuse la cazne şi executate în cursul anului 1535.

, Vina episcopului John Fisher era de a fi fost confesorul reginei Caterina de Aragon, iar Anne Boleyn nu-l putea suferi. Robert Rich, ministrul de justiţie, îl întrebă în particular ce gîndea despre actul de supremaţie :

— Este o întrebare pe care v-o face chiar regele. Spune-ţi-mi părerea dumneavoastră fără înconjur şi vă făgăduiesc că n-o să fie folosită împotriva dumneavoastră.

— Cred cu mîna pe inimă că regele nu este şi nu poate fi, după legea lui Dumnezeu, şeful suprem al bisericii engleze.

A fost condamnat cîteva zile mai tîrziu. Avînd în vedere vîrsta lui (era octogenar), i s-a făcut hatîrul de a fi decapitat.

La 22 iunie 1535 locotenentul turnului veni să-l anunţe că va fi executat în aceeaşi zi.

— Cît e ceasul ? întrebă Fisher... La ce oră trebuie să mor ?

— La ora zece.

Episcopul ceru să fie lăsat în pace încă trei ore, deoarece dormise prost în noaptea aceea. Nu de frica morţii, a spus el, ci din cauza vîrstei şi a sănătăţii sale şubrede. Puţin după ora opt, în timp ce se îmbrăca, ceru să i se dea pelerina îmblănită.

— Nu-i frig, îi răspunse locotenentul, şi dealtfel ce importanţă mai are dacă o să răciţi !

— Vreau să mor, dar nu mai bolnav decît sînt.

Se urcă singur pe eşafod şi-i ceru mulţimii să se roage pentru el ca să nu se arăte slab în ultima clipă.

— Mai puteţi fi iertat dacă depuneţi jurămîntul, îi spuse un comisar.

El clătină din cap și, un minut mai tîrziu, călăul i-l reteză. Trupul lui fu lăsat la locul execuției o zi întreagă, apoi dat jos, iar capul, înfipt într-o suliță, fu expus pe marele pod al Londrei, unde a rămas cincisprezece zile. Apoi călăul îl aruncă în Tamisa.

După două săptămîni, Thomas More, unul dintre oamenii cei mai iluștri și mai iubiți din întreaga istorie a Angliei, suia treptele aceluiași eșafod. Umanist, scriitor ilustru (autor al *Utopiei),* More strălucise și în meseria de avocat și făcuse pe deasupra o carieră administrativă nesperată pentru un plebeu : deputat, ajutor de șerif al Londrei, cancelar al regatului, cu alte cuvinte șef al justiției. Regele îl iubea atît de mult, încît voia să-l știe mereu pe lîngă el. Pe scurt, More căpătase totul de la viață, inclusiv afecțiunea unei familii fericite și numeroase. În ciuda acestei reușite omenești, a fost considerat, chiar înaintea morții sale, un fel de sfînt, și încă un sfînt prietenos. Nici unul din numeroșii săi biografi, de la Erasmus pînă la contemporani, n-a reușit să vorbească despre el fără să nu ne lase să înțelegem că More îl cucerise, ba chiar îl vrăjise. Holbein i-a făcut mai multe portrete admirabile atît din cauza fascinației exercitate de model — niște foarte frumoși ochi albaștri-cenușii, o expresie veselă și deschisă —, cît și datorită talentului pictorului.

După promulgarea actului de succesiune, More a fost invitat, cum fuseseră invitați și călugării din ordinul sfîntului Bruno, să depună jurămîntul ; el răspunse că „în străfundul sufletului său adevărul nu i se părea a fi de partea regelui".

Henric al VIII-lea îl trimise în turn și-l ținu închis patrusprezece luni de necaz că-i acordase prietenia, deoarece ar fi vrut ca un om de o asemenea valoare să-l recunoască drept ceea ce dorea el să fie. La început, lui More i s-a lăsat slujitorul, apoi, cum acesta nu repeta întru totul ceea ce spunea stăpînul lui, a fost îndepărtat. O lună după încarcerare, fiica sa, Margaret, a primit încuviințarea să-l viziteze. Înainte de a vorbi, au recitat împreună cei șapte psalmi ai pocăinței. Și soției sale i s-a îngăduit să-l vadă o dată. Ea ar fi vrut ca More să presteze jurămîntul.

— Spune-mi, i-a zis More, spune-mi un singur lucru : oare această locuință nu-i la fel de aproape de cer ca a mea ?

În acest timp, Thomas Cromwell strîngea dovezi împotriva prizonierului, punînd să-i fie confiscate bunurile. Lady More își vîndu rochiile pentru a plăti „pensiunea" soțului ei în turn : cincisprezece șilingi pe săptămînă. Fostul cancelar avea permisiunea să scrie și să citească. A scris cu o bucățică de mangan *Dialog de îmbărbătare împotriva necazurilor* și *Tratat despre patimi,* ultima lucrare neputînd-o termina din lipsă de hîrtie.

La 30 aprilie 1535, în cursul unui nou interogatoriu, Cromwell l-a întrebat pe More dacă avusese cunoștință de noile legi (actul de supremație) și dacă-l recunoștea pe rege ca șef al bisericii.

— Sînt credinciosul supus al maiestății-sale, a răspuns prizonierul, și slujitorul lui la orice oră din zi. Nu vorbesc pe nimeni de rău, nu gîndesc rău despre nimeni, le doresc tuturor numai bine... Dacă aceasta nu-i de ajuns pentru ca un om să rămînă în viață, vă spun cu toată sinceritatea că nu țin la viață.

A fost scos din sala interogatoriilor, apoi rechemat. Cromwell i-a spus că exemplul său ar încuraja alte împotriviri.

— Sînt gata să mor.

La 4 mai Meg a mai avut voie să se ducă să-și vadă tatăl. Amîndoi văzură pe fereastră trecînd cortegiul călugărilor din ordinul sfîntului Bruno care se îndreptau spre locul supliciului.

— Vezi, Meg ? Acești sfinți părinți se duc la moarte la fel de veseli ca noii căsătoriți la nuntă.

După alte două interogatorii, prizonierul a fost trecut la un regim mai aspru. Nici cărți, nici vizite. Procesul său s-a deschis la 1 iulie în sala de la Westminster. More, pe atunci în vîrstă de cincizeci și șase de ani, părea istovit. Trebuia să se sprijine într-un baston de trestie, iar părul și barba aproape că îi albiseră în închisoare. Dar chipul lui radia bucurie.

Actul de acuzare, inutil de lung, spunea că Thomas More jignise grav pe maiestatea-sa regală, dar că ar putea fi iertat dacă l-ar recunoaște pe rege drept șef suprem al bisericii.

— Milord, a spus acuzatul, vă mulțumesc pentru bunăvoința dumneavoastră, dar totuși îl rog pe atotputernicul Dumnezeu să mă ajute să-mi păstrez fermitatea opiniilor pînă în ceasul morții.

Şi, cu o mare forţă, repetă că nicăieri, în nici un text aprobat de biserică, n-a descoperit că vreun laic, prinţ mirean, ar avea dreptul să fie şef al bisericii.

— Mă las în seama judecăţii Domnului care scrutează sufletul oamenilor. Biserica este una şi indivizibilă şi dumneavoastră nu aveţi nici un fel de autoritate să întocmiţi o lege menită să-i nimicească unitatea.

Verdictul : moarte prin spînzurare şi sfîrtecare. Întorcîndu-se la închisoare însoţit de conetabilul turnului, care plîngea, More se întîlni cu fiul său, pe care îl binecuvîntă. Puţin mai încolo, Meg i se aruncă în braţe, plîngînd şi ea, incapabilă să spună vreo vorbă. De-a lungul drumului străbătut se înşiruiau oameni care lăcrimau.

More şi-a petrecut cele cîteva zile care-i rămîneau de trăit, mortificîndu-se. Un amănunt omenesc puţin comic : se întreba dacă să-şi radă sau nu barba. Un curtean, trimis fără îndoială de Cromwell, veni în închisoare să-i mai ţină o predică. More, care nu-l asculta deloc, îl auzi la un moment dat spunînd : „Ar trebui să vă schimbaţi părerea".

— Da, mi-am schimbat-o, a zis el distrat.

Omul se întoarse grabnic la rege, care vru precizări.

— De ce l-aţi plictisit pe rege, a spus More, cu nişte cuvinte rostite în glumă ? Voiam să spun că n-o să-mi rad barba.

La 5 iulie a aflat că nu va fi nici spînzurat, nici sfîrtecat, ci decapitat ca un nobil. La 6 iulie a fost anunţat că sosise momentul. A vrut să-şi îmbrace cel mai frumos veşmînt : o robă de mătase oferită de un prieten. Dar a fost convins să n-o facă, deoarece, după cum era datina, roba trebuia să-i revină călăului. More ieşi din turn escortat de străji, ţinînd în mîini o cruce de lemn roşie. Refuză un pahar cu vin pe care i-l oferi o femeie. Ajuns la piciorul eşafodului, i se adresă locotenentului :

— Vă rog, ajutaţi-mă să urc. N-o să mai fie nevoie să vă ocupaţi de mine la coborîre.

Cu o voce puternică, a cerut asistenţei să se roage pentru el şi pentru rege şi a afirmat că murea catolic. Apoi, îngenunchind, a recitat *Miserere*.

Călăul, potrivit obiceiului, i-a cerut iertare pentru ceea ce avea să-i facă. More îl sărută pe obraz.

— Îmi faci astăzi cel mai mare serviciu pe care ar putea un om să mi-l facă. Curaj, şi fă-ţi fără frică meseria. Dar să ştii că am gîtul scurt, aşa că fii atent să nu-ţi strici reputaţia lovind strîmb.

Se legă singur la ochi cu un fişiu pe care şi-l adusese şi-şi dădu la o parte barba ca să nu-l stinghereasc㠹 Securea se ridică.

Thomas Cromwell avusese şi o altă idee : „inspectarea" mănăstirilor. De fapt era vorba de jefuirea lor. Inspectorii cereau să vadă titlurile de proprietate, îi chestionau pe călugări în legătură cu preceptele lor de viaţă şi, găsindu-le în contradicţie cu cutare sau cutare lege, le aruncau în spate acuzaţii de nesupunere sau de superstiţie ; orice motiv era bun pentru a hotărî în concluzie închiderea mănăstirii şi confiscarea bunurilor. Operaţia a adus tezaurului mult mai puţin decît scontase Cromwell, fiindcă inspectorii săi erau adevăraţi gangsteri, care, înainte de a depune ceea ce înhăţaseră, se înfruptau din plin. Mulţi au vîndut în folosul lor pămînturi aparţinînd mănăstirilor.

Ţăranii erau îngroziţi. „Cine o să ne poarte de grijă, cine o să ne înveţe copiii, cine o să ne dea seminţe ?". La sate au izbucnit revolte, unele adunînd la un loc mai multe zeci de mii de oameni. Henric al VIII-lea şi-a pus în mişcare trupele împotriva răsculaţilor. Soldaţii i-au trecut prin tăişul săbiei, au înălţat spînzurători în sate şi i-au ridicat în streang pe ostatici.

Unul din aspectele cele mai surprinzătoare ale acestei furii a unui suveran împotriva celor care nu-l acceptau ca şef spiritual este că în acelaşi timp se voia apărătorul credinţei : în afara actului de supremaţie, nimic nu se schimbase în doctrina catolică şi aproape nimic în ritualuri. Henric al VIII-lea se arăta intratabil în privinţa dogmei, gata să-i ardă pe rug pe bărbaţii şi pe femeile care, aşa cum dorea el, refuzau autoritatea papei de la Roma, dar totodată negau prezenţa reală a euharistiei. Eretici ! Uneori erau duşi la locul supliciului în acelaşi timp cu cei refractari la actul de supremaţie.

John Foxe, autorul *Cărţii martirilor*, care avea să constituie timp de trei secole cartea de căpătîi a multor

familii engleze, aproape la fel de citită ca *Biblia,* ne-a dat cifrele victimelor înregistrate de această demenţă. Doi cardinali, doisprezece episcopi, treisprezece stareţi, cinci sute şaptezeci şi cinci de preoţi, cincizeci de doctori, doisprezece lorzi, douăzeci de baroni şi cavaleri, trei sute cincizeci şi cinci de nobili, o sută douăzeci şi patru de burghezi, o sută zece femei de rang. Fără a mai pune la socoteală miile de bărbaţi şi femei din rîndul populaţiei de la oraşe şi de la sate. Fără a mai pune la socoteală două din cele şase soţii ale regelui, printre care Anne Boleyn, pentru ai cărei ochi frumoşi începuse toată nebunia.

Eduard al VI-lea, fiul lui Henric al VIII-lea şi al Jeannei Seymour, i-a succedat tatălui său. Rege la zece ani, el a murit la şaisprezece, dar n-a guvernat. Sub autoritatea lui Dudley, unul dintre cei doi „protectori" care exercitau puterea în locul lui, a fost publicat *Prayer Book,* oficializînd o nouă liturghie, mai reformată decît cea pe care o menţinuse Henric al VIII-lea.

Cu toate depoziţiile reclamate de actul de succesiune, care o declara bastardă, Maria Tudor, catolică, fiica lui Henric al VIII-lea şi a Caterinei de Aragon, i-a succedat lui Eduard al VI-lea. Era prima femeie care se urca pe tronul Angliei. Şi-a făcut intrarea într-o Londră împodobită şi presărată cu arcuri de triumf într-o frumoasă dimineaţă însorită din august 1553. Era o femeie de treizeci şi şapte de ani, mioapă şi cam stîngace, a cărei voce groasă şi păr roşu surprindeau la prima vedere. Cucernicia-i era deosebită : rugăciuni, posturi, comuniuni. Un ambasador veneţian spunea : „Nici o călugăriţă nu face mai multe". Toţi supuşii săi auziseră vorbindu-se de tinereţea ei nenorocită, iar mila le sporea simpatia. Urcarea pe tron a fost marcată prin mari festivităţi şi focuri de bucurie.

Maria, bineînţeles, dorea să restabilească în regatul său catolicismul, dar ascultă îndemnurile la prudenţă ce-i veneau din toate părţile, chiar şi de la Carol Quintul.

— Ştiu, spunea ea, că atît catolicii, cît şi protestanţii m-au vrut ca regină. Mai ştiu că, după atîţia ani de schisme, restaurarea catolicismului va fi pentru mine o misiune anevoioasă şi îndelungată.

Se putea prevede printre alte dificultăți că nici unul dintre aceia pe care exproprierea călugărilor îi îmbogățise nu avea să accepte să restituie ceva. Maria a vrut să-i liniștească de la început : „Nu ne vom atinge de nimic", ceea ce a avut ca efect reanimarea rezistenței în Irlanda, unde suirea pe tron fusese sărbătorită cu mai mult entuziasm decît în altă parte.

Un alt motiv pentru care Maria se dorea moderată : papa nu era iubit în Anglia. Reforma făcuse să crească xenofobia naturală a insularilor. Englezii ar fi acceptat neîndoios, fără prea multe proteste, să redevină catolici. Dar să redevină *romano*-catolici era îndoielnic.

Maria înțelesese toate acestea sau cel puțin ni se pare că înțelesese atunci cînd o vedem cum acționează la începutul domniei sale. O vedem că încearcă să restaureze cultul catolic, vorbind cît mai puțin cu putință despre papă. Se dovedește o pildă vrednică de urmat pentru poporul ce-i manifestă simpatie. Își practică religia pe față și lasă să se înțeleagă că ar fi fericită dacă ar îmbrățișa-o și el. Ori de cîte ori se prezintă vreun prilej pentru o ceremonie, ea pune să fie făcută o slujbă solemnă. Puține hotărîri drastice, blîndețe.

Maria Tudor rămîne stigmatizată în istoria Anglia printr-o poreclă înfiorătoare : ***Bloody Mary,*** Maria cea Sîngeroasă. E de mirare cum de s-a ajuns aici după un început atît de plin de bunăvoință și de o parte, și de cealaltă.

Dar să privim lucrurile mai îndeaproape. În cazul acesta vom observa că aclamațiile și mila înduioșătoare nu reprezentau întreaga realitate. În Anglia nu existau numai protestanți *englezi.* Se mai întîlneau protestanți refugiați din Franța și Olanda. Pentru aceștia, care crezuseră că în Anglia vor fi la adăpost, Maria Tudor constituia o amenințare ; era o dușmană. Notele false pe care le întrezărim încă de la început în idila dintre Maria Tudor și poporul său — incidente în timpul slujbelor, predicatori insultați — se explică foarte bine în felul următor : în anumite condiții, un refugiat din motive politice sau religioase devine grabnic un agitator. În septembrie 1553, în ziua deschiderii sesiunii parlamentului, cineva aruncă în camera reginei, pe fereastră, un cîine

mort, tuns în creştet ca un călugăr şi avînd la gît o funie. Idila ia sfîrşit.

Maria Tudor anunţă parlamentul că, dacă asemenea manifestări se reînnoiesc, va fi nevoită să ia măsuri aspre. Şi, fără să mai aştepte, începe reformarea Reformei. Nu mai e permisă comuniunea sub cele două forme, anumite capitole din *Prayer Book* sînt suprimate, preoţii nu mai au dreptul să se căsătorească, predicatorii vor trebui să aibă autorizaţie. Nici un fel de interpretări ale *Scripturii,* nici un fel de discuţii privitoare la dogmă nu pot avea loc în altă parte decît la universitate.

Parlamentul se înclină. Dar după cîteva săptămîni încep să circule pamflete împotriva papei.

Cealaltă cauză a rupturii va fi căsătoria spaniolă.

La 23 iulie 1534, în catedrala de la Windsor, Maria Tudor ia în căsătorie pe infantele Don Filip, fiul lui Carol Quintul. Nici pomeneală de dragoste, nici de o parte, nici de cealaltă, doar raţiuni politice. Maria Tudor s-a lăsat îmbrobodită de vărul său, împăratul, care şi-a închipuit că prin această căsătorie a găsit o cale de a atrage Anglia în jocul său diplomatic. Nici Carol Quintul, nici Maria Tudor nu şi-au dat seama cît de mare e xenofobia englezilor.

Agitaţia începe odată cu anunţarea căsătoriei, şi e atît de puternică, încît ambasadorul Spaniei la Londra îl avertizează pe logodnic : „Cînd veniţi, aveţi grijă mai ales să vă luaţi medicul şi bucătarul". Spaniolii sosiţi la Londra pentru pregătiri sînt bombardaţi pe străzi cu bulgări de zăpadă. Se descoperă comploturi, nobili pun la cale o revoltă în Hampshire. E înăbuşită ; cu alte cuvinte, vedem din nou înălţîndu-se spînzurători.

Filip de Spania — treizeci de ani, adică cu nouă ani mai tînăr decît soţia sa, ochi albaştri, tenul deschis, părul şi barba blonde — este un bărbat rezervat şi tăcut. La sosirea în Anglia face tot ce poate pentru a fi plăcut : bea bere, îndură ploaia fără să se plîngă, împarte daruri etc. Şi după căsătorie îl vedem pe el, care mai tîrziu se va arăta necruţător în Spania, încercînd să modereze zelul represiv al catolicilor, instalaţi din nou la putere prin Maria Tudor. Zadarnică osteneală : violenţa se întronează iarăşi. John Foxe a povestit (tot în *Cartea martirilor)* procesele intentate persoanelor celor mai cu-

noscute, două sute șaptezeci și șapte, precum și executarea victimelor acestei înspăimîntătoare epurări.

N-au mai fost înălțate eșafoduri, oamenii n-au mai fost sfîrtecați, ca sub Henric al VIII-lea : s-a recurs la clasicul și străvechiul rug. Pe el s-au urcat nu numai protestanți refractari, ci și nobili, episcopi, călugări, preoți care n-au făcut decît să se arate indulgenți față de schismă. Aproape că nu era zi în care londonezii să nu tragă pe nări miros de carne arsă.

Întrucît această răzbunare nu amenința să potolească ura, Maria Tudor, aclamată la urcarea sa pe tron, a fost după aceea detestată. Și cum, la un moment dat, a crezut că e însărcinată (așa spera ea), pe gardurile palatului a fost pus un afiș : „Sînteți oare atît de smintiți, o, gentilomi englezi, încît să credeți că regina noastră e însărcinată ? Și ce-ar putea să poarte în pîntece dacă nu o maimuță sau un cîine ?". Protestanții își încheiau rugăciunile cu următoarea invocație : „Fie ca Domnul Dumnezeu să întoarcă inima reginei de la idolatrie sau să-i scurteze zilele". Cînd muri, părăsită de soțul și de poporul său, Maria Tudor eșuase în tot ce vrusese să întreprindă.

Voința Elisabetei

Elisabeta I a domnit patruzeci și șapte de ani, în timpul cărora pe cerul Angliei au apărut nume de neuitat, ca cele ale lui Shakespeare, Ben Johnson, Marlowe, Webster, Burton, Purcell și multe altele care ar mai trebui citate. În același timp, pe deasupra valurilor fluturau pavilioanele glorioase sau înfricoșătoare ale lui Hawkins, Raleigh, Chancellor, Drake, Cavendish și multe altele care ar mai trebui citate. Mica națiune agricolă a înțeles că marea va fi domeniul său, Eldoradoul său.

„Ca nu cumva să se spună că reforma noastră înclină spre cruzime". Această frază, rostită de Elisabeta în primele zile ale domniei, era la fel valabilă în mintea ei pentru Anglia ca și pentru Irlanda. Cum nu se înnebunea deloc după teologie și nici măcar după religie, sceptică și aproape

indiferentă, convinsă că prima sa datorie era de a menține unitatea regatului, unde cincizeci la sută din populație mai era catolică, Elisabeta a optat pentru o politică religioasă moderată. Încoronată potrivit ritualului catolic, ea a îngăduit folosirea limbii engleze la citirea slujbelor. Voia să fie denumită nu șeful suprem al bisericii, ci „guvernatorul suprem al bisericii Angliei", nuanță care față de Roma își avea valoarea ei. A pus să fie modificată *Prayer Book,* scoțînd din ea aluziile la „episcopul de la Roma și abominabilele sale atrocități". Pe scurt, împăciuitoare. Voia să-i vadă pe catolicii din Anglia și din Irlanda alunecînd încetișor spre anglicanism, pe care ea-l considera drept o religie „rezonabilă".

În vederile ei a intrat masa întregului cler, dar nu o majoritate de episcopi. Cei refractari au fost destituiți, înlocuiți. Cei care au fost promovați în locul lor, aleși atît de la universitate, cît și din rîndul clerului, au formulat (în 1563) *Legea celor 39 de articole,* care îndrepta anglicanismul spre luteranism : *Scriptura* singurul izvor al credinței, respingerea indulgențelor, a venerării moaștelor, statuilor și icoanelor, numai două taine, iar preoții puteau din nou să se căsătorească. Unii — căsătoriți, despărțiți, recăsătoriți — nu mai știau nici ei cum erau.

Anglo-saxonii nu sînt dogmatici. Majoritatea englezilor erau cu atît mai puțin, cu cît convingerea lor intimă fusese răsturnată de o succesiune de dogme și de culte oficiale contradictorii și cu cît erau sătui pînă peste cap de spînzurători, de butucul călăului și de ruguri. Voiau pur și simplu să trăiască : să-și vadă în pace de îndeletnicirile lor familiale și profesionale, de dragostea lor, să cultive artele, să se ducă să-i vadă pe actori, pe jongleri, să pescuiască cu undița. Și așa și făcură vreme de mai mulți ani. Din 1563 pînă în 1570, în Anglia nu prea se văd acte de violență de origine religioasă. Regina socoti atunci că introducerea fără dramă a unei religii anglicane nu era o operațiune imposibilă.

Acest calm nu dăinui, mai întîi pentru că Roma găsea „intolerabilă" erezia anglicană. În 1570 Pius al V-lea o excomunică — ceea ce era dreptul lui — pe Elisabeta și în același timp — ceea ce însemna să amesteci încă o dată religia și politica — îi eliberă pe catolicii englezi de îndatoririle lor de supuși față de ea.

În ziua de 1 mai a aceluiași an, pe poarta episcopului Londrei a fost lipită o copie după bula de excomunicare. Vinovatul, descoperit de îndată, era un individ pe nume Felton, gentilom catolic. N-a dat numele nici unui complice și a fost condamnat la moarte.

Va reîncepe seria neagră ? Și de o parte, și de alta se simte o oarecare șovăială. Pe eșafod, Felton cere destituirea reginei, dar în același timp îi lasă moștenire un diamant în valoare de patru sute de livre. Elisabeta îi acordă văduvei lui o dispensă în virtutea căreia să poată face serviciul divin acasă. Sancțiunile pentru nesupunere față de religia oficială sînt deocamdată relativ neînsemnate : șase luni de închisoare pentru un preot care oficia slujba fără autorizație, amenzi pentru credincioșii care asistau la ea. Pedepsele nu se înăspresc decît în caz de recidivă.

Pe unul din talerele balanței justiției, o dorință de a evita drama. Dar pe celălalt, o grijă politică : amenințarea străinului. În Irlanda revoltată debarcă neîncetat iezuiți și agenți ai Spaniei, iar trupe spaniole încearcă o debarcare propriu-zisă. Iezuiți și agenți spanioli debarcă clandestin chiar în Anglia. Ei nu vin numai din Spania, ci și din Țările de Jos, unde trupele ducelui de Alba țin țara sub ocupație.

Security first [1]. La începutul anului 1571, Elisabeta promulgă o lege care interzice cu desăvîrșire convertirea la catolicism. Încă un an, și orice act de trecere la catolicism devine în principiu un act de trădare. Vremea toleranței a trecut. Un număr (mai multe sute ? cifra e contestată) de preoți catolici sînt arestați și spînzurați.

La 25 august 1572 Elisabeta pleca în vilegiatură la Kenilworth, aproape de Warwick, la castelul contelui de Leicester, unul din curtezanii săi. În cursul dimineții, ea părăsi castelul ca să călărească prin ținutul dimprejur, însoțită de cîțiva gentilomi. Vremea era frumoasă și regina foarte veselă. Cu puțin înainte de orele unsprezece, un paj călare ajunse din urmă ceata, aducînd o scrisoare importantă care sosise tocmai atunci. Un șambelan o întrebă pe regină dacă voia s-o citească imediat. Spuse da

[1] Mai întîi securitatea (engl.). — *Nota trad.*

și deschise ea însăși plicul. Gentilomiî, tăcuți, văzură cum chipul suveranei lor se înroșește, apoi se-ngălbenește. Ochii i se umeziseră. Scrisoarea aducea o veste din Franța : masacrul din noaptea sfîntului Bartolomeu. Elisabeta întoarse calul :

— Să ne înapoiem !

La castel, invitații se strînseră ca s-o primească ; printre ei se afla ambasadorul Franței. Vru să spună cîteva cuvinte pentru a o saluta pe regină.

— Vă rog, să nu cumva să-mi vorbiți.

Și trecu mai departe.

În cursul zilei sosiră amănunte, toate înspăimîntătoare. Vestea nu se răspîndise încă în afara curții, care se strămută degrabă la reședința regală de la Woodstock. Ambasadorul Fénelon fu chemat să vină la regină. El străbătu anticamerele, pline de curteni tăcuți, cu ochii plecați, într-o liniște mormîntală. Introdus în sala de audiențe, o văzu pe regină înconjurată de cîteva doamne și de membrii Consiliului privat. Toată lumea, inclusiv regina, era îmbrăcată în negru.

Elisabeta îl întrebă pe ambasador dacă știa pentru ce îl chemase :

— Da, doamnă.

Începu să-i vorbească despre un complot al protestanților împotriva vieții regelui Carol al IX-lea și-i spuse că justiția cerea aplicarea unor sancțiuni. Regina îl întrerupse :

— Oare justiția cere într-adevăr omorîrea atîtor femei și copii ? Dacă regele Franței a ajuns să se poarte astfel cu propriii săi supuși, cum ar putea să se poarte față de o regină străină ?

Și se retrase urmată de doamnele sale de onoare. Semicercul pe care-l făcuseră membrii Consiliului privat se închise atunci în jurul lui Fénelon, atacîndu-l violent.

În lunile următoare, de pe continent sosiră numeroși refugiați. Povestirile lor despre ceea ce văzuseră și îndураseră sporeau ura față de catolici, și această ură era nutrită și întețită de frică.

— Dacă or să debarce spaniolii aici, o să fim și noi torturați și măcelăriți ca reformații din Țările de Jos.

Țările de Jos, fertile și prospere (Bursa din Anvers dirija piața europeană), constituiau posesiunea lui Carol

Quintul. Ridicate la rangul de „cerc al imperiului“ [1], ele se bucurau de o relativă autonomie administrativă, sub autoritatea unui guvernator general (adeseori femeie) cu reşedinţa la Bruxelles. De îndată ce luteranismul pătrunse în aceste provincii, Carol Quintul reacţionă, instituind un regim copiat întocmai după inchiziţia spaniolă. Afişele lui, puse periodic pe monumentele publice, le aduceau la cunoştinţă reformaţilor pedepsele la care se expuneau. O singură cifră ne dă o idee despre caracterul serios al represaliilor în timpul domniei acestui monarh : treizeci de mii de execuţii capitale.

Ereticii erau arşi de vii sau, dacă se căiau în ultimul moment, erau decapitaţi. Cei care tipăreau lucrări cu caracter eretic erau, în funcţie de gravitatea delictului comis, biciuiţi sau li se scotea un ochi ori li se tăia o mînă. Inchizitorii, complet independenţi de episcopi, nu depîndeau decît de împărat. Singurii eretici care scăpau de trăsnetele inchiziţiei erau anabaptiştii. Mulţi dintre ei se refugiaseră în Ţările de Jos după înfrîngerea lui Thomas Münzer. Edictul care se părea că-i priveşte stipula că ei „trebuiau să treacă de la viaţă la moarte fără nici un fel de justiţie inchizitorială prealabilă“.

La 15 ianuarie 1556 Carol Quintul abdică în favoarea fiului său, Filip al II-lea, şi la scurtă vreme se retrase la mănăstirea Yuste din Estremadura, pentru a se pregăti de o moarte cuvioasă. Această succesiune schimbă climatul din Provinciile Unite în mai rău.

Pentru Filip al II-lea, între putere şi religie nu exista nici un hotar, iar ideea libertăţii de conştiinţă nici nu-i trecea prin cap. Campion al catolicismului în Europa, el vroia să fie şi stăpîn absolut pe tot cuprinsul imperiului său. Pentru Ţările de Jos, nici cea mai slabă libertate administrativă, iar regenta, Margareta de Parma, propria sa soră, ca şi cardinalul de Grenelle, adjunctul ei, nu erau decît nişte agenţi executori, însărcinaţi mai ales cu strîngerea unor impozite uriaşe. Cîţiva consilieri ai împăratului se încumetară să-i spună că spaniolii deveneau din ce în ce mai nepopulari în Ţările de Jos.

— Nobilimea şi burghezia intră în rîndurile opoziţiei active.

— Măsurile de interdicţie nu sînt destul de aspre.

[1] Circumscripţie administrativă. — *Nota trad.*

După cum mărturisea chiar Filip al II-lea, inchiziția devenise în Țările de Jos „mai necruțătoare decît în Spania". Pentru ca osîndiții, în momentul în care erau executați, să nu cumva să se adreseze mulțimii, li se punea în gură un căluș care le scotea limba afară, iar vîrful limbii le era ars cu fierul roșu. Femeile condamnate la moarte trebuiau să fie îngropate de vii.

Unul din cei mai faimoși inchizitori era Titelman, care manifesta în exercițiul funcțiunii un autentic sadism, încurajînd denunțurile într-un mod de-a dreptul genial. La Lille, un bărbat și nevasta sa, denunțați că nu merg la slujbă, au fost arși de vii. Împreună cu cei doi copii ai lor.

Aceste acte de sălbăticie dădeau naștere la reacții vii, reprimate cu sălbăticie. La Tournai, Bertrand de Blas, negustător de catifea, se repezi spre altar în clipa înălțării, înșfăcă ostia din mîna preotului și spuse :

— Oameni buni, ați orbit, luați asta drept trupul lui Iisus Hristos, Domnul și stăpînul vostru ?

Osînda dată de inchiziție a fost de a i se jupui membrele cu un clește înroșit în foc, de a i se smulge limba și apoi de a fi fript la foc domol. La Valenciennes, în mai 1563, cei ce veniseră să privească o execuție se aruncară asupra călăilor și-i eliberară pe condamnați. Au fost executați cu toții, plus un număr egal de locuitori ai orașului, luați la întîmplare.

La Londra și în alte orașe din Anglia se alcătuiau cercuri care să-i primească pe refugiați, care să le asculte povestirile. Elisabeta, prin agenții săi, avea rapoarte mai complete asupra situației din Țările de Jos. Persecuțiile nu făceau decît să stîrnească zelul și furia reformaților. La Haga, Utrecht, Amsterdam, Oudenaarde, Poperinghe, Valenciennes, în insula Walcheren au fost luate cu asalt biserici (catolice), cotropitorii au spart totul, au sfîșiat draperiile, au băut vinul necesar pentru slujbă. Jefuirea bisericilor avea loc în sunetul fluierelor și în răpăitul tobelor. Contele de Kuilenburg a sfărîmat cu lovituri de topor altare și a organizat un ospăț într-o biserică. Îi dădea papagalului său să mănînce bucățile de ostie sfințite. Femeile au brutalizat călugări la Utrecht și la Delft.

La Anvers, cu prilejul procesiunii din ziua Adormirii Maicii Domnului din 1566, statuia Fecioarei, care era plimbată pe străzi, a fost batjocorită. Cîteva zile mai tîrziu,

toate bisericile din oraş au fost jefuite, apoi furia iconoclastă s-a răspîndit. În numeroase biserici din Olanda, picturi excepţionale au fost sfîşiate şi bucăţile azvîrlite în stradă. La Saint-Jacques, la Bruges, un retabil de Hugo van der Goes a fost împroşcat şi mînjit cu smoală.

Aceste prădăciuni au neliniştit-o mult mai puţin pe Elisabeta decît vestea despre sosirea la Bruxelles în iulie 1567, în fruntea a douăzeci de mii de soldaţi, a ducelui de Alba sau a celor mai bune căpetenii militare spaniole. Oare Filip al II-lea se gîndea la o debarcare în Anglia ? Nu, îl trimitea acolo pe ducele de Alba ca să înăsprească o represiune pe care nu o găsea destul de crîncenă.

După o lună de la sosire, Alba instalase deja la Bruxelles „consiliul pentru răzmeriţe", pe care îl prezida personal şi în faţa căruia au compărut mai întîi iconoclaştii (recunoscuţi sau denunţaţi ori presupuşi), apoi o mulţime de oameni luaţi cam la nimereală, îndeosebi nobili. Consiliul pentru răzmeriţe a fost curînd botezat de populaţie tribunalul sîngelui. Alba avusese grijă să aleagă în el cîţiva notabili olandezi catolici şi prospanioli. Unul din ei, Hessels, dormea în timpul audierilor şi se trezea numai din cînd în cînd. *„Ad patibulum !"*, striga, apoi adormea din nou. Tribunalul supunea la torturi şi-i obliga pe copii să compară în faţa lui. În prima zi a postului Paştilor din 1568 au fost executate opt sute de persoane. La 5 iunie conţii Egmont şi de Hornes, animatorii rezistenţei catolice, urcară pe eşafod. Capetele lor, înfipte în nişte pari, au rămas expuse două ore. Apoi ducele de Alba le-a expediat la Madrid. Wilhelm de Nassau, poreclit Taciturnul, prinţ de Orania, desemnat cel mai adeseori sub numele de Wilhelm de Orania, citat şi el să compară în faţa consiliului sîngelui, părăsise în momentul acela Olanda. De pe moşiile sale germane de la Nassau, unde se retrăsese, pregătea recucerirea ţării lui, operaţie care avea să fie făcută în parte de alţii, deoarece el a fost asasinat (1584). Între timp, şapte mii de persoane au fost masacrate cu prilejul jefuirii Anversului de către trupele spaniole (1576).

Sub domnia Elisabetei, Dover era un mic port ca toate porturile din acea vreme, dar veşnic animat, şi această animaţie crescu începînd din 1566 odată cu sosirea şalan-

delor şi a tuturor soiurilor de corăbii cu pînze venite din Olanda, pe care se afla un echipaj dintre cele mai uluitoare din cîte văzuseră vreodată englezii. Zdrenţăroşi şi cu părul zbîrlit, ca mai toţi oamenii mării din vremea aceea, mulţi dintre ei aveau peste surtucul destrămat sau pieptarul de fier nişte veşminte scandaloase, ca vestoane sau patrafire preoţeşti, strînse pe ei cu cîte un capăt de frînghie. Numeroşi îşi atîrnaseră de gît o cănuţă de lemn, cum vedem în mîinile cerşetorilor din timpul acela. Astfel garnisiţi, „calicii mării" îşi făceau intrarea în istorie.

Calicii erau oameni care opuseseră rezistenţă în Ţările de Jos şi aşa-şi spuneau ei singuri cu mîndrie. În 1566 o delegaţie de nobili din Ţările de Jos se dusese la regentă, Margareta de Parma, ca să protesteze solemn împotriva îngrozitorului tratament aplicat ţării lor. Regenta păru speriată şi se puse pe plîns.

— Ce, doamnă, vă e frică de aceşti calici ? strigase unul din gentilomii ei.

Cuvîntul a fost prins din zbor. Nobilii refractari şi apoi toţi cei care opuseseră rezistenţă se declarară calici şi adoptară drept emblemă blidul cerşetorilor.

Cei dintîi autori ai unor sabotaje şi atentate împotriva spaniolilor au fost „calicii pădurilor", care şi-au fixat sediul în regiunea accidentată şi împădurită situată între fluviul Aa şi rîul Leie. Spaniolii i-au înconjurat şi i-au exterminat. Olanda n-avea alt maquis terestru. În schimb, reţeaua încîlcită a cursurilor de apă şi a canalelor, care mărgineau o bună parte din coaste, era un maquis acvatic ideal. Calicii mării, care nu puteau fi dibuiţi în aceste labirinturi, deveniră un coşmar mai întîi pentru vase, apoi pentru soldaţii spanioli. Ei atacau nave izolate, urcînd pe punte cu securea în mînă şi cu cuţitul în dinţi, măcelărindu-i pe toţi şi apoi jefuind. Îngrămădeau prada în mici porturi situate pe Ems, apoi se duceau s-o vîndă la La Rochelle sau în porturile engleze. Recunoscîndu-l pe Wilhelm de Orania ca singurul suveran, ei îşi spuneau corsari, se războiau din patriotism, dar în acţiunile lor hotarul dintre expediţie şi piraterie nu era prea precis.

Refractarilor sau proscrişilor din Ţările de Jos li s-au adăugat scoţieni, englezi, francezi, danezi, un întreg contingent de aventurieri, care, firește, nu dădeau înapoi cînd

era vorba să-l hăcuiască pe spaniol, dar care jefuiau totodată numeroase nave ale altor naţionalităţi cînd se ivea prilejul. Din această pricină, La Rochelle şi majoritatea porturilor engleze le-au interzis intrarea între 1570 şi 1572.

Atunci, ca să aibă bazele lor, calicii au pus mîna pe Brielle [1], apoi mai multe oraşe — Vlissingen, Enckhysen, Dordrecht, Leiden, Haarlem — le-au dat azil pe ascuns sau pe faţă, după împrejurări.

Din aceste oraşe porneau comandouri terestre care-i atacau pe spaniolii izolaţi sau puţini la număr, care se legau şi de persoanele sau bunurile olandezilor cunoscuţi ca prospanioli, precum şi de preoţi şi de călugări.

Dînd buzna în mănăstiri sau în biserici în timpul serviciului divin, calicii parodiau slujba, uneori după ce-i torturau sau ucideau pe clerici. „Este pentru noi o necesitate — scria căpetenia lor, Wilhem de Marck — să-i dăm pieirii pe cei care au vărsat sînge, papistaşii, călugării şi sîngeroasa lor stirpe, sau cel puţin să-i izgonim din ţara noastră şi să le măturăm din temelii sălaşele, bîrlogurile şi templele idolilor împreună cu toate uneltele lor de idolatrie".

La 6 iulie 1572, după ce calicii cuceriră Gorcum, oraş cu cinci mii de locuitori situat la vărsarea rîului Linge, pe malul drept al Meusei, preoţii şi călugării, îmbrăcaţi numai pe jumătate, au fost transportaţi în bărci la Dordrecht. Acolo au fost puşi să meargă în procesiune în jurul spînzurătorii, cîntînd cîntece bisericeşti, păşind cînd înainte, cînd înapoi, în hohotele de rîs şi în ocările mulţimii. Aceşti oameni era nemîncaţi de patru zile. Chiar în seara aceleiaşi zile, Wilhelm de Marck primi de la Wilhelm de Orania o scrisoare prin care acesta îi spunea să le dea drumul prizonierilor. Furios, el porunci să fie despuiaţi şi spînzuraţi după aceea. A doua zi cadavrele au fost mutilate.

Unii din calicii mării părăseau Olanda şi se îmbarcau cu destinaţia „insulele Americii" spre a-şi încerca norocul ca piraţi. Dealtfel tocmai prin această emigrare numărul lor avea să se împuţineze din ce în ce după ce Habsburgii, obosiţi, au acceptat să lase provinciile din nordul Ţărilor de Jos să devină independente. Dar în tot timpul domniei lui Filip al II-lea flota lor de corsari-piraţi a rămas o

[1] Oraş situat pe insula Voorne (Ţările de Jos). — *Nota trad.*

forță de temut. Ducele de Alba turba că nu le putea veni de hac.

Prezența calicilor mării la Dover și în alte porturi engleze n-o încînta deloc pe Elisabeta, care se temea mereu ca Spania să nu vrea să-i pedepsească pînă și în aceste porturi.

Maria Stuart, născută la Linlithgow, Scoția, în 1542, fiica lui Iacob al V-lea, rege al Scoției, regină șapte zile, este logodită de șase ani cu delfinul Francisc, trimisă în Franța și crescută de unchii săi din partea mamei, de Guise. La șaisprezece ani se căsătorește cu delfinul, care, un an mai tîrziu, devine Francisc al II-lea și care, după încă un an, moare în urma unei boli.

Am văzut-o mai înainte pe Maria Stuart în Franța. Fără să fie propriu-zis frumoasă, avea un ten splendid, un minunat păr roșu și ochi de culoare schimbătoare. Sveltă, grațioasă, foarte maiestuoasă. Cultivată, bună muziciană, cu o voce frumoasă. Ani de zile ea a strălucit la curte. Din toate aceste motive, Caterina de Medici n-avea ochi s-o vadă. În iunie 1560 sosi în Franța vestea că Maria de Lorena, regenta Scoției, tocmai murise.

— Doamnă, îi spuse de îndată Caterina prea grațioasei văduve, trebuie să vă duceți să vă luați în stăpînire regatul.

Mariei îi trebui un an pînă să se hotărască și, cînd părăsi „dulcea Franță", vărsă șiroaie de lacrimi. Acostă la Leith la 19 august 1561 ; era ceață și burniță. Nu o întîmpină nici un cortegiu. Casele erau niște cabane de lemn. Oameni din popor, soldați, negustori se înșirau de-a lungul ulițelor înguste și murdare, scrutînd-o cu nerușinare pe noua regină și uitîndu-se la ea cu curiozitate. În oraș nici un fel de castel. Fu nevoită să doarmă la un negustător. A doua zi fu organizată cu chiu cu vai o mică escortă pînă la Edinburgh.

Scoția în acea vreme era sălbatică și pustie. Pămîntul părea pretutindeni golaș din cauza despăduririi, a lipsei de împrejmuiri și a întinderii mlaștinilor. Să fi avut în total vreo șapte sute cincizeci de mii de locuitori. Nici la Edinburgh nu existau decît cîteva case de piatră. Casele de lemn n-aveau cămînuri, ci doar o gaură în

acoperiș. Maria Stuart de-abia avu răgazul să-și arunce o privire asupra acestei capitale rustice, fiindcă fu condusă direct la castelul de la Holyrood, în afara orașului. La culcare se vîrî în niște cearceafuri reci, cu inima strînsă.

A doua zi în zori auzi cimpoaie. Ducîndu-se la fereastră, zări o ceată de cîntăreți și observă de asemenea, la început cu neliniște, niște luminițe licărind aproape pretutindeni pe cîmpie. Erau focuri de bucurie. Puțin mai tîrziu, scoțienii veniră să cînte sub ferestrele reginei în semn de bun venit. Intonau psalmi. Scoția era o țară protestantă.

Reforma fusese introdusă aici pe la 1528. Primul predicator zelos al luteranismului fusese un tînăr de familie bună, fermecător, pe nume Patrick Hamilton. A fost ars. Execuția a displăcut foarte mult, căci era pentru prima oară cînd un scoțian pierea astfel.

După aceea Reforma s-a instalat cu destulă ușurință în Scoția. Scoțienii, aliați cu Franța de două secole, atacați de Anglia, văzuseră cum soldații le pustiiseră ogoarele și satele, dar aceste acte de violență aveau o cauză politică, nu religioasă, și victimele directe ale introducerii Reformei ar fi putut fi numărate pe degetele de la cele două mîini.

Protestanții, deși în minoritate, stăpîneau țara, își impuneau voința, dar în cea mai mare parte a timpului acceptau un vag *modus vivendi*. Starețiii mănăstirilor continuau să-și încaseze veniturile. O lege îi condamna la moarte pe „recitatorii de slujbă", dar numai doi sau trei preoți i-au căzut victimă. Acest regim de relativă toleranță a durat pînă în 1559, anul sosirii sau, mai degrabă, al reîntoarcerii în Scoția a unui fost preot numit John Knox.

Sedus de ideile lui Luther, agitator, conjurat, revoluționar, proscris, condamnat doi ani la galeră, Knox a găsit o vreme refugiu în Anglia. Nevoit să fugă din nou la urcarea pe tron a Mariei Tudor, s-a îndreptat atunci spre Geneva, unde a trăit sub aripa ocrotitoare a lui Calvin, traducînd *Biblia* în limba scoțiană, entuziasmîndu-se pentru rigoarea morală și interzicerea tuturor plăcerilor și jurîndu-se să stabilească un asemenea regim în Scoția dacă s-ar fi putut reîntoarce acolo.

Niște nobili scoțieni i-au înlesnit întoarcerea în 1559.

La scurtă vreme după aceea, bisericile au început să fie profanate, mănăstirile jefuite. În primăvara anului 1560, parlamentul scoțian a votat un text intitulat *Confesiunea scoțiană*, redactat de Knox și care instituia biserica zisă prezbiteriană, organizată imediat după directivele dintr-o *carte de disciplină*. Ca și la Geneva, clerul avea dreptul de a controla viața particulară a locuitorilor și puterea de a aplica sancțiuni pentru orice scriere. Bogații, sau mai bine zis satisfăcuții, cei care se credeau fericiți, erau îndeosebi luați la ochi, amenințați cu „greaua și înfricoșătoarea judecată a lui Dumnezeu".

Parlamentul scoțian îi recunoscu totuși reginei dreptul de a practica religia ei. Încă din prima duminică după sosire, Maria Stuart a dat poruncă să se pregătească oficierea slujbei la Holyrood. O mulțime amenințătoare veni să manifeste sub ferestrele ei, tot acolo unde cu cîteva zile mai înainte cîntaseră cimpoaiele !

— Este inadmisibil ! spuse Maria. Să fie adus aici John Knox.

Văzu apărînd un om destul de micuț, dar foarte bine proporționat, cu părul și barba negre, cu sprîncene stufoase. Sub sprîncene, ochii albaștri aveau o privire strălucitoare și fixă, privirea fanaticului. Knox nu era numai un fanatic, ci și un complexat, care devenise rău din pricina sentimentului de inferioritate socială pe care-l avea. Cu regina se purtă ca o brută, ajungînd chiar să-i spună că biserica Romei era o tîrfă.

— Tăceți, spuse Maria, îmi jigniți credința.

— Credința cere cunoaștere și mă tem că domniei-voastre îi lipsește cunoașterea.

Îl concedie și din acel moment el deveni dușmanul ei de moarte. Independent de orice problemă religioasă, farmecul Mariei îl scotea din fire.

Romanul iubirii nesăbuite a Mariei Stuart în Scoția este și el în afara oricărei probleme religioase, deci în afara chestiunii discutate de noi. O văduvă de optsprezece ani, extrem de feminină în toate privințele și tulburătoare și tulburată, nu putea în această țară medievală, ba chiar primitivă, în atmosfera de ostilitate și de intrigi a facțiunilor, decît să pășească pe drumul pierzaniei. O vedem la această vîrstă, rînd pe rînd, în fruntea unei oștiri, în brațele unui trădător pe care ea îl trădează, revoltătoare și

jalnică, recăsătorită după cincisprezece zile de la moartea unui soț care a fost ucis din îndemnul ei sau pe care l-a lăsat pradă ucigașilor, bătînd drumurile, prizonieră, evadată, găsind timpul în toiul acestei nebunii să fie mamă. Fiul ei, Iacob, va domni atît asupra Scoției, cît și a Angliei, dar ea va muri decapitată după o captivitate de douăzeci de ani în Anglia.

Se refugiase acolo, fiindcă era hărțuită ca o căprioară vînată cu gonaci. Elisabeta i-a dat azil și foarte curînd acest azil a devenit închisoare. O închisoare confortabilă. Ba la castelul din Sheffield a avut chiar un fel de mică curte și posibilitatea de a coresponda cu toată Europa, dar nu și pe aceea de a-și părăsi locuința.

Elisabeta n-avea nici un pic de simpatie pentru teocrația reformată plină de rigori a lui John Knox. Dar nici pentru Maria Stuart, și-ar fi vrut s-o vadă mai degrabă ducîndu-se naibii decît la Sheffield. Tenul Mariei era la fel de frumos, ținuta nobilă și grațioasă, ochii blînzi și melancolici. În ciuda tuturor nebuniilor ei și, în parte, din pricina lor, îi vrăjea pe toți cei din apropiere.

— Și-a mai adus pe lume și un băiat frumos, pe cînd eu sînt ca un trunchi uscat !

Țipăt sfîșietor de gelozie scos de o regină puternică și lingușită. Dar nu era numai gelozie. Maria, moștenitoare prezumtivă a tronului Angliei, era o catolică convinsă, o papistașă. Urcarea ei pe tron ar fi însemnat ruina a tot ceea ce ea, Elisabeta, cu prețul atîtor strădanii și inteligență politică, strînsese, construise, consolidase. Și peste toate Maria Stuart complota.

Faptul că această captivă fermecătoare a ajuns să comploteze era cu atît mai inevitabil cu cît ea era solicitată neîncetat la aceasta atît de Anglia, cît și de străinătate. În noiembrie 1569 primele intrigi duseseră chiar la o revoltă a nobililor, la tulburări la Durham, care au fost repede înăbușite. Elisabeta continua să fie neliniștită de intrigile urzite de Maria Stuart în străinătate. La începutul anului 1581, informatorii ei îi puseră sub ochi copia unei scrisori adresate papei, prin intermediul nunțiului papal de la Madrid, „din partea a doi gentilomi englezi". Aceștia întrebau dacă era un păcat să o ucidă pe regina Elisabeta și iată care era răspunsul cardinalului secretar al sfinției-sale · „Dat fiind că această culpabilă regină a Angliei este

pricina atîtor rele pentru religia catolică și a pierderii a milioane de suflete, este absolut neîndoios că, oricine ar fi cel care ar face-o să părăsească această lume cu intenția pioasă de a-l sluji pe Dumnezeu, nu numai că nu ar păcătui, ci ar fi vrednic de stimă".

În 1582 Elisabeta luă cunoștință de un nou dosar. De data aceasta era vorba de un proiect de invadare a Angliei, pus la cale de ducele de Guise, finanțat de regele Spaniei cu binecuvîntarea papei. Trupe franceze și spaniole trebuiau să debarce în diverse puncte de pe coastele Angliei după un atac de diversiune în Irlanda. Conjurații englezi și scoțieni erau de conivență cu străinătatea. Unul din ei a fost prins : torturat, el a spus că Maria Stuart făcea parte din complot. Elisabeta dădu în vileag afacerea, dar lăsă numai să fie bănuită culpabilitatea prizonierei sale. Emoția a fost puternică. Maria a devenit foarte nepopulară. Iar Elisabeta mai adorată ca oricînd. Cînd trecea pe străzi în plină iarnă, oamenii îngenuncheau în noroi.

În decembrie 1585 Maria a fost trimisă la Chartley și instalată într-o reședință supravegheată pe proprietatea lui sir Amyas Paulet. Optzeci de trăsuri îi transportau suita, mobilele, veșmintele și obiectele personale. Poliția se prefăcu în mod abil că slăbește supravegherea și Maria căzu imediat în plasă : trimise la Paris scrisori ascunse în butoiașe de bere. Această corespondență a fost interceptată, copiată, apoi lăsată să ajungă la destinatari, iar răspunsurile au fost și ele interceptate : era vorba de asasinarea Elisabetei.

Patrusprezece conjurați au fost arestați, judecați, condamnați să fie pe jumătate sugrumați și apoi, încă vii, să li se scoată viscerele. Elisabeta era atît de enervată, încît lăsă să fie executați în acest fel primii condamnați. Dar porunci ca ceilalți să fie sfîrtecați numai după ce-și vor da duhul.

Făcînd o percheziție la Maria, poliția găsi scrisori irecuzabile. Acuzată de complicitate la tentativă de asasinat, regina prizonieră a fost transferată la Fotharingay, unde a început procesul. Se arătă puțin coerentă și semeață totodată, contestîndu-le magistraților, care nu erau de sînge regal, dreptul de a o judeca. Cu toate acestea, ei o condamnară la moarte. Elisabeta n-a semnat hotărîrea judecătorească decît după o îndelungată șovăială.

La 8 februarie 1587, ziua execuției, Mariei Stuart îi trebuiră două ore, de la șase la opt, ca să-și facă toaleta și să se îmbrace, ajutată de însoțitoarele sale. Își puse o rochie de mătase, o mantie de saten negru cu ornamente de zibelină și pe deasupra un văl alb de văduvă, care-i atîrna pînă-n călcîie ; în picioare avea pantofi din saftian alb, iar în mînă o batistă fină cu franjuri aurii.

Platforma pe care se ridica eșafodul avea o înălțime de numai șaizeci de centimetri și era învelită în negru. Lîngă butuc, acoperit cu negru, era un scăunel negru cu o pernă. Călăul și ajutorul său erau îmbrăcați în negru și purtau mască.

Maria era la fel de degajată ca o mare actriță. I se citi sentința, apoi un fel de predică protestantă. Vru să-l întrerupă pe pastor, dar acesta continuă. Atunci începu să se roage în latină cu glas tare. Ca să-i acopere glasul, englezii recitau psalmi în engleză.

Însoțitoarele ei o dezbrăcară de mantie și de rochie, după cum era obiceiul. Maria, care prevăzuse acest lucru, își pusese sub rochie o altă rochie din tafta catifelată roșie, cu mînuși lungi de culoarea focului. Urmară cîteva secunde de uimire, de admirație. Maria îngenunche și cuprinse butucul cu brațele.

Călăul, tulburat fără-ndoială, nu reuși decît a treia oară s-o decapiteze, într-o tăcere plină de groază.

Executarea Mariei Stuart îi înspăimîntă pe catolicii englezi, dar îi și neutralizâ, convingîndu-i că nimic n-ar împiedica-o pe regină să reprime o opoziție în principiu religioasă, dar care, în stadiul în care ajunseseră lucrurile, nu putea să nu fie, și era, politică, și chiar antinațională. Iar Elisabeta nu putea să găsească asprimea sa față de catolici decît din ce în ce mai legitimă pe măsură ce primejdia spaniolă creștea, amenințare care culmină în Anglia la aflarea veștii că Armada pornise să spintece valurile.

Am văzut mai înainte (cînd ne-am ocupat de Irlanda) coastele engleze înțesate de pîndari, străbătute de patrule, am văzut poporul englez neliniștit, apoi ușurat după dezastrul maritim suferit de spanioli. Această ușurare n-a schimbat cu nimic atitudinea reginei față de catolici, fiindcă acum ea hotărîse o dată pentru totdeauna că anglicanismul era religia de stat și că a nu-l accepta însemna

a te arăta trădător de țară. Pe tot cuprinsul regatului circulau nenumărați polițiști care-i arestau pe drumuri pe călători, răscoleau hanurile. Cine nu putea dovedi că nu e catolic mergea drept la închisoare :

— Sînteți un spion, un agent străin, un iezuit deghizat.

Cei suspecți erau uneori torturați groaznic : spînzurați de mîini, închiși în cotloane joase și înguste, li se smulgeau unghiile... Femeile dovedite de trădare (sub motiv că i-au ajutat pe iezuiți) au fost îngropate de vii. Catolicii cărora li se dădea drumul au trăit multă vreme ca niște paria : erau jefuiți, li se confiscau bunurile, li se furau turmele. Cei bogați erau siliți să plătească amenzi uriașe sub cel mai mic pretext. Această formă de jecmăneală a atins apogeul pe la 1600, cînd a fost trimisă în Irlanda oastea lordului Blunt Montjoy. Elisabeta nu poate fi făcută direct răspunzătoare de atrocități pe care le ignora în parte, dar a avut știre despre ele și a îngăduit să fie săvîrșite, tot așa cum au făcut și prinții catolici cu hughenoții.

Catolicii n-au fost singurii care i-au dat bătaie de cap marii Elisabete la sfîrșitul domniei ei. Influența calvinistă care pătrunsese în Anglia dădea religiei oficiale o coloratură de individualism care o irita pe suverană : ea nu mai găsea în parlament sprijinul necondiționat care-i asigurase atît de bine puterea. Și alți reformați găsiră că sarea reformei din religia anglicană își cam pierduse gustul. În numele credinței lor exigente, ei se denumeau între ei „puritani". Mișcarea lor avea să îmbrace ceva mai tîrziu o formă politică. Anglia va cunoaște mari zguduiri și chiar o revoluție. Dar odată cu Elisabeta lua sfîrșit în mod practic represiunea mortală din motive religioase și anglicanismul va rămîne singura religie de stat. Încăpățînata suverană a izbutit în cele din urmă în acțiunea sa nu prin blîndețe, cum nădăjduise la început, ci cu prețul unei constrîngeri constante și din ce în ce mai aspre. Totodată această metodă a dat greș în Irlanda, unde supraviețuitorii scheletici ai masacrelor mîncau iarbă. Martiriul acestei țări avea să dăinuie încă mai bine de două veacuri.

MIZERIA MARILOR SECOLE

Despre primejdia de a fi tolerant

Recensământul din 1598 a numărat în Franţa aproximativ 1 250 000 de protestanţi, adică aproape a douăsprezecea parte a populaţiei. Această minoritate era puternică, bogată şi neliniştită.

Puternică, deoarece această religie era îmbrăţişată de mai multe din marile familii : Rohan, Bouillon, Châtillon, La Trémoille, La Force, Lesdiguières, Duplessis-Mornay şi altele. Unii din membrii acestor familii controlau provincii şi o parte din armată. La Force guverna Navarra, Sully—Poitou, Lesdiguières—Dauphiné. Influenţa lui Sully asupra lui Henric al IV-lea e cunoscută. În preajma regelui îi vedem de asemeni pe fraţii Arnaud (unul intendent la finanţe, altul trezorier la poduri şi şosele), Barthélemy de Laffémas (controlor general la comerţ), Antoine de Loménie (secretar al cabinetului), Pierre de Beringhen (primul valet de cameră), Aillaboust şi Heroard (medici), toţi protestanţi. Ar fi inexact să spunem că Henric al IV-lea îi „favoriza" pe foştii săi coreligionari. Dimpotrivă, el dădea dovadă de o deosebită bunăvoinţă faţă de renegaţi. Dar refuza categoric să se lipsească de protestanţii utili, şi aceştia erau numeroşi.

Puteau fi întîlniţi mulţi „religionari" la marile lucrări de utilitate publică, precum înfrumuseţarea Parisului, secarea mlaştinilor, îmbunătăţirea căilor fluviale, prospec-

tarea minieră. Laffémas instală la Paris manufacturi de mătăsuri. Henric al IV-lea chema în Franța protestanți flamanzi (familia Canaye și Combelius) ca să ajute la reînflorirea tapiseriei.

Reușita protestanților se datora îndîrjirii cu care munceau și îndrăznelii vederilor lor, calități favorizate de un anumit spirit al religiei lor. Biserica catolică osîndea împrumutul cu dobîndă și-și exprima neîncrederea, cel puțin în doctrină, față de negustori. Și Luther se dovedise neîncrezător în ei, se arătase antifinanciar, anticapitalist. Dar Calvin propovăduia că datoria omului este de a munci cît mai bine în profesiunea sa : Dumnezeu iubește munca, iar a face avere nu este un blestem, ci, dimpotrivă, este un fel de anticipare temporală a făgăduințelor din viața de apoi. Omul care reușește în afaceri este binecuvîntat de Dumnezeu. Această concepție amintea de cea din *Vechiul testament*, profesată încă de evrei.

De unde o reușită nu numai industrială și comercială, ci și financiară. Hughenoții din Paris, Bordeaux, La Rochelle, Dieppe au fost, sub domnia lui Henric al IV-lea, comanditari sau antreprenori ai celor mai multe dintre marile lucrări. Barthélemy Hartwarth, protestant, intendent la finanțe, apoi controlor general sub Henric al IV-lea, îi aduse în înalta administrație pe coreligionarii săi care se distinseseră în mod deosebit în afacerile particulare. Putem vedea aici, cel puțin în parte, originea „finanței protestante", care a jucat un mare rol în istoria Franței.

Totuși, protestanții erau neliniștiți și, într-un anume fel, nenorociți : își dădeau seama că mulți dintre compatrioții lor nu-i iubeau. În bună măsură din pricina reușitei lor. Vorbind despre starea Franței în 1600, un capucin scria în 1630 următoarele : „Hughenotul era ca un stăpîn, totul tremura în fața amenințărilor și a insolenței sale. Numai cu greu își recunoștea bietul călugăr și catolicul mănăstirea și parohia sa". E dificil să minți cu mai multă naivitate, să lași să se observe mai clar invidia. Într-un anumit fel, hughenotul era „ca un stăpîn" datorită prosperității sale, dar plătea această superioritate printr-o mulțime de jigniri meschine și crude.

Anumite corporații, contrar dispozițiilor Edictului de la Nantes (amintim că el data din 1598), refuză cu îndîr-

jire să-i admită pe hughenoți. În 1601, municipalitatea Parisului dispune lipirea unor afișe care interzic „oricărei persoane să mai aducă ofense în fapt sau în vorbă celor ce aparțin religiei respective, în caz contrar aplicindu-se pedepse corporale", dovadă că există ultragii și insulte.

Directorii de școală și cei de spitale cer adeseori ca recalcitranții protestanți să fie botezați a doua oară. Denunțătorii se pun pe treabă. „Cutare a hulit". Dacă este vorba de un protestant, este arestat fără altă dovadă, iar ieșirea din închisoare n-a fost ușoară în nici o epocă. Vexațiune șocantă, antreprenorii de pompe funebre nu vor să-i îngroape pe hughenoți decît în zori sau la asfințit, cu o asistență de cel mult zece persoane. Unii preoți dezgroapă morții protestanți înhumați în cimitire catolice. Sîntem departe de masacre și torturi, dar chiar în 1602 se mai semnalează cîteva încăierări care se încheie cu morți.

Orizontul avea să se întunece încă din timpul vieții lui Henric al IV-lea. firește nu din vina acestui monarh, iar protestanții aveau să contribuie și ei la aceasta. În 1603, conciliul de la Gap (conciliile erau autorizate în mod oficial după Edictul de la Nantes) dădu o declarație solemnă potrivit căreia papa era desemnat ca Anticrist. În același timp, ducele de Bouillon se agita în Sud, unde izbucniră cîteva noi „tulburări", ca și în Limousin. Henric al IV-lea trimise trupe, calmul fu restabilit cu prețul a numai cinci condamnări la moarte. Incidente neînsemnate, spunea regele, sechele ale marilor răzmerițe. El continua să trudească pentru liniștirea spiritelor.

La 27 decembrie 1594, un anume Jean Chastel, elev al iezuiților, convins că uciderea regelui, protector al protestanților, ar fi o faptă bună (mai mulți membri ai acestui ordin, printre care părintele Jean Mariana și părintele Emmanuel Sâ, au lăsat să se întrevadă limpede în scrieri acest lucru), încercase să-l asasineze pe Henric al IV-lea. A fost condamnat la moarte și executat, iar iezuiții au fost expulzați. După trei ani regele îi rechemă, considerînd că pedeapsa durase îndeajuns. Ca o compensație, prelungi privilegiul locurilor de siguranță ale protestanților.

— „Arat și pășunat"..., spunea Sully. Cele două cuvinte fundamentale ale lui Henric al IV-lea însemnau liniștire a spiritelor și împăcare.

Joi 13 mai 1610, în biserica abațială de la Saint-Denis, Maria de Medici a fost unsă regină a Franței. Această ceremonie îi satisfăcea orgoliul și totodată asigura continuitatea monarhiei : în cazul în care regele deceda înainte ca fiul său cel mare să fie major, Maria putea fi regentă. Ea insistase mult ca să obțină această încoronare. Henric al IV-lea asista la ceremonie într-o firidă cu geamuri.

A doua zi, 14 mai, pe la orele patru după-amiază, regele ieși într-o caleașcă deschisă ca să se ducă să vadă pregătirile în cinstea intrării solemne a reginei în Paris, care trebuia să aibă loc duminică. În preajma lui stăteau trei gentilomi. Pe strada Ferronnerie, din cauza unei îmbulzeli, caleașca fu oprită în loc drept în fața unui han cu firma „La inima încoronată străpunsă de o săgeată". Regele îl asculta pe ducele d'Epernon, care-i citea o scrisoare. În clipa aceea, un bărbat înalt și voinic, cu părul roșu și îmbrăcat în verde, urcă pe o piatră și-l lovi pe rege cu un pumnal.

— Ah, țipă Henric al IV-lea, sînt rănit !

Roșcovanul lovi a doua oară. Ducele d'Epernon ar fi încercat, într-adevăr, să abată lovitura, dovadă mîneca străpunsă a jiletcei lui. Dar de data aceasta ucigașul lovise mortal. Împlîntă pumnalul pentru a treia oară, inutil. Istorisirile mai multor martori arată că asasinul „înfipse pumnalul în trupul regelui ca într-o căpiță de fîn", adică fără nici un fel de dificultate. Singura mărturie din care reieșea că ducele d'Epernon ar fi încercat să abată a doua lovitură este cea a lui d'Epernon însuși, relatată de Girard, istoriograful și panegiristul lui.

Asasinarea lui Henric al IV-lea este una din crimele cele mai obscure din istorie. Timp de mai bine de trei secole, majoritatea istoricilor au susținut teza simplă și comodă a crimei săvîrșite de un fanatic halucinat, care a acționat de capul lui. Dar contemporanii, Philippe Erlanger și Roland Mousnier, care au adus probe impresionante, lăsate multă vreme în umbră, au văzut lucrurile cu totul altfel. Primul a scotocit mărturiile cu o rigurozitate de adevărat detectiv. Al doilea a căutat îndeosebi să scoată la lumină responsabilitățile colective ale crimei lui Ravaillac.

Acesta era un semidement orgolios, neîndoios paranoic. Numeroși oameni cărora crima lui trebuia să le fie de folos

l-au ales ca pe o unealtă comodă, au luat contact cu el, l-au menținut în formă, l-au subvenționat și l-au adăpostit ; apoi, cînd a sosit clipa, l-au asmuțit.

Putem fi siguri că este vorba de un complot ori de cîte ori o afacere este repede înăbușită și istoricii au apoi mari greutăți în a consulta piesele care se referă la ea. Or, toate documentele legate de evenimentele desfășurate în Europa de la sfîrșitul lunii aprilie și pînă la 1 iulie 1610 au dispărut din arhivele din Viena, Bruxelles, Simancas (Spania), Torino, Haga, adică din țările ale căror guverne aveau în chip evident interes ca Henric al IV-lea să dispară.

Un complot nu este urzit neapărat într-un moment precis de un număr mic de persoane în vederea unei execuții în termen scurt. El poate fi rezultatul unor intenții obscure sau nemărturisite, al unor puternice coaliții de interese și al urii fanatice care s-au acumulat în decursul timpului. Observăm analogii, ba chiar similitudini izbitoare între asasinarea lui Henric al IV-lea și cea a președintelui american John Kennedy. Merită să ne oprim o clipă asupra lor.

John Kennedy, mare liberal, antisegregaționist, a fost ucis la Dallas la 22 noiembrie 1963, în mașina sa, cu două focuri de carabină trase de la distanță și care l-au atins unul în spate, celălalt la cap. Din nouăzeci de martori interogați în cursul anchetelor, cincizeci și opt au declarat că împușcăturile veniseră dintr-o direcție, iar treizeci și doi au indicat o altă direcție. Cele două gloanțe ucigașe au putut fi trase din două direcții diferite.

Ucigașul arestat (Lee Harvey Oswald), personaj cu un psihism șubred și cu antecedente politice dubioase, fusese socotit în timpul serviciului său militar un trăgător foarte prost. La 24 noiembrie, la două zile după ce comisese crima, pe cînd ieșea dintr-un birou al poliției unde tocmai i se luase un interogatoriu, a fost ucis de un glonte tras în burtă de Jack Rubinstein, zis Jack Ruby, proprietarul unor localuri de noapte, proxenet, agent informator, prieten și cu gangsterii, și cu polițiștii, prototipul personajului căruia i se poate cere să facă treburi ciudate. Și, ceva mai tîrziu, acest Ruby moare în închisoare datorită unei boli „foarte grave", care n-a fost numită niciodată în mod

oficial și de pe urma căreia pînă atunci pare-se că nu suferise niciciînd.

John Kennedy se dusese în Texas într-un turneu electoral de sprijinire a partidului democrat, în ciuda sfatului a numeroși consilieri și prieteni : „Călătoria asta e primejdioasă. În Texas se ucide mai mult decît în oricare alt stat din Statele Unite".

Chiar înainte de Dallas, avionul prezidențial făcu escală la Fort Worth, Texas, și familia Kennedy își petrecu noaptea la hotel. Cînd se trezi, președintele răsfoi ziarele. „Dallas Morning News" avea o pagină întreagă intitulată „Bun venit la Dallas, domnule Kennedy" și *încadrată cu negru*. Textul îl acuza pe președinte de a fi „pus la index doctrina Monroe spre a o înlocui cu spiritul Moscovei" și de a abandona sau combate aliații anticomuniști ai Statelor Unite. Totul era redactat în termeni la fel de violenți ca cei folosiți de un procuror general cînd cere capul unui om care și-a trădat țara.

— Cum pot oamenii să scrie asemenea lucruri ? spuse simplu Kennedy.

Dar aceste acuzații aveau să-l lovească mai mult decît și-a închipuit el, căci, rostind o scurtă cuvîntare exact înainte de a părăsi Fort Worth, vorbi „despre lumea foarte primejdioasă și atît de nesigură în care trăim". După alte cîteva momente, vorbind cu unul din colaboratorii săi despre gorilele din jurul marilor personalități, spuse că ele puteau apăra un președinte de furia mulțimii dezlănțuite, dar nu de un om plasat pe o clădire înaltă și înarmat cu o pușcă cu lunetă.

Emblema Texasului este un trandafir galben și imnul acestui stat este intitulat *Yellow roses of Texas* [1]. Or, la sosirea la Dallas, soția primarului îi oferi Jacquelinei Kennedy un buchet de trandafiri roșii.

Jacqueline Kennedy avea să mai vorbească despre aceste flori :

— În tot cursul călătoriei nu mi se oferiseră decît trandafiri galbeni. Dar în dimineața aceea, la Dallas, trandafirii au fost roșii. Mi s-a părut ciudat.

Fără-ndoială că nu se poate trage nici o concluzie după culoarea unui buchet de trandafiri. Poți numai să te gîn-

[1] Trandafirii galbeni ai Texasului. — *Nota trad.*

deşti că după o dramă apar ca nişte semne ale unor fapte pe care, dacă drama nu s-ar fi petrecut, le-ai fi uitat. Mai poţi să te gîndeşti că, atunci cînd se adună la un loc un mare număr de oameni animaţi de aceeaşi ură, de aceeaşi intenţie criminală, chiar dacă nu e pe deplin conştientă, există condiţii atît de favorabile pentru crimă încît o fac inevitabilă, iar victima desemnată sau cei apropiaţi pot să fie avertizaţi în mod inconştient. Arta de a crea o asemenea ambianţă poartă astăzi denumirea de intoxicaţie.

Adevăraţii responsabili de asasinarea preşedintelui Kennedy n-au fost încă descoperiţi. Comisia oficială de anchetă (Comisia Warren) a chemat în faţa ei anumiţi martori şi nu alţii, tot atît de interesanţi după părerea anchetatorilor particulari. În septembrie 1966, un sondaj în opinia publică a scos la iveală că doi americani din trei nu credeau în concluziile Comisiei Warren. Şi, totuşi, investigaţiile n-au fost reluate în anii următori. Unii anchetatori oficiali au putut să-şi dea seama la un moment dat că a face lumină deplină asupra cutărui sau cutărui eveniment ar duce la consecinţe naţionale de o asemenea gravitate, încît era mai bine să se rămînă la o versiune contestată, aşteptîndu-se, dacă nu uitarea, atunci oboseala şi resemnarea opiniei publice. Şi unii anchetatori particulari au putut să înţeleagă la un moment dat că era mai bine pentru ei să nu mai insiste.

Pornind de la atentatul neizbutit al lui Jean Chastel împotriva lui Henric al IV-lea (1594), Daniel-Rops a scris că, „pînă la cuţitul lui Ravaillac, regele toleranţei avea să trăiască ameninţat în permanenţă de ucigaşi care-l pîndeau din umbră". Frază impresionantă din partea unui istoric cvasioficial al bisericii. Fiindcă nu-i putem distinge pe ucigaşi sau pe cei ce aspiră să devină ucigaşi, putem cel puţin să observăm cu uşurinţă oamenii cărora dispariţia lui Henric al IV-lea nu avea să le pricinuiască nici o amărăciune.

În primul rînd, fanaticii religioşi care nu se resemnaseră niciodată cu Edictul de la Nantes. În mănăstiri, călugăriţele organizau procesiuni pentru a aniversa noaptea sfîntului Bartolomeu. Chiar cei care n-ajungeau pînă aici socoteau că o singură credinţă era adevărată şi că a îngădui două, a nu voi să-i izgoneşti sau să-i extermini pe eretici însemna a adopta o atitudine criminală.

Alți dușmani ai regelui se aflau în rîndul celor mari. S-a spus că i-a provocat prin două edicte : unul care interzicea duelurile, celălalt care restringea nebuniile vestimentare — dantelele, aurul și bijuteriile. Ei se enervară, e adevărat, și nu ascunseră acest lucru. Dar mai ales erau furioși cînd vedeau o putere regală restaurată și solidă, care-i punea din nou la locul lor, îi lipsea de atotputernicie în provincia lor, adică de puterea de a-și negocia constant fidelitatea față de coroană, la nevoie cu ajutorul străinătății. Mulți încercau chiar un soi de nostalgie irezistibilă față de răzmeriție, față de dezordinile care permiteau organizarea de cavalcade, de tabere, de bătălii, de incursiuni, de lupte deschise pentru putere, care dădeau un aspect religios patimilor și poftelor. Cei mari aveau să aducă ei înșiși dovada acestor înclinații cînd, îndată după moartea lui Henric al IV-lea, și-au împărțit tezaurul regal păstrat la Bastilia. În fața monarhiei, nici unul din ei, luat în parte, n-avea greutate, dar, uniți prin comunitatea de interese și pofte, reprezentau o forță.

O altă putere vrăjmașă regelui Franței se găsea în afara regatului : casa de Austria, cu alte cuvinte Spania. Henric al IV-lea o punea în inferioritate printr-o politică europeană care respingea orice vasalitate față de ea, orice înfeudare față de o coaliție catolică patronată de Spania. Comparînd Franța și Spania, Henric al IV-lea o spusese deschis : „Tot ceea ce slujește la măreția uneia slujește la umilirea celeilalte". Iar în 1610 el pregătea pe față un război preventiv care trebuia să înceapă printr-un atac împotriva Țărilor de Jos spaniole.

Era normal ca Spania să se apere. Agenții săi, benevoli sau plătiți, prelucrau opinia publică din Franța.

— Regele o să se alieze cu principii protestanți ca să combată puterile catolice și o să se ia chiar și de papă. În fundul sufletului lui a rămas hughenot, vrea o Europă protestantă și să vadă și Franța devenind protestantă. Hughenoții din Paris pregătesc o noapte a sfîntului Bartolomeu în sens contrar. Ea va avea loc chiar anul acesta, de Crăciun. Și războiul care-i va urma va ruina poporul.

Acest ultim argument atîrna greu în balanță, deoarece, în vederea pregătirii războiului, începuseră să fie încasate noi impozite.

Spania avea la curte o „coloană a cincea" foarte puternică : toți acești granguri cu pofte sporite și cu scrupule puține (Epernon, locotenent general al regatului, avea un tratat secret cu Spania), ca și partidul zis „florentin". Maria de Medici venise la Paris cu o suită de *două mii* de persoane, pești mai mari sau mai mici, dar lacomi de pradă, avînd-o în frunte pe știuca de Concini. Ea, Maria, era dusă de nas de această tagmă de desfrînați și de mai mulți mari seniori de ani de zile ; cuvîntul intoxicație se aplică cum nu se poate mai bine în cazul ei. Ea nu consimțea la o crimă, dar, prin insistența cu care voia regența, nu făcea altceva decît să accepte inconștient ceea ce conștiința ei respingea. Să mai adăugăm la aceasta că Henric al IV-lea nu încetase să furnizeze arme împotriva lui însuși prin dezmățurile sale amoroase : nu numai că se pusese într-o situație de inferioritate față de regină, dar complicitățile de care avea nevoie pentru strengăriile lui îl împiedicaseră să procedeze la epurarea necesară pe care o dorea.

Pe scurt, la curte se aflau cei mai hotărîți „ucigași care-l pîndeau din umbră" ; sau să spunem : aspiranți la titlul de ucigaș prin intermediar. Începînd din aprilie 1610, intoxicația și comploturile permanente au fost de așa natură nu numai la curte, ci în întreg regatul, încît apropiata asasinare a regelui deveni parcă un eveniment de la sine înțeles. La Paris, atît în biserici, cît și în taverne, oamenii repetau că „a venit ucigașul regelui" și descriau : exact aspectul lui Ravaillac. La Anvers, Malines, Köln, Bruxelles, în Flandra, la Douai, Montargis, Milano, în Picardia, de la sfîrșitul lunii aprilie și pînă la 10 mai, oamenii anunțau prin vorbe sau în scris sau prin tipărituri (manifeste în Spania) că regele Franței avea să fie ucis. Începînd din 10, se răspîndi zvonul că fusese ucis.

În după-amiaza zilei de 14 mai, magistratul din Pithiviers, în timp ce privea dintr-o grădină din acest oraș niște jucători de popice, le spuse celor din jurul său :

— Regele a fost omorît. La ora asta e mort, fiți siguri !

Asta se întîmpla la Pithiviers, la o sută de kilometri de drum bătătorit de Paris, într-o epocă în care o veste adusă de un călăreț nu putea străbate distanța aceasta decît într-o zi și jumătate.

Aceste fapte n-au nevoie de o explicație supranaturală sau metafizică. Săptămîni în șir Ravaillac s-a întîlnit

cu conjuraţii. Acest seminebun se prezentase la Luvru, ceruse să-l vadă pe rege, se dusese să-i vadă pe călugări, pe care îi întrebase „dacă un duhovnic era obligat să destăinuiască mărturisirile unui om care ar fi încercat să ucidă un rege". Primit de părintele d'Aubigny, un iezuit, îi arătase cuţitul pe care erau săpate o inimă şi o cruce. Nu era nimeni de la poliţie care să-l aresteze.

Ca să aflăm care din toate aceste demersuri i-au ajuns la urechi regelui ne este imposibil, dar un lucru e sigur : că, înainte chiar de ceremonia încoronării reginei, el avu sentimentul că această încoronare era atît de dorită doar fiindcă era dorită pieirea lui (îi spuse lui Sully : „Blestemata asta de încoronare va fi pricina morţii mele !") şi că după aceea rostise mai multe fraze care dovedeau că avea un presentiment funest. Şi, cum i se vorbea despre viitoarea intrare solemnă a reginei în Paris, răspunse :

— Nu mă interesează, tot n-am s-o văd.

La 14 mai, exact în clipa în care se pregătea să părăsească Luvrul pentru ultima oară, găsi în camera sa un bilețel sigilat : „Sire, nu ieşiţi în seara asta !". Părea nervos, şovăi, apoi luă o atitudine sfidătoare, din nou şovăi, dar în cele din urmă ieşi, îndreptîndu-se spre moarte.

Cum de a ştiut Ravaillac că regele avea să iasă tocmai în după-amiaza aceea ? Cum de a putut el să se aşeze în calea rădvanului ? Doar nu era vorba de o ieşire pentru o ceremonie oficială care se anunţa dinainte. Nu erau informate decît cîteva persoane de la curte şi nimeni altcineva.

Cînd s-a aflat de moartea regelui, oamenii au început să se jeluiască şi să plîngă pe străzile Parisului, iar amărăciunea se exprimă la fel de zgomotos şi în provincie. Această durere era sinceră. Poporul uită de impozite şi nu-şi mai aminti decît că regele său fusese pînă atunci un rege al păcii şi al unităţii. „Puternica dragoste pe care o nutresc pentru supuşii mei...", spusese acest domnitor. Şi supuşii lui credeau acum acest lucru.

La Luvru, încăperile pentru ceremonii erau tapisate în negru, dar „la mezanin" nimeni nu-şi ascundea bucuria. Cît priveşte atitudinea reginei, mărturiile nu se prea potrivesc. Cea mai puţin favorabilă este a preşedintelui Hénault : „Nici prea multă uimire, nici prea multă amărăciune".

Străinii care se bucurau, puteau s-o facă pe faţă :

— Maiestatea-voastră trebuie să se pătrundă de cuvîntul sfîntului Pavel, îi spuse arhiepiscopul de Toledo lui Filip al II-lea : *„Si Deus pro nobis, qui contra nos ?* [1].

Ravaillac, arestat îndată după săvîrşirea crimei, a fost dus nu la închisoare, ci la reşedinţa familiei de Retz, situată în imediată apropiere de strada Ferronnerie. Toată înalta societate pariziană a epocii s-a repezit într-acolo ca să-l vadă. El era foarte mîndru de fapta sa. Nimeni nu i-o ceruse, spunea el, îl îndemnaseră la ea predici din care învăţase „cauzele pentru care este necesar să-i ucizi pe regi". Cuvîntul acesta, predici, îi nelinişti pe iezuiţi. Mai mulţi preoţi veniră să-l vadă pe asasin şi-i spuseră de cîteva ori „să se ferească să acuze oameni nevinovaţi".

Ravaillac rămase la reşedinţa familiei de Retz două zile, apoi petrecu o zi întreagă la reşedinţa ducelui d'Epernon înainte de a fi dus acolo unde ar fi trebuit să fie trimis imediat : la închisoarea Conciergerie. Acolo a fost interogat, judecătorii i-au adus pe iezuiţii cu care Ravaillac spusese că se întîlnise, printre care părintele d'Aubigny, care a susţinut că nu l-a văzut în viaţa lui pe acest om sau că nu-şi mai amintea să-l fi văzut vreodată.

În cursul interogatoriului public, Ravaillac spuse că-l cunoştea pe ducele d'Epernon şi că fusese convins de unii că poporul dorea moartea regelui. Apoi fu supus la torturi. Mărturisirile pe care le-a făcut atunci, dacă le-a făcut, n-au ajuns niciodată la cunoştinţa judecătorilor şi n-au fost consemnate în nici un proces-verbal.

La 27 mai asasinul a fost condamnat să fie jupuit cu un cleşte înroşit în foc şi legat de patru cai spre a fi sfîrtecat. Cazină îngrozitoare, la care veni o mulţime isterică strigînd din răsputeri să i se prelungească tortura. Supliciul sfîrtecării dură o oră şi jumătate, după care condamnatul muri, iar trupul său fu tăiat în bucăţi. Intoxicaţia criminală, transferată asupra persoanei ucigaşului, s-ar fi descărcat într-o sălbăticie canibalică.

Procesul Ravaillac, care s-a închis din punct de vedere juridic după moartea ucigaşului, a fost redeschis în ianuarie 1611 la intervenţia unei domnişoare d'Escoman, fostă doamnă de companie a marchizei de Verneuil, care

[1] „Dacă Dumnezeu e cu noi, cine e împotriva noastră ?" (lat.). — *Nota trad.*

acuză mai multe personaje foarte suspuse a fi fost inspiratoarele asasinului. Primul președinte du Harley o interogă pe marchiză cinci ore în șir.

— Această Escoman vorbește fără să aibă probe, îi spuse un gentilom magistratului.

Acesta ridică brațele spre cer :

— Probe ? Există prea multe probe !

Au fost interogate și alte persoane de rang mare. Judecătorii au hotărît să țină secret interogatoriile și au jurat pe evanghelie să nu destăinuiască nimic. La 5 martie 1611 tribunalul dădu o decizie uluitoare : *în virtutea calității acuzaților*, procesul era amînat. Așa cum avea să se întîmple mai tîrziu cu anchetatorii și magistrații însărcinați cu afacerea Kennedy, și ei se speriaseră : a face lumină deplină însemna a premerge unor urmări *naționale* incalculabile.

La foarte scurtă vreme după aceea, primul președinte du Harley a fost invitat să-și vîndă funcția, cu alte cuvinte a fost scos în mod oficial la pensie. Avea, ce-i drept, optzeci de ani. Imediat după aceea a fost rezolvată și situația domnișoarei d'Escoman, care, cu o îndrăzneală nebună, reînviase procesul :

Ducele d'Epernon cerea să fie omorîtă, dar oameni mai cu scaun la cap spuseră că un verdict mai puțin aspru ar fi mai bine primit de opinia publică. Domnișoara d'Escoman a fost osîndită la închisoare pe viață și virîtă la secret într-un fel de cotineață îngrozitoare, izolată de toată lumea. Bunul cronicar de l'Estoile a formulat în cîteva cuvinte morala acestei întîmplări : „Cine se încrîncenează împotriva celor mari pentru binele obștesc nu se alege decît cu lovituri de ciomag". Dacă ești șef de stat, te poți alege cu lovituri de cuțit sau cu gloanțe.

O adunare generală a deputaților protestanți de pe lîngă coroană se deschise la Saumur în mai 1611. Ordinea de zi oficială nu cuprindea decît reînnoirea a două mandate, dar imediat discuția se extinse la politica generală și apărură două partide, care se denumeau ele singure „moderații" și „hotărîții", sau „ambițioșii". Moderații erau reprezentanții Parisului și ai nordului Loarei, regiuni unde protestanții se aflau în minoritate, bogați și pizmuiți. Ei voiau o politică de păstrare a situațiilor dobîndite : deci loialiști față de co-

roană. Hotărîţii erau cîţiva granguri, plus micii seniori şi ţăranii din Guyenne, Languedoc şi Poitou. În fruntea lor se afla Henri de Rohan. Acest Rohan voia o insurecţie neîntîrziată.

— Dar de ce ? spuneau moderaţii. Nu ne ameninţă nimic. Regenta a confirmat Edictul de la Nantes.

Într-adevăr, ea îl confirmase de îndată ce murise regele, spre spaima burghezilor, negustorilor şi meşteşugarilor protestanţi din Paris.

— Regenta ne vrea răul, răspunseră adepţii lui Rohan. Dovadă că, asemenea răposatului rege, şi ea refuză să menţină fortificaţiile din oraşele noastre întărite şi să le plătească garnizoanele.

Orice pretext era considerat bun. Lăcomia unei întregi părţi a nobilimii protestante nu era cu nimic mai prejos de cea a numeroşi seniori catolici, şi acoliţii lui Rohan socoteau că nu avuseseră un tain destul de mare din jaful financiar care a urmat morţii lui Henric al IV-lea. Din iniţiativa lor răzmeriţele reîncepură.

În 1615 asistăm la răscoale în Languedoc, Guyenne şi Poitou. Răzmeriţe de mai mică întindere decît cele mari şi întrerupte şi ele de armistiţii (Loudun, 1616 ; Montpellier, 1622 ; La Rochelle, 1626), şi din nou vedem un rege al Franţei — acum este vorba de Ludovic al XIII-lea — mergînd el personal împotriva uneia din provinciile sale, Béarn, şi asediind unul din oraşele sale, Montauban. Dar cel mai grav lucru pentru regat nu este atît acest război religios, mai puţin întins şi mai puţin intens decît marile răzmeriţe, cît un fapt nou şi indiscutabil : partidul protestant s-a organizat din punct de vedere politic şi militar. Teritoriul Franţei este împărţit în opt „cercuri", avînd fiecare adunarea sa şi conduse de o adunare generală. Organizaţie în teorie religioasă, în realitate politică. Statul în stat luase fiinţă.

Richelieu sau liberalismul religios

Episcop la douăzeci de ani, după ce îmbrăţişase mai întîi cariera armelor, Armand du Plessis de Richelieu primi pălăria de cardinal peste şapte ani, în 1622. Cu

acest prilej, papa îi trimise o scrisoare foarte călduroasă în care îi spunea că „va călca în picioare viperele şi şerpii". Sfîntul părinte voia să spună prin aceasta că se bizuia pe noul cardinal în vederea stîrpirii ereziei protestante din regatul Franţei.

Or, lui Richelieu nici prin cap nu-i trecea aşa ceva. El avea să-i combată pe protestanţi fiindcă voia să le nimicească autonomia politică şi militară, dar nu dorea să le nimicească religia. „Diversitatea religiilor creează fără îndoială diviziuni în lumea cealaltă — spunea el —, dar nu în aceasta". Să admirăm în treacăt acest „fără îndoială". Acelora dintre consilierii săi care cereau o politică religioasă aspră (şi Ludovic al XIII-lea voia şi el o asemenea politică), Richelieu le răspundea : „Cerul este acela de la care trebuie să aşteptăm să-i convertească pe reformaţi". Alt text revelator : „Deşi dezbinaţi în credinţă, rămînem uniţi în spatele unui singur principe şi în slujba lui ; nici un catolic nu poate să se înşele în aşa măsură încît să prefere un spaniol unui hughenot francez".

În materie de religie, Richelieu era un liberal şi un tolerant. Reputaţia sa de om de fier n-a fost deloc ştirbită, dar el şi-a dobîndit-o în calitate de om de stat şi nu de campion al bisericii catolice.

Asediul oraşului La Rochelle, cu Richelieu îmbrăcat în platoşă sus pe dig, a fost una din pozele ieftine din cărţile noastre de şcoală. Acest asediu ne interesează aici numai ca să ilustrăm politizarea extremă a unui antagonism pe baze religioase.

Henric al IV-lea numai cu mare trudă a pacificat La Rochelle, unde catolicii, aflaţi în minoritate, nu erau bine trataţi. De pildă, pentru a merge la slujbă trebuiau să iasă din oraş. Deschiderea ostilităţilor a avut loc în 1625 din iniţiativa conducătorilor protestanţi, care au ocupat insulele Ré şi Oléron (Soubise), în timp ce tot ei au fost cei care s-au răsculat (Rohan) în Guyenne şi Languedoc. De reţinut că, la această insurecţie, partidul protestant a obţinut sprijinul ascuns al Spaniei catolice. De reţinut de asemenea că flota regală franceză a recîştigat în scurt timp insulele Ré şi Oléron cu ajutorul unor vase engleze şi olandeze. Politica guverna totul. După acest prim schimb de arme, Richelieu le oferi rebelilor o pace de

compromis sau, mai exact, de statu-quo, pe care ei au acceptat-o.

Episodul hotărîtor începu în iulie 1627, cînd între insula Ré și continent a sosit o flotă engleză..., care le-a oferit locuitorilor din La Rochelle sprijinul său, deoarece, între timp, Carol I își modificase politica. După o oarecare ezitare, locuitorii din La Rochelle au acceptat acest ajutor străin.

Vechi oraș fortificat, ale cărui metereze fuseseră reconstruite, La Rochelle era în bună parte izolat de pămînt prin mlaștini cu apă sărată și dulce. Ca să-l blocheze dinspre mare, Richelieu a pus să se construiască faimosul dig, o lucrare remarcabilă pentru acea epocă, avînd o mie cinci sute de metri lungime și opt metri în partea cea mai lată. Era întrerupt la mijloc de o intrare în port lată de patruzeci de metri, care era barată după voie. Dinspre uscat, părintele Joseph [1] porunci să se sape un șanț întărit, lung de doisprezece kilometri. Acest călugăr, ilustra „eminență cenușie", fost militar, ca și stăpînul său, Richelieu, a fost adevăratul organizator al asediului, prevăzînd totul, inclusiv aprovizionarea cu alimente. Armata asediatoare era bine plătită, bine hrănită, bine îmbrăcată și disciplinată. Puțini bolnavi, în ciuda faptului că bălțile se aflau în apropiere. Asediul avea să dureze un an.

La început, locuitorii din La Rochelle nu duc lipsă de nimic. Ba chiar risipesc proviziile, vînzînd alimente ostașilor lui Buckingham instalați în insula Ré. Liniile asediatorilor sînt situate la depărtare de metereze, astfel încît, în anumite părți din țara nimănui, se văd boi păscînd. După ce devorează boii, locuitorii din La Rochelle încep să se hrănească cu sardele, heringi sărați. Nici pomeneală de pește proaspăt, căci bărcile de pescuit nu pot ieși în larg ; și nici de legume proaspete, ceea ce duce la apariția acelui inamic binecunoscut navigatorilor epocii : scorbutul.

În tot cursul primăverii anului 1628, între asediați și regaliști circulă mesaje. Mesagerii sînt copii. Un copil de zece ani e denunțat și biciuit de călău în curtea pri-

[1] *François Le Clerc du Tremblay* (denumit *părintele Joseph*) (1577—1638) — confident și consilier al lui Richelieu, poreclit „eminența cenușie". A exercitat o puternică influență între 1632 și 1635. — *Nota trad.*

măriei, apoi silit să se pocăiască asemenea unui adult, mergînd pe străzi cu o făclie în mînă. În cele din urmă e izgonit din oraș. Vedem micuța sa siluetă îndepărtîndu-se printre mlaștini.

Din cînd în cînd, englezii din insula Ré anunță sosirea unei mari expediții venite în ajutor din Anglia. Dar n-apare nimic și în cele din urmă Buckingham este cel care se reîntoarce la Portsmouth (în noiembrie 1627). La 8 aprilie 1628, trupele regale dau un atac, dar sînt respinse. La 30 aprilie are loc o alegere la consiliul municipal. Jean Guiton, în vîrstă de patruzeci și trei de ani, negustător și armator, este ales primar. El înfige un pumnal în masa consiliului și strigă : „Pumnalul ăsta îl voi împlînta în inima oricui ar vorbi de predare !". Sau, mult mai probabil, nu rostește această faimoasă frază. Ca majoritatea vorbelor intrate în istorie, ea a fost născocită după aceea.

Între timp, regele Ludovic al XIII-lea vînează, vizitează orașele din împrejurimi. Cardinalul stă la castelul de la Sauzaie ; își inspectează guvernămîntul de la Brouage și insula Oléron. „Ducele d'Angoulême zace adeseori în pat din pricina gutei". O locuitoare din La Rochelle, bogată și tînără, anunță că oferă o zestre de treizeci de mii de livre acelui ofițer al regelui care va voi s-o ia în căsătorie. Oferta e imediat acceptată, căsătoria autorizată de rege și celebrată în tabără cu mare pompă. (Nu se spune cum a fost ales sau desemnat soțul.)

Bucătarul doamnei de Rohan (aflată și ea printre asediați) o părăsește și trece la inamic. Într-adevăr, ce rost mai are un bucătar în La Rochelle, unde, începînd din iulie, mizeria devine înspăimîntătoare. Nemaiexistînd cai, se mănîncă cîini, pisici, șoareci, melci, broaște din șanțuri, iarbă din țara nimănui. Se pun la fiert piei de tot felul. Oamenii încep să strige : „Pace sau pîine !".

— Dacă ne predăm, răspunde Guiton, trupele regelui nu ne vor cruța.

În septembrie, pe o mare furtunoasă și pe o ploaie cu șiroaie, o mică barcă cu pînze izbutește să străpungă blocada. Domnul de Champsfleury, care debarcă din ea, cere să-l vadă imediat pe Guiton :

— Vin din Anglia. Buckingham a fost asasinat, dar regele ne acordă mai departe sprijinul său. Flota en-

gleză o să fie aici peste cîteva zile. La Rochelle e salvat.

Într-adevăr, la 30 septembrie sosește o flotă engleză, care-și aruncă ancorele în fața lui Chef de Baie. În tabăra franceză domnește bucuria :

— În sfîrșit, o să ne batem !

Doamnele vin în trăsuri pînă la tabără „ca să vadă bătălia". Dar flota engleză nu se mișcă și nu debarcă nici un om. În cele din urmă, la 3 octombrie, ea atacă fără vlagă navele franceze care apără digul. Singur vasul „Saint-George", pe al cărui pic flutură steagul amiralului, contele de Lindsey, se apropie cu adevărat pînă în bătaia tunului. Dar izbucnește o furtună care pune capăt acestei șubrede angajări.

Cu mult mai mult decît relatarea evenimentelor militare, statisticile municipale arată ce a însemnat în decursul ultimelor luni grozăvia asediului : într-un răstimp de șase luni, opt mii de oameni morți de foame, dintre care două mii în șase săptămîni ; patru sute de cadavre care trebuie îngropate numai în ziua de 18 octombrie. Dar în curînd nu mai poate fi îngropat nimeni, fiindcă toată lumea este sfîrșită. Guiton leșină în templu, clopotarul nu mai are putere să tragă clopotul cel mare. Poliția descoperă că leșul unei femei a fost devorat în parte de două vecine.

Mai trec cîteva zile și o delegație de parlamentari din La Rochelle se prezintă în fața liniilor regale :

— Am venit să întrebăm care sînt condițiile de predare.

Richelieu le face imediat cunoscute pe cele la care reflectase de multă vreme : li se lasă tuturor viața, bunurile sînt ocrotite, libertatea de conștiință este menținută, dar fortificațiile vor fi nimicite pînă în temelii.

De cum pășii în oraș, părintele Joseph alergă să oficieze o slujbă la templu, pe care-l ridică pe loc la rangul de catedrală. În vremea asta Richelieu dădea ordine care interziceau jaful și organizau de urgență o aprovizionare cu alimente. A vrut să-l întîlnească pe Guiton și i-a vorbit pe un ton lipsit de acreală :

— Ce credeți despre regele Franței ? Dar despre regele Angliei ?

— Domnule cardinal, cred că e mai bine să-l avem ca rege pe cel care a luat La Rochelle decît pe cel care n-a fost în stare să-l apere.

Pacea de la Alais (iunie 1629) i-a lipsit pe protestanți de toate locurile de siguranță, dar a confirmat toate stipulațiile religioase din Edictul de la Nantes. Se afirma încă o dată că domnul cardinal nu făcea nici un fel de deosebire între supușii regelui, fie ei catolici sau protestanți.

Se constată cu o curiozitate plină de simpatie că Richelieu voia să meargă chiar mai departe. După 1629 el se gîndea să realizeze un proiect de unire a bisericilor pe plan național. Din motive evidente atît de ordin politic, cît și de prestigiu și poate — de ce nu ? — și dintr-o intenție mai profundă, ar fi vrut să fie șeful unei biserici unificate a Franței. Anumite măsuri administrative trădează această intenție. În 1631 protestanții obținură subvenții oficiale pentru conciliile lor și șaizeci de mii de livre pentru școlile lor. O măsură și mai frapantă : la propunerea lui Richelieu, Consiliul regelui le interzice catolicilor să-i trateze în public pe protestanți de eretici. Ecumenism ? Îl vedem pe iezuitul Audebert, împins pe calea aceasta de cardinal, propunîndu-le reformaților un colocviu analog cu cel de la Poissy și menit să definească cel puțin punctele de discordie dintre cele două religii. Dar propunerii nu i s-a dat curs, n-am reușit să descopăr de ce.

Cîți francezi aprobau aceste inițiative ale cardinalului ? Cîteva spirite libere. Vedem în acea epocă episcopi și pastori întreținînd unii cu alții relații corecte, ba chiar cordiale — pastorul din Saumur cinează la episcopul din Chartres —, îl auzim pe preotul din Puylaurens cerîndu-le credincioșilor săi să se roage pentru pastorul orașului, bolnav. Din păcate, exemplele pe care le putem semnala sînt prea rare. În ciuda hotărîrilor Consiliului regelui, mulțimea continua să le spună protestanților eretici și chiar, nu prea arareori, să-l insulte pe pastor pe stradă. Vremea ecumenismului nu venise încă și, pentru marea majoritate, nici măcar cea a toleranței.

Cartea de față nu este un rezumat al istoriei bisericii. Dar, pentru înțelegerea anumitor evenimente care constituie subiectul nostru, trebuie uneori să amintim sensul unor cuvinte. De pildă pe cel de contrareformă.

Istoricii germani sînt cei care l-au inventat pentru a desemna reforma catolică ce a urmat în secolul al XVI-lea

reformei protestante. Roma a crezut de cuviință să tragă întrucîtva învățăminte din evenimentele care au dus la destrămarea bisericii. Măsurile care au fost luate și care s-au întins pe un secol aveau ca scop, pe de o parte, de „a reforma" cu adevărat biserica, redîndu-i dogmei un spirit efectiv evanghelic și purificînd practica religiei catolice, pe de altă parte de a recuceri țările și sufletele care se separaseră de Roma. Reforma spirituală a fost în bună parte opera Conciliului de la Trento, care a ținut optsprezece ani, din 1545 pînă în 1563.

Contrareforma a avut o mare înrîurire asupra vieții spirituale a catolicilor, contribuind la aprofundarea studiului tainelor creștine și micșorînd numărul unor practici înrudite cu superstiția. Din păcate, nu putem să considerăm anumite măsuri, ca reconstituirea tribunalului inchiziției (de către Paul al III-lea în 1542) spre slava sa. Caznele și rugul nu au izbutit să „stîrpească erezia" decît în cele două țări în care pătrunsese foarte puțin : Spania și Italia.

Ostașii marii contraofensive spirituale au fost iezuiții, care, cînd printr-o predică pacifică cu adevărat creștinească, cînd prin tot felul de presiuni mai puțin creștinești, uneori făcînd, din nenorocire, apel la forța armată sau îngăduindu-i să acționeze, au reinstaurat catolicismul în țările renane, în Suedia, în Polonia și, parțial, în imperiu. Simplificînd puțin, putem spune că Europa a fost divizată în două : blocul protestant în țările germanice și nordice, blocul catolic în țările mediteraneene. Franța rămînînd, după cum am văzut, împărțită, dar înclinînd spre o coexistență pașnică.

Acesta este contextul în care trebuie privit războiul de treizeci de ani. Războiul de treizeci de ani este o expresie comodă născocită de istorici. În primul rînd, n-a fost vorba de un război, ci de mai multe, și chiar de operații militare multiple și neclare, duse în comun sau separat pe o mare parte a teritoriului Europei. În al doilea rînd, cu greu se poate spune că a fost un război religios.

Originea *(Defenestrația de la Praga*, 1612) a fost atît politică, cît și religioasă. Cele douăzeci și opt de persoane decapitate și cele treizeci de mii de persoane spoliate și surghiunite în urma represiunii din Boemia erau toate, ce-i drept, protestante. E adevărat că, tocmai datorită faptului că împăratul Ferdinand al II-lea, catolic,

a înlocuit un protestant cu un catolic în consiliul electoral al imperiului, principii protestanți au intrat în război după ce și-au ales aliați. Dar n-a existat nici un motiv religios care să-l împingă pe Richelieu, cardinal catolic, să-i susțină pe principii protestanți : temîndu-se ca nu cumva casa de Austria să devină prea puternică în Europa, el a reluat politica dusă față de străinătate de Henric al IV-lea. Nici un motiv religios nu l-a împins la război pe mercenarul Wallenstein, nici pe genialul strateg Gustav-Adolf, care, neîndoios, a visat să cîrmuiască Europa. Succesele lui au fost atît de răsunătoare, încît Richelieu, care îl stîrnise, s-a simțit ușurat cînd a căzut răpus de un glonț pe frontul de la Lützen (1631). Ne amintim că, atunci cînd cardinalul a împins chiar Franța în această aventură, soarta armelor nu ne-a zîmbit la început deloc : țara era cotropită în nord și în est, călărețiii din avangarda împăratului se aflau la Pontoise. Dar n-am uitat nici reacția franceză fulgerătoare și pe Condé, de douăzeci și doi de ani, învingător la Rocroi. Războiul, care nu mai avea deloc aspect religios, întrucît catolicii îi combăteau pe catolici, a mai durat și Turenne s-a remarcat în mod strălucit. Tratatele din Westfalia datează din 1648.

Toate relatările privind evenimentele militare reunite sub numele de războiul de treizeci de ani nu dau decît o idee schematică și abstractă despre el. Realitatea este exprimată în cronicile epocii, ca, de pildă, în *Mizeriile războiului*, o suită de gravuri ale lorenului Jacques Callot, care constituie cel mai bun reportaj asupra acestor evenimente.

Trupe imperiale, trupe spaniole, trupe suedeze, trupe franceze, fără a mai socoti bandele de mercenari, veneau și se retrăgeau neîntrerupt, ca un val. Chiar în armatele bine organizate, ca cea a lui Gustav-Adolf, ideea unui serviciu de intendență n-avea ecou : trupa trăia pe spinarea țării, jefuind. Soldații erau însoțiți de femei : neveste de-ale ofițerilor și o mulțime de tîrfe de toate vîrstele, care, în afara funcțiilor lor tradiționale, slujeau și de cărăuși, și de gospodine, și de bucătărese. „Ofițeri de jandarmi, infanteriști", aleși dintre oștenii bătrîni, se străduiau să mențină cît de cît ordinea în această gloată, din care nu lipseau nici copii. Haimanale de tot soiul făceau pe slujitorii soldaților, iar coloanele erau urmate și de o mulțime de negustorași, telali și gheșeftari.

Orașe și sate întregi trăiau sub teroare. Pîndari așezați în clopotnițe supravegheau zarea, dar soldații veneau noaptea. Brutele spărgeau porțile, jefuiau, se îmbuibau, se îmbătau, violau, îi măcelăreau pe toți cei ce li se împotriveau, torturau sistematic : „Unde-ai ascuns banii ?“. Mărturiile, precum și gravurile lui Callot, arată toate caznele pe care le putem numi clasice și, în afară de ele, cîteva proaspăt născocite : o sfoară trecută peste limbă și mișcată încontinuu dintr-o parte în alta ; picioare date cu sare și linse de capre ; degete smulse. Fetele și slujnicele, după ce erau violate, nu erau lăsate întotdeauna pe loc : erau înrolate în trupa tîrfelor sau vîndute în altă parte, unor militari sau tîlhari.

Regimentele trimiteau înaintea lor cercetași însărcinați să repereze „colțișoarele bune“, dar aceștia operau adeseori pe cont propriu, formînd bande de tîlhari care uneori îi atacau chiar pe soldații izolați sau puțin numeroși pentru a-i jefui de prăzile luate. Acestea erau vîndute gheșeftarilor, care revindeau imperialilor ceea ce luaseră de la suedezi și viceversa.

La început țăranii se ajutau unii pe alții împotriva soldaților, măcelărindu-i și ei pe cei izolați, pe ostașii rămași în urma convoiului. Cum mizeria creștea, solidaritatea dispăru, iar țăranii deveniră la rîndul lor tîlhari. Atacau nu numai convoaie militare, ci și ferme și cătune. Omul devenise lup pentru om. Monstruosul val continua să vină și să se retragă. Leipzigul a fost asediat de cinci ori, Magdeburgul de zece ori. La foametea prilejuită de jaf și la nimicirea șeptelului și a recoltelor se adăugă ciuma. Populația din centrul Europei (Pomerania, Brandenburg, Boemia, Saxonia, Renania) a fost redusă de la șaisprezece milioane la zece. Orașe întregi dispărură. Localitatea Löwenberg din Boemia, care avusese șase mii cinci sute de locuitori în 1517, n-a mai rămas decît cu *patruzeci* în 1641. Supraviețuitorii locuiau în cocioabe.

Richelieu a murit în 1642. Mazarin, cel puțin pe plan administrativ și penal, a urmat politica sa față de protestanți : asprime politică, nici un fel de stat în stat, dar toleranță religioasă. Opoziția față de protestantism nu dezarmase totuși.

Crearea Companiei sfintei împărtășanii, idee lansată în 1627 de Henri de Lévis, duce de Ventadour, a avut ca prim obiectiv, obiectiv oficial și cît se poate de lăudabil, adorarea sfintei împărtășanii de către cît mai mulți catolici. Faptul că Ventadour s-a remarcat mai înainte prin jefuirea a numeroase sate și orașe protestante din Languedoc nu poate pune sub semnul întrebării sinceritatea evlaviei sale : am văzut că evlavia și furia războinică mergeau foarte bine împreună în acea epocă și chiar în zilele noastre îmbinarea acestor două sentimente nu e atît de neobișnuită. Ducele s-a înconjurat cu un comitet de conducere alcătuit din d-l de Grignan, Henri de Pichery, majordom obișnuit (funcție foarte mare) al regelui Ludovic al XIII-lea, părintele Suffren, iezuit, confesor al Mariei de Medici și al lui Ludovic al XIII-lea, părintele de Condren, general al Oratoriului [1], și mai mulți episcopi. S-a hotărît ca, așa cum prezența lui Hristos este ascunsă în ostie, și compania să rămînă secretă.

Membrii — era vorba mai ales de preoți și de nobili de capă și spadă — se angajau de aceea la numeroase devoțiuni. În afară de aceasta, fiecare trebuia „să exercite o înrîurire pioasă asupra celor din jur".

Acțiunea vizibilă consta în opere de binefacere și de protejare în folosul ocnașilor de pe galere, prizonierilor, bolnavilor, tinerelor fete și în predici, avînd ca scop stîrpirea ereziei protestante. Compania trimise încă din 1639 misiuni în Ceveni și în alte regiuni protestante. Din păcate, misionarii, care nu erau întotdeauna îndeajuns de bine pregătiți, se încontrau cu pastorii în cursul controverselor. De aici se ajungea la incidente.

Alți membri ai companiei aveau misiunea să afle de la societățile parohiale numele și adresele ereticilor nevoiași. Aceștia erau vizitați acasă la ei sau la spital, erau ajutați și li se făgăduia un sprijin și mai mare dacă se converteau. Cei convertiți erau catehizați și supravegheați, urmăriți, căci compania voia să fie sigură de sinceritatea adeziunii lor, ca și de persoanele pe care le frecventau. Trimiși ai companiei luau pretutindeni contact cu conducători sau binefăcători ai unor organizații caritabile, străduindu-se să vadă dacă oamenii ajutați erau vrednici de interes.

[1] Nume dat unor congregații religioase. — *Nota trad.*

În 1633 compania a obținut inserarea următorului articol în regulamentul Spitalului incurabililor, pe care statul îl înființase de curînd : „Săracii sus-numitului spital trebuie să profeseze religia catolică, apostolică și romană, să fie cunoscuți de domnii preoți sau vicari și să aibă o mărturie din partea lor. Cu toate acestea, dacă vreun sărac incurabil făcînd parte din religia pretins reformată ar dori să intre în sus-numitul spital, el va fi primit, însă o vreme va fi ținut în afara sălilor unde are loc zilnic sfînta slujbă, pentru a fi instruit. Și dacă va vrea să-și renege erezia, va fi reținut, iar dacă nu, va fi dat afară".

„Nu cumpărați decît de la negustorii care sînt buni catolici" era lozinca pe care o răspîndea compania, iar patronilor le spunea : „Nu angajați în nici un caz eretici". Lenjeresele, care aveau o clientelă zdravănă compusă din preoți, au adăugat la statutul corporației lor un articol care-i excludea pe eretici, iar parlamentul a înregistrat articolul. O hughenotă, pe nume Michelle Regnaut, care obținuse în 1649 un certificat de meșter, n-a fost admisă de lenjeresele din mahalaua Saint-Germain în corporația lor. După un proces care a durat șapte ani, Michelle Regnaut a renunțat.

Compania sfintei împărtășanii își introducea agenți în același spirit în profesiunile liberale, mai ales în rîndul medicilor și al magistraților. Comitetul său de conducere „împînzise" întreaga Franță cu agenți și poseda un uriaș fișier. În fiecare oraș, membrii companiei trebuiau să dea la iveală cea mai mică infracțiune săvîrșită de un hughenot împotriva vreuneia din prescripțiile Edictului de la Nantes și să trimită la Paris un raport. Parisul intervenea imediat pentru ca inculpatul calvinist să fie tratat cu cea mai mare asprime.

De la adorarea sfintei împărtășanii s-a alunecat spre rasism. Rămînem stupefiați atunci cînd citim următoarea informație, cuprinsă în analele Companiei sfintei împărtășanii în 1654 : „Am fost încunoștințați la 2 octombrie 1653 că hughenoții au înființat un spital pentru bolnavi într-o mahala a Parisului și compania a luat măsuri pentru ca el să fie pus sub urmărire, iar paturile duse la Hôtel-Dieu".

Un „ordin moral" numai arareori știe să se oprească la timp. Compania și-a făcut dușmani în rîndurile nobilimii,

fiindcă s-a legat de dueluri. Şi-a făcut duşmani printre episcopi, cărora nu le plăcea să se ştie supravegheaţi în secret. Şi-a făcut duşmani în toate mediile, fiindcă s-a răspîndit zvonul că, tot spionîndu-i pe oameni, membrii săi ştiau totul despre toată lumea şi-i anunţau pe soţii încornoraţi. În sfîrşit, compania a făcut prostia de a încerca să cenzureze bugetul personal al lui Mazarin. „Cabala evlavioşilor" a început să fie denunţată. Dar compania nu a fost desfiinţată decît pe la 1665. Ar fi nedrept să nu punem la activul ei acţiunea cu adevărat binefăcătoare a mai multor opere de caritate.

Galerele şi dragonii

În ziua încoronării sale, Ludovic al XIV-lea jură „să extermine în toate locurile în care va avea jurisdicţie pe toţi ereticii desemnaţi ca atare de biserică". Era vorba de o formulă tradiţională, care, firește, nu-i angaja conştiinţa. Dar regele — model al absolutismului care confunda statul cu el însuşi şi deci nu voia nimic mai mult decît binele statului — gîndea sincer, cum a scris-o, că Dumnezeu ţinea să se slujească de el „pentru a readuce pe căile lui pe toţi cei care sînt la ordinele mele".

La început n-a avut cîtuşi de puţin intenţia de a-i prigoni pe protestanţi, hotărînd numai să le rezerve catolicilor favorurile sale, iar pentru a le obţine protestanţii aveau să se convertească. Calculul acesta nu era complet greşit. Dacă unele convertiri, ca cea a lui Turenne (abia în 1668), au pornit dintr-un îndemn sincer al inimii, în schimb alte adeziuni la religia de stat au fost interesate. E drept că acestea n-au fost prea numeroase şi situaţia a evoluat din nou într-un mod foarte defavorabil protestanţilor sub înrîurirea mai multor cauze.

În primul rînd invidia pe care o stîrneau în tot mai mare măsură din pricina prosperităţii lor. Înlăturaţi, încetul cu încetul, după moartea lui Henric al IV-lea, din slujbele de la curte şi aproape din toate posturile civile, ei s-au pomenit, după expresia lui Charles Weiss, „în fericita neputinţă de a sărăci prin lux şi trîndăvie". Cu alte

cuvinte, ei s-au îndreptat tot mai mult spre carierele comercială și industrială, în care au strălucit.

În mai multe regiuni ale Franței, tot comerțul cu ridicata — cel cu vinuri în Guyenne — se afla în mîinile lor. Armatorii și negocianții cei mai activi din Bordeaux, din La Rochelle și din porturile normande erau protestanți. Primii industriași care au adoptat sistemul „manufacturilor reunite", cu alte cuvinte al diviziunii organizate a cutărei sau cutărei producții între mai multe uzine, au fost protestanți. Putem întocmi lista produselor fabricate aproape în exclusivitate de către industriașii protestanți între 1630 și 1660 : stofe de lînă, de lînă și mătase, postavuri, ciorapi de mătase, din fir și din bumbac, serj, stofe ușoare ; arme, unelte, obiecte de fier și de oțel ; panglici, brocarturi, galoane de aur și de argint, nasturi de mătase și de metal ; dantele de aur și de argint.

Reușita bancherilor și a oamenilor de finanțe protestanți, începută sub Henric al IV-lea, a sporit și mai mult. În afară de faptul că prosperitatea era socotită de religia lor ca o binecuvîntare a cerului, toți protestanții care se îndeletniceau cu un negoț lucrativ beneficiau, datorită acestei religii, de un alt avantaj : mai puține sărbători în care să nu se muncească. Ei lucrau trei sute zece zile pe an ; catolicii două sute șaizeci. Și în agricultură obțineau cele mai bune rezultate, pentru că-și valorificau singuri pămînturile în loc să candideze la slujbe la curte.

Pizmuiți pentru această prosperitate, protestanții, de care depindeau trei sau patru milioane de lucrători catolici, își făceau adeseori rău ei înșiși. Privind mai îndeaproape cronicile, găsim exemple destul de numeroase ale lipsei lor de dibăcie și ale duritații lor față de catolici, mai ales în provinciile în care erau foarte puternici : Guyenne, Languedoc, Poitou, Dauphiné, Aunis și Saintonge, Béarn. Aici îi vedem adeseori adoptînd o atitudine ireverențioasă sau violentă față de catolicism și favorizînd în chip prea vizibil pe coreligionarii lor. În Saintonge, armatorii și comandanții de vase nu angajează decît marinari protestanți. La Nîmes, pe la 1656, meșteșugarii catolici nu găsesc nici locuință, nici de lucru. La Millau, notarii refuză să întocmească acte catolicilor. La Metz, unei slujnice catolice care trăgea să moară stăpînii săi hughenoți nu-i îngăduie să-l primească pe preot. Seniorul de la Courcelles, în apro-

piere de Metz, îi pune pe toți supușii săi să se convertească la protestantism, amenințîndu-i cu șomajul sau cu surghiunul.

Merită să citățm esențialul din cuvintele adresate lui Ludovic al XIV-lea de către Gilbert de Choiseul, episcop de Comminges, cu prilejul adunării clerului din 1661 : „Noi nu-i cerem maiestății-voastre să proscrie în prezent această nenorocită libertate de conștiință care nimicește libertatea adevăraților copii ai lui Dumnezeu, fiindcă noi nu socotim că aplicarea ei va fi ușoară. Dar am dori cel puțin ca acest rău să nu mai facă progrese și ca autoritatea voastră, dacă nu-l poate înăbuși dintr-o dată, să-l mai domolească și să-l facă să piară încetul cu încetul prin slăbirea și scăderea forțelor sale". Strategia marii ofensive împotriva Edictului de la Nantes începea din acest moment să se contureze limpede.

Ca toate ofensivele bine conduse, și aceasta avea să progreseze cu o accelerație constantă. Remarcăm între 1661 și 1679 douăsprezece acte legislative împotriva hughenoților și optzeci și cinci între 1679 și 1685. Unul din primele, rar citat și totuși semnificativ, este o hotărîre a consiliului care anulează pur și simplu certificatele de meșter în care nu era specificat că titularul era catolic.

Abia începînd din 1668, Ludovic al XIV-lea, foarte impresionat de convertirea lui Turenne, se conformează din ce în ce mai mult dorințelor adunării clerului. Consiliul național protestant este interzis. Singurele permise sînt sinoadele provinciale, dar li se interzice să comunice între ele. Regele desființează camerele edictului (camerele de justiție bipartite, alcătuite din judecători catolici și protestanți) la Paris și Rouen. Ofensiva particulară împotriva templelor și a școlilor este dusă cu aceeași grabă ca și ofensiva generală : sînt desființate subvențiile, apoi nu este autorizat decît un singur dascăl pentru o școală (la Marennes : un învățător la șase sute de copii !), apoi, sub un pretext oarecare, școala este pur și simplu închisă. Aceeași operație în ceea ce privește templele : închise unele după altele și chiar dărîmate. Unii episcopi scriu la Versailles : „Am pus să fie distruse atîtea temple" și începe o emulație, o competiție.

Metoda, denumită în mod vulgar „a morcovului și a bîtei", nu datează de ieri-alaltăieri. Vedem apărînd în 1676 un nou organism administrativ, numit „Casa de convertiri", analog cu casele de propagandă ale partidelor noastre politice, dar a cărui activitate, contrar celei a Companiei sfintei împărtășanii, se va desfășura la vedere.

Iată mai întîi cum este finanțată casa. Regele atribuie, după bunul său plac, veniturile rezultînd din „beneficiile" [1] ecleziastice. Or, două mari mănăstiri, Cluny și Saint-Germain, care aduc mai bine de o sută de mii de livre pe an, n-au pentru moment titular. Dacă Ludovic al XIV-lea spune că ia banii aceștia pentru el sau pentru stat, papa intervine și spune nu. Dar papa n-are nimic de obiectat dacă se convine, de pildă, ca banii să fie distribuiți unor protestanți de curînd convertiți sau să fie folosiți pentru încurajarea convertirilor.

Administratorul casei este Paul Pellisson, fost primcomis [2] al lui Fouquet, calvinist convertit. Are la Paris birouri, cu contabili, comiși, secretari și, în fiecare parohie, un econom și agenți.

Banii servesc mai întîi la editarea rugăciunilor, a textelor sfinte, a traducerilor, la finanțarea misiunilor. Apoi trebuie ajutați oamenii pe care convertirea i-a pus într-o situație dificilă : familiile lor le întorceau spatele, nu le mai dădeau nici un ajutor, creditorii lor scoteau ghearele. Comercianți, industriași, simpli negustori sau meșteșugari nu prea mai îndrăznesc să se convertească tocmai de teama acestor riscuri. Banii sînt la îndemînă pentru a-i determina să facă primul pas. Nu mai lipsește mult și asistăm la cumpărarea pur și simplu a conștiințelor. Agenții lui Pellisson împart bani. În acest trafic se strecoară interpuși, care încasează comisioane pentru fiecare cap de convertit.

Banii îi corupeau și pe cei care-i împărțeau, și pe cei care-i primeau. Astfel vedem protestanți convertindu-se de mai multe ori pentru a încasa mai multe ajutoare.

Catolic sau protestant, ne-ar place să putem spune că ispititorii agenți ai Casei de convertiri nu au obținut nici

[1] Patrimoniu atașat unei funcții, unui rang bisericesc. — *Nota trad.*

[2] Funcționar superior într-o administrație, într-un minister. — *Nota trad.*

un rezultat, ceea ce nu este adevărul adevărat. În perioada de mare activitate a casei, asistăm la o scădere cu a douăzecea parte a efectivelor adepților religiei reformate în sud-est (Lyon, Grenoble, Mâcon, Vienne, Valence) și în diocezele Paris, Rodez, Lavaur și Metz. Scădere nulă sau aproape nulă în Languedoc, Guyenne, Aunis și Saintonge, Normandia, Béarn, Poitou.

Cum am putea ști cîte convertiri s-au datorat banilor și cîte fricii ? În timp ce casa își împărțea fondurile, coerciția devenea din ce în ce mai presantă. După tratatele de la Nijmegen (1679), Ludovic al XIV-lea nu-și mai ascunse intenția de a pune cît mai repede capăt protestantismului. Regele-soare, bucurîndu-se de pacea pe care i-o asigurau victoriile obținute, se gîndea că unitatea religioasă a regatului său ar reprezenta încoronarea măreției sale. Și închise din ce în ce mai des ochii asupra mijloacelor.

Edictul de la Nantes a fost aplicat „cu rigurozitate" ; într-adevăr, continuu mutilat și redus de noi interdicții, contrare la început numai spiritului său, apoi însuși conținutului său : interdicția pentru hughenoți de a se întruni în afara templelor, pentru pastori de a rămîne mai mult de trei ani în același loc ; interdicția unor căsătorii mixte, interdicția de a se reuni mai mult de douăsprezece persoane la nunți și botezuri, de a-i înmormînta pe morți ziua, de a fi mai mult de zece persoane la funeralii ; interdicția pentru pastori de a vorbi despre „nenorocirile acelor vremuri", de a cînta psalmi. Practic, cultul era interzis. Tot mai multe temple erau închise sau distruse. Copiii erau autorizați în mod legal să-și părăsească părinții pentru a se converti la catolicism, băieții la cincisprezece ani, fetele la doisprezece, apoi limita de vîrstă a fost coborîtă la șapte ani. Copii protestanți (inclusiv evrei) dispărură de acasă, răpiți pentru a fi convertiți sau Dumnezeu știe pentru ce. Părinților deznădăjduiți li se spunea că au fost părăsiți de copiii lor din proprie inițiativă, datorită unor motive religioase.

Toate camerele de justiție bipartite au fost desființate. Adunarea clerului i-a înmînat regelui o adresă în care îl implora să-i lipsească complet pe protestanți de „această funestă libertate de conștiință". Măsură jignitoare și totodată extrem de eficace împotriva francezilor sîrguincioși și îndemînateci care erau hughenoții ; aceștia văzură

cum impozitele li *s-au dublat*. Începu să se contureze o mișcare migratorie. Doamna de Maintenon (nepoata lui Agrippa d'Aubigné) îi scria fratelui ei : „Este momentul să cumperi pămînturile protestanților, costă o nimica toată".

Abraham Papot, protestant, în vîrstă de șaizeci și șase de ani, era cultivator în cantonul Vouillé, în Poitou. Nevasta îi dăruise șapte copii, dintre care patru erau căsătoriți și bine aranjați. Ceilalți trei, un băiat și două fete, stăteau cu ei. Gospodăria nu era bogată, dar trăiau decent, datorită muncii tuturor.

Pe la începutul lunii august, preotul veni să-i spună lui Papot că un regiment de călăreți va sta în canton între 7 și 31 ale lunii. În acel timp existau puține cazărmi și trupele, oriunde s-ar fi aflat, se instalau mai întotdeauna la localnici. Preotul îi spuse lui Papot că va trebui să-l găzduiască pe intendentul regimentului, pe slujitorii săi, un căpitan, un sergent, doi călăreți, plus toți caii acestor oameni.

— Trebuie să-i găzduiești, să-i hrănești și să-i plătești în răstimpul acestor trei săptămîni.

— Să-i și plătesc ?

Asta era ceva nou, dar preotul îi spuse că trebuia să se supună. Nevasta lui Papot află din tîrg că toate familiile protestante vor avea obligația să-i găzduiască și să-i plătească pe călăreți ; catolicii nu.

Regimentul ajunse la data prevăzută. Căpitanul începu să pună străji pe toate drumurile, ca să-i împiedice s-o șteargă pe cei care ar fi vrut să plece, apoi călăreții intrară în case cu sabia în mînă, strigînd : „Ucide, ucide sau fă-l catolic !", și cereau imediat de mîncat și de băut.

Familia Papot fu de data aceasta oarecum favorizată, fiindcă nu avu de îndurat decît puține acte de violență datorită prezenței în casa ei a intendentului și a căpitanului. Firește, toți acești oameni trebuiau tratați ca niște seniori, lăsîndu-li-se lor paturile. Spărgeau și murdăreau multe, dar de la familia Papot nu luară nimic. Alte familii de hughenoți au fost mult mai puțin bine tratate. În zadar s-au zbătut femeile și fetele : au fost brutalizate, iar tații și soții care încercau să se împotrivească violurilor erau omorîți în bătaie de militari. Se îmbuibau și risipeau

într-adins hrana, iar după ce dădeau gata toate proviziile din gospodărie le sileau pe gazde să se ducă să cumpere sau să împrumute din altă parte. Mulţi luară bijuteriile şi obiectele preţioase pe care proprietarii lor nu putuseră să le ascundă şi-i chinuiau ca să afle „unde erau ascunşi banii". Unii din ei au fost văzuţi vînzînd în stradă mobilele gazdelor lor. Trimiteau în tîrgurile vecine după cumpărători şi, din păcate, găseau.

— De voi depinde să fiţi mai bine trataţi, le spuneau victimelor lor. N-aveţi decît să vă renegaţi pretinsa religie.

Regimentul începu să părăsească Vouillé la 21 august, mai înainte de data prevăzută. Familia Papot constată că în casa ei domnea o mare dezordine şi că nu mai existau nici un fel de provizii, dar socotea că a scăpat ieftin. Preotul însă se reîntoarse la Abraham Papot şi-i spuse :

— Cîţiva călăreţi mai rămîn. La dumneata vor sta patru.

Cei patru sosiră, spărgînd poarta la ora două noaptea, beţi turtă. Unul din ei îl înşfăcă pe Papot de gît :

— Paşti şi Dumnezei, n-o să te mai duci la predică. Mort-copt mîine o să vii la slujbă.

Ţăranul izbuti să fugă şi nu se mai întoarse acasă decît după cîteva zile ; toţi călăreţii plecaseră. Nu se spune nicăieri ce s-a întîmplat între timp cu fetele lui.

În luna noiembrie a aceluiaşi an sosiră alte trupe, şi familia Papot fu nevoită să găzduiască patru călăreţi şi doi slujitori. După ce-au mîncat şi au băut zdravăn, oamenii aceştia puseră mîna pe una din fete, Elisabeta, dar nu ca s-o violeze. Începură să-i ardă picioarele la focul din vatră, strigînd ca nişte smintiţi :

— Calvinistă nenorocită, ori vei arde, ori te vei converti !

Papot şi fiul lui încercară în zadar să intervină. Începuse să miroasă a carne arsă. Elisabeta urla, dar nu voia să se convertească. În sfîrşit, brutele o scoaseră din foc :

— Drace, eşti în stare să te laşi arsă ! Scîrnăvie, mişcă-te de aici !

Şi o zvîrliră afară, apoi se legară de nevasta lui Papot, în vîrstă de şaizeci şi cinci de ani, o trîntiră la pămînt şi o tîrnuiră. În cele din urmă, o îmbrînciră cu ţevile puştilor, lovind-o, pînă la o ladă în care o siliră să intre.

Femeia leşină. Cînd o văzură nemişcată, catanele o cam băgară pe mînecă. Papot şi fiul lui se duseseră să-i caute pe vecini. Un pîlc de oameni nehotărîţi stăteau în toiul nopţii în faţa porţii.

— Te pomeneşti că nenorocita asta a murit, spuse unul din călăreţi.

Atunci li se făcu frică, deoarece aveau dreptul să facă orice, numai să omoare nu. Ieşiră din casă şi, dezlegîndu-şi caii, se pierdură în beznă.

Actele de brutalitate descrise mai sus sînt cunoscute sub numele de dragonade. Ele aveau drept scop să silească la convertire. Intenţia i-a fost adeseori atribuită lui Louvois, dar se pare că ea vine mai degrabă de la Marillac, intendent al Poitouului. Marillac, invidios pe succesul episcopului, care, se spune, obţinuse convertiri, îi ceru lui Louvois să-i pună la dispoziţie un regiment de dragoni, iar acest ministru acceptă.

Prima dragonadă avu loc în Poitou la 18 martie 1681. Pellisson, administrator al Casei de convertiri, îi dădea şi el concursul lui Marillac, astfel că-i vedem uneori pe dragoni alternîndu-şi loviturile cu ameninţările şi cu promisiunile. Dragonadele nu prea avură la început efect, dar apoi avură. Ele îi demoralizau pe protestanţi cu mult mai mult decît o făcuseră rugurile. Uneori cuprindeau acte de brutalitate mai grave decît cele descrise mai înainte. Bărbaţi şi femei, legaţi de subţiori, erau cufundaţi în fîntînă, scoşi, cufundaţi din nou, iarăşi scoşi, pînă cînd îşi renegau credinţa. Altora li se dădea să bea vin cu forţa pînă cînd îşi pierdeau minţile şi atunci îşi renegau credinţa. Alţii nu erau lăsaţi să doarmă. În principiu, dragonii nu trebuiau să ucidă, deşi s-au semnalat nu puţine „accidente". Marillac putea să conteze pe treizeci şi opt de mii de convertiri în Poitou în mai puţin de un an.

Răspunderea lui Ludovic al XIV-lea în privinţa dragonadelor este contestată. Pare totuşi cu neputinţă ca el să nu fi ştiut nimic despre dragonade. Este probabil că la început i s-a vorbit numai de „metodă", fără să i se dea prea multe amănunte. Dar în cursul anului 1681 plîngerile ajunseră pînă la curte şi mai mulţi episcopi protestară în mod public, spunînd că nu vor dragoni în dioceza lor. Din nou protestanţii luară drumul emigraţiei, astfel

încît întreaga Europă fu la curent cu dragonadele. Atunci regele se supără. La 19 septembrie 1681 Louvois îi scrise lui Marillac cu destulă ipocrizie : „Maiestatea-sa ar putea lua o hotărîre supărătoare împotriva voastră dacă ar afla că aceasta continuă". Aceasta continuă îndeajuns pentru ca Marillac să fie revocat la 6 februarie 1682.

O perioadă de răgaz urmă primelor dragonade. Dar la 18 iulie 1683 fu descoperită la Toulouse o adunare clandestină de protestanți și, imediat după aceea, în Dauphiné și în Vivarais se arătară grupuri de hughenoți înarmați. Louvois trimise de îndată dragoni, avînd de data aceasta un singur ordin : „Fără milă !". Toate aceste regimente fură apoi trimise în Ceveni.

Armistițiul semnat cu Spania făcea disponibilă o armată strînsă la frontiera Pirineilor. Foucaut, intendent al Béarnului, îi trimise lui Louvois un mesaj : „Cer autorizația să mă slujesc de această armată pentru a obține convertiri". I se acordă. Cîteva săptămîni mai tîrziu, Foucaut trimitea buletinul victoriei sale : douăzeci și două de mii de convertiri.

Întrucît alți intendenți invidiară acești lauri, dragonadele reîncepură și se extinseră : Guyenne, Montauban, Bordeaux, Haut-Quercy, Rouergue, Haut-Languedoc, Bas-Languedoc, Ceveni, Dauphiné, Vivarais, Poitou (ediția a doua), Aunis și Saintonge. La 31 iulie 1685 Louvois îi dădu lui Boufflers ordinul de „a-și găzdui" în întregime armata la hughenoții din Sud.

Louvois, Le Tellier, ministru de stat, și părintele La Chaise îi aduceau în fiecare zi lui Ludovic al XIV-lea vestea unor convertiri în masă. Populația din circumscripția financiară Montauban se convertise *în întregime* — nu mai exista nici un singur eretic acolo — la o lună după sosirea trupelor lui Boufflers. Municipalitățile din Bordeaux, Toulouse, La Rochelle, Montpellier aduceau la cunoștință că orașul lor și întreaga regiune renunțaseră la erezie. Părintele La Chaise îi arătă plin de mîndrie regelui misiva prin care se anunța că recordul convertirilor fusese bătut în regiunea Nîmes : șaizeci de mii în trei zile. Oare credea Ludovic al XIV-lea în sinceritatea acestor schimbări de religie ? Voia el oare să ignoreze cum fuseseră obținute aceste simulacre ?

Numeroşi protestanţi continuau să reziste, refuzînd să-şi renege credinţa. „Au fost atît de tare strînşi cu uşa de nemaipomenita mulţime a ordonanţelor şi a regulamentelor care se publicau în fiecare zi — scria Elie Benoist —, încît le era aproape cu neputinţă să facă vreun demers fără să nu comită o crimă".

— Edictul de la Nantes nu mai are raţiune de a exista, deoarece, ca să spunem aşa, nu mai există protestanţi în regatul maiestăţii-voastre.

Fie că a crezut cu adevărat în această afirmaţie repetată, fie că nu, Ludovic al XIV-lea şi-a însuşit-o în preambulul Edictului de la Fontainebleau : „Vedem în clipa de faţă, şi-i exprimăm pe drept lui Dumnezeu recunoştinţa pe care i-o datorăm, că grijile noastre şi-au atins ţinta pe care ne-am propus-o, deoarece cea mai mare şi mai bună parte din supuşii religiei pretins reformate au îmbrăţişat religia catolică. Aplicarea Edictului de la Nantes devine de prisos. Am socotit că cel mai bun lucru pe care l-am putea face pentru a da cu desăvîrşire uitării amintirea răzmeriţelor, a neorînduielii şi a relelor pe care progresul acestei false religii l-a pricinuit în regatul nostru... este de a revoca în întregime sus-numitul edict".

Edictul de la Fontainebleau a fost înregistrat de parlament la 22 octombrie 1685. În aceeaşi după-amiază, trei comisari de la Châtelet, însoţiţi de portărei, de soldaţi şi de o echipă de muncitori, s-au îndreptat spre templul de la Charenton şi au cerut să li se înmîneze cheile. Dărîmarea acestui monument, operă a lui Salomon de Brosse, începu în ora următoare. Nu era o distrugere simbolică, era semnalul unei distrugeri generale a tuturor templelor protestante din Franţa, una din primele măsuri înscrise în edictul de revocare.

Edictul interzicea practicarea cultului protestant în orice formă, fie şi la persoane particulare. Pastorilor li se dădură cincisprezece zile ca să părăsească regatul, dar credincioşilor li se interzise să emigreze. Şcolile protestante trebuiau închise. Copiii care se născuseră din părinţi protestanţi trebuiau să fie botezaţi şi instruiţi de preoţi.

Rezultatul cel mai imediat şi mai consternant al revocării Edictului de la Nantes este cunoscut de toată lumea :

emigrarea în masă a protestanților, în ciuda interdicției, a amenințărilor și represiunii. Cîți protestanți au emigrat ? Se mai poartă și astăzi discuții în legătură cu numărul lor. Evaluările cele mai serioase spun : de la trei pînă la cinci sute de mii. Toți demografii vă vor spune că, la o populație de optsprezece pînă la nouăsprezece milioane, este mult. Și este mult mai mult dacă ținem seama de calitatea celor emigrați.

Puțini muncitori necalificați, puțini agricultori erau printre cei care au plecat. În afară de pastori, erau ofițeri, magistrați, medici, bancheri, negustori, industriași, muncitori calificați, armatori, marinari.

Constatăm cum în cîteva luni industria postavului se îndreaptă spre ruină în Normandia (Rouen, Elbeuf, Bolbec), în Champagne (cincizeci la sută mai puține războaie de țesut la Reims), în Ardeni (la Sedan nu mai există fabrici, nici muncitori), industria mătăsii e pe cale de dispariție la Lyon (de unde, din douăsprezece mii de muncitori, au plecat nouă mii), iar alte ramuri de producție suferă și ele : stofele și ciorapii de lînă la Caracassonne, Uzès, Alès și în alte orașe din Languedoc, hîrtia în Poitou și în Angoumois, ciorapii de mătase, covoarele și mănușile la Grenoble, Romans, Montpellier, Uzès, Nîmes, Montauban ; industria pălăriilor a emigrat în Anglia și în Olanda, cea a ceasornicelor s-a înapoiat în Elveția, de unde plecase, în proporție de 60%. Vedem cum porturi active intră brusc într-o stare de letargie din lipsă de armatori, de bancheri, de marinari sau de mărfuri. Pe scurt, hemoragie morală, intelectuală, industrială și comercială poate fără precedent în istoria Franței, o fugă substanțială ale cărei consecințe aveau să se facă simțite timp de două secole. În zadar am căuta astăzi un apărător al ilustrei revocări, chiar dacă n-am ține seama decît de acest punct de vedere național.

Or, revocarea a fost salutată de toți catolicii din Franța — adică de majoritatea populației, în proporție de 11/12 — printr-o uriașă aclamație. Nici o măsură luată de vreun domnitor sau guvern din această țară n-a stîrnit un asemenea entuziasm pe întreaga scară socială de sus pînă jos. Este imposibil să nu facem aici ceea ce am numi astăzi o revistă a presei.

Bossuet. „Strămoșii noștri n-au văzut, ca noi, o erezie înrădăcinată prăbușindu-se dintr-o dată, turmele rătăcite

reîntorcîndu-se grămadă, falşii lor păstori părăsindu-i... Mişcaţi de atîtea minuni, să ne plecăm inimile în faţa evlaviei lui Ludovic, să înălţăm pînă la cer strigăte de bucurie şi să-i spunem acestui nou Constantin, acestui nou Theodosiu, acestui nou Marcian [1], acestui nou Carol cel Mare ceea ce au spus odinioară cei şase sute treizeci de părinţi la sinodul din Calcedonia : Aţi afirmat credinţa, i-aţi stîrpit pe eretici, aceasta este opera demnă a domniei-voastre, aceasta este trăsătura ei caracteristică. Prin voi erezia nu mai există, Dumnezeu singur a putut săvîrşi această minune. Rege al cerurilor, ocroteşte-l pe regele pămîntului : este dorinţa fierbinte a bisericilor, este dorinţa fierbinte a episcopilor".

Abatele de Rancé. „Este o minune ceea ce a făcut regele pentru stîrpirea ereziei. Pentru aceasta era nevoie de o putere şi de un zel care să nu fi fost mai puţin mari decît ale sale. Templul de la Charenton distrus şi interzicerea practicării religiei în regat, acesta este un fel de miracol pe care n-am fi crezut să-l mai vedem în zilele noastre".

Fléchier. „Văd copii rătăciţi reîntorcîndu-se grămadă la sînul mamei lor, dreptatea şi adevărul nimicind urzeala întunericului şi a minciunii, o nouă biserică formîndu-se înăuntrul acestui regat, şi erezia, născută în urma atîtor intrigi şi atîtor interese, sporită de atîtea facţiuni şi cabale, întărită de atîtea războaie şi revolte, prăbuşindu-se deodată ca un alt Ierihon, în sunetul trîmbiţelor evanghelice şi al puterii suverane".

Părintele Le Jay, iezuit, publică o carte intitulată *Triumful religiei sub Ludovic cel Mare,* nimic mai firesc. Dar vedem apărînd şi o lucrare a lui J. Garnier, preot, intitulată *Divinul triumf al lui Ludovic cel Mare asupra ereziei datorită caracterului drept şi sfînt al legilor sale împotriva pretinşilor reformaţi.*

Mai toţi scriitorii şi artiştii cunoscuţi îşi manifestară aprobarea fără rezerve ; astăzi ziarele ar publica manifestul lor, însoţit de lista semnăturilor : Racine, La Bruyère, La Fontaine, Boileau, Thomas Corneille, Rollin, Amelot de la Houssaye, Bergeret, Barbier d'Aucourt,

[1] *Marcian* (Marcianus Flavius) — împărat al Orientului. A convocat sinodul din Calcedonia (451), care i-a condamnat pe monofiziţi. — *Nota trad.*

La Motte, toţi academicienii şi alţii al căror nume nu ne mai spune nimic astăzi. „Nimic nu-i mai frumas — scrie doamna de Sévigné — decît tot ceea ce conţine acest edict şi niciodată, nici un rege nu va săvîrşi ceva mai memorabil". Fontenelle ieşi învingător într-un concurs oratoric organizat de Academia Franceză pe tema revocării. Pe aceeaşi temă, Le Brun, Michel Corneille şi Vermensal pictară tablouri, Coysevox făcu sculpturi, fură bătute şase medalii. Intoxicaţia (favorizată de spiritul de linguşeală de la curte) era atît de puternică, încît, după treizeci de ani, Massillon [1], în discursul funebru alcătuit pentru Ludovic al XIV-lea, n-a scăzut nici măcar cu un semiton expresia entuziasmului său : „Erezia... se prăbuşeşte de la prima lovitură pe care i-o dă Ludovic, piere şi este nevoită fie să se ascundă în întunericul din care a ieşit, fie să treacă peste mări şi să plece cu falşii ei zei, rumegîndu-şi furia şi amărăciunea în ţinuturi străine. Erezia piere ; Franţa, spre slava veşnică a lui Ludovic, a scăpat de acest scandal". Fie-ne îngăduit să ne întrebăm care erau exact „falşii zei" ai celor botezaţi protestanţi. Să trecem peste ceea ce, fără îndoială, nu era decît o figură de stil, un elan oratoric.

Repetăm că masa populaţiei nu era mai puţin entuziastă decît elita care ştia să se exprime. Această aberaţie cvasiunanimă ne consternează astăzi, ba chiar ne indignează. Mi se pare că ea ar trebui să ne inspire nu o condamnare, ci o reflecţie poate salutară : cine oare ne poate garanta că n-am fi fost şi noi printre aceşti entuziaşti ? Cine dintre noi n-a fost niciodată pentru excludere, cine n-a aruncat niciodată anatema împotriva acelora a căror credinţă sau necredinţă nu este a sa proprie ?

Examinînd din nou aceste laude adresate semnatarului revocării şi adîncind ceva mai mult lucrurile, trebuie să remarcăm că ele nu erau toate expresia unui fanatism triumfător. Exista la cei mai buni (Bossuet) bucuria de a gîndi că toţi renegaţii erau mîntuiţi, că n-aveau să ajungă în iad. Răul a început atunci cînd atît catolici, cît şi protestanţi au uitat că singur Dumnezeu are puterea de a judeca.

Cinste deci lui Vauban, care a îndrăznit să spună neîntîrziat că nu era de acord şi care a publicat chiar, în 1689,

[1] Predicator francez (1663—1742). — *Nota trad.*

un *Memoriu pentru rechemarea hughenoților*. Natural, Ludovic al XIV-lea n-a vrut nici măcar să-l citească.

Evident că în străinătate reacțiile nu puteau fi unanime. Papa Inocențiu al XI-lea trimise felicitări oficiale : „Dintre toate dovezile pe care maiestatea-voastră le-a dat despre evlavia sa naturală nu există nici una mai strălucită decît zelul cu adevărat vrednic de un rege prea creștin care l-a făcut să revoce etc." Dar, în fond, nu era chiar atît de mulțumit, în momentul în care între Roma și Versailles exista o ceartă *galicană*, să-l vadă pe Ludovic al XIV-lea pozînd drept campion al catolicismului. În afară de aceasta, spre deosebire de majoritatea predecesorilor săi, acest papă manifesta — din motive politice, neîndoios, dar rezultatul era același — o înclinație spre toleranță. Către Caterina de Siena : „Forța n-a biruit niciodată erezia, ci întotdeauna a răspîndit-o". În țările protestante, catolicii se temeau de represalii. Ba iezuiții olandezi, care se temeau că vor fi izgoniți, îi solicitară părintelui La Chaise să ceară restabilirea Edictului de la Nantes !

Emigrarea era interzisă și pedepsită în modul cel mai aspru (pentru bărbați galerele), dar emigrarea era singura speranță.

Olanda, Elveția, Suedia, Danemarca, Brandenburgul făceau cunoscut că-i așteptau cu brațele deschise pe refugiați. Secretarul ambasadei Olandei la Paris difuză o broșură în care erau enumerate toate avantajele pe care le oferea țara lui. Ambasadorii acestor puteri în Franța, cu fiecare călătorie pe care o făceau în țara lor, luau cu ei cît mai mulți protestanți, pe care-i înscriau printre slujitorii lor.

Cei care beneficiau de această „valiză" erau privilegiați. Ceilalți trebuiau să înfrunte mari primejdii, să înșele supravegherea drastică a poliției. Patrulele păzeau granițele, barau drumurile. Toți cei care-i adăposteau sau îi ajutau pe fugari erau amenințați cu pedepse cumplite, iar delatorilor li se făgăduiau recompense. Aceste măsuri aminteau întru totul pe cele luate în Anglia față de catolici la sfîrșitul domniei Elisabetei. Și coastele erau la fel de bine păzite ca frontierele ; fregatele regelui navigau în apropiere de țărm supraveghindu-l, erau inspectate

vapoarele și pînă și bărcile de pescuit erau ținute sub supraveghere.

Totuși, ca întotdeauna în asemenea cazuri, se înjghebă o mare organizație clandestină. Emigrarea era adeseori favorizată de oameni care renegaseră protestantismul din prudență, ca să fie lăsați în pace, ca să-și poată exercita în continuare meseria *(noii convertiți)*, uneori de catolici care erau indignați cînd îi vedeau pe hughenoți atît de nenorociți, și cel mai adeseori de oameni dornici pur și simplu să facă bani.

Traficul cu pașapoarte false și certificate de catolicitate se dezvoltă cu o viteză nemaipomenită. Preoții vindeau certificate false, catolicii își vindeau certificatele lor bune și după aceea se aranjau să li se elibereze altele.

Hangii, negustori, peruchieri aveau adevărate agenții de emigrare clandestină. Călăuzele cereau între o mie cinci sute și patru mii de livre de fiecare drum. Unii erau criminali care-și ucideau clienții și-i jefuiau, alții se îmbogățiră făcîndu-și cinstit meseria, ca Jean Breton, fost lacheu, domiciliat pe Grande Rue Taronne din Paris, și Louis Viau, tot parizian, hangiu, căsătorit cu o englezoaică.

Elisabeta Bonnefonds, protestantă renegată, ținea o agenție de emigrare pe strada Saint-Honoré, la etajul patru al unui imobil la al cărui parter se afla un magazin cu firma „În orașul Montpellier". În urma unui denunț, doamna de la Ferté-Civile a fost arestată acolo la 20 septembrie 1686. Poliția a venit să percheziționeze apartamentul și l-a găsit înțesat de mobile și de obiecte de preț vîndute Elisabetei Bonnefonds de fugari. S-au mai găsit liste, itinerare, adrese de hanuri, scrisori. Elisabeta a fost arestată, închisă în castelul din Angers, dar se pare că a avut niscai susținători, căci i s-a dat drumul. Ea a retractat renegarea, iar apartamentul ei a devenit loc de cult clandestin.

Ambasadorul Franței la Haga, într-un raport pe care-l trimite la Paris, dă amănunte interesante în legătură cu greutățile întîmpinate de fugari: „Ca să fie scoși din Paris sînt alese zilele de tîrg și miezul nopții, fiindcă atunci barierele sînt deschise cu mai multă ușurință decît în alte zile, și astfel ei ajung, înainte de a se face ziuă, la Senlis, pe care-l lasă în urmă pe mîna stîngă. Alții merg pînă la Saint-Quentin și nu intră în oraș decît în

zilele de tîrg, folosindu-se de învălmășeala momentului. Acolo au o casă unde se întîlnesc, unde se retrag și de unde vin călăuzele să-i ia. Ca să fie scoși li se dau straie țărănești și sînt puși să mîne niște măgari. Călăuzele sînt de obicei în număr de două sau trei. Una merge în față și, dacă nu întîlnește pe nimeni, cealaltă o urmează ; dacă dă de lume, cel care urmează vede și aude vorbindu-se și, dacă vede și aude ceva rău, face calea întoarsă, îi ia pe hughenoți și-i duce pe alt drum. Dacă întîlnesc soldați, trec de ei dîndu-le bani".

Fugarii treceau mai ales prin Lille, Maubeuge și Quiévrain. Sau prin Elveția ori pe mare. Locurile pe unde treceau pe uscat se schimbau adeseori din cauza supravegherii.

După revocarea Edictului de la Nantes, toate mijloacele de presiune folosite împotriva protestanților se înăspriră. La 17 noiembrie 1700, dragonii sosiră la Bergerac. Mai mulți dintre ei pătrunseră în casa unui negustor reformat pe nume Marteilhe și, prin amenințări, îl somară să-și renege credința. Fiindcă refuză, fu vîrît imediat la închisoare. Trei din copiii săi, doi băieți și o fată, fură trimiși la o mănăstire. Cum unul din băieți, în vîrstă de șaisprezece ani, izbuti să fugă, dragonii, furioși, sparseră totul din casă. Nevasta, somată, ca și bărbatul ei, să-și renege credința, semnă un formular dinainte pregătit, dar scrise sub semnătură : „Am făcut-o silită".

Jean Marteilhe, băiatul care fugise, reuși să iasă împreună cu un prieten de vîrsta lui din orașul ocupat și încercuit de dragoni și ajunseră amîndoi la Paris. Acolo niște prieteni hughenoți îi sfătuiră :

— Duceți-vă mai întîi la Mézières, la granița cu Țările de Jos spaniole, și de acolo îndreptați-vă spre Charleroi prin pădurea Ardenilor. O să aveți de străbătut șase sau șapte leghe prin pădure. La Charleroi, care nu mai este în Franța, ați scăpat. N-aveți decît să vă adresați comandantului garnizoanei olandeze.

Cei doi băieți ajunseră la Mézières, trecură fără greutate de postul de pază de la intrare și vrură să se odihnească și să-și potolească foamea la un han.

— Văd că sînteți străini, le spuse hangiul. Aveți vreo autorizație de ședere ? Nu ? Atunci trebuie să vă duc

la guvernator. Dacă nu fac așa, o să-mi închidă hanul și am s-ajung la sapă de lemn.

Tinerii călători izbutiră să fugă în zorii zilei, mai înainte de a fi duși la guvernator. Un paznic pădurar însă îi arestă cu puțin înainte de Charleroi și, pentru prima dată în viața lor, se văzură la închisoare la Marienburg. Interogați, mărturisiră că erau reformați.

— Dar nu căutam să trecem granița. Sîntem perucheri și facem și noi turul Franței.

Cazul a fost semnalat la Paris, și însuși marchizul de la Vaillerie, ministru de stat, a aflat despre el. Cîteva zile mai tîrziu, o scrisoare a acestui personaj sus-pus ajungea la Marienburg. Cei doi fugari, interogați din nou, tăgăduiră și de data aceasta că vruseseră să părăsească Franța.

— Acceptați să vă renegați pretinsa religie ?

— Nu.

— În cazul acesta, iată ce-a hotărît în privința voastră domnul de la Vaillerie.

În ciuda tăgăduielilor lor, erau considerați vinovați de tentativă de emigrare. Pentru a repara această jignire adusă regelui, erau condamnați să fie trimiși la galerele maiestății-sale, unde să slujească drept ocnași *pe viață*, cu confiscarea bunurilor lor.

Formalitate administrativă, sentința trebuia să fie confirmată de parlamentul din Tournai. În așteptarea acestei confirmări, zece săptămîni de temniță. Beznă, paie putrezite, aproape nimic de mîncare. Ca să nu moară de foame, cei doi adolescenți îi vîndură paznicului de la ferestruică hainele și cămășile lor de schimb. Preotul din Marienburg venea să-i vadă din cînd în cînd. Spera că temnița avea să-i hotărască să se convertească.

Confirmarea hotărîrii care-i condamna la galere pe Jean Marteilhe și pe tovarășul său, Daniel Le Gras, ajunse de la Paris. Iar ei fură expediați la Lille pe jos, cu cătușe la mîini. Acolo au fost întîmpinați de iezuiții care se ocupau special de prizonieri.

— Aveți la voi o *Biblie* ? Vreți să ne-o dați ? O să fiți conduși la temnița din turnul sfîntului Petru. Veți sta acolo pînă cînd va fi alcătuit următorul lanț de deținuți cu destinația galere. O să așteptați poate două sau trei luni.

De îndată ce păşiră în temniţă, cei doi tineri se gîndiră că n-or să stea fără îndoială acolo două sau trei luni, fiindcă vor muri între timp. Vreo treizeci de ticăloşi mişunau pe-acolo într-o beznă în care se auzeau înjurături şi-i primeau pe noii veniţi astfel :

— Pătura, pînă cînd vii cu banii !

Pătura însemna să-l arunci în aer de pe o pătură pe nenorocitul care venise şi să-i dai drumul jos. Victimele acestui tratament îşi rupeau coastele : unii mureau, amănunt neînsemnat pentru temniceri şi administraţie.

Un noroc neaşteptat îi scoase pe Marteilhe şi Le Gras din acest iad. Tatăl lui Marteilhe (ieşit din închisoare ? Jean Marteilhe n-a dat nici o explicaţie) reuşi să-i recomande pe cei doi tineri domnului de Lambertie, mare magistrat al Franţei. Acesta îi chemă la el :

— Aş fi putut să obţin achitarea voastră pentru orice altă crimă decît aceea de a fi hughenoţi fugari. Dar în cazul vostru nu-i nimic de făcut. Ba totuşi : voi lăsa să plece lanţul de condamnaţi la galere fără să vă bag şi pe voi şi-o să vă ţin aici cît mai mult cu putinţă.

— Dar în temniţa în care sîntem o să pierim !

— Vă voi muta în altă parte.

Jean şi Daniel fură mutaţi într-unul din acele apartamente care li se acordau pretutindeni deţinuţilor nobili, recomandaţi şi care puteau plăti. Dar lor li se dădu pe gratis. Lanţul de ocnaşi plecă fără ei, iar ei rămaseră acolo trei luni. Trecuse un an de cînd Jean Marteilhe îi părăsise pe ai săi. În ianuarie 1702 domnul de Lambertie veni să-şi vadă protejaţii :

— Mîine pleacă pentru îmbarcare la Dunkerque un alt lanţ de condamnaţi la galere. Mai pot şi de data asta să vă fac scăpaţi, dar e pentru ultima oară, iar lanţul care va pleca după aceea se va îmbarca la Marsilia. Decît să mergeţi pe jos de la Lille la Marsilia, vă sfătuiesc să vă alăturaţi mîine lanţului pentru Dunkerque. Ba, mai mult, aş putea să vă ajut să călătoriţi într-una din căruţele rezervate bolnavilor.

Datorită acestei bunătăţi, călătoria Lille-Dunkerque n-a fost deloc obositoare. Ajungînd la punctul de destinaţie, cei doi tineri văzură pentru prima oară acele obiecte minunate şi cumplite care erau galerele. Au fost îmbarcaţi mai întîi pe „L'Heureuse", apoi Jean Marteilhe a fost transferat la bordul galerei „La Palme".

Într-o altă carte [1], am scris anume despre galere, am explicat modul cum funcționează un vas cu cincizeci de rame, pus în mișcare de două sute cincizeci de perechi de brațe, care împingeau aceste grațioase nave lungi de cincizeci de metri, înguste, puțin înălțate deasupra apei. Aveau două catarge și pînze, de care nu se prea foloseau. Ocnașii de pe ele, cu pieptul gol, vîsleau în picioare, cu fața la pupă, cîte cinci de fiecare vîslă ; după fiecare mișcare se prăbușeau pe băncile lor. Motorului omenesc i se imprima o viteză bună sau un ritm accelerat cu ajutorul vînei de bou administrate de supraveghetori.

În partea din față a galerei, pe o platformă, se aflau tunurile ; în spate, o altă platformă susținea „caleașca", un fel de umbrar acoperit cu țesături somptuoase, care îi adăpostea pe căpitan și pe ofițeri, întotdeauna gentilomi din nobilimea aleasă, de o aroganță fără seamăn. Acești seniori nu li se adresau vîslașilor de pe galeră decît prin intermediul comitelui (un fel de șef de echipaj), care, la rîndul lui, comanda subcomiților și supraveghetorilor. O pasarelă lungă și îngustă, mergînd din față pînă în spate, împărțea galera în două. Cînd erau pe mare, subcomiții și supraveghetorii se țineau de ea, în timp ce alergau încolo și încoace, îmboldindu-i și supraveghindu-i pe vîslași.

Condiția ocnașilor de pe galere era inumană nu numai din pricina muncii istovitoare și a loviturilor de bici (piepturile lor erau vîrstate de cicatrice), ci și îndeosebi fiindcă gleznele le erau prinse cu lanțuri de bănci. Dormeau între două bănci, într-un spațiu mai mic de un metru, în care se lungeau unul cu capul la picioarele celuilalt. Tot acolo mîncau și, întrucît lanțul îi ținea legați de bancă, erau siliți să-și facă nevoile pe loc. Grațioasele galere puteau ca niște căruțe de gunoaie. Din cînd în cînd se azvîrleau cîteva găleți cu apă de mare, operație care se numea „vijelia".

Echipa de vîslași de pe galere era compusă din voluntari (nu prea numeroși, dar existau totuși, plătiți cu un sou pe zi), legați cu lanțuri, ca și ceilalți ocnași, supuși la aceleași condiții groaznice, sclavi (adeseori turci), cumpărați în contul regelui sau prinși în timpul unor incursiuni pe țărmul Mediteranei și condamnați. Printre aceștia,

[1] *Toulon*, Paris, 1967.

indivizi cu vini foarte diferite, de la ucigaşi inveteraţi pînă la falşi contrabandişti de sare sau nişte amăriţi mai mult sau mai puţin vagabonzi care avuseseră nenorocul să se întîlnească cu jandarmi într-una din acele perioade în care, marina avînd nevoie de efective, administraţia trimisese tuturor magistraţilor o circulară : „Maiestatea sa vrea condamnări la galere".

În sfîrşit, echipa de vîslaşi număra şi calvinişti. Aproape toţi ceilalţi condamnaţi la galere erau osîndiţi pe timp limitat, cu alte cuvinte în viaţa lor atît de întunecată mai era un licăr de speranţă. Pe cînd hughenoţii erau, fără excepţie, condamnaţi pe viaţă. Şi aproape întotdeauna erau brutalizaţi în mod deosebit de supraveghetori.

Însemnat cu fierul roşu (literele GAL pe umărul drept), Jean Marteilhe îşi începu condamnarea la ocnă la bordul galerei „La Palme". În nenorocirea sa avu norocul să dea peste un comite de navă care, deşi avea faima că este foarte dur, nu nutrea ură faţă de hughenoţi. Într-o zi îl chemă pe tînărul gascon ca să-i spună în mod discret că vedea el bine „că nu fusese crescut în tagma desfrînaţilor" şi că n-o să-l lase să fie maltratat niciodată. Aşa se face că nici Marteilhe, nici ceilalţi patru reformaţi de pe „La Palme" n-au fost cotonogiţi, pedeapsă aplicată uneori pentru greşeli foarte puţin grave. Cel care o administra era un turc, dar n-o aplica cu o bîtă, ci cu ajutorul unui capăt gros de odgon. Douăzeci, treizeci, cincizeci sau chiar optzeci de lovituri. În general, condamnatul devenea nesimţitor după primele douăsprezece lovituri, dar turcul continua pînă la numărul fixat. Dacă nu dădea destul de tare, un supraveghetor care stătea lîngă turc îl lovea. Se întîmpla ca unii să moară. Dacă scăpau cu viaţă, erau frecaţi pe spatele plin de dungi roşii cu apă cu oţet din considerente de igienă.

Cît timp a fost îmbarcat pe „La Palme", Jean Marteilhe luă parte la încăierări navale în largul portului Nieuport (1702), Oostende (1704) şi la lupta de la vărsarea Tamisei în mare (1708). Singura tactică de luptă a galerelor era abordajul după un scurt tir de artilerie tras de la o distanţă foarte mică. Ofiţerii şi trupa îmbarcate se băteau cu un curaj nebun. Ocnaşii, fără arme, legaţi cu lanţuri de banca lor, reprezentau întotdeauna cele mai

numeroase victime ale acestor măceluri. Cadavrele lor erau aruncate în mare fără nici un fel de ceremonie. Jean Marteilhe, rănit în bătălia de pe Tamisa, zăcînd în nesimțire, era gata-gata să fie azvîrlit peste bord cînd scoase un țipăt. Scăpat de la moarte și de la înec, a fost trimis la spitalul din Dunkerque. Fiindcă bolnavii zăceau cîte doi-trei într-un pat, iar igiena epocii era rudimentară, spitalele erau niște gheene pestilențiale. Pentru un ocnaș, ele reprezentau paradisul. Marteilhe rămase acolo trei luni.

Să fii rănit în luptă și să supraviețuiești era o pleașcă pentru ocnașii de pe galere : de îndată ce se vindecau, erau eliberați. Dar reformații nu se bucurau de această măsură. Marteilhe își reluă locul pe banca lui de ocnaș. Avu însă și de data aceasta noroc. Comitele, al cărui nume istoria ar fi trebuit să-l consemneze, i-a fost din nou favorabil, numindu-l secretar al comandantului de pe „La Palme", întrucît postul era liber. Scăpînd de munca ucigătoare și de murdărie, eliberat de lanțuri, avînd un cotlon aproape curat, bine hrănit, apreciat de căpitan fiindcă-și făcea bine munca de secretar, Jean Marteilhe gustă trei ani de fericire, de la sfîrșitul anului 1709 pînă în 1713. Nu-i lipsea decît un bun imens : libertatea.

Crezu cu tărie că-i va fi redată în acel an 1713. Unul din articolele din primele tratate de la Utrecht încheiate între Franța și Anglia stipula că fortificațiile de la Dunkerque vor fi dărîmate din temelii. Pînă atunci, trupe engleze vor ocupa orașul, pe care forțele franceze îl vor părăsi. În timpul acestor operații, navele franceze nu aveau voie să iasă din port.

Așadar, englezii au venit, au urcat la bordul galerelor și au văzut cu indignare douăzeci de hughenoți condamnați și legați în lanțuri. Un colonel englez stătu de vorbă cu Jean Marteilhe.

— Trebuie să-i scrieți imediat lordului Hill, guvernatorul provizoriu al acestui oraș. El vă va elibera și pe dumneavoastră, și pe tovarășii dumneavoastră !

Marteilhe scrise, Hill confirmă primirea cererii, dar, scrupulos, spuse că trebuie să-i raporteze reginei. Se pierdură cincisprezece zile, în care timp comandantul galerelor reuși să-i expedieze pe furiș spre Calais pe cei douăzeci și doi de hughenoți închiși în cala unui vas de

pescuit, amenințați cu cuțitul la beregată că vor fi omoriți dacă vor scoate vreun strigăt. Adio libertate, din nou un orizont întunecat, și Jean Marteilhe avea motive să-și spună că niciodată nu va mai da peste el acel noroc nemaiașteptat de a fi secretar de comandant.

De la Calais, cei douăzeci și doi de reformați au fost trimiși la Le Havre. Pe uscat, pe jos, în lanțuri. Făceau tot felul de presupuneri :

— Iată-ne la Le Havre. Asta e portul de îmbarcare pentru America. Poate c-o să fim trimiși acolo și vînduți ca sclavi.

Această perspectivă nu-i îngrozea chiar atît de tare. Orice în afară de galere. Mulți auziseră vorbindu-se despre aventurierii plecați „în insule" și care trăiseră acolo la început în condiții asemănătoare cu sclavia, pentru ca după aceea să-și redobîndească libertatea ; deveniseră bogați. Minunat vis.

În închisoarea din Le Havre, acești oameni nu erau prost tratați. Coreligionari „proaspăt convertiți", în realitate pseudoconvertiți, veneau să-i vadă, le aduceau alimente, cîntau împreună cu ei psalmi. Preotul din Le Havre află de acest act de milostenie și, furios, interveni pe lîngă intendent [1], cerînd să i se pună capăt, dar fără succes.

După cîteva săptămîni, nădejdea se spulberă din nou. Intendentul primise ordine :

— O să vă duceți la Paris și de acolo la Marsilia.

Marsilia era marele port al galerelor. Tot datorită bunăvoinței intendentului din Le Havre, cei douăzeci și doi de reformați străbătură drumul de la Le Havre la Paris în căruțe. Dar acolo, după o ședere îngrozitoare în temnița Marelui Lanț din castelul de la Tournelle (cu zgardă de fier la gît și legați de niște bîrne), au fost alipiți la acel mare lanț care a părăsit Parisul, îndreptîndu-se spre Marsilia, la 17 decembrie 1712.

Condamnații erau în număr de patru sute, mai toți îmbrăcați încă în civil. Reformații veniți de la Dunkerque aveau tunica roșie a ocnașilor de pe galere.

— Ieșiți în curte ! Așezați-vă doi cîte doi.

Zgomotul ciocanelor și al lanțurilor începu. Paznicii ocnașilor îi legau pe oameni doi cîte doi de gît, cu un

[1] Agent al puterii regale învestit cu atribuții nelimitate într-una sau mai multe provincii. — *Nota trad.*

lanț gros, mai scurt de un metru. În mijlocul acestui lanț se afla un inel. Și prin toate aceste inele era trecut un lanț lung.

— Așezați-vă jos !

Oamenii stătură astfel așezați pînă la prînz, oră la care sosiră autoritățile. Se făcu apelul condamnaților, care fu înmînat apoi oficial domnului Langlade, „căpitan al lanțului". Așa-numiții antreprenori asigurau drumul lanțului de deținuți pînă la întreprindere, primind de la guvernămînt douăzeci de scuzi pentru fiecare ocnaș adus viu de la Paris la Marsilia. Ei le dădeau nenorociților de mîncare exact atît cît numărul deceselor să fie minim ; în privința celor morți de boală, de oboseală sau de frig, aceștia făceau parte din inevitabilul pasiv.

Înainte de plecarea acestui lanț de deținuți, un protestant din Paris, domnul Girardot, îi înmînă lui Langlade o sută de scuzi, făcîndu-l să-i promită că îi va pune pe hughenoți în căruțe dacă, din cine știe ce motiv, n-ar mai fi în stare să meargă pe jos.

— Vă promit, spuse Langlade, dar voi fi complet dezorientat dacă oamenii dumneavoastră se vor preface bolnavi. Ca să mă asigur, îi voi stîlci mai întîi în bătaie pe toți cei care vor vrea să meargă cu căruța.

Patetica descriere a lui Victor Hugo înfățișînd plecarea din Paris a lanțului de deținuți care o porneau spre ocnă este mult mai prejos de ceea ce reprezenta această realitate cumplită a convoaielor de condamnați străbătînd Franța pe jos pe vremea galerelor. Nu există decît un cuvînt care să poată constitui un element de comparație : Buchenwald.

Un Buchenwald ambulant. Condamnații vor merge pe jos o lună și jumătate, în decembrie și ianuarie. Prima etapă este Charenton, unde se ajunge la orele șase seara, pe un frumos clar de lună și pe un ger cumplit. Ocnașii în lanțuri sînt adăpostiți în grajdul unui birt. La ora nouă seara se aude un ordin :

— Toată lumea în curte !

Luna strălucește mai departe, frigul se întețește, se stîrnește un vînt rece.

— Dezbrăcați-vă ! Puneți-vă hainele la picioare. Mergeți cu toții laolaltă pînă în fundul curții. Nu mai mișcați !

Urmează scotocitul. Arcașii cercetează și întorc pe dos hainele și rufăria ca să verifice dacă osîndiții n-au cumva la ei cuțite, pile sau foarfeci. În realitate, caută mai ales bani ca să pună mîna pe ei. Scotocitul ține două ore.

— Puteți să vă luați înapoi hainele. Înaintați !

Un om legat în lanțuri, expus gol în crivăț la minus zece grade timp de două ore nu se poate pune în mișcare așa ușor. Arcașii, înțelegînd prea bine acest lucru, împart cu generozitate lovituri de ciomag și ating din belșug cu vîna de bou. Scotocitul este reluat de două-trei ori în timpul călătoriei, de fiecare dată în aceleași condiții și pe un ger tot atît de năprasnic.

Acești oameni prinși în lanțuri străbat pe jos Ile-de-France, Bourgogne, Mâconnais, pînă la Lyon, într-un ritm de patru leghe pe zi. Patru sute optzeci și nouă de kilometri. Performanța nu pare nerealizabilă pentru un om voinic, bine hrănit, care se culcă în fiecare seară într-un pat sau chiar într-un culcuș bun de paie, într-o șură. Ocnașii trăgeau fiecare cincisprezece kilograme de lanț, primeau de două ori pe zi cîte un codru de pîine, treizeci de grame de brînză și ceva mai puțin de un sfert de litru de poșircă. Mergeau pe ploaie sau pe ninsoare, în hainele lor zdrențuite și cu niște încălțări ponosite. Primeau și lovituri de ciomag. Căpitanul Langlade hotărîse să nu cheltuie nici un ban pentru paie, așa că se culcau în staule de-a dreptul pe bălegar. Acest bălegar era o binecuvîntare cerească, o desfătare : se cufundau în el cît mai mult cu putință ; era singurul mijloc de a se mai încălzi puțin.

Condamnații care nu puteau să țină pasul cădeau. Erau desprinși din lanțul mare și, cu ajutorul celui pe care-l aveau la gît, erau tîrîți pînă la o căruță în care erau azvîrliți ; picioarele, care le atîrnau afară din căruță, le degerau. Cei ce gemeau prea mult erau lichidați de arcași cu lovituri de ciomag. Langlade nu refuza să dea explicații în legătură cu această cruzime :

— Primesc douăzeci de scuzi ca să duc un ocnaș de la Paris la Marsilia. Dacă ar face acest drum în căruță, m-ar costa patruzeci de scuzi. Prefer să moară și să nu încasez nimic decît să pierd douăzeci de scuzi.

La Lyon, condamnații au fost îmbarcați pe vase mari, plate, care coborau pe Ron pînă la Pont-Saint-Esprit. De

aici, din nou pe jos, spre Avignon, apoi spre Marsilia. Jean Marteilhe a scris că a suferit mai mult în cursul acestei călătorii decît în toți anii săi de galeră. Și totuși, mulțumită celor o sută de scuzi înmînați lui Langlade, și el și tovarășii lui au fost oarecum răsfățați. Nu li s-au aplicat lovituri de ciomag decît celor care voiau să urce în căruțe. Dacă aceștia insistau în ciuda loviturilor, erau recunoscuți bolnavi și transportați în acest caz cu căruța. Cei douăzeci și doi de hughenoți au ajuns vii la Marsilia și au fost îmbarcați pe „La Grande Reale", care slujea de loc de detențiun · pentru noii-veniți și-i primea și pe bolnavii de pe cele treizeci și cinci de galere din marele port.

— Veți sta acolo pînă cînd vor sosi și grupurile de ocnași de la Dunkerque.

Serviciul, mai puțin greu decît pe mare, dădea impresia unei cure de odihnă după acea înspăimîntătoare călătorie. Jean Marteilhe regreta funcția de secretar, suferea din pricina vieții grele pe care o avea iarăși, legat în lanțuri de banca sa ca ceilalți. Ocnașilor le era îngăduit să meșterească, cu mijloacele pe care și le procurau printr-o nemaipomenită dibăcie, diferite obiecte mărunte pe care duminica le vindeau vizitatorilor de pe galere : machete de vase, bastoane cioplite, păpuși reprezentînd ocnași îmbrăcați cu tunica lor roșie.

Tunica roșie era îmbrăcată de toți ocnașii de pe galere duminica în vederea serviciului divin. Îngenunchiau pe băncile lor cu fața spre umbrarul de la pupă, unde se înălța altarul. Hughenoții aveau permisiunea să se culce pe băncile lor cît timp se oficia sfînta jertfă. Nu obținuseră această permisiune fără greutate. Ani în șir, în fiecare duminică, încasaseră ciomăgeli fiindcă nu voiau să îngenuncheze și să asculte slujba. Ambasadorii țărilor protestante obținuseră de la Ludovic al XIV-lea desființarea acestei constrîngeri, menținută cu ajutorul loviturilor de funie.

Trecură luni, un an, mai mult de un an. Jean Marteilhe și tovarășii săi duceau o viață foarte ciudată în calitate de prizonieri la bordul acestei galere imobile, atît de aproape de marele oraș, atît de aproape de viața normală

pe care o vedeau desfășurîndu-se pe chei. Iar ei erau mereu acolo în lanțuri. Oamenii veneau să se uite la ei așa cum te-ai uita la niște animale. Totuși, le parveniră vești. În vara anului 1714, vestea păcii de la Utrecht le umplu inimile de o speranță nebună, căci imediat începură să circule printre ei diverse zvonuri.

— Puterile protestante au cerut eliberarea reformaților ocnași !

— Da, dar regele a refuzat!

De data aceasta, cele două vești erau adevărate și tratatele au fost semnate — vai ! — fără să se facă vreo mențiune în privința ocnașilor de pe galere.

— Ocnașul pentru un rege sau pentru o regină e un gunoi !

Regina Ana a Angliei nu gîndea chiar așa și, solicitată de mai mulți suverani din țări protestante, se hotărî să intervină din nou pe lîngă regele Franței. Ceva mai tîrziu, de la Geneva veni știrea că trei sute de hughenoți ocnași pe galere aveau să fie eliberați. Informația nu era oficială, iar cei ce nădăjduiau să devină liberi nu îndrăzneau s-o creadă, cu atît mai mult cu cît știau din surse mai apropiate sau mai sigure că misionarii trimiteau la Versailles scrisoare după scrisoare : „Dacă regele îi pune în libertate pe eretici, aceștia nu se vor mai converti niciodată". Chiar atunci cînd veni ordinul categoric, misionarii încercară prin tot felul de șiretlicuri să întîrzie eliberarea, să facă imposibilă călătoria celor eliberați spre un pămînt primitor.

Mașinațiile lor nu izbîndiră. După un lung periplu care-l duse pînă la Berlin, Jean Marteilhe ajunse în sfîrșit la Rotterdam. Acesta este orașul în care a fost publicat în 1757 jurnalul său, intitulat *Memoriile unui protestant condamnat la galere*. Petrecuse treisprezece ani în aceste ocne. Numeroși coreligionari de-ai săi au suferit tot atît ca și el sau poate mai mult și au murit acolo. Protestanții care încercau să emigreze ca să scape de rigorile Edictului de la Fontainebleau nu se amestecaseră în nici o intrigă politică, nu întreprinseseră nimic împotriva statului. Trimiterea lor sistematică la galere este un exemplu cît se poate de grăitor a ceea ce înseamnă persecuția din motive religioase.

Camizarii [1]

La 2 mai 1685, în cursul după-amiezii, cu cinci luni şi jumătate mai înainte de revocarea Edictului de la Nantes, hughenotul Claude Brousson, în vîrstă de treizeci şi opt de ani, vorbea în faţa unui auditoriu de douăzeci sau treizeci de persoane la Nîmes, în casa unui cetăţean pe nume Vincent. Brousson nu era pastor, ci avocat, şi locuia la Toulouse. Nu ducea lipsă de clienţi printre coreligionarii săi, deoarece aceştia erau citaţi tot mai des în faţa tribunalelor pentru pretinse infracţiuni la Edictul de la Nantes sau siliţi să se apere acolo împotriva unor spolieri arbitrare.

Brousson se afla de mai multe zile la Nîmes ; nu era la prima întrunire pe care o ţinea pentru a-şi expune ideile. După el, pentru a rezista valului crescînd al persecuţiei şi chiar pentru a o dezarma trebuiau folosite mijloace nonviolente. Brousson preconiza îndeosebi ca oamenii să se întrunească în templele ce nu fuseseră încă închise şi să lase uşile larg deschise în timpul predicilor, pentru ca toată lumea, inclusiv agenţii puterii regale, şi mai ales ei, să se poată convinge de lealismul protestanţilor şi de puritatea morală a cultului lor.

Auditorii îşi manifestară dezaprobarea :

— Dacă vom acţiona astfel, ne vom expune neîntîrziat dragonadelor, închisorii şi galerelor. Suferim şi aşa destul, chiar în această regiune. Mai bine să emigrăm sau, dacă nu, să ne prefacem că acceptăm convertirea care ne este impusă, păstrîndu-ne convingerea. Să mergem, la nevoie, la slujbă şi să ne rugăm seara în familie.

Discuţia nu dură mult şi în ziua aceea nu se traseră concluzii.

— Să nu ne despărţim mai înainte de a citi cîţiva psalmi, spuse stăpînul casei.

În timp ce mica adunare ascultă plină de reculegere psalmii se aud bătăi în uşă. Cineva se uită pe fereastră şi vede în stradă soldaţi.

— Brousson e aici, spune un sergent. Am venit să-l arestăm.

Vincent îl înşfacă pe avocat de braţ şi-i spune :

[1] Nume dat calviniştilor din Ceveni care au luptat împotriva armatelor lui Ludovic al XIV-lea după revocarea Edictului de la Nantes. — *Nota trad.*

— Repede în ascunzătoare !

Existau acum asemenea ascunzători în multe case protestante pentru dosirea *Bibliei* ; în unele din ele puteau încăpea una sau două persoane.

Vincent îi reţinu puţin pe soldaţi la uşă, discutînd cu ei, apoi îi lăsă să intre. Îi văzură pe musafiri aşezaţi în jurul unei mese, bînd şi vorbind liniştit, o simplă întrunire prietenească. Căutară peste tot, strigînd, ameninţînd, îmbrîncind, fără să găsească nimic. După ce plecară, cei de faţă mai stătură puţin, apoi părăsiră casa, împrăştiindu-se.

Brousson nu ieşi decît în a doua jumătate a nopţii. Pe străzi nici o lumină, fiindcă oraşul nu era încă iluminat. Oamenii nu circulau noaptea decît cu lanterne şi cît mai puţin cu putinţă. Brousson, tot orbecăind prin întuneric, găsi în cele din urmă casa unui coreligionar la care vorbise cîndva. Fu primit, dar nu fără teamă.

— N-o să pot să vă ţin decît astăzi.

Brousson petrecu două nopţi din ascunzătoare în ascunzătoare. Să părăseşti oraşul, înconjurat ca oricare alt oraş din acea epocă, cu metereze şi cu porţi păzite, nu era lucru uşor. Brousson, bine sfătuit, putu în sfîrşit să scape, luînd-o pe marele canal de scurgere care avea un orificiu în mijlocul străzii Collège. După ce merse prin acest tub înotînd în noroi, reuşi să iasă la şanţurile de la Calquières. Mai tîrziu se află că se dusese să se ascundă în Ceveni. De acolo trebuia să ajungă în Elveţia.

Hughenoţii din Nîmes răsuflară uşuraţi. Aventura lui Brousson îi convinsese totodată că el greşea cînd susţinea oficierea pe faţă a cultului. Singura scăpare era exilul sau ilegalitatea.

Vestea că parlamentul înregistrase Edictul de la Fontainebleau, care abolea Edictul de la Nantes, sosi, aşadar, la Nîmes la sfîrşitul lui octombrie, într-o atmosferă de pesimism şi demoralizare. În aceeaşi săptămînă se află că intendentul Basville, de fel din Poitou, unde condusese nişte dragonade crîncene, tocmai fusese numit intendent al Languedocului. Se instală la Montpellier. Darul său, care prevestea zile frumoase, constase în dărîmarea templului din Alès şi trimiterea de dragoni în acest oraş.

— Pînă acum eram ruinaţi, acum iată-ne pierduţi !

Oamenii exagerau puțintel vorbind de ruinare, dar întreg Languedocul trecea printr-o criză economică și găsea că impozitul era prea apăsător. Să găzduiești dragoni care jecmăneau și distrugeau totul era o calamitate. In afară de Nîmes, unde existau mici manufacturi, Alès, centru minier, și Anduze, unde erau desghiocate gogoșile viermilor de mătase crescuți în satele din împrejurimi, restul provinciei era țărănească, iar populația risipită prin cătune.

Știrea despre dragonadele de la Alès îi hotărî de îndată pe numeroși hughenoți să se convertească, mai întotdeauna o convertire prefăcută, iar pe alții să riște să emigreze ilegal.

Această veste pătrunse repede pînă în inima masivului sălbatic și accidentat al Cevenilor, pe vremea aceea mai populat decît astăzi, dar în parte secătuit din pricina despăduririlor, și atunci, ca și acum, vizuină ideală pentru răzvrătiți.

„Proaspeții convertiți" se întruneau acolo seara ca să citească *Biblia* sau ca să cînte. Apoi aceste întruniri căpătară mai multă importanță : omul mergea la vecinul care știa să citească mai bine, care știa să și comenteze. Casele deveniră prea mici, așa că începură să se întrunească în șure. Pastori nu mai erau ; cei care nu izbutiseră să fugă în străinătate se găseau pe galere.

Credincioșii nu voiau numai să li se citească și să li se cînte, ci voiau ca la aceste întruniri să li se și boteze copiii. „Predicatorii protestanți" îi înlocuiră pe pastori. Erau persoanele care citeau frumos *Biblia*, dar care erau în stare să și predice. De botezat poate să boteze și un laic în împrejurări grele. Și în timpurile care aveau să vină, timpuri aidoma cu cele de la începuturile bisericii, se va trece ușor peste multe scrupule liturgice. Predicatorii protestanți erau oameni de cele mai diferite condiții, uneori foarte simpli. Noaptea, dintr-un sat în altul alergau mesageri care anunțau întrunirile. Era o treabă foarte riscantă, deoarece drumurile erau supravegheate. Dar primejdia aceasta înteța fervoarea.

Primul predicator de mare răsunet din Ceveni a fost François Vivent, de douăzeci și cinci de ani, originar dintr-un sat de pe îngusta vale a Héraultului. François dusese

în copilărie o viață foarte țărănească, sau mai degrabă foarte muntenească, și agitată, nu lipsită de certuri. Știa să citească și să scrie. Dragostea pe care o nutrea pentru coreligionarii săi prigoniți venea din străfundul inimii.

Prima oară a fost văzut în chip de predicator cu prilejul unei mici adunări la Anduze la sfîrșitul anului 1685. Tenul ars de soare, fața suptă și chinuită și ochii întunecați îl făceau să arate mai mare decît vîrsta lui ; avea o expresie înflăcărată de vizionar, dar era foarte îngrijit ca ținută, cu perucă, o pălărie neagră cu borurile întoarse, haină de postav gri-închis, cravată de muselină, inel de argint în degetul mic. François Vivent a plăcut mult și a început să vorbească în toată regiunea în fața unui auditoriu din ce în ce mai numeros.

Aceste adunări se desfășurau toate în același fel, cu unele mici deosebiri de amănunt. Predicatorul începea prin a invoca milostivirea divină, pe care corul o implora la rîndul lui. După rugăciune și psalmi, cîntați în franceză, dar într-o franceză pe care cu greu am înțelege-o, căci nu se prea vorbea limba oil în Languedoc, cel care oficia chema Sfîntul Duh să se pogoare asupra lui și a adunării. Avîndu-l pe Sfîntul Duh în el, le cerea tuturor să se căiască pentru păcatele lor și să aibă tăria de a nu-și mai renega credința. Urmau botezurile și nunțile. Unii predicatori protestanți primiseră împuterniciri de la pastorii emigrați, alții nu.

Credincioșii de la aceste adunări, ca să se recunoască și să aibă acces la masa sfîntă, trebuiau să arate niște mici medalii, niște jetoane de plumb care aveau pe ele fie floarea de crin, simbol al lealității, fie o *Biblie* deschisă cu următoarele cuvinte ale lui Iisus : „Să nu te temi de nimic, mică turmă", sau alte semne sau inscripții : o barcă zgîlțîită de furtună cu invocația : „Scapă-ne, pierim !", un cioban sunînd din corn etc. Aceste semne de recunoaștere erau în realitate prea numeroase și în curînd se află că spionii își făceau rost de ele și pătrundeau în adunări. Basville îi răsplătea pe denunțători : o sută de pistoli cui spunea unde se ținea adunarea, două sute de ludovici cui denunța un predicator protestant.

Unele adunări se țineau și afară, în fundul unor rîpe înguste (pentru a înăbuși zarva glasurilor), în vîrful mun-

ţilor (pentru a supraveghea căile de acces), în peşteri. Întotdeauna la intrare stăteau de veghe bărbaţi. Înarmaţi, pentru cazul în care ar fi trebuit să-i salveze pe fraţii lor. Soldaţii lui Basville o ştiau şi multă vreme nu atacară adunările. Preferau să provoace ambuscade pe drumuri. Tocmai în cursul unor asemenea ambuscade au fost schimbate primele focuri.

Exaltarea ilegaliştilor ceveni a sporit începînd din 1686, în urma citirii unei cărţi intitulate *Împlinirea profeţiilor*, tipărită în Olanda şi răspîndită cam peste tot în Franţa. Autorul, un teolog protestant pe nume Pierre Jurieu, interpretînd *Apocalipsul* sfîntului Ioan, anunţa sfîrşitul Babilonului pentru anul 1689. Babilonul, bineînţeles, era Roma. Ludovic al XIV-lea, asupritorul reformaţilor, era reprezentat sub chipul Faraonului, asupritorul evreilor, şi sortit înfrîngerii, pedepsei cerului.

La începutul lui 1689 sosi o veste mare :

— Englezii l-au dat jos de pe tron pe regele lor catolic şi l-au aşezat în locul lui pe Wilhelm de Orania.

Regele detronat era Iacob al II-lea, iar înlocuitorul său Wilhelm al III-lea, stathuderul Provinciilor Unite, prinţ de Orania, fiindcă era fiul postum al lui Wilhelm de Nassau, căruia îi revenise acest fief în Languedoc în urma unei moşteniri. Izgonirea unui rege catolic, urcarea pe tronul unei mari ţări a unui protestant, în plus prinţ în provincia lor, le apărea hughenoţilor din Ceveni ca un semn, ca o confirmare a profeţiei lui Jurieu.

Cu toate acestea, Basville părea hotărît să ţină temeinic în frîu regiunea. A pus să se construiască la Alès, la Nîmes, la Saint-Hippolite forturi care trebuiau să slujească drept puncte de sprijin pentru trupele sale. I-a luat şi i-a trimis la mănăstiri pe copiii ai căror părinţi refuzau să-i crească în religia catolică. Sancţiunea pentru părinţi : dragonadele sau galerele.

Prima expediţie de pedepsire înăbuşi o mică răscoală făţişă care izbucnise în Haut-Vivarais. Ea a fost condusă de contele de Broglie, şeful militar al Languedocului ; Basville asistă la ea. Soldaţii uciseră trei sute de reformaţi şi făcură cincizeci de prizonieri, dar nu se simţiră prea glorioşi după această ispravă : adversarii lor nu dispuneau în ziua aceea de alte arme decît de pietre.

Guvernatorul Languedocului era în acel timp ducele du Maine, bastard al lui Ludovic al XIV-lea. Nu era văzut niciodată în provincia lui, unde puterea civilă (administrația, justiția, poliția) era exercitată de intendentul Basville — Nicolas Lamoignon de Basville —, iar comandamentul militar de cumnatul său, contele de Broglie. Basville își dădu foarte repede seama că Broglie, crud și nehotărît totodată, va fi mai prejos de sarcina încredințată și interveni adeseori în conducerea operațiilor.

Provenind dintr-o mare familie de parlamentari, Basville, bun administrator, dar adept al metodei forte, ședea la Montpellier, la reședința intendenței, care mai există și astăzi. În vîrstă de treizeci și șapte de ani, arăta bine, dar era surd și avea gută. Numeroase personaje de frunte din acel timp sufereau de gută din pricina regimului lor alimentar nesăbuit. În ciuda acestei infirmități, Basville se deplasa neîncetat, cînd într-o cabrioletă iute, cînd într-un „scaun rulant", care era în realitate un cabinet de lucru în mic. La halte se găseau întotdeauna cai odihniți, iar dragonii mergeau înaintea și în urma vehiculului intendentului. Drumurile din Ceveni, numeroase, fuseseră construite cu mult înainte de răzmerițe din necesități comerciale.

După ce stătuse ascuns în Ceveni, Claude Brousson reușise să treacă în Elveția. Instalat în mod provizoriu la Lausanne cu soția și fiul său, își reluase profesiunea de avocat. În 1687, un coreligionar, exilat ca și el, veni să-l vadă :

— Există aici un fost pastor din Ceveni care-și propune să se ducă să ceară regelui Prusiei un ajutor pentru frații noștri. Ar trebui să-l însoțiți, ne-ați pleda mai bine cauza.

Brousson se duse la Berlin, unde regele îi oferi un post de profesor la universitate, pe care el îl refuză : gîndul la frații săi care sufereau în Franța îl chinuia. La Geneva îl întîlni pe Vivent, care trebuise să părăsească o vreme Franța. Tînărul predicator, care poate că fusese împuternicit de vreun pastor emigrat, l-a „consacrat pastor protestant". Date fiind împrejurările, aceste promovări se făceau fără prea multă rigurozitate, fără vreo referință la o autoritate superioară.

Cei doi se reîntoarseră în Ceveni. Primul a fost Vivent. În 1691, în schimbul unei recompense, a fost lansat împotriva lui Brousson și a tovarășilor săi obișnuiți un mandat de arestare : „Declarăm că vom da celor care-l vor prinde pe numitul Brousson, mort sau viu, suma de cinci mii de livre. După cum vom da de asemenea suma de trei sute de livre celor care-i vor prinde, morți sau vii, pe numiții Henri, valet al lui Brousson, La Jeunesse, Laporte, Lapierre..., toți ucigași și asasini și tulburători ai liniștii publice". Urmau semnalmentele oamenilor căutați : „Brousson este de statură mijlocie și destul de subțire, în vîrstă de patruzeci-patruzeci și doi de ani, cu nasul mare, chipul ars de soare, părul negru, mîinile destul de frumoase... Adeseori oamenii aceștia poartă peruci, sub care își ascund părul".

Și pe capul lui Vivent se puse un preț, același tarif : cinci mii de livre. În timp ce continua să predice, să căsătorească, să boteze, se străduia să organizeze o adevărată insurecție ; a fost văzut chiar în fruntea a patru sute de oameni, încercînd să cucerească Florac. Dădu greș, dar reuși să fugă.

Februarie 1692. Vivent trăiește hărțuit, ascuns, împreună cu cîțiva tovarăși, în peștera dintr-un cătun din Saint-Sébastien-d'Aigrefeuille, în apropiere de Alès. Îi aprovizionează cu alimente patru dragoni, a căror complicitate o cumpăraseră. Oamenii cumpărați sînt siguri pînă în clipa cînd e în joc viața lor, și așa s-a întîmplat cu unul din dragoni, pe nume Giron. Într-o zi este surprins cu proviziile.

— Unde duci astea ? Să nu minți. De cîteva clipe ne tot uităm la manevrele pe care le faci.

Giron spune tot și peste cîteva ore grota este asediată. Cu spaimă, Vivent și tovarășii săi îi văd pe soldați sosind din ce în ce mai numeroși. Mărturiile asupra urmării sînt imprecise și contradictorii. Vivent a fost ucis de un glonț care l-a nimerit în cap, fie după atacul asediatorilor, fie pentru că s-a arătat la gura peșterii.

Patru oameni de-ai lui au fost făcuți prizonieri și duși la Alès, unde la 23 februarie Basville a venit în persoană ca să prezideze tribunalul. Sentința : condamnarea la moarte, firește. Oamenii au fost spînzurați de două spînzurători, fiecare din ele cu două brațe. Trupul lui Vivent,

transportat şi el la Alès, a fost tîrît cu o leasă de nuiele cu capul în jos, cu faţa la pămînt, prin tot oraşul. Apoi acest leş martirizat a fost ars, iar cenuşa spulberată în vînt.

Ca şi Vivent, Claude Brousson, convins acum că rezistenţa făţişă şi în acelaşi timp nonviolentă era o utopie, predica în mod clandestin din adunare în adunare, dar fără să ameninţe cu paloşul violenţei. Cea mai celebră dintre predicile sale este cea a „porumbelului", atît de izbitoare, fără îndoială, pentru cei care au auzit-o şi care, potrivit tuturor mărturisirilor lor, cu excepţia cîtorva cuvinte ce se deosebeau, avea următorul conţinut :

„Porumbelul este o pasăre blîndă şi paşnică. Aşa este oare şi biserica romană, care e aspră, fără milă, plină de oameni cruzi, care-i asupresc pe fraţii lor, îi jefuiesc pe adevăraţii credincioşi de bunurile lor, îi izgonesc din casele lor, îi vîră în temniţe, îi supun la cazne, îi condamnă la galere sau la tragerea pe roată ?... Porumbelul meu, arată-mi chipul tău şi fă-mă să aud glasul tău, căci glasul tău e dulce şi chipul tău e frumos. Ridică-te, prietene, şi vino, căci iarna a trecut, florile înfloresc şi iată că a venit vremea cîntecelor. N-auzi turtureaua ? Ridică-te, prietene, dragul meu, şi vino spre mine".

Porumbelul era, evident, biserica reformată, paşnică şi prigonită. Iată o altă povestire de la o adunare din apropiere de Vergèze, în peştera Vergines :

„Nu împlinisem încă optsprezece ani. Fratele meu, sora mea şi tatăl meu mă însoţeau. O ploaie măruntă şi pătrunzătoare cădea de sus, dar noaptea întunecoasă ne apăra. Pe drum ne întîlnirăm cu sentinelele noastre, care ne făgăduiră să stea de strajă cu atenţie.

Cei ce participau la adunare erau deja numeroşi în clipa cînd sosirăm. Veniseră din tot Vaunage-ul. Ce spectacol jalnic constituiau aceşti oameni uzi pînă la piele ! Pentru a lumina aceste locuri întunecoase nu existau decît cîteva lanterne, a căror lumină slabă făcea şi mai înfricoşătoare întunecimea peşterii.

În mijlocul adunării, stînd jos, se afla respectabilul Brousson ; purta nişte haine ţărăneşti grosolane care păreau şi mai nedemne din pricină că erau stropite cu noroi. Femeile acoperiseră cu şorţurile lor negre scaunul

care slujea drept amvon. Pe o piatră se aflau potirele și pîinea pentru împărtășanie. Slujba începu prin citirea *Bibliei* și cîntarea psalmilor. Predicatorul alese un text din Matei, X, 22 : «Iar cel ce va răbda pînă la sfîrșit, acela se va mîntui».

Cel ce săvîrșea slujba binecuvîntă pîinea și vinul pentru împărtășanie în mijlocul hohotelor noastre de plîns. Ne prosternarăm cu toții în fața lui Dumnezeu, cerîndu-i să ne ierte și să ne întărească. Deodată o voce răsunătoare strigă : «Vin dragonii, fugiți, fugiți repede !». În aceeași clipă se auziră împușcături. N-aș putea spune ce se petrecea în întuneric. Nu știu cum am scăpat și-am ajuns lîngă mama, care se rătăcise. Tatăl meu a fost găsit zăcînd într-o prăpastie, fratele meu a fost împușcat în piept, iar sora mea dusă împreună cu alte femei în turnul de la Constanța. După cincisprezece zile o însoțeam pe mama la o altă adunare ținută în Deșert".

Ca prin minune, Brousson n-a fost prins în noaptea aceea. Se ascunsese într-o scobitură a peșterii și dragonii trecuseră pe lîngă el fără să-l vadă.

În toamna anului 1693 se întoarse la Lausanne ca să-și vadă soția și copilul. Apoi, mereu obsedat de ideea persecuțiilor pe care le îndurau coreligionarii săi, și deși pe capul său continua să se pună preț, ba chiar prima fusese mărită, se reîntoarse în Franța. Foarte puțini pastori care se refugiaseră în străinătate manifestau un asemenea curaj, iar prudența lor nu era întotdeauna comentată în mod favorabil.

La 28 aprilie 1698 Brousson se afla la Nîmes. Știa că doi spioni sînt pe urmele lui. Se ascunse într-o cisternă goală, reuși să treacă de Orange, apoi se duse la Pau. Acolo, din cauza unei asemănări de nume, înmînă din greșeală unui denunțător o scrisoare destinată unui ilegalist. La Oloron a fost arestat de niște soldați.

— Cine sînteți ?

— Prieteni, nu este îngăduit să minți ca să-ți salvezi viața. Sînt Claude Brousson, slujitor al evangheliei și al adevărului.

Închis în castelul Jeannei d'Albret, apoi adus la Montpellier, el nu s-a împotrivit nici o clipă și nici n-a încercat să fugă. Voia să fie martirizat. „Tortura, roata și streangul", spusese, vorbind despre caznele la care erau supuși

ai săi, în predica sa despre porumbel. Şi aşa i s-a şi întîmplat. Sfîrşi, expus în ştreangul răufăcătorilor, la 4 noiembrie 1698.

Copiii rezistenţilor din Ceveni duceau o viaţă îngrozitoare pentru vîrsta lor. Asistînd la conciliabule cu glas scăzut, treziţi noaptea, duşi pe întuneric la adunări unde nu se auzeau decît rugăciuni şi psalmi, în mintea lor versetele *Bibliei* se amestecau cu fuga, cu răsuflarea tăiată, cu ţipetele, cu focurile de puşcă trase în noapte. Cei mai sensibili, cei al căror psihism era foarte delicat, nu mai ştiau cînd visează şi cînd trăiesc, şi în somn vorbeau adeseori, repetau cuvintele auzite, amestecîndu-le în mod ciudat. Părinţii care nu adormiseră încă sau se treziseră la auzul glăscioarelor lor ascultau şi spuneau :

— Copilul proroceşte !

Prima mamă care a spus despre copilul ei că proroceşte lansă un fel de modă. Mamele se luară la întrecere. „Şi fiul meu proroceşte... Şi fiica mea". Vecinii veneau să-i întrebe pe micii profeţi. În această atmosferă stranie care domnea în Ceveni izbucni o flacără nouă. Şi adulţii începură să se simtă profeţi.

Daniel Roux era un cultivator analfabet din Bastide-de-Virac.

— În mine sălăşluieşte Sfîntul Duh, spunea el. L-am primit de la un om la marginea unui drum. Îl credeam bolnav, dar el îl avea pe Sfîntul Duh în el. Şi, prin răsuflarea lui, l-am primit pe Sfîntul Duh.

Roux prorocea şi predica. Nu ştia carte, dar cunoştea *Biblia*. Declama din ea pasaje, întotdeauna pe acelea care vorbeau despre război şi moarte. Poporul Domnului trebuia să meargă împotriva vrăjmaşilor săi, să-l nimicească pe faraon.

Deşi era înconjurat de oameni interesaţi în a nu-i aduce la cunoştinţă decît ceea ce i-ar fi putut fi pe plac, Ludovic al XIV-lea nu ignora ce se petrecea în Languedoc şi se minuna : de ce aşa de mulţi supuşi de-ai mei din această regiune s-au revoltat atît de tare încît au preferat supunerii moartea ? Această sciziune nu contribuia cîtuşi de puţin la gloria sa.

— Vreau, spuse el, o consultare a tuturor episcopilor şi intendenţilor din întregul meu regat.

Aceste personaje marcante au fost întrunite. Bossuet, care aproba totuşi revocarea, Fénelon şi o majoritate a episcopilor convenirăcă nu se putea schimba o credinţă cu forţa şi că, în materie de religie, era necesară pretudindeni liniştea spiritelor. Basville se declară adeptul măsurilor ferme. Ludovic al XIV-lea se alătură celor ce promovau pacea :

— Spiritul Edictului de la Fontainebleau nu este cîtuşi de puţin de a-i sili pe protestanţi să asculte serviciul divin. Trebuie doar să fie îndemnaţi la aceasta.

Instrucţiunile — unele oficiale, altele secrete — redactate la 13 decembrie 1698 şi înmînate guvernatorilor şi intendenţilor erau exact în acest sens. Cultul protestant rămînea interzis, dar nu exista efectiv o constrîngere pentru convertire. Şi trebuia evitată vărsarea de sînge.

Cinci sau şase zile de poştă separau Versaillesul de Languedoc. În provincia sa, un intendent exercita practic o putere absolută. Instrucţiunile lui Ludovic al XIV-lea au fost „interpretate" şi represiunea nu şi-a schimbat caracterul.

La început au fost copii profeţi, apoi s-a ridicat profetul Daniel Roux. Roux a fost arestat şi executat (tras pe roată de viu) la 28 august 1701. După patruzeci de zile, un dărăcitor de lînă, Abraham Mazel, de douăzeci şi patru de ani, născut la Saint-Jean-de-Gardonnenque (astăzi Saint-Jean-du-Gard), anunţă că un vis i-a dat de ştire că Duhul Domnului îl vizita :

— Am văzut într-o grădină nişte boi mari şi negri, foarte voinici care mîncau varză. Un glas pe care nu-l cunoşteam îmi porunci să gonesc boii şi-atunci am ştiut că grădina închipuia biserica, iar boii negri preoţii care o mîncau. Aşa că m-am hotărît să pun mîna pe arme.

Jean Rampon şi Pierre Esprit căpătară şi ei, printr-o inspiraţie divină, porunca de a nu se mai pieptăna cîteva săptămîni. La acea dată, inspiratorul le făcu cunoscut că vor vedea reîntorcîndu-se în ţinut tot atîţia pastori cîţi păduchi le vor cădea din cap.

— Ne-am amărît foarte tare că n-am găsit nici unul, deşi ne-am pieptănat pînă ne-am zdrelit pielea capului.

Aceşti doi oameni nu se ţineau de glume. Vorbeau pentru a da forţă dezamăgirii generale pricinuite de faptul că prea puţini pastori se reîntorceau. Această reţinere lăsă loc prorocilor şi proroci̦telor, care deveniră din ce în ce mai numeroşi şi din ce în ce mai violenţi, ameninţînd cu cele mai războinice anateme din *Biblie*.

Aşa cum un incendiu nu mai lasă să se vadă flăcăruia unei lămpi, mînia profeţilor făcu să pălească predicile propovăduitorilor. Fiecare adunare voia să-şi aibă profetul sau profeţii ei. Cel ales cădea la început în transă, într-o agitaţie convulsivă, rostea cuvinte fără şir în timp ce făcea clăbuci la gură, îşi mușca buzele şi, la nevoie, se tăvălea pe jos. Se stabilise că, după ce această criză de isterie se potolea, orice vorbă îi ieşea pe gură era o prorocire. Foarte des prorocul le făgăduia oamenilor care-l ascultau că vor rămîne năvătămaţi în luptă.

Prorocire care uneori era aproape imediat dezminţită de fapte, adică de sosirea dragonilor, care-i ucideau pe cei ce încercau să li se împotrivească, iar pe ceilalţi îi băgau la închisoare. Urmau condamnările la galere sau la moarte, însoţite de diferite torturi. Dar nimic nu ştirbea prestigiul prorocilor, încrederea pe care o inspirau. Şi din ce în ce mai mulţi bărbaţi şi femei, în cocioabele lor de pe cîmp, izolat sau în comun, auzeau glasuri, avertismente ale cerului. O întreagă regiune se ilumina.

Firește, profeţii pe al căror cap se pusese preţ nu mai trăiau în sate şi nici în vreo casă. Se ascundeau în munţi. Dar foarte curînd veneau în jurul lor mai întîi tineri care fugiseră de acasă fiindcă fuseseră denunţaţi ca „răi catolici" sau care se simţeau şi ei vizitaţi de Sfîntul Duh, apoi adulţi, bărbaţi şi femei, uneori împreună cu copiii şi cu animalele lor, şi astfel vedem înfiripîndu-se în adîncul văilor sau pe podişurile pustii tabere ciudate unde oameni grupaţi recitau şi iar recitau nenorocirile evreilor şi înfrîngerea finală a groaznicului faraon sau priveau ameţiţi la transele în care cădea vreun proroc. Adeseori fumul care ieşea din aceste tabere semnala prezenţa lor patrulelor de dragoni.

Tîrgul Pont-de-Montvert se află în partea superioară a văii Tarnului, la confluenţa acestui rîu cu alte două rîuleţe mai mici. În 1702, casa cea mai importantă din

acest tîrg, denumită dealtfel „casa întărită", era cea a abatelui du Chayla.

François Langlade du Chayla, fiul unui căpitan de cavalerie și al unei bogate moștenitoare din familia baronilor d'Apchier, al cincilea din cei zece copii ai lor, cu strălucite studii la Toulouse, doctor în teologie, făcuse parte în 1685 din solia trimisă la regele Siamului de Ludovic al XIV-lea. Reîntors din această călătorie, abatele, pus la dispoziția episcopului din Mende, fusese numit de către acesta inspector al misiunilor (misiuni menite să-i convertească pe protestanți) cu titlul de arhipreot al zonei Cevenii Superiori și vicar general. În 1693 Basville îl numise inspector al drumurilor și șoselelor. Nici cele mai stranii cumulări de funcții nu stîrneau mirare sub vechiul regim.

Abatele du Chayla trebuie să fi avut cincizeci sau cincizeci și doi de ani în 1702. Faima pe care o avea printre protestanți era mizerabilă. Antoine Court, pastor, autor al unei *Istorii a tulburărilor din Ceveni,* dă cîteva amănunte despre tratamentele la care îi supunea abatele pe hughenoții din Ceveni făcuți prizonieri și aduși la el : „Cînd le smulgea cu un vătrai firele de păr din barbă și din sprîncene, cînd le punea cărbuni aprinși în mînă, pe care le-o închidea și le-o apăsa apoi puternic pînă se stingeau cărbunii. Destul de des le înfășura degetele în vată îmbibată cu untdelemn sau grăsime, pe care o aprindea...".

Michelet, cercetînd izvoare protestante, l-a copleșit și el cu dispreț pe abatele du Chayla : „Îi plăcea să chinuiască la el acasă într-o pivniță. Torturarea unui soț atrăgea după sine venirea neîntîrziată a soției, care se punea la dispoziția lui. Cînd, prin răsuflători, țipetele unui tată martirizat ajungeau la urechile mamei sau ale fiicei, acestea îi cedau. Ele se condamnau la muncile iadului ca să-l salveze...". Același avertisment la Henri Martin.

Dimpotrivă, prieteni ai abatelui — Louvreleuil, preot în Saint-Germain-de-Calberte, abatele Migaud, preot în Saint-Etienne-Vallée française — îi lăudau evlavia, mila, zelul său pentru salvarea sufletelor. Să zicem că prietenia îi făcea să fie îngăduitori sau să greșească. Chiar dacă istoricii și cronicarii protestanți au „polarizat" asupra abatelui du Chayla un anumit număr de torturi administrate

de alţii decît de el, abatele era neîndoios un om foarte crud.

La începutul lunii iulie 1702, un pastor care-i călăuzea pe cei ce voiau să emigreze a fost prins împreună cu clienţii lui, trei tineri şi trei fete îmbrăcate în băieţi. Toţi şapte au fost duşi la „casa întărită" din Pont-de-Montvert. Abatele du Chayla le trimise pe fete la mănăstirea Adoraţiei din Mende (nu se spune nicăieri că a abuzat de ele) şi-i ţinu pe băieţi prizonieri, punîndu-i în „butuci". Acesta era un instrument alcătuit din două bucăţi de lemn ce se îmbucau, prinzînd picioarele.

În ziua de 23 a aceleiaşi luni, iulie, în cursul unei adunări ţinute în pădurea din apropiere de Saint-Julien-d'Arapaon, mai mulţi proroci, printre care Esprit Séguier şi Abraham Mazel, le spuseră celor de faţă că Dumnezeu le-a poruncit să meargă să-i elibereze pe prizonierii abatelui du Chayla. Cu acest prilej, Mazel vorbi din nou despre boii negri pe care-i văzuse în vis.

— Moarte preotului lui Baal ! strigară oamenii. Moarte tuturor preoţilor !

Întreaga adunare se înfierbîntă, toţi vrură să se îndrepte spre Pont-de-Montvert fără să mai piardă o clipă.

— Nu acum, diseară, porunci Séguier.

Trupa strînsă de proroci număra vreo patruzeci de oameni înarmaţi cu puşti, săbii, halebarde şi cuţite. Ajunseră în tîrg pe la orele nouă şi jumătate seara, fără să se ascundă, cîntînd psalmul lor de război :

E de-ajuns ca Domnul să se-arate,
Şi atunci neîntîrziat
Împărăştia-se-va, mîncînd pămîntul,
A vrăjmaşilor oaste...

Toţi locuitorii se zăvorîseră în case. Trupa încercui „casa întărită" în care se găsea abatele cu doi slujitori şi doi copii din cor, plus cei patru prizonieri. Era pe punctul de a se culca. Aproape în aceeaşi clipă se auziră împuşcături.

— Eliberaţi-i pe prizonieri ! strigară asediatorii.

Fiindcă nu răspunse nimeni, se năpustiră spre uşi, le sfărîmară şi dădură foc casei. Copiii din cor o rupseră la fugă împreună cu un slujitor. Celălalt fu lovit mortal de un glonţ. Prizonierilor li se dădu drumul. Cît despre abate,

acesta ieşi pe o fereastră şi, cu ajutorul unor cearşafuri înnodate unul de altul, coborî. Se prăbuşi în grădină şi-şi scrînti un picior. Fu tîrît pînă la mijlocul podului. Îşi ţinea braţele încrucişate pe piept :

— Domnilor, ştiţi că Dumnezeu opreşte omorul.

— Ticălosule ! îi spuse unul din proroci. După tot ce ai făcut ! Acum o să plăteşti.

— Jur, domnilor, că n-am să vă mai prigonesc.

Séguier interveni şi-i spuse arhipreotului că va scăpa cu viaţă dacă-şi va renega credinţa. Chayla refuză şi ceru să i se lase timp să se pocăiască, ceea ce i se acordă. Ba chiar, pentru aceasta, fu condus pînă la piciorul crucii ce se înălţa pe pod. Apoi fu ucis cu două focuri de puşcă. Cei de faţă se azvîrliră asupra trupului lui şi îl străpunseră cu pumnalele (la autopsie s-au găsit cincizeci şi trei de răni). Executorii petrecură restul nopţii bînd vin şi cîntînd psalmi.

Se isprăvise pentru totdeauna cu biserica-porumbel a lui Brousson, temătoare şi aşteptînd ascunsă sfîrşitul furtunii. Biserica răzbunătoare se ridica în picioare cu flacăra în mînă.

Saint-Julien-de-Calberte, 27 iulie, orele trei după-amiază. Vreo douăsprezece persoane, dintre care mai multe feţe bisericeşti, stau în picioare în jurul unei mese pline, în timp ce un preot spune *Benedicite*. Apoi comesenii se aşază la masă. Chipuri grave, se vorbeşte foarte puţin, doar e un ospăţ funebru. Cu o oră mai înainte fusese înmormîntat cadavrul, străpuns de pumnale, al abatelui du Chayla. Abatele Mingaud se dusese la Pont-de-Montvert să caute trupul prietenului său după plecarea hughenoţilor. Abatele Louvreleiul, care rostise discursul funebru, spuse că el are impresia că intendentul Basville este hotărît să trimită un regiment de dragoni la Pont-de-Montvert pentru a-i pedepsi pe locuitori că n-au intervenit. Tocmai în clipa aceea servitorul intră în sala ospăţului cu un aer îngrozit :

— Domnilor, hughenoţii l-au ucis chiar acum pe preotul din Saint-André-de-Lancize. A fost măcelărit ca domnul du Chayla. Şi o bandă înarmată a fost văzută pe aici prin apropiere.

— Ah, ar fi mai bine să ne despărțim ! spuse unul din comeseni.

Părerea aceasta învinse și ospățul fu întrerupt.

Banda înarmată nu era prea numeroasă în realitate. Erau oameni care au participat la isprava de la Pont-de-Montvert. Îi conduce prorocul Mazel :

— Duhul Domnului mi-a poruncit să omor un alt preot.

Care ? Cineva rosti numele abatelui Boissonnade, și acesta va fi executat, ca și mulți alții după el.

— Toți erau niște denunțători !

E adevărat că Basville a creat, alături de agenții regali pentru supraveghere, o întreagă rețea de poliție paralelă, din care făceau parte preoți și ajutoare de-ale lor. Și tot atît de adevărat este că numeroși preoți din Ceveni, reputați ca toleranți, nu au fost niciodată hărțuiți de camizari. Dar alții, preoți sau nu, care stătuseră tăcuți și potoliți, au fost măcelăriți sau tratați cu cruzime.

Nici domnul de la Devèze, nici ai săi nu denunțaseră pe nimeni. Era o familie care făcea parte din nobilimea de țară și trăia pașnic în micul său castel, asta era ce se putea vedea.

— Sînt niște proaspăt convertiți !

Pentru proroci — o tară, un păcat mare. Totuși, printre cei care-i ascultau erau destui dintre aceștia. În realitate, domnul de la Devèze era vinovat în alt fel : deși avea cîteva pușți, nu voia să renunțe la ele și să le dea hughenoților. Nu voia să le dea nimănui. Acest om voia doar să fie lăsat în pace.

Mica trupă ce se îndreptă spre castel îi avea în fruntea ei pe prorocii Ségnier, Mazel și Salomon Couderc. La sosirea lor, din castel porni o împușcătură. Un om căzu și acest omor dezlănțui furia. Nebunia.

După ce sfărîmară porțile, asediatorii pătrunseră înăuntru și uciseră tot ce le ieșea în cale. Mai întîi pe stăpînul casei, apoi pe bătrîna sa mamă, care fu înjunghiată peste cadavrul lui, pe cei doi frați ai săi, pe administrator, care pusese mîna pe o pușcă spre a-și apăra stăpînii. Fiica stăpînului casei ieși din odaia ei, frumoasă ca o rază de soare, bună și miloasă, pe cît se spunea, și-și împreună mîinile a rugă. În două secunde nu mai fu decît un leș, iar servitorii care încercau să fugă au fost împușcați ca niște

iepuri. De peste tot începură să iasă flăcări și fum, fiindcă incendiul făcea parte din serbare. Un bătrîn urcă scările gîfîind. Era unchiul domnului de la Devèze. Voia să se ducă să tragă clopotul din turn. Scara se rupse, iar bătrînul se prăbuși în flăcări. Hughenoții, îmbătați de mirosul sîngelui, intrară în staule pentru a înjunghia oile și a împușca ciinii.

A doua zi, o trupă de dragoni, comandată de căpitanul Poul, sosi la fața locului. Acest colos șleampăt, cu glas răgușit, strălucise în Piemont, unde luptase împotriva turcilor, tăind capete cu uriașa-i sabie din Armenia. Haita de ucigași incendiatori de la Devèze, care fugi spre munte în direcția Plan-de-Fontmorte, scăpă ca prin minune de dragonii lui Poul, pierzînd trei oameni : unul ucis și alții doi prizonieri. Unul dintre aceștia doi fu spînzurat la Devèze, celălalt sfîrtecat la Saint-André-de-Lancize. Dragonii lui Poul, răscolind pădurea de la Plan-de-Fontmorte, puseră mîna pe Esprit Ségnier și-l duseră în lanțuri la Florac, unde fu judecat. I se tăie mîna dreaptă ca unui paricid, apoi fu ars de viu la Pont-de-Montvert. Locuitorii tîrgului priveau cu inima strînsă la fumul rugului pe care vîntul îl ducea spre „casa întărită", pustiită și înnegrită. Cînd aveau să se sfîrșească aceste tragedii ?

Ele erau abia la început.

— Fiindcă am ajuns unde am ajuns, le spunea Gédéon Laporte oamenilor săi, trebuie să continuăm. Oricum, dacă vom fi prinși, vom fi spînzurați sau prăjiți.

Acesta nu era un proroc, ci un fost soldat din armatele regale. Era un uriaș de patruzeci și șase de ani, cu o barbă mare. Abraham Mazel îl numise comandantul unei trupe de trei duzini de fanatici, care participaseră mai toți la isprăvile de la Pont-de-Montvert și Devèze și care-și spuneau ei singuri „copiii celui veșnic". Mai erau numiți și „camizari" și din această epocă (1702) a început să se răspîndească numele de camizar, fiindcă foarte probabil, așa cum a povestit Abraham Mazel, luptau bucuros, de cum o permitea vremea, în cămașă sau în camizolă. Celelalte etimologii sînt cam riscate.

Un alt fost militar, comandant al unei mici trupe de rebeli, era Morel, zis Catinat, în amintirea generalului sub a cărui comandă luptase în Italia. În sectorul Anduze

opera Pierre Laporte, zis Roland, nepotul lui Gédéon. Couderc și Jouamy stăpîneau regiunea muntelui Lozère, Jean Cavalier regiunea Basse-Gardonnenque. Toate aceste grupuri de camizari circulau neîncetat, aprovizionate de populație. Jean Cavalier avea să fie căpetenia cea mai prestigioasă a războiului din Ceveni.

La 26 noiembrie 1686, la orele două după-amiază, Antoine Cavalier, tatăl lui Jean, semnase, împreună cu alți cincizeci și opt de locuitori din Ribautè, actul colectiv de renegare prin care locuitorii acestui tîrg nădăjduiau să se pună la adăpost de dragonade : „Mulțumim maiestății-sale că ne-a scos din rătăcirea în care eram și ne-a adus pe calea cea bună... Ne vom îngriji să-i denunțăm pe cei care se duc la adunări". Micuțul Jean Cavalier se dusese la catehism și primise confirmarea din mîna monseniorului de Saulx, episcop de Alès.

— Micuțul e inteligent, spunea preotul din Ribaute. O să-l trimitem la seminar.

Acest vajnic cleric nu bănuia nici pe departe că în fiecare seară Elisabeth Cavalier destrăma opera preotului și-l învăța pe fiul ei religia reformată. Uneori ea îl ducea la adunări. Micul Jean își amintea foarte bine că-l auzise pe Brousson predicînd „într-o seară la Vallongue, lîngă Uzès, la 28 septembrie 1693".

Membrii familiei Cavalier, cultivatori, nu erau oameni bogați. La paisprezece ani, Jean a fost dat în seama unchiului Lacombe ca „sarazin", adică păzitor al oilor și al porcilor. În aprilie 1701 brutarul Duplan din Anduze îi spuse lui Antoine Cavalier că e în căutarea unui ucenic.

— De ce n-ar fi băiatul tău ?

Tatăl spuse da. Ucenic de brutar însemna deja o promovare pe plan social. Viermii de mătase aduceau prosperitate localității Anduze, tîrgușor foarte animat și totodată centru protestant activ. Predicatorii protestanți și fugarii găseau acolo azil. Jean Cavalier îl părăsea uneori pe patronul său pentru a alerga la adunări. Pînă la urmă ajunse să ia el însuși cuvîntul la 16 februarie 1702. Cîteva zile mai tîrziu, denunțat, se alătură unui grup de fugari care pleca la Geneva.

— O să găsesc oricînd de lucru pe la un brutar.

Găsi și patronul său îl aprecie. Și pastorii îl apreciară și-l convinseră :

— Trebuie să te întorci la fraţii noştri.

Dar ei rămîneau pe loc liniştiţi, în aceste ţinuturi reformate pe care cei din Ceveni le denumeau cu un singur nume : Refugiul. Jean Cavalier nu voia altceva decît să se întoarcă. Nu atît pentru a predica. Simţea că are suflet de conducător. Dar, aşa cum se întîmplă cu unii oameni mici de statură, era chinuit de ceea ce ei consideră o inferioritate fizică.

Nu avem nici un portret de-al lui care să poată fi autentificat, ci numai descrieri, dar precise. Ele îl arată, aşadar, mic, cu gîtul scurt, cu figura colorată, cu o frumoasă privire de un albastru viu, cu părul blond-roşcat căzîndu-i pe umeri. Curînd avea să poarte perucă şi pălărie cu pene. Voia să aibă ţinuta unui ofiţer superior.

Jean Cavalier şi-a început cariera de căpetenie militară cu şaptesprezece oameni şi trei muschete. După ce-a dat cîteva lovituri şi-a mărit arsenalul pînă la douăzeci de puşti şi douăzeci de livre de praf de puşcă. A dat prima sa bătălie adevărată la 11 septembrie 1702, cînd s-a alăturat cu mica lui trupă celei a lui Gédéon Laporte, pentru a ataca la Vebron trei companii de soldaţi ai regelui. Încăierarea s-a soldat cu o victorie şi a mai adus şi o pradă de arme şi muniţii.

Şase săptămîni mai tîrziu, un glonţ de puşcă puse capăt carierei lui Gédéon între Barre-les-Cévennes şi Sainte-Croix-Vallée française. Căpitanul Poul, care îl urmărea, puse să i se taie capul lui şi la doisprezece dintre oamenii săi.

— Capetele astea vor fi expuse pe podul din Anduze, spuse Poul.

Zis şi făcut. Locuitorii priveau tăcuţi macabrul spectacol. Printre ei, deghizat, Jean Cavalier, care jură să-i răzbune pe aceşti morţi.

Cavalier coborî iarăşi în cîmpie şi mai dădu cîteva lovituri. La 9 noiembrie puse pe fugă o companie. Recurse la vicleşuguri eficace care te fac să rîzi. La Saint-Chapte oamenii săi se împrăştiară pe străzi :

— Vine contele de Broglie !

Consulul (primar) şi autorităţile se reped în întîmpinarea acestui ilustru personaj. Cavalier îi capturează şi apoi pune trupa să defileze prin oraş în sunetul tobei.

Îl vom vedea bătîndu-se mai serios. Ne-ar place să putem spune că isprăvile care i-au adus porecla de „erou al Cevenilor" au fost toate „militare", justificate de războiul pentru eliberarea religioasă. Dar fanatismul nu permite oricui să nu fie niciodată josnic.

Noiembrie 1702. Cavalier, în drum spre Ceveni, îl întîlneşte pe Pierre Laporte, zis Roland, nepot al lui Gédéon şi care comandă acum trupa acestuia. Amîndoi (aveau împreună o sută de oameni) atacă prin surprindere pe căpitanul Vidal, întărit în castelul de la Mandajors, lîngă Alès, cu treizeci de soldaţi. Aceştia o iau la fugă şi Vidal e făcut prizonier. Somat să abjure, refuză. I se taie urechile şi nasul, i se vîră în gură praf de puşcă, căreia i se dă foc. Cavalier şi Roland îşi împart îmbrăcămintea acestui martir : haina, pantalonii roşii, jiletca. Cavalier va purta multă vreme haina cu fireturi de aur.

E îmbrăcat cu ea şi atunci cînd, la mai puţin de o lună de la cele întîmplate, se prezintă la castelul din Servas în apropiere de Alès.

— Sînt căpitanul de Saint-André, nepotul domnului conte de Broglie. Am venit să ocup castelul cu ofiţerii şi soldaţii mei. Iată un ordin de rechiziţie.

Acolo nu erau decît un paznic şi cîţiva servitori, speriaţi şi respectuoşi, care nu-l cunosc pe Cavalier sau nu-l recunosc şi care-i servesc o masă bună. Imediat după desert, Cavalier dă un ordin şi oamenii săi pun foc castelui. El nu distruge de plăcere : a observat că din donjon există o vedere deosebită asupra tuturor înălţimilor şi văilor din împrejurimi, asupra drumurilor pe care oamenii lui aveau să meargă atît de des. Păcat că în treaba aceasta sînt ucişi cîţiva servitori şi fiul paznicului. Şi mai păcat că e ucisă şi fiica paznicului. Dar după cîtva timp omorîrea unei femei nu va mai fi decît un amănunt neînsemnat.

Cavalier prevede că războiul dus de el va fi lung şi greu :

— Avem nevoie de un depozit pentru alimente şi arme şi de un spital.

Nici vorbă să fie folosită în acest scop o clădire care poate fi reperată şi incendiată. Dar Cevenii au ascunzători minunate, încăpătoare, uşor de apărat, camuflate de natură : peşterile. Cavalier le alege pe cele de la Euzet,

din apropierea satului cu același nume dintre Alès și Uzès, scobite în coasta muntelui și ascunse de stejari verzi. Echipe de lucrători trec îndată la amenajarea lor. Soseşte un om dintr-o patrulă trimisă de Cavalier să supravegheze neîncetat împrejurimile :

— Contele de Broglie se îndreaptă în persoană spre Alès.

— Să mergem să-i arătăm că nu ne temem de el.

Bătălia dată de Cavalier la ferma de la Cauvi, în pajiștea Alès-ului, împotriva trupelor guvernatorului din Alès (cincizeci de călăreți și două sute de infanteriști) reprezintă un model de tactică, este un mini-Austerlitz. O sută de oameni, atît este efectivul conducătorului camizar. Cavalier nu-i ascunde (nu-i ascunde pe toți), dispune o primă linie în fața inamicului. Guvernatorul din Alès nu-și vine în fire :

— Ce, țărănoii ăștia așezați în linie de bătaie ?

Hotărăște o șarjă de cavalerie. Spre uimirea lui, camizarii deschid un foc foarte bine țintit și concomitent, iar jumătate din trupa lui Cavalier, cei mai buni trăgători ai acestuia, bine adăpostiți pe coastă, deschid și ei focul. Cavaleria, încolțită pe flanc și din față, se revarsă înapoi peste infanteriștii din Alès, care, pentru a fugi mai repede, aruncă puștile, fiecare în greutate de unsprezece livre. Numai trei morți în rîndul camizarilor, care culeg o frumoasă recoltă de arme. A doua zi, zi de Crăciun, la Vezenobres o mare adunare îl numește pe Cavalier comandant suprem prin aclamații. Catinat vine să se pună sub ordinele lui și devine șeful cavaleriei camizarilor.

Această trupă de rebeli semăna din ce în ce mai mult cu o adevărată armată. Mărșăluia ziua cu stindardele desfășurate, bătînd toba.

Și era urmată de femei, ca toate armatele de atunci.

— Dar erau neveste, le-au apărat cronicarii și istoricii protestanți. Sau proroci̦e, care știau că, dacă-și pierd fecioria, izvorul lor de inspirație va secătui.

Da, asemenea femei existau. Cea mai celebră dintre proroci̦e, Marie Mathieu, zisă Marie cea Mare, era o fată înaltă, urîtă și ofilită. Cavalier credea în inspirația ei, îi asculta părerea cînd trebuia să condamne la moarte sau să grați̦eze. Marie era, într-un anumit fel, isterică, inse-

tată de sînge : ea le dădea ultima lovitură răniților vrăjmași. Nu era singura care făcea această groaznică treabă. Și nu erau numai fecioare printre cele care urmau armata, sau, dacă erau, nu rămîneau mult timp. „Camizarii duc o viață groaznică — a scris un contemporan —, fetele se culcă nestînjenit și fără rușine cu băieții pe care-i iubesc". Cine știe dacă nu existau la urma urmelor în aceste batalioane de femei din Ceveni mai multe îndrăgostite decît tîrfe !

„În Ceveni, colonelul meu ducea cu el o țărăncuță pe nume Isabeau. Ea mînca și se culca cu el." Această confidență i-a fost făcută în 1708 doamnei du Noyer, originară din Nîmes, emigrată în Olanda, de Daniel Guy, care avea să fie credinciosul locțiitor al lui Cavalier în surghiun. Legătură care nu trebuie cîtuși de puțin să surprindă, fiind vorba de un băiat voinic de douăzeci și trei de ani, ci mai degrabă să impresioneze, în mijlocul atîtor cruzimi.

În timpul iernii 1702—1703, camizarii au fost stăpînii Cevenilor. La 5 ianuarie 1703 trupele lui Cavalier au intrat în Belvezet, sat catolic de lîngă Euzet, în număr de patru sute, în rînduri de patru, precedați de șase tobe și trei cimpoaie. Veniseră să caute arme. Camizarii au luat toate puștile miliției, au dat foc bisericii și unui număr de patruzeci și două de case și au ucis treisprezece locuitori. După patruzeci și opt de ore, la Métairies-de-Gaforel, au înfrînt un detașament condus de căpitanul Poul, care a fost ucis. Îndrăzneala lor deveni cu atît mai mare și mulți le dădură camizarilor un nou nume : „cutezătorii", deoarece cutezau.

Mai existau și alte trupe decît cele ale lui Cavalier, organizate mai puțin militărește, dar din cînd în cînd vrednice de temut, care operau în Ceveni. Profetul Jouamy avea ca punct de sprijin Genolhac, unde nici măcar trupele regelui nu îndrăzneau să-l atace. Acolo se țineau adunări de mai mult de două mii de persoane. În februarie 1703 părăsi brusc tîrgul, ducînd cu el o parte din populație. Cincizeci de regaliști, comandați de căpitanul Marsily, ocupară atunci Genolhac. Jouamy, alegînd bine momentul se întoarse pe nepusă masă.

Episodul poate fi reținut ca unul dintre cele mai cumplite din cadrul unui război bogat în grozăvii. Că nici un

soldat n-a scăpat cu viață nu surprinde pe nimeni. Dar locuitorilor care îi găzduiseră li se tăie beregata, li se scoaseră ochii, li se smulse limba, li se băgară în gură tăciuni aprinși. O mamă fu arsă împreună cu cei cinci copii ai ei.

Scrisori secrete continuau să circule între Ceveni și Geneva. Pastorii, liniștiți în refugiul lor, vedeau cu groază cum creșteau atrocitățile. Ei erau neliniștiți și cînd vedeau o întreagă regiune pradă profetismului, iluminismului. O scrisoare de blam semnată de un număr dintre ei fu pusă în circulație. Profeții și camizarii dădeau din umeri.

— Trebuie să mergem pînă la capăt !

O voiau cu atît mai mult, cu cît soldații regelui dădeau semne de oboseală. Antrenamentul antiguerilă face astăzi parte din instrucția militarilor, dar timp de secole guerila a demoralizat orice armată regulată. Soldații regelui nu erau deprinși nici măcar să lupte iarna. În acest anotimp stăteau la căldură în garnizoanele și forturile lor. Și toți simțeau că contele de Broglie era un conducător militar incapabil. Despre această incapacitate se află și la Versailles și, la începutul lunii martie 1703, Ludovic al XIV-lea îl destituí pe Broglie din postul lui.

Militarul trimis în locul lui ca să nimicească mai puțin de două mii de rebeli comandați de ofițeri improvizați era mareșalul de Montrevel, promovat în acest grad cu mai puțin de trei luni în urmă, e adevărat. El sosi la Nîmes la 14 februarie și fu primit la Poarta coroanei de toți consilierii în mare ținută. Era un bărbat foarte frumos, foarte mîndru de asemănarea lui cu regele.

— Am adus cu mine trupe proaspete. O să punem capăt acestei revolte a țăranilor.

Ideea lui era simplă : să lovească dur și neîntrerupt. La 21 și 27 martie satele Mialet și Soumane au fost arse în întregime. Locuitorii lor, bărbați și femei, au fost trimiși la galere sau la pușcărie. Cavalier răspunse după patruzeci și opt de ore acestui nou gen de ofensivă : mai multe cătune catolice au fost jefuite, unui preot i-a fost sfărîmată țeasta, iar în mijlocul ruinelor — cadavre carbonizate : cadavre de bărbați, de femei și de copii.

Vedem cu stupefacție că o oarecare viață mondenă continua să se desfășoare în orașele din regiune. Nobilii

dădeau baluri pentru fiicele lor, invitînd ofiţerii din armata regală aduşi de război. Montrevel, găzduit la Nîmes, îi trimitea răvaşe înflăcărate doamnei de Soustelle, care stătea la Alès. Camizarii interceptau uneori această corespondenţă.

În ziua de Florii din 1703, un ofiţer îndrăzni, după o oarecare şovăială, să-l deranjeze pe Montrevel, care lua masa într-o companie galantă.

— Domnule mareşal, mai mult de o sută cincizeci de hughenoţi s-au adunat într-o moară din suburbia Porte-des-Carmes, foarte aproape de-aici. Cîntă psalmi.

— Aduceţi-mi calul ! Să vină dragonii !

Cei care cîntau psalmi, bărbaţi, femei şi copii, nu aveau arme şi, contrar obiceiului, nici un camizar nu apăra adunarea lor. E greu de înţeles această imprudenţă. Oricum, Montrevel sosi cu dragonii lui, care împresurară obiectivul, apoi sparseră uşile. Moara deveni îndată un abator, sîngele şiroia pretutindeni. Nenorociţii care săreau pe fereastră erau străpunşi cu săbiile. Un servitor al lui Montrevel, profund mişcat, vru să salveze o tînără : fu condamnat la moarte pe loc şi executat, ca şi fata. Mareşalul găsea că lucrurile nu mergeau destul de repede. Leacul era atunci foarte simplu : incendiul. Ultimele victime pieriră arse. A doua zi, moara înnegrită fu rasă de pe faţa pămîntului.

Tot a doua zi, Cavalier năvălea împreună cu şase sute de oameni în satul Moulézan de lîngă Uzès, în majoritate catolic. Treizeci şi două de case incendiate şi locuitorii lor măcelăriţi. O înspăimîntătoare mişcare oscilatorie de atrocităţi, care părea că n-avea să se sfîrşească niciodată.

De cîtăva vreme la acţiune participa de partea catolicilor ciudata miliţie a „cadeţilor crucii". Monseniorul Fléchier, episcop de Nîmes, avusese ideea acestor companii libere, care, credea el, vor duce lupta de contraguerilă mai bine decît trupele regulate. Montrevel consimţise. Cadeţii crucii aveau oficial misiunea de *a apăra* comunităţile şi satele catolice, dar o contraguerilă strict defensivă este, evident, de neconceput. Cadeţii acţionară ca şi camizarii, organizaţi ca şi ei în mai multe bande, prin lovituri de forţă şi elemente de surpriză. Dar ei erau hrăniţi şi plătiţi ca soldaţi ai regelui. Căpeteniile lor erau Florimond de Bergerac, un hercule care, cu un comando

de numai treizeci de oameni, opera în împrejurimile oraşului Nîmes, Lefèvre, fost ofiţer, şi doi clerici : preotul de la Sfînta Cecilia din Andorge şi sihastrul de la Prime-Combe. Acesta, după ce sihăstria (în apropiere de Sommigres) îi fusese pustiită de camizari, obţinuse de la episcop permisiunea de a renunţa pentru o vreme la viaţa de pustnic.

Ţăranii din Ceveni trăiau acum tot timpul sub teroare, somaţi rînd pe rînd de soldaţi, de camizari şi de cadeţii crucii să le dea adăpost şi alimente, ameninţaţi de către aceştia cu cele mai crîncene acte de violenţă dacă ar acorda un ajutor cît de mic adversarului. Aceste ameninţări erau întotdeauna respectate. Printre nenumăratele atrocităţi trebuie să trecem la pasivul camizarilor numeroase castrări de preoţi catolici.

— Era cu o ibovnică !

Sau era acuzat sau bănuit că are una, ori pur şi simplu vreun camizar era încercat în ziua aceea de acest gen de sadism. Camizarii le spintecau femeilor însărcinate pîntecele : „O să fie un eretic mai puţin !". Regaliştii şi cadeţii crucii făceau acelaşi lucru, invocînd acelaşi argument.

În cursul verii din 1703, Jean Cavalier îi trimise lui Montrevel o scrisoare extrem de importantă. Era lungă şi înţesată cu pasaje din *Biblie :* „Am pus mîna pe arme numai pentru a ne apăra libertatea de conştiinţă, spune în esenţă şeful camizarilor. Episcopii şi preoţii ne-au maltratat vreme îndelungată şi rău de tot. Sîntem gata să depunem armele dacă maiestatea-sa ne acordă libertatea religioasă şi-i eliberează pe aceia dintre ai noştri care sînt deţinuţi sau condamnaţi la galere. Ea nu va avea atunci supuşi mai leali decît noi, vom fi gata să ne vărsăm sîngele ca s-o slujim. Dar dacă refuză, întrucît trebuie să dai ascultare mai degrabă Domnului Dumnezeu, decît regelui, ne vom apăra pînă la capăt". Semnat : „Cavalier, conducătorul trupelor trimise de Dumnezeu". Datat : „în Deşert, 14 septembrie".

Consecinţele acestei propuneri au fost neaşteptate şi, în cele din urmă, dezastruoase. Montrevel comunică fără îndoială la Versailles oferta condiţionată de supunere a lui Cavalier, sugerînd probabil să nu fie luată în seamă,

deoarece îl vedem pe rege refuzîndu-i, într-o instrucțiune dată la puțină vreme după aceea, autorizația de a-i extermina sistematic pe noii convertiți de la țară : „Maiestatea-sa nici n-a vrut să audă vorbindu-se de vărsare de sînge". Urma o listă în care erau înșirate vreo douăsprezece tîrguri ce trebuiau lăsate în pace. Întotdeauna se aflau în preajma regelui adepți ai politicii de liniștire a spiritelor. Dar erau și strategi care i-au arătat că alte sate trebuiau distruse pentru a-i lipsi pe rebeli de punctele lor de sprijin. Mai exact treizeci și trei de parohii.

Ordonanța regală a fost difuzată pretutindeni. Locuitorii din satele menite să fie „rase" trebuiau, înainte de 29 septembrie, să evacueze casele, pornind cu mobile, provizii și vite în căutarea unui adăpost în cel mai apropiat tîrg neamenințat de această măsură. Cei ce nu aveau să găsească nimic aveau să fie îndreptați spre Carcassonne, Béziers și Montpellier. Montrevel făcu apel la contele de Peyre.

— Strîngeți de urgență două mii de lucrători ca să-i ajute pe soldați la dărîmarea caselor.

Nu cred că mai e nevoie să spun că rîndurile maquis-ului camizar au fost îngroșate cu o bună parte din țărănimea condamnată să-și părăsească locuințele. Soldații și lucrătorii rechiziționați sosiră în sate pustii. Singurul zgomot ce se auzea era al ploii căzînd pe acoperișurile făcute din pietre lătărețe. Iar aceste acoperișuri și ziduri de granit înfruntau cazmaua cu un fel de ironie medievală. Generalul Julien, care conducea operațiile, îi trimise lui Montrevel un curier : „Cer autorizația de a folosi focul".

I se acordă. Ca să ardă ce ? Numeroși țărani se gîndiseră să scoată ușile și ferestrele și să le ia cu ei. Nu mai rămăseseră decît aceste acoperișuri și ziduri refractare. Soldații cărau în sate crengi și copaci tăiați, aprindeau ruguri și dădeau foc. Incendiile au fost mai puțin eficace cît spectaculoase. Numeroși țărani putură să se întoarcă la ei acasă puțin mai tîrziu, în mod clandestin, după „ardere".

Arderea continua mai ales în inimi și în minți. Primarul unui tîrg în majoritate catolic primi următoarea scrisoare : „Noi, contele Roland, general al trupelor protestante din Franța reunite în Ceveni, în Languedoc, ordonăm locuitorilor din Saint-André-de-Valborgne să-i

avertizeze pe preoți și pe misionari că le interzicem să oficieze slujba divină și să se retragă în altă parte dacă nu vor să fie arși de vii atît ei, cît și adepții lor. Nu le dăm decît trei zile pentru a îndeplini prezentul ordin". L-am mai întîlnit pe „contele Roland", care nu era altul decît Pierre Laporte, nepotul lui Gédéon. La treizeci de ani își luase acest nume și acest titlu din *Cîntecul lui Roland* și poate și pentru a uita că-și începuse viața jugănind oi și porci. Avea dinții stricați și fața ciupită de vărsat, însă, datorită unei anumite prestanțe, aceste neajunsuri nu se mai observau. Era viteaz și viclean. Se dovedea infinit mai slab strateg și organizator decît Cavalier, pe care-l invidia, dar era încăpățînat.

Cavalier, în schimb, ripostă la dărîmarea și arderea caselor întronînd teroarea în cîmpie. La 20 decembrie 1703, la Tornac, împreună cu opt sute de pedestrași și două sute de călăreți, atacă două sute cincizeci de soldați care escortează patru companii de pușcași cu destinația Anduze. Regaliștii sînt puși pe fugă. Șeful lor, domnul de la Haye, îi scrie unui prieten : „Știi că sînt un vechi ofițer, obișnuit să vadă foc și să-i țină piept. N-am riscat niciodată atît de mult ca în această împrejurare".

Cavalier era foarte bine informat asupra tuturor mișcărilor regaliștilor : țăranii care-i erau complici aprindeau pe dealuri focuri, pe care le acopereau și le descopereau după un anumit cod ; ștafetele lui se deghizau în bătrîni și, cînd zăreau pe cineva, se prefăceau că de-abia pot să meargă.

Răspîndirea de informații false în rîndurile dușmanului este un vicleșug tot atît de vechi ca războiul. La 14 martie 1704 Cavalier atrase trupele regale într-o capcană, trimițîndu-i lui Montrevel un bilet în care se spunea că la Saint-Chapte se dau lupte, cînd, în realitate, acolo nu se petrecea nimic. Dragonii au fost întîmpinați cu focuri de pușcă și au înregistrat pierderi. Montrevel, furios, trimise toate trupele de care dispunea pe urmele lui Cavalier. Ca toți soldații din toate armatele din lume, nici aceștia nu se lipseau de vin ori de cîte ori aveau prilejul să-l deguste, iar Cavalier lăsa într-adins băutură în sate.

Bătălia începu la 15 martie la Devès de Martignargues, aproape de Gardon, după ce Cavalier le ţinu trupelor sale o predică, prorocind întrucîtva : „Copii ai Domnului, nu vă temeţi. Ridicaţi-vă, căci cel veşnic este cu noi. Nici unul din voi nu-şi va pierde viaţa". Realist şi vrînd numai luptători cu un moral de fier, el adăugă totuşi că cei care se îndoiau de izbîndă puteau să dea înapoi. Vreo şaizeci de oameni se folosiră de această permisiune.

Cei cinci sute de pedestraşi din „batalionul de marină", plasaţi împreună cu alte trupe sub ordinele colonelului de la Jonquière, atacară de la prea mare distanţă, deschizînd focul cu muschetele. Pînă să-şi încarce din nou puştile lor lungi şi grele, infanteriştii camizari veniră peste ei, trăgînd de la doi paşi. Cavaleria camizară (doar treizeci de călăreţi), pînă atunci bine adăpostită, schimbă de flanc, în timp ce ceilalţi trăgători atacară din partea opusă. Regaliştii se împrăştiară care-ncotro. Colonelul de la Jonquière, dat jos de pe cal, o luă la goană cu primul cal ce-i ieşi în cale. Onoarea regaliştilor fu salvată de ofiţerii batalionului de marină, care, aşezîndu-se în careu, se lăsară ucişi cu toţii. Bătălia a costat trupele lui Montrevel douăzeci şi doi de ofiţeri şi trei sute de oameni. Camizarii n-avură decît doisprezece răniţi, dintre care mortal doi. Îi urmăriră pe regalişti pînă cînd un riuşor le tăie retragerea. Şi acolo avu loc un frumos măcel. Proroceţele îi dădură gata pe răniţi.

Prada învingătorilor număra optzeci de cai, printre care şi cel al colonelului de la Jonquière, pe care Cavalier şi-l luă pentru sine, plus o cantitate de arme, haine şi pălării minunate, de care hoiturile nu mai aveau nevoie. Cavalier şi camizarii săi se împodobiră cu ele ca să intre în Vezenobres în cîntecul psalmurilor ce sărbătoreau victoria lui Israel asupra amaleciţilor.

„Într-un ţinut puţin accidentat, o bandă de ţărani a pus pe fugă în plină zi o trupă numeroasă şi considerată ca valoroasă". Vestea înfrîngerii de la Martignargues, atunci cînd ajunse la Versailles, fu socotită la început drept neverosimilă. Confirmată, ea ului. În aceeaşi seară, Ludovic al XIV-lea îl destituia pe Montrevel din funcţiile sale :

— Îl va înlocui domnul de Villars.

Încă un mareșal, acesta adevărată căpetenie militară, erou al trecerii Rinului, învingător al turcilor și al imperialilor. Simpla sa numire va schimba totul în Ceveni, dar în felul cel mai surprinzător și chiar cel mai paradoxal.

Montrevel, înțepat, jignit de moarte, hotărît să demonstreze că punerea lui în disponibilitate este nemeritată, luptă în persoană, pentru prima oară de la sosirea sa, în fruntea trupelor în cursul unei operații organizate (în sfîrșit !) cu multă inteligență tactică. Îi surprinde pe camizari la Nages, îi înfrînge, iar Cavalier e cît pe ce să fie capturat. Pierderile regaliștilor : optzeci de oameni, iar ale camizarilor opt sute de morți, dintre care trei profeții. Chiar a doua zi, Montrevel trimite la Versailles un sol cu porunca de a mîna caii pînă la sleire : „Am onoarea să aduc la cunoștință maiestății-voastre că, executînd ordinele sale, plec, îndreptîndu-mă spre Guyenne, după ce am avut deosebita fericire de a înfrînge complet trupa lui Jean Cavalier și pe cea a lui Catinat, ale căror rînduri fuseseră întărite cu numeroși tineri din Ceveni".

O bătălie pierdută nu înseamnă un război pierdut decît atunci cînd războiul istovitor a durat prea mult. Atunci norocul schimbă tabăra. În cîteva zile, vestea înfrîngerii de la Nages se răspîndi în toată regiunea Cevenilor. Ea lovește ca un semn al lui Dumnezeu și oamenii spun : „Sîntem pierduți". Se petrec niște fapte cu neputință de închipuit doar cu cîteva săptămîni mai înainte : camizarii care au supraviețuit bătăliei de la Nages, urmăriți de regaliști, istoviți, unii răniți și cu sîngele șiroind, văd, cînd cer adăpost, că ușile le sînt închise în nas. Cavalier simte că acei credincioși care i s-au alăturat în sectorul peșterilor de la Euzet — acolo îi regrupează, în apropiere de arsenalul său — și-au pierdut forța de luptă, nu mai vor să învingă sau să moară. Două sute dintre ei vor muri totuși pe aceste meleaguri, căci trupele lui Lalande i-au urmărit și-i zdrobesc, iar ce-i mai rău se întîmplă curînd după aceea : o femeie din Euzet, a cărei comportare a părut suspectă (ea îi aproviziona pe camizari), este arestată, supusă la cazne, de mai multe

ori urcată în streang și dată jos și, mai mult moartă decît vie, „nu mai ține". Ea îi conduce pe regaliști pînă la peșteri.

Și de data aceasta Cavalier izbutește să scape, dar consideră pierderea peșterilor ca ceva ireparabil. „Am pierdut dintr-o dată o mare cantitate de arme, întreaga mea muniție, toți banii... Mai înainte aveam întotdeauna mijloace de a mă redresa, dar acum am rămas fără nici unul".

— Ei bine, ce, oamenii ăștia nu erau toți supuși ai regelui, nu trebuia să ne încredințăm dacă erau vinovați sau nu ? Nu mai vreau să văd la intrarea în fiecare tîrgușor roțile astea, spînzurătorile, eșafodurile, să dispară toate astea ! Sînt aici numai ca să lupt sau ca să iert.

Se întîmplă prea rar, și lucrul nu le reușește întotdeauna, ca mari conducători militari să fie omenoși, zgîrciți cu sîngele soldaților și al populației. Mareșalul de Villars, chiar înainte de a părăsi Versailles-ul, lua cunoștință de tot dosarul „Ceveni".

— Dacă maiestatea-voastră îmi îngăduie, i-ar fi spus el lui Ludovic al XIV-lea, voi încerca să pun capăt cu blîndețe nenorocirilor acolo unde asprimea mi se pare nu numai de prisos, dar contraindicată.

De cum ajunse în Languedoc, discută îndelung cu Basville. Cîteva zile mai tîrziu trimise în toată regiunea Cevenilor călăreți care duceau cu ei noua armă pe care se hotărîse s-o folosească : afișe. Imprimate la Nîmes și la Montpellier, ele aveau două formate : mari pentru orașe, mai puțin mari pentru sate.

În esență, textul lor era următorul : „O amnistie completă este oferită tuturor rebelilor care în următoarele opt zile se vor retrage la casele lor împreună cu armele lor. Dacă se vor încăpățîna să rămînă rebeli, vor fi tratați cu cea mai mare asprime împreună cu toți cei care-i sprijină. Cei care cred că, după pierderile suferite, vor mai putea să reziste multă vreme, și-au pierdut cumpătul. Răul pricinuit de această răscoală a ținut prea îndeajuns. Trebuie sau să te supui sau să te aștepți să fii zdrobit". În același timp, Villars punea să se repete pretutindeni că cei ce se vor întoarce acasă nu vor fi hărțuiți în nici un

fel ; a întemnițat sau a executat cîțiva cadeți ai crucii jefuitori și călăi și a scos din pușcărie hughenoții închiși în urma unor acuzații mincinoase sau fără cel mai mic pretext.

Mareșalul își preluase funcțiile la 21 aprilie. La 1 mai primi o scrisoare de la Cavalier, care definea încă o dată scopurile răscoalei : libertatea de întrunire și posibilitatea pentru răzvrătiții care depun armele de a părăsi regatul. Urma o frază nu prea limpede, dar care dovedea o dorință de negociere. Villars așteptă cîteva zile (el lansă patrule de recunoaștere între Uzès și Alès ca să vadă unde ajunseseră cu adevărat răzvrătiții și totodată nu voia să dea impresia că de-abia așteaptă tratativele), apoi, din ordinul său, comandantul de brigadă Lalande, care-și avea sediul la Alès, îi trimise lui Cavalier un mesaj : „Să ne întîlnim". După elaborarea unui protocol foarte precis, întîlnirea avu loc la 12 mai pe podul din Avène, în apropiere de Saint-Hilaire-de-Brethmas.

Cavalier se apropie de pod însoțit de optzeci de camizari, lăsîndu-i aproape pe toți la două bătăi de pușcă de pod și nepăstrînd pe lîngă el decît opt călăreți, care se opriră la o sută de metri. Cei douăzeci și cinci de dragoni ce-l escortau pe Lalande, care venea din față, se opriră și ei la o sută de metri. Cei doi bărbați coborîră de pe cai și se îndreptară unul spre celălalt. Lîngă Lalande pășea un băiețel de vreo zece ani : fratele mai mic al lui Cavalier, capturat la Euzet, și pe care comandantul de brigadă îl dădea înapoi ca semn al bunelor sale intenții. Pentru a și le arăta pe ale sale, Cavalier își descărcă în aer cele două pistoale ale sale. Negocierile începură. Ele aveau să dureze două ore.

De o parte și de alta a podului, dragonii și camizarii își urmăreau șefii. Îi vedeau ducîndu-se și venind, oprindu-se, discutînd cu însuflețire. În mai multe rînduri, Cavalier își scoase pălăria. Ciudată întîlnire cavalerească la capătul unui război inexpiabil și nimic nu arăta încă sfîrșitul lui. Dar această întîlnire, tocmai fiindcă avea loc după atîtea grozăvii, era un semn. Iar Lalande nu venise la întrevedere cu mîinile goale : în afara amnistiei pentru camizari, îi oferea lui Cavalier personal un brevet de colonel cu o pensie de o mie două sute de livre.

Cei de față văzură în sfîrșit pe cei doi negociatori salutîndu-se și despărțindu-se unul de altul. În aceeași seară, Lalande îi înmînă lui Villars, care se afla la Nîmes, scrisoarea de supunere condiționată a lui Cavalier. Conducătorul camizarilor cerea, în afara amnistiei generale, pentru el permisiunea de a părăsi regatul împreună cu patru sute de credincioși pe cheltuiala regelui și pentru toți permisiunea de a emigra pe cheltuiala lor ; în sfîrșit, punerea în libertate a tuturor deținuților. În post-scriptum cere aceleași favoruri pentru trupele de camizari care nu erau sub ordinele sale, îndeosebi pentru cea a lui Roland.

— Slavă Domnului, spuse Villars, că nu cere libertatea cultului !

Trimise imediat un curier în direcția Versailles. Se încheiase un armistițiu, Cavalier n-avea de ce să se mai ascundă. Ba chiar fu primit cu plăcere (16 mai) la Nîmes, în grădina mănăstirii franciscanilor, de către Villars și Basville, în fața mai multor sute de locuitori din Nîmes, muți de uimire. În memoriile sale, Villars spune că a fost surprins găsind atîta bun-simț și fermitate la un țăran de douăzeci și doi de ani. Mulțimea îl aclamă pe Cavalier cînd se îndepărtă, toată lumea voia să le dea de băut camizarilor din escorta sa. După ce a cinat la Saint-Cézaire, eroul zilei rosti în public o lungă rugăciune pentru rege, mareșal și intendent, „atît de mișcătoare, încît adunarea plînse". Acest veac se înduioșa ușor (Ludovic al XIV-lea plîngea la tragedii) și tot atît de ușor devenea crud.

— Cavalier e un trădător ! Trebuie să continuăm lupta pînă la moarte !

Așa vorbea „contele Roland", cu convingere, fără îndoială, dar și cu ciudă că-l vede pe rivalul său transformînd o predare într-un triumf. Cavalier îl întîlni în trei rînduri fără să reușească să-l convingă că de acum înainte lupta era zadarnică.

Curierul trimis de Villars la Versailles avu nevoie de zece zile ca să se ducă și să se întoarcă, performanța cea mai bună a epocii. Ludovic al XIV-lea subscria la condițiile lui Cavalier.

„Eroul din Ceveni" va părăsi acum scena pe care strălucise. La 26 iunie 1704 părăsește provincia Languedoc. Trecerea sa e semnalată la Vienne, la Lyon, la Mâcon (6 iulie). La 15 iulie îl vede pe rege la Versailles. A povestit el însuși această uluitoare întrevedere în memoriile sale. „A născocit-o — au spus unii istorici. — În cel mai bun caz, doar l-a zărit pe rege". E adevărat că, pînă și în epoca noastră, oamenii primiți de un personaj important, fie și pentru un minut, amplifică în povestirile lor durata întrevederii și își atribuie un rol istoric. Totuși domnul Frank-Puaux, autorul studiului critic care însoțește memoriile lui Jean Cavalier, afirmă că a verificat aserțiunile autorului, a cărui povestire, dealtfel, nu sună fals.

Îl vedem pe Cavalier, de obicei atît de plin de încredere în el, ba chiar, să spunem, de tupeu, „tremurînd deodată tot" de îndată ce cel mai mare rege din lume îi aruncă o privire. Apoi își revine și istorisește nenorocirile coreligionarilor săi. Cînd Ludovic al XIV-lea îl întreabă dacă vrea să devină catolic, el răspunde că e gata să-și dea viața pentru rege, dar că nu-și poate schimba religia.

— Bine. Să fiți mai înțelept pe viitor.

„Ludovic al XIV-lea, care proscrisese calvinismul cu atîta trufie, încheie pace cu ucenicul de brutar", a scris Voltaire. Ironie prostească din partea unui spirit ce se voia luminat. Faptul că a încheiat pace cu un ucenic de brutar rămîne unul din adevăratele titluri de glorie ale regelui-soare.

Cavalier trecu în Elveția, apoi în Anglia. Căsătorit cu o domnișoară din Ponthieu, muri în 1740 în vîrstă de cincizeci și nouă de ani. Era în acel moment maior general[1] al armatei engleze și guvernator al insulei Jersey.

După plecarea lui din Ceveni, războiul agoniză. Roland, trădat pentru o sută de ludovici de aur, fu încercuit și doborît în apropiere de castelul de la Castelnau-Valence la 15 august 1704. O lună mai tîrziu, Ravenel, un alt conducător camizar, trădat și el, reuși să fugă. Aceste trădări erau un indiciu că nimeni nu mai voia război. Catinat se predă și Villars îi permise să plece la Geneva.

[1] Adjunct al comandantului suprem al armatei pentru probleme administrative. — *Nota trad.*

Asupra marelui masiv muntos domnea calmul. Din nou apărură pe coaste pete cenușii : oile, care de departe păreau atît de nemișcate. În satele cu ziduri înnegrite, țăranii reîncepeau să ridice șarpante, își reparau acoperișurile din pietre lătărețe și își aduceau înapoi mobilele sărăcăcioase. Spectacol surprinzător, soldații se duceau și veneau, amestecîndu-se printre ei, nu pentru a-i mai ucide sau constrînge, ci pentru a-i ajuta. Trupa ajuta și ea la arat, la semănat, la strîngerea recoltei, deoarece pe vremea aceea mai fiecare era țăran în Franța.

Anii treceau. Singurele detunături ce se auzeau, repercutate de munți, erau cele ale puștilor vînătorilor. Uneori, foarte rar, în zori sau la asfințit, cîte un răpăit scurt de pușcă te făcea să ciulești urechea :

— E profetul. Mai are de furcă cu jandarmeria.

După mai bine de șase ani de la plecarea lui Cavalier, Abraham Mazel, iluminatul, neînduplecatul, mai străbătea Cevenii, cu *Biblia* și pușca sa. Jandarmeria călare îl ucise lîngă Uzès la 17 octombrie 1710.

„Părinții au mîncat poame verzi, iar copiilor li s-au strepezit dinții". Violența naște ură și o perpetuează peste veacuri. Ce generație avea să succeadă locuitorilor din Ceveni care îndураseră persecuțiile și torturile și care plătiseră ochi pentru ochi, dinte pentru dinte ?

Antoine Court, născut în Ardèche în 1696, fusese unul din acești copii crescuți în climatul violenței și al fricii, dus în brațe la adunările clandestine, speriat de fugi și de împușcături și ale cărui vise vorbite deveneau profeții. Or, Sfîntul Duh trebuie să se fi manifestat, într-adevăr, în el : încă de pe cînd era tînăr pastor, cu un zel cu nimic mai prejos de cel al fanaticilor, predică și iar predică o singură idee : nonviolența. El reia acea idee a rezistenței în nonviolență, cea a predicatorului protestant Brousson, cea a primilor creștini prigoniți în Roma.

La 21 august 1715, zece zile după moartea lui Ludovic al XIV-lea, el întruni la Monoblet primul conciliu al unei biserici protestante noi : Biserica Deșertului. În total nouă persoane, care iau hotărîrile următoare, dintre care primele două vor asigura pentru multă vreme calitatea protestantismului : severitate în alegerea pastorilor, reacție îm-

potriva fanaticilor, interdicția pentru femei de a predica. Din 1715 pînă în 1763, șapte concilii, animate de același spirit, vor organiza viața Bisericii Deșertului.

Persecuțiile n-au luat sfîrșit. Ultima condamnare la galere, ca și afacerea Calas (la Toulouse, un negustor calvinist acuzat de a-și fi ucis fiul fiindcă și-ar fi renegat credința este tras pe roată de viu ; sentință casată în 1765) datează din 1762. Dar înfruntarea fizică violentă dintre catolici și protestanți s-a isprăvit în Franța și chiar fanatismul care îi opunea se potolește.

Revăzînd în gînd desfășurarea lungii lupte fratricide în Europa, îmi spun că poate nu mi-am făcut pe deplin datoria de istoric atunci cînd n-am situat-o mai des în contextul său istoric, atît de strălucit în unele momente.

E adevărat că papii Renașterii, aproape toți mai mult suverani temporali decît pontifi, au lăsat moștenire omenirii un tezaur uriaș, protejînd genii ca da Vinci, Michelangelo, Rafael, Tizian, Correggio. E adevărat că perioada franceză a sfîșierii pricinuite de războaiele religioase a văzut înălțîndu-se cele mai frumoase construcții arhitecturale ale noastre, de la Luvru la castelele de pe Loara, împodobite de alte genii — Jean Goujon, Germain Pilon, Primaticcio, Jean și François Clouet, Cellini —, fermecate de muzica rafinată a lui Roland de Lassus și Clément Janequin, în timp ce Ronsard, Agrippa d'Aubigné, Joachim du Bellay, toți poeții „Pleiadei" și Montaigne construiau și ei castelele lor nevăzute și nepieritoare. Cît despre secolul lui Ludovic al XIV-lea, cum să i se conteste titlul de marele secol și cum să i se enumere geniile ?

Dar un activ impresionant trebuie să fie înscris de asemenea în bilanțul religios. Mistici iluștri și mari reformatori au strălucit pe cerul religiei catolice în timpul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea : sfîntul Jean de la Croix, sfînta Thérèse d'Avila, sfîntul Charles Borromée, și în timpul primilor șaizeci de ani ai secolului al XVII-lea : sfîntul François de Sales, cardinalul de Bérulle, sfîntul Jean Eudes, Alain de Solminihac. Secolul galerelor, al războiului din Ceveni și al atît de discutabilei companii a sfintei împărtășanii a fost și cel al „domnului Vincent" [1].

[1] *Vincent de Paul* (1581—1660) — preot renumit pentru caritatea sa. — *Nota trad.*

Ludovic al XIV-lea, păcătosul public, a murit recunoscîndu-şi toate greşelile şi căindu-se.

În toate epocile am văzut succesiv şi chiar simultan ceea ce-i mai bun şi ceea ce-i mai rău. E adevărat că, de-a lungul acestor vicisitudini, lupta fratricidă a înscris, a menţinut o continuitate funestă. Ea a făcut în parte sterile străduinile reformatorilor catolici şi a hrănit ateismul secolului luminilor, care avea să ducă la prigoana religioasă revoluţionară. A fost nevoie de această încercare pentru ca libertatea de conştiinţă şi a cultului să fie înscrisă mai întîi în legi, apoi în fapte. Dar nici astăzi fanatismul religios nu s-a stins cu totul în Europa.

ULTIMELE FLĂCĂRI

Într-o scrisoare adresată în februarie 1847 lordului Wellington de domnul Cummins, magistrat al contelui de Cork, în Irlanda, găsim următorul pasaj : „În 1846, pe un ger de decembrie, un magistrat din comitatul nostru este trimis în parohia Mirog împreună cu cinci oameni ce cară pîine. Satul pare pustiu, peste tot domnește o liniște lugubră. Magistratul intră în prima casă care i se deschide. În semiîntuneric, pe o mînă de paie, zărește un bărbat, o femeie și patru copii într-un hal fără hal de slăbiciune și dogorind de febră. Vor muri cu toții. Dar deodată de pe stradă se aud niște strigăte răgușite și sălbatice. La vederea și la mirosul pîinii apar două sute de năluci cu privirea rătăcită. Sînt aproape goi, descărnați și tremură ca varga de frig. Într-o altă casă, două cadavre înghețate, sfîșiate de șobolani. Mai departe, pe pămîntul gloduros al unei colibe trag să moară șapte persoane, lîngă care e un mort pe care nimeni n-a avut puterea să-l ia de acolo și să-l îngroape".

Un prinț de sînge englez, căruia i-a fost comunicată această informație, dădu din umeri :

— Irlanda nu se află într-o stare atît de jalnică. Mi s-au dat asigurări că niște cartofi mucegăiți amestecați cu alge marine și iarbă într-o proporție potrivită alcătuiesc o hrană foarte sănătoasă. Știm cu toții că irlandezii pot să

trăiască cu orice şi că iarba nu lipseşte de pe cîmpuri, chiar dacă nu se găsesc cartofi.

Într-adevăr, la baza celebrei foamete din Irlanda (un milion de morţi) din 1846—1848 a stat o boală a cartofului. „Foamete ? — scrie Bernard Shaw. — Nu ! Privaţiune. Cînd un ţinut geme de prea multă hrană şi o exportă, nu poate fi vorba de foamete". Irlanda avea din belşug grîu, orz, produse lactate şi carne. Dar această bogăţie era exportată toată în Anglia pentru a-i plăti pe moşierii englezi posesori a cinci şesimi din teritoriu şi a nouă zecimi din pămînturile cultivabile. În 1846 Irlanda, presărată cu hoituri scheletice, a trimis în Anglia 5 438 639 de hectolitri de grîu.

Cei care au scăpat cu viaţă în urma foametei, dar nu erau în stare să muncească şi să continue a-şi plăti arenda, erau izgoniţi. Singura ieşire pentru ei era emigrarea. Din 1847 şi pînă în 1866, 3 659 000 de irlandezi au debarcat în Statele Unite. Porniseră cu mult mai mulţi, dar erau într-o asemenea condiţie fizică şi fuseseră atît de bine îngrijiţi la bordul vapoarelor care-i transportau, încît în timpul traversării mai bine de a zecea parte din ei au murit. Aceste transatlantice erau supranumite vapoare-coşciug.

Cînd o ţară e supusă la mari încercări, acestea pot avea urmări ireversibile. Economia irlandeză nu şi-a mai revenit niciodată după marea foamete şi după emigrarea ce i-a urmat, iar structura socială a ţării şi mentalitatea locuitorilor ei s-au schimbat pentru totdeauna.

Leşurile celor morţi în timpul foametei din 1846—1848 erau mai toate ale unor ţărani, adică ale unor catolici în proporţie de 90%. Totuşi, guvernul britanic n-a dorit această hecatombă. Marea foamete a fost pur şi simplu sfîrşitul firesc al măsurilor luate împotriva catolicilor irlandezi, care s-au încăpăţînat să vrea să-şi practice religia.

E cazul să amintim declaraţia lordului-cancelar Bowes, care exprimă esenţa legilor penale votate de parlamentul de la Londra începînd din 1695 : „Legea nu recunoaşte existenţa unei persoane cum este un irlandez romano-catolic".

Prin urmare, irlandezul romano-catolic n-avea în mod practic nici un drept la proprietate. Catolicii, care alcătuiau

trei sferturi din populație, posedau a cincizecea parte a pămînturilor cultivabile, cu alte cuvinte majoritatea nu posedau nimic și erau mici arendași. Proprietarii (landlords) își închiriau cel mai adesea domeniile unor intermediari, care le împărțeau și închiriau fiecare parcelă astfel încît să dobîndească un cîștig de 200—300%. Pentru hrana lui, țăranul nu dispunea decît de un petic de pămînt, pe care singura cultură alimentară posibilă era cartoful. Era de ajuns să apară o boală a acestui tubercul și urma strîmtorarea sau foametea, foametea adevărată.

Agronomul și scriitorul englez Arthur Young a publicat în 1792 lucrarea *Călătorie în Franța,* care este considerată una din cele mai bune mărturii despre viața de zi cu zi a francezilor în preajma revoluției. Tot Young a scris (1778) și *Călătorie în Irlanda,* unde se găsesc amănunte interesante despre situația țăranilor din această țară : „Proprietarul unei moșii ocupate de mici arendași catolici este un adevărat despot. Nici prin minte nu-i trece că slujitorii sau cultivatorii care depind de el ar putea îndrăzni să nu-i execute poruncile. Nimic nu-l mulțumește în afară de o supunere nemărginită. El poate în cea mai deplină siguranță să-i pedepsească, bătîndu-i cu ciomagul sau cu biciul, pe cei ce aduc vreo insultă persoanei sale sau dovedesc vreo lipsă de respect față de el. Nenorocitul care ar face un gest de apărare ar fi călcat imediat în picioare și cotonogit în bătăi. Uciderea în bătaie este un lucru despre care în Irlanda se vorbește într-un fel ce-l descumpănește pe un englez". Aceste ultime rînduri dovedesc că majoritatea englezilor habar n-aveau de situația catolicilor irlandezi.

Irlandezul romano-catolic nu era nici alegător, nici ales. El nu putea nici să exercite o profesiune liberă, nici să intre în armată sau marină. Nici un colegiu nu-i primea copiii și nici n-avea dreptul să-i trimită la învățătură în străinătate.

Clerul catolic *(popish clergy),* care prin definiție nu putea depune jurămînt de credință față de coroana britanică (anglicană), era supus expulzării indiferent dacă era vorba de preoți sau de episcopi. Pentru expulzații prinși pe teritoriu, pedeapsa era spînzurătoarea. Denunțătorilor le erau alocate în mod oficial prime.

În privința catolicilor fusese introdusă noțiunea de răspundere colectivă : „Dacă un protestant este jefuit la drumul mare sau îi este spartă casa, catolicii din canton sînt răspunzători în mod solidar pentru paguba pricinuită și o plătesc fără proces, în afară de cazul cînd îl descoperă pe autorul delictului".

Actele care însoțeau legile penale le interziceau irlandezilor să-și exporte produsele în altă parte decît în Anglia, cu excepția inului, și orice produs exportat era supus unor apăsătoare tarife vamale. Exista interdicția de a construi și de a arma vase de comerț. Aceste măsuri trebuiau să-i protejeze pe negustori, pe oamenii de afaceri și pe armatorii englezi împotriva oricărei eventuale concurențe.

O țară ținută în sclavie secretă negreșit o mișcare de rezistență ilegală. Irlandezii catolici, privați de școli, își trimiteau copiii la învățători care, riscîndu-și libertatea, predau în șure sau chiar pe cîmp *(hedge schools)* și ascultau în aceleași condiții serviciul divin rostit de preoți rebeli. La fel ca hughenoții francezi din Ceveni, care, cam în aceeași epocă, îi ascultau pe predicatorii protestanți în adunările lor clandestine.

Tot în această epocă se născu în Irlanda o formă de rezistență internă, împotriva căreia nici un asupritor nu poate face nimic, dar care, cu timpul, are un efect distrugător asupra poporului ce o folosește : umorul negru. Se știe că maestrul lui a fost Jonathan Swift, preot anglican, decanul parohiei sfîntul Patrick din Dublin, pe care funcțiile sale ar fi trebuit să-l situeze în partida asupritorilor, dar care n-a putut îndura spectacolul condițiilor create compatrioților săi. La trei ani după *Călătoriile lui Gulliver,* care aveau să-l facă celebru în lumea întreagă, Swift publică un opuscul intitulat *Modestă propunere menită să-i împiedice pe copiii oamenilor sărmani din Irlanda de a fi o povară pentru părinții și țara lor,* care începea astfel : „Un tînăr american pe care-l cunosc, om foarte priceput, mi-a certificat la Londra că un copilaș sănătos tun, la vîrsta de un an, constituie un aliment delicios și foarte hrănitor fiert, fript înăbușit sau la cuptor, și sînt sigur că poate fi servit tot atît de bine ca tocăniță".

În acest timp se organiza rezistența activă. În 1761, agenți ai puterii, colectori de impozite, reprezentanți ai moșierilor începură să primească scrisori în care li se ordona să depună în cutare loc cutare sumă de bani sau arme. Dacă nu se executau, într-o altă scrisoare li se cerea să-și ia măsurile pentru coșciug. Și, în nopțile întunecoase de iarnă, cete de oameni mascați se strecurau pe furiș îmbrăcați peste haine cu mari cămăși albe. Cîteva detunături, apoi flăcările unui incendiu. A doua zi se descoperea cadavrul victimei în mijlocul dărîmăturilor fumegînde ale casei sau castelului său. Acești teroriști își spuneau singuri *white boys*, din pricina cămășii. Uneori ridicau de acasă victimele și le torturau.

Replica la *white boys* a fost apariția acelor *peep of day boys*, „băieți din zorii zilei". Ei năvăleau la revărsatul zorilor în casele catolicilor, luau armele pe care le găseau și-i maltratau sau ucideau pe locuitori. *Defenders*, catolici, se formau pentru a se împotrivi acestor atacuri, apoi deveniră și ei agresori, și Irlanda se preschimbă, așa cum fuseseră în Franța Cevenii, în teatrul unor guerile sălbatice între aceste grupuri de partizani.

Irlanda continua să fie guvernată nominal de un vicerege, care își avea reședința în Anglia. Un *lord-justice*, aproape întotdeauna episcopul protestant din Armagh [1], exercita puterea efectivă, sub controlul teoretic al parlamentului de la Dublin, favorabil englezilor, fiindcă era ales numai de protestanți. Era de neînchipuit ca ceva să schimbe vreodată cît de cît soarta Irlandei catolice, în afară doar de o revoluție.

Uneori o rază de soare străpunge pentru o clipă norii groși și întunecați. O asemenea geană de lumină apare după urcarea pe tronul Angliei a lui George al III-lea : noul vicerege, lordul Townsend, primește ordinul de a se stabili la Dublin. În 1778 o lege îi autorizează pe catolici să închirieze cu contract, să moștenească și să lase prin testament. După patru ani, alte texte îmblînzesc legile penale în materie religioasă : clerul catolic putu să-și stabilească reședința, să oficieze cultul, să deschidă școli. O deosebită preocupare politică explica în mare parte acest liberalism :

[1] Oraș din Irlanda de Nord. — *Nota trad.*

războiul din America hotăra Anglia să arunce din lest, ca să nu aibă în acelaşi timp mîinile ocupate cu o Irlandă răsculată. Dar marea fierbere stîrnită în întreaga Europă de revoluţia franceză avea să schimbe aceste dispoziţii bune.

În cursul verii din 1791, cabinetul de la Londra primi de la serviciile sale de informaţii din Irlanda ştiri care-i dădură de gîndit : „La Belfast cîteva mii de persoane au sărbătorit aniversarea luării Bastiliei, alcătuind cortegii şi cîntînd. La Dublin, avocatul Theobald Wolfe Tone face propagandă în favoarea ideilor revoluţionare şi a lansat de curînd o mişcare naţionalistă irlandeză, numită *United Irish Society*, în care încearcă să-i grupeze pe catolici şi pe protestanţi".

Tone se născuse la Dublin în 1763. Făcea parte dintr-o familie protestantă, ceea ce i-a permis să studieze la Trinity College, apoi la Londra. Tatăl său voia să-l facă avocat, dar el nu era hotărît. Cînd se întoarse la Dublin în 1788, urmă pentru scurtă vreme studiile de avocatură, dar se interesa din ce în ce mai mult de politică, şi într-o zi cei din jurul său rămaseră încremeniţi cînd îl auziră rostind nişte cuvinte cum nu-i mai ieşiseră niciodată din gură unui protestant :

— Nenorocirile Irlandei se datoresc stăpînirii engleze.

Primii catolici cărora le împărtăşi această convingere a lui se uitară la el chiorîş, întrebîndu-se dacă n-aveau de-a face cu un agent provocator. Totuşi reuşi să-i convingă :

— Grupîndu-i pe toţi irlandezii prieteni ai Franţei, vom avea de partea noastră nu numai trei milioane de catolici, ci şi aproape un milion de negustori şi mici proprietari protestanţi. Numai anglicanii activi sînt îngroziţi de revoluţia franceză, şi cîţi sînt ei ? Mai puţin de o jumătate de milion.

Aceste aserţiuni erau exacte. Catolicii irlandezi, atît de legaţi de religia lor, dar nevăzînd decît de departe ceea ce se petrecea în Franţa şi complet incapabili să prevadă teroarea iacobină antireligioasă, erau entuziasmaţi de marea revoluţie eliberatoare.

Scopul mărturisit şi oficial al lui *United Irish Society* era „de a obţine o reformă completă a legislaţiei, întemeiată pe principiul libertăţii civile, politice şi religioase". În

realitate, Tone voia pur și simplu independența politică a Irlandei.

În toamna anului 1792, Londra primi noi informații despre starea de spirit a populației irlandeze : „Succesele armatelor republicane franceze sînt sărbătorite în întreaga țară, pretutindeni aprinzîndu-se focuri de bucurie. Oamenii se strigă unii pe alții *cetățeni* și sădesc arbori ai libertății. Cei mai mulți numai cu greu își ascund speranța de a-i vedea pe francezi venind ca să elibereze Irlanda". Reacția britanică a constat în a întări peste tot supravegherea și, la scurtă vreme, Tone primi o scrisoare cu antetul Ministerului englez de Justiție, în care era încunoștințat că trebuie să dizolve imediat societatea sa, a cărei activitate de acum înainte era interzisă.

Avocatul înțelese că era mai bine pentru el să nu aștepte ca guvernul englez să se ocupe mai îndeaproape de el și se urcă în primul vapor cu destinația New York. De acolo trecu în Franța, unde, a spus Wellington, ajunse „cu o sută de guinee în buzunar, necunoscut și fără nici o recomandație cu scopul de a răsturna cîrmuirea engleză din Irlanda".

În realitate, Tone întîlni curînd la Paris emigrați irlandezi ; veniseră acolo în tot cursul secolului al XVIII-lea. Sub monarhie, armata franceză cuprindea chiar o brigadă irlandeză. Dar avocatul nu cunoștea pe nimeni în cercurile oficiale. I-au trebuit trei ani, trei ani de demersuri îndîrjite și de mizerie crescîndă, pentru a se introduce și pentru a convinge directoratul (Carnot) de interesul pe care-l prezintă o debarcare franceză în Irlanda. Cu toate acestea, n-a izbutit decît cu ajutorul altor conjurați, sosiți între timp de la Dublin, care jurară că situația era întru totul favorabilă ; era de ajuns să debarce un singur regiment francez și toată Irlanda ar fi fost în picioare.

Nici o operație nu necesită atîta forță navală și pricepere ca un lung transport maritim urmat de o debarcare cu forța. Or, revoluția a descompletat corpul ofițerilor de marină, a dispersat echipajele de profesioniști. Vasele erau într-o stare jalnică. Expediția care se pregătea să pornească din Brest în 1797, avîndu-l pe Hoche drept comandant-șef, a fost un dezastru. Nava care-l ducea pierdu escadra și nu mai putu s-o regăsească. O parte din vase nici nu izbutiră să ajungă pînă în Irlanda. Irlandezii, nefiind

nicicum preveniți, nu se răsculară. Escadra se reîntoarse la Brest în ianuarie 1797 cu cîteva nave în stare de epavă.

Pentru irlandezi, rezultatul cel mai limpede al acestei „intervenții" franceze a fost reinstaurarea de către englezi a unei atmosfere de crîncenă asuprire. Practic se revenea la vremea legilor penale.

Tone, disperat, dar nevoind să renunțe, obținu pornirea unei alte expediții în 1798. Ea fu la fel de dezastruoasă ca și prima și de data aceasta Tone fu luat prizonier după o bătălie pierdută cu flota engleză. A fost trimis la Dublin în fața Curții marțiale și, după cum era de așteptat, a fost condamnat la moarte. Ideea care-l îngrozea cel mai tare era de a fi spînzurat în public ca un criminal de rînd. Ar fi vrut o execuție „mai demnă" : împușcarea sau decapitarea. I s-a refuzat acest lucru. Își tăie beregata cu un briceag, dar nu reuși să se omoare. Medicul închisorii îi recomandă să stea nemișcat în pat :

— Cea mai mică mișcare vă poate fi fatală.

— Vă mulțumesc, domnule, spuse Tone, ridicîndu-se brusc. Iată cea mai bună veste pe care mi-ați fi putut-o da. De ce-aș mai vrea să trăiesc ?

Și recăzu pe pat mort. Era 19 noiembrie 1798. La 7 iunie 1800, Pitt determină parlamentul din Dublin să voteze legea-sinucidere care desființa sus-numitul parlament și stabilea unirea politică absolută cu Anglia.

Toată lumea știe că actul unirii a fost exact contrarul unui sfîrșit și că rezistența irlandeză a continuat încă o sută cincizeci de ani. Cred că am relatat îndeajuns despre ea în această carte ca să arăt cum, la origine luptă a catolicilor pentru integritatea credinței lor, ea a devenit progresiv un război de eliberare națională. Istoria Irlandei, de la actul unirii pînă la împărțirea între Eire și Ulster (1921) și la proclamarea republicii Irlanda (1949), cu abolirea ultimelor legături cu Marea Britanie, este un lung coșmar în care lupta pe plan electoral și parlamentar (David O'Connell și Charles Stewart Parnell) a alternat sau s-a desfășurat în același timp cu activitatea societăților secrete (Sinn, Fein, Irish Republican Army, zisă I.R.A.), răscoalele sîngeroase (săptămîna Paștilor 1916), războiul civil dintre irlandezi (1922—1923). Oricine știe că astăzi Eire (Irlanda de Sud) este independentă și liberă și că

protestanții și catolicii practică acolo în mod liber religia lor sau nu practică nici o religie. Dar împărțirea n-a reglementat totul, fiindcă Ulsterul (Irlanda de Nord), care face parte din Regatul Unit, bucurîndu-se de o semiautonomie administrativă, numără catolici și protestanți care periodic se înfruntă cu furie.

La 28 aprilie 1969 o studentă irlandeză de douăzeci și doi de ani, catolică, aleasă cu o săptămînă în urmă deputată de Mid Ulster (Ulsterul trimite doisprezece reprezentanți în parlamentul britanic), mărunțică și fermecătoare, luă cuvîntul în Camera Comunelor chiar în ziua în care prestă jurămîntul, contrar uzanței. Niciodată n-a venit la Camera Comunelor atîta lume ca să asculte discursul unei femei ; pe băncile deputaților nu era nici un loc, iar băncile pairilor, veniți din curiozitate, erau înțesate, o masă aristocratică compactă. În galeriile pentru public oamenii se călcau în picioare și la fel se întîmpla în cele ale presei britanice și ale presei străine. În fața acestei adunări, probabil cea mai intimidantă din lume, cu un glas strangulat de emoție cîteva secunde, apoi foarte sigur, Bernadette Devlin vorbi trei sferturi de oră despre situația proletarilor din Ulster, sărmani, degradați de șomaj, de subalimentație și de alcoolism și lipsiți de dreptul de vot, acordat numai celor care au un anumit venit. În timp ce manifestau pentru a obține acest drept, locuitorii din Bogside, un cartier sărac din Londonderry, s-au ciocnit cu forțele polițienești și au ridicat baricade. Studenta fusese văzută pe aceste baricade. Pledînd în fața Camerei Comunelor cauza oamenilor nevoiași din Ulster, ea spunea *my people*, adică, literal, oamenii mei, frații mei. Glasul ei tineresc se înălța într-o tăcere desăvîrșită, extraordinară, iar cînd isprăvi, un tunet prelungit de aplauze umplu Camera Comunelor. Chiar deputații din opoziție spuneau că discursul domnișoarei Devlin era o performanță remarcabilă, că nici un orator încercat n-ar fi reușit mai bine.

— Pentru prima oară, spuse un laburist, Anglia a auzit un glas venit nu de la instituțiile irlandeze, ci de la poporul de jos, torturat, al Ulsterului.

Un deputat conservator spuse că găsea discursul *electrizant*. A doua zi „Times" publică în prima pagină, pe patru coloane, fotografia Bernadettei Devlin intrînd în parlament şi toată presa din Europa occidentală îi urmă exemplul. Irupţia triumfătoare a unei studente pe scena politică engleză constituia un „material" excepţional, o trufanda pentru marele public : „Ioana d'Arc irlandeză". În mai puţin de şase luni nu mai găseai nimic în această presă sau scurte informaţii, uneori contradictorii, întotdeauna defavorabile : Bernadette Devlin era o stîngistă revoluţionară teleghidată de străinătate ; nu, politica n-a fost pentru ea decît o trambulină, ea urmează să se căsătorească cu un miliardar american. Apoi devine iarăşi vedetă politică : e realeasă deputat, dar e în închisoare pentru aţîţare la răscoală. Trebuie să ne întoarcem la primul ei discurs :

„Pentru noi nu există loc în societatea voastră de proprietari de pămînt, care, datorită unor legi ce datează din timpul domniei lui Carol al II-lea, mai percep şi astăzi drepturi asupra unor lucruri atît de ridicole ca pescuitul în rîu şi percep sume exorbitante pentru pămînturile pe care ni le închiriază. Dar poporul din ţara mea nu doreşte să aparţină societăţii pe care o reprezentaţi voi. Voi sînteţi posesorii, ai mei sînt neposesorii. Catolici şi protestanţi. Politicienii unionişti au controlat Ulsterul timp de cincizeci de ani, încurajînd luptele religioase pentru a-şi păstra privilegiile. Voi întreţineţi ura pentru a-i face pe săraci să-şi uite de mizerie".

Acuzaţie teribilă, în parte inspirată de dorinţa de a politiza problema. Bernadette Devlin a vrut să estompeze înfruntarea dintre catolici şi protestanţi în folosul luptei celor săraci împotriva celor bogaţi. Dar întîmplarea face ca în Ulster, aşa cum se petrecuse mai înainte în întreaga Irlandă, săracii să fie catolici, iar bogaţii protestanţi, şi această stare de lucruri este rezultatul „colonizării" Irlandei, care a început din pricina unei probleme religioase.

Există în Ulster aproximativ 1 500 000 de protestanţi şi 600 000 de catolici. Dar la Armagh, care este şi arhiepiscopat catolic, şi arhiepiscopat protestant, şi a cărui populaţie este jumătate catolică, jumătate protestantă, nu

există un singur funcționar catolic. În întreg comitatul Fermanagh, de asemenea împărțit între cele două comunități, din 338 de funcționari, numai 32 sînt catolici, dar toți vidanjorii sînt catolici. Orice muncitor din Ulster care caută de lucru este întrebat mai întîi „la ce școală a studiat". Rezultatul : patru șomeri din cinci sînt catolici.

Dacă mai avem vreo îndoială asupra ponderii fanatismului religios în înfruntarea care continuă la Ulster, n-avem decît să aruncăm o privire asupra personajului care s-a ridicat în fața mărunțelei Bernadette Devlin. Pastorul Ian Pasley, de un metru nouăzeci și o sută douăzeci de kilograme, străbate Ulsterul de mai mulți ani într-un automobil de lux pentru a ține întruniri în care își proclamă cu vehemență împotrivirea față de orice politică de conciliere și de reforme. Ales în mod strălucit în parlamentul de la Belfast, el a anunțat imediat că prima acțiune pe care o va întreprinde va fi pentru obținerea reînarmării și repunerea la locul lor a unor „agenți de poliție speciali". Acești agenți de poliție sînt voluntari, toți protestanți. Ei reprezintă o poliție paralelă, bine antrenată, dispunînd de arme moderne, inclusiv automitraliere. Guvernul Ulsterului a cerut-o în mod oficial pentru a patrula în mizerabilul cartier catolic Bogside cu prilejul răscoalelor din 1969.

La fiecare 13 iulie, la Londonderry, grupuri de protestanți orangiști [1] se duc să arunce monede de un *penny* locuitorilor din Bogside de pe meterezele vechiului oraș. Ei aruncă aceste monede în derîdere și în semn de dispreț. În 1969 aruncau și pietre, fiindcă se punea problema de a se stabili sufragiul universal în Ulster, cu alte cuvinte de a se acorda dreptul de vot catolicilor.

Ei aruncă monede sau pietre la 13 iulie pentru că această dată este cea a marii sărbători protestante a Ulsterului. În ziua aceea sînt organizate mari manifestații pentru a sărbători aniversarea victoriei de la Boyne, dobîndită la 13 iulie 1690 de Wilhelm de Orania asupra lui Iacob al II-lea, victorie care a consacrat înrobirea Irlandei catolice. La fiecare 13 iulie, prin orașele Ulsterului circulă tineri înarmați cu bîte și purtînd insigne cu inscripțiile *Remember 1690* și *Kick the Pope*. Aceleași

[1] Susținători ai casei de Orania. — *Nota trad.*

cuvinte sînt scrise cu catran şi pe ziduri. Nu lipseşte decît o lozincă : „Fanatismul n-a murit".

Această nebunie continuă să dea roade. În clipa în care scriu, din nou cad irlandezi ciuruiţi de gloanţe. Guvernul britanic trimite întăriri împotriva răsculaţilor catolici din Ulster. Problema care se pune este de a şti dacă intoleranţa religioasă nu va declanşa, o dată mai mult, un adevărat război.

Intoleranţa este, fără îndoială, mai mult sau mai puţin inerentă firii omeneşti, şi poate că vom mai asista multă vreme la un fanatism politic ori intelectual. Dar ceea ce e scandalos şi nefiresc este fanatismul în cazul unor oameni botezaţi în numele aceluiaşi Hristos.

CUPRINS

Prefață 9

O dramă care dăinuie și astăzi 15

CONTESTAREA ROMEI

Rugul lui Jan Hus 47
Savonarola, sau virtutea fanatică 54

LUPTA LUI LUTHER

De la contestație la ruptură 75
Pîrjolul 102

TULBURĂRILE

Torpilarea bunelor intenții 128
Dictatura lui Calvin 148
Sîngele de pe cruce 158

ANGLIA SE CLATINĂ

Un rege teolog 199
Voința Elisabetei 212

MIZERIA MARILOR SECOLE

Despre primejdia de a fi tolerant 228
Richelieu sau liberalismul religios 240
Galerele și dragonii 251
Camizarii 277

ULTIMELE FLĂCĂRI 313

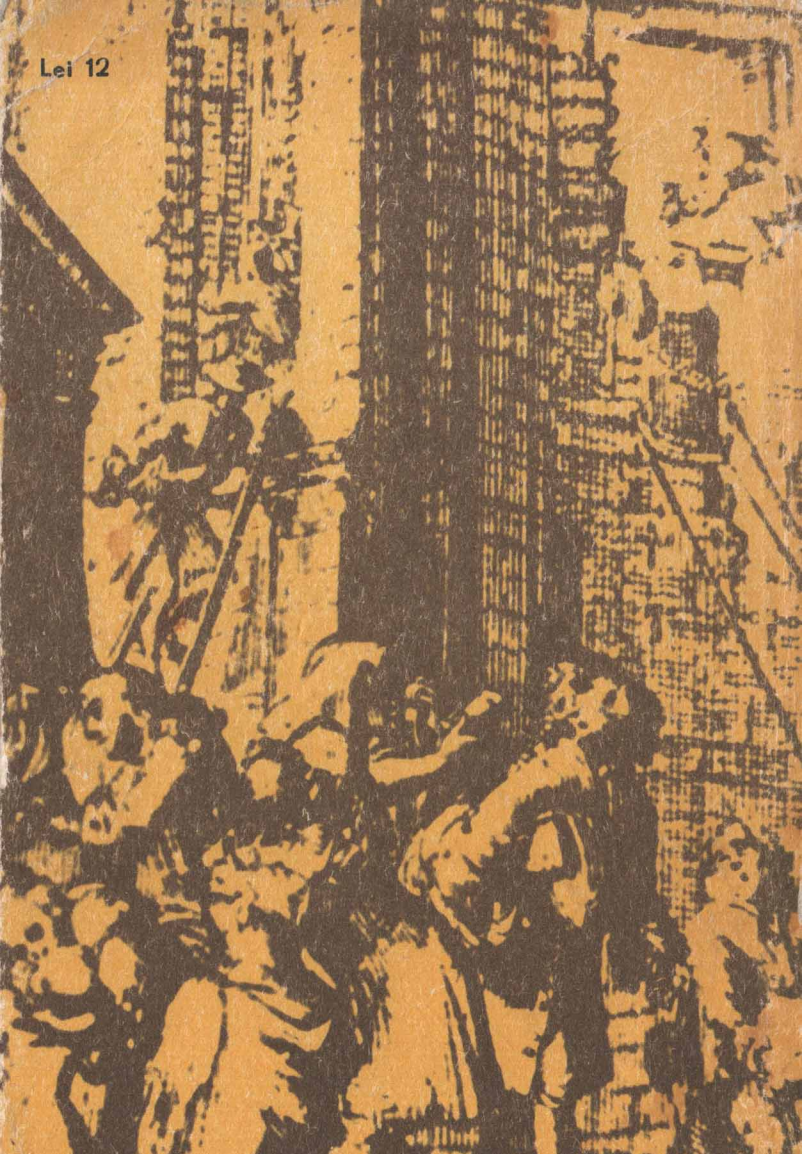
Paginile 15—168 au fost traduse de *Iulia Giroveanu*, paginile 169—324 de *Sanda Mihăescu-Boroianu.*

Redactor : HORTENSIA POPESCU-PIETREANU
Tehnoredactor : FLORICA PĂSLARU

Coli editură 18,95. Coli tipar 20,50. Bun de tipar
26 februarie 1976. Apărut — martie 1976

Comanda nr. 7762/60042
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1
București, Republica Socialistă România

Lei 12

EDITURA POLITICĂ